

АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Наукове видання

Випуск 1(15) 2020

Видавництво Політія
Київ – 2020

Суспільно-політичні процеси. Наукове видання Академії політичних наук України. Київ. Видавництво Політія, 2020. Випуск 1(15) 2020. 282 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів.

***Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща)***

18 грудня 2018 року.

***Статті журналу порівнюються до публікацій
у зарубіжних фахових виданнях.***

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Академії політичних наук України
(протокол № 14 від 23 квітня 2020 року)*

Журнал видається за сприяння **Юрія Павловича Бишовця**

Свідоцтво про державну реєстрацію
наукового видання
«Суспільно-політичні процеси»
Серія KB № 24370 – 14210 ПР від 13 березня 2020 року
видано Міністерством юстиції України

ISSN 2518 – 7546

Редакційну колегію наукового видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Академії політичних наук України,
протокол № 8 від 15 вересня 2017 р.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Малкіна Ганна Миколаївна – доктор політичних наук, доцент.
Смоляннюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Мироненко Петро Володимирович – головний редактор, доктор політичних наук.
Горбатенко Володимир Павлович – заступник головного редактора, доктор політичних наук, професор.
Мудрієвська Ірина Ігорівна – відповідальний редактор, кандидат історичних наук.
Андрущенко Віктор Петрович – доктор філософських наук, професор.
Думенко Сергій Петрович – доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна – доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна – доктор політичних наук, професор.
Кресіна Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор.
Малиновський Валентин Ярославович – доктор політичних наук, професор.
Малкіна Ганна Миколаївна – доктор політичних наук, доцент.
Михальченко Микола Іванович – доктор філософських наук, професор.
Смешко Ігор Петрович – доктор технічних наук, професор.
Смоляннюк Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор.
Стойко Олена Михайлівна – доктор політичних наук.
Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович – доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович – доктор політичних наук, професор.

AKADEMIIA POLITYCHNYKH NAUK UKRAINY

SUSPILNO-POLITYCHNI PROTSESY

Naukove vydannia

Vypusk 1(15) 2020

Kyiv – 2020
Vydavnytstvo Politiia

Suspilno-politychni protsesy. Naukove vydannia Akademii politychnykh nauk Ukrainy. Kyiv: Vydavnytstvo Politiia, 2020. Vypusk 1(15)-2020. 282 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitliuiut fundamentalni ta prykladni naukovi doslidzhennia problem politychnoi nauky u konteksti analizu i prohnozu suspilno-politychnykh protsesiv.

***Zhurnal vklucheno do mizhnarodnoi naukometrychnoi bazy
Index Copernicus international (Varshava, Polshcha)***

18 hrudnia 2018 roku.

***Statti zhurnalu pryivniuiutsia do publikatsii
u zarubizhnykh fakhovykh vydanniakh.***

*Rekomendovano do druku
Vchenoiu radoiu Akademii politychnykh nauk Ukrainy
(protocol №14 vid 23 kvitnia 2020 roku)*

Zhurnal vydayetsya za spryannya Yuriya Pavlovycha Byshovcya

**Svidotstvo pro derzhavnu reiestratsiiu
naukovoho vydannia «Suspilno-politychni protsesy»
Seriia KB № 24370 – 14210IIP vid 13 bereznia 2020 roku
vydano Ministerstvom yustytсии Ukrainy**

ISSN 2518 – 7546

Redaktsiinu kolehiu naukovooho vydannia
«Suspilno-politychni protsesy»
zatverdzheno rishenniam Vchenoi rady Akademii politychnykh nauk Ukrainy,
Protocol № 8 vid 15 veresnia 2017 roku.

RETSENZENTY:

Malkina Hanna Mykolaivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Smolianiuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasyl Mykolaiovych – doktor istorychnykh nauk, profesor.

REDAKTSIINA KOLEHIIA

Myronenko Petro Volodymyrovych – holovnyi redaktor, doktor politychnykh nauk.
Horbatenko Volodymyr Pavlovych – zastupnyk holovnoho redaktora, doktor politychnykh nauk, profesor.
Mudriievska Iryna Ihorivna – vidpovidalnyi redaktor, kandydat istorychnykh nauk.
Andrushchenko Viktor Petrovych – doktor filosofskykh nauk, profesor.
Dumenko Serhii Petrovych – doktor bohoslovskykh nauk, profesor.
Karmazina Mariia Stepanivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiivna – doktor politychnykh nauk, profesor.
Malynovskyi Valentyn Yaroslavovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Malkina Hanna Mykolaivna – doktor politychnykh nauk, dotsent.
Mykhalchenko Mykola Ivanovych – doktor filosofskykh nauk, profesor.
Smeshko Ihor Petrovych – doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolianiuk Volodymyr Fedorovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Stoiko Olena Mykhailivna – doktor politychnykh nauk.
Tkachenko Vasyl Mykolaiovych – doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shkliar Leonid Yevdokymovych – doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksii Vasylovych – doktor politychnykh nauk, profesor.

ЗМІСТ

СТАТУТ АКАДЕМІЇ ПОЛІТИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ.	12
--	-----------

Розділ І.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Соснін О. В. Політологія в умовах радикальних реформ інформаційно-комунікаційної сфери.	27
Калініченко Б. М. Політичні аспекти пізнання соціальної реальності в епоху інформаційної експансії.	60

Розділ ІІ.

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Рудакевич О. М. Україна в «зачарованому» колі націєтворчих проблем.	99
Тертишник В. М. Мирова юстиція та суд присяжних в лабіринтах реформ.	122
Халапсіс О. В. Від монархії до республіки: політичні трансформації в Стародавньому Римі.	145
Омельченко В. Ю. Причини і наслідки втрати інституційної пам'яті. Стратегія побудови ефективної роботи державних інституцій.	164

Розділ ІІІ.

ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Смолянук В. Ф., Балан М. І. Україна як суспільство ризику: аргументація з позицій національної безпеки.	176
---	-----

Ткаченко В. М. Не «війна в Україні», а «війна в Європі»
(на полях Мюнхенської конференції з питань безпеки).197

Тимошенко В. А., Дрьомов С. В. Кому і навіщо потрібна
амністія на Донбасі?220

Краснодемська І. Й. Висвітлення російської агресії
в Україні на шпальтах американського тижневика
«Свобода» у 2014 р.236

Розділ IV.

РЕЦЕНЗІЇ

Кучма Л. Д. Пріоритетність діалогу: публіцистика
Василя Ткаченка. Рецензія на книгу Василя Ткаченка
«Україна – Росія: на “сконі пропашого часу”». Видання 2-е,
доповнене. Київ. ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2019. 548 с.255

Козловець М. А. Наукова творчість, присвячена розбудові
нації. Нотатки про книгу доктора політичних наук, професора,
академіка Академії політичних наук України Олега Рудакевича
«Націологічні засади модернізації українського суспільства»
(Київ: Політія, 2020).262

Ткаченко В. М. Наука й ідеологія в гуманітарній сфері:
до оптимізації суспільно-політичного діалогу (сторінками книги
«Философия и идеология от Маркса до постмодерна» /
Отв. ред. А. А. Гусейнов, А. В. Рубцов, сост. А. В. Рубцов.
Москва: Прогресс-Традиция, 2018. 464 с.).271

CONTENT

CHARTER OF THE ACADEMY OF POLITICAL SCIENCE OF UKRAINE.12

Chapter I.

THEORY OF POLITICAL SCIENCE

O. Sosnin. Politology in the Minds of Radical Reforms
in the Information and Communal Sphere. 27

B. Kalinichenko. Political Aspects of Social Knowledge Realities
in the Age of Information Expansion.60

Chapter II.

INSTITUTIONALIZATION OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

O. Rudakevych Ukraine in the «Magic» Circle of the
Nation-Forming Problems.99

V. Tertyshnyk Draw Justice and Jury in the Labyrinth
of the Reforms.122

A. Halapsis From Monarchy to Republic: Political Transformations
in Ancient Rome.145

V. Omelchenko Causes and Consequences of Institutional
Memory Loss. Strategy for Building Efficient Work of Public
Institutions.164

Chapter III.

POLITICAL CONFLICTOLOGY AND NATIONAL SECURITY

V. Smolianiuk, M. Balan. Ukraine as a Risk Society:
Argumentation from Positions National Security.176

V. Tkachenko Not "War in Ukraine", but "War in Europe" (in the Scope of the Munich Security Conference).	197
V. Tymoshenko, S. Dromov. To Whom and Why Necessary Amnesty on Donbas?	220
I. Krasnodemska Elucidation of the Russian Aggression in Ukraine on the Pages of the American Weekly "Freedom" in 2014.	236

Chapter IV.

REVIEWS

L. Kuchma Priority of the Dialogue: Vasyl Tkachenko's Publicism. Review on Vasyl Tkachenko's Book "Ukraine–Russia: at Last of the "Lost Time". Edition 2nd, Supplemented. Kyiv. Publishing House Politiia, 2019. 548 p."	255
M. Kozlovets Scientific Creative Work Dedicated to the Construction of the Nation. Notes on the Book "The National Basis of the Modernization of the Ukrainian Society" by Doctor of Political Science, Professor, Academician of the Academy of Political Science of Ukraine Oleh Rudakevych (Kyiv: Politiia, 2020).	262
V. Tkachenko Science and Ideology in the Humanities: Towards an Optimization of Social and Political Dialogue (Pages of the Book "Philosophy and Ideology from Marx to the Postmodern") / Edited by A. A. Huseinov, A. V. Rubtsov. Moscow: Progress-Tradition, 2018. 464 p.).	271

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, переставши бути народом, якому вже все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе – припиняє своє існування.

*Петро Мироненко,
головний редактор*

СТАТУТ

Академії політичних наук України

Київ – 2020

Розділ 1. Загальні положення.

1. 1. Громадська організація “Академія політичних наук України” (далі – Академія) є громадською академією наук – суб’єктом наукової і науково-технічної діяльності, що утворена відповідно до Закону України “Про громадські об’єднання”, Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” з урахуванням положень Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”.

1. 2. Академія діє на підставі Конституції України, чинного законодавства України та цього Статуту.

1. 3. Академія заснована і діє на принципах: добровільності; самоврядності; вільного вибору території діяльності; рівності перед законом; відсутності майнового інтересу її членів; прозорості, відкритості та публічності.

1. 4. Академія офіційно використовує як повне, так і скорочене найменування. Найменування Академії є одночасно його фірмовим найменуванням.

Повне найменування: **Громадська організація**

„Академія політичних наук України”

Скорочене найменування: **ГО “АПН України”**

1. 4. 1. Академія на підставі і у порядку, визначеному Положенням про порядок використання найменування Академії іноземними мовами, офіційно використовує свої назви англійською мовою.

Повна назва: **“Academy of Political Science of Ukraine”**

Скорочена назва: **“APS Ukraine”**

1. 5. Академія є юридичною особою з моменту її державної реєстрації в установленому чинним законодавством порядку. Академія може від власного імені набувати майнові та немайнові права, брати на себе зобов’язання, а також бути позивачем чи відповідачем у судах, господарських та арбітражних (третейських) судах.

Академія має відокремлене майно і самостійний баланс. Академія відкриває рахунки в національній та іноземній валютах в установах банків в установленому законодавством порядку.

Академія має круглу печатку, що містить її повне найменування українською мовою, штампи та бланки з власним найменуванням, логотип, символіку та інші реквізити, зразки яких затверджуються Президією Академії. Символіка реєструється в установленому законодавством порядку.

Розділ 2. Мета та напрями діяльності.

2. 1. **Метою** утворення Академії є об'єднання вчених та інших громадян для цілеспрямованого розвитку політичної науки і гуманітарної освіти, гуманітарних технологій у суспільно-політичних відносинах, взаємної координації наукової роботи, обміну досвідом та захисту фахових інтересів, економічних, юридичних, соціальних прав своїх членів.

Метою діяльності Академії не є одержання та розподіл прибутку.

2. 2. Основним напрямом діяльності Академії є сприяння розвитку громадянського суспільства, науки і освіти, донесення до громадськості інформації щодо новітніх розробок у суспільних та політичних науках, налагодження професійних контактів вчених та організація підвищення рівня освіти і кваліфікації своїх членів.

2. 3. Напрямами діяльності Академії є:

- формування інформаційної, організаційної, методичної та іншої підтримки професійної діяльності членів Академії у галузі суспільних та політичних наук і гуманітарної освіти;
- впровадження та поширення нового досвіду, участі у розробці та реалізації державних програм у галузі науки і освіти;
- організація досліджень у галузі суспільних та політичних наук і гуманітарної освіти;
- організація науково-дослідних робіт з науковцями і науковими установами інших держав;
- сприяння отриманню досвіду, участі в наукових заходах та підвищення кваліфікації науковцями Академії в інших державах;
- організація та здійснення аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів;
- сприяння розвитку новітніх технологій у суспільно-політичних відносинах;
- сприяння розвитку видавничої справи, спеціалізованих засобів масової інформації, інформаційної інфраструктури та новітніх інформаційних технологій у гуманітарній галузі в Україні та інших державах;
- сприяння членам Академії в удосконаленні їхніх професійних навичок та поширенні внутрішніх стандартів наукової діяльності.

2. 4. На виконання статутних завдань у порядку, встановленому чинним законодавством, Академія має право:

- представляти й захищати права своїх членів в органах державної влади та місцевого самоврядування, судах, господарських і третейських (арбітражних) судах, а також перед іншими фізичними і юридичними особами;

- будувати взаємовідносини з органами державної влади з урахуванням положень Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”;
- порушувати клопотання перед органами державної влади та місцевого самоврядування й іншими фізичними і юридичними особами щодо виконання статутних завдань Академії;
- встановлювати і розвивати політичні, гуманітарні, інформаційні та професійні зв’язки, в тому числі міжнародні, сприяти обміну досвідом у галузі науки і освіти;
- поширювати інформацію, пропагувати свої ідеї, цілі, завдання, найменування та символіку;
- укладати договори та інші правочини з фізичними і юридичними особами, з об’єднаннями громадян з метою виконання статутних завдань Академії, у тому числі з науковцями та науковими установами інших держав;
- створювати тимчасові наукові колективи, утворювати для виконання статутних завдань науково-дослідні, експертні підрозділи, співпрацювати із іноземними та міжнародними організаціями, бути колективним членом або засновником міжнародних науково-фахових об’єднань, спілок, товариств відповідно до законодавства України;
- організовувати і брати участь у конференціях, семінарах та інших заходах, що стосуються статутних завдань Академії;
- засновувати засоби масової інформації, інші необхідні для статутної діяльності підприємства, установи та організації, бути суб’єктом видавничої діяльності в установленому законом порядку;
- забезпечувати науково-методичне та організаційне супроводження видання, заснованого Академією, науково-популярного журналу «Суспільно-політичні процеси», ISSN 2518-7546, Index Copernicus та багатотомного видання Серії «Бібліотека АПН України» з метою популяризації наукових праць членів Академії та світової наукової спадщини;
- організовувати неприбуткові конкурси та інші публічні заходи в установленому законодавством порядку без мети отримання прибутку;
- встановлювати відзнаки Академії для нагородження членів Академії та інших громадян за вагомий внесок у розвиток науки і освіти, міжнародного гуманітарного права, а також за заслуги у здійсненні статутних завдань Академії. Положення про відзнаки Академії затверджується Президією Академії;
- встановлювати стипендії талановитим вченим за вагомий внесок у розвиток науки і освіти та активну громадянську позицію.

Розділ 3. Членство в Академії.

Умови прийому та вибуття. Права та обов'язки.

3. 1. До Академії входять постійні члени Академії і асоційовані члени Академії.

3. 2. Постійними членами Академії є її засновники, які з моменту державної реєстрації Академії є академіками-засновниками Академії і не можуть бути виключеними зі складу Академії.

3. 3. Асоційованими членами Академії можуть бути громадяни України та іноземні громадяни віком від 18 років, які поділяють мету та завдання Академії, сплачують вступний та членські внески, підтримують її матеріально чи організаційно. Рішення щодо набуття асоційованого членства в Академії приймається Президією Академії на підставі особистої письмової заяви.

3. 4. Асоційований член Академії має дорадчий голос.

3. 5. Форми участі постійних та асоційованих членів Академії своїми фінансовими, матеріальними, творчими, інтелектуальними ресурсами в діяльності Академії визначаються чинним законодавством України.

3. 6. Постійні і асоційовані члени Академії мають право ознайомлюватися з результатами діяльності Академії. Без пояснення причин, на підставі письмової заяви до Президії, припинити своє членство в Академії.

3. 7. Постійні і асоційовані члени Академії зобов'язані дотримуватися вимог цього Статуту, а також рішень Президії з питань, що віднесені до її компетенції.

3. 8. Президія Академії має право виключити асоційованого члена Академії за особистою згодою (добровільно) щодо виходу із асоційованого членів Академії (на підставі поданої заяви), смерті асоційованого члена Академії, за несплату вступного та членських внесків протягом одного року, за діяльність, що суперечить меті Академії, а також за дії, що дискредитують Академію, завдають їй моральної та матеріальної шкоди, якщо його дії призвели до втрати авторитету Академії. Рішення з цього питання приймається 2/3 (двома третинами) від загальної кількості членів Президії Академії та затверджується Конгресом.

Розділ 4. Структура та керівні органи Академії.

Академія самостійно визначає свою організаційну структуру.

4. 1. Конгрес.

4. 1. 1. Конгрес є вищим керівним органом.

- Конгрес скликається Президією Академії щоквартально, а у разі необхідності – позачергово;
- Конгрес складається із постійних членів Академії (академіків-засновників Академії) та правомочний приймати рішення за наявності на його засіданні не менше 2/3 (двох третин) від повного складу;
- Публічні засідання Конгресу проводяться за участю постійних і асоційованих членів Академії (академіків, членів-кореспондентів, асистентів-дослідників, почесних академіків, зарубіжних академіків, Повноважних представників Академії в інших державах) два рази на рік;
-

4. 1. 2. Конгрес:

- затверджує Статут Академії, вносить зміни та доповнення до Статуту;
- обирає членів Президії Академії терміном на 5 (п'ять) років та припиняє їхні повноваження;
- обирає Президента Академії із числа академіків-засновників Академії терміном на 5 (п'ять) років та припиняє його повноваження;
- обирає членів Контрольно-ревізійної комісії Академії та припиняє їхні повноваження;
- обирає віце-президентів Академії за поданням Президента Академії та припиняє їхні повноваження;
- обирає Головного вченого секретаря Академії за поданням Президента Академії та припиняє його повноваження;
- заслуховує звіти Президента Академії;
- заслуховує звіти Контрольно-ревізійної комісії;
- реалізовує право власності на кошти та майно;
- визначає відповідно до цілей та завдань стратегію діяльності Академії;
- заслуховує та обговорює звіти Президії щодо діяльності Академії між засіданнями Конгресу;
- здійснює всебічний контроль за діяльністю Академії, зокрема ревізію фінансового стану Академії, для чого призначає відповідну ревізійну комісію, яка складає акти та звіти за результатами перевірок і доповідає їх Конгресу;

- затверджує рішення Президії Академії щодо виключення членів Академії;

- ухвалює резолюції, звернення та інші документи.

4. 1. 3. Рішення Конгресу ухвалюються більшістю голосів від присутніх на засіданні, якщо інше не встановлено положеннями цього Статуту, крім рішень щодо відчуження майна Академії на суму, що становить п'ятдесят і більше відсотків майна Академії та про ліквідацію Академії, що приймаються більшістю не менш як у 3/4 голосів, якщо інше не встановлено законом.

4. 1. 4. Засідання Конгресу у разі необхідності можуть проводитись шляхом використання засобів зв'язку.

4. 2. Президія.

4. 2. 1. Президія є керівним органом Академії, що здійснює загальне керівництво та контроль за функціонуванням Академії на період між засіданнями Конгресу. До Президії входять постійні члени Академії (академіки-засновники) та обрані Конгресом асоційовані члени Академії. Президія обирається Конгресом Академії за поданням Президента Академії.

4. 2. 2. Президія:

- скликає Конгрес, визначає час, місце і порядок його проведення;

- звітує перед Конгресом про свою діяльність один раз на 2,5 роки, або на вимогу половини членів Академії;

- скликає публічне засідання Конгресу всіх членів Академії (постійних і асоційованих) два рази на рік з метою обговорення наукових питань та прийнятих рішень Конгресу й вироблення відповідних резолюцій;

- приймає рішення щодо набуття асоційованого членства в Академії та вихід з нього на підставі особистої письмової заяви;

- визначає напрями та методи діяльності Академії між засіданнями Конгресу;

- визначає кількість академіків, членів-кореспондентів, асистентів-дослідників та приймає рішення щодо прийому академіками, членами-кореспондентами, асистентами-дослідниками, почесними академіками, зарубіжними академіками;

- затверджує зразки дипломів академіка, члена-кореспондента, асистента-дослідника, почесного академіка, зарубіжного академіка, посвідчення Повноважного представника Академії в інших державах;

- затверджує поточний бюджет Академії і порядок його використання;

- затверджує нормативні документи Академії;
- затверджує зразки печатки, штампів, бланків, символіку та Положення про символіку;
- затверджує Положення про Вчену раду Академії;
- затверджує Положення про відзнаки Академії;
- затверджує Положення про порядок використання найменування Академії іноземними мовами;
- з метою залучення до діяльності Академії молодих вчених, у тому числі і без наукового ступеня, приймає рішення щодо прийому асистентів-дослідників з врученням відповідного диплому та створює структурний підрозділ для молодих вчених;
- вирішує питання щодо утворення тимчасових наукових колективів, науково-дослідних, експертних та інших підрозділів Академії і припинення їхньої діяльності, заснування підприємств, установ, організацій, затверджує їхні положення;

4. 2. 3. Президія збирається на засідання не менше одного разу на місяць, а у разі необхідності – на спеціальні засідання. Засідання Президії є правомочним, якщо на ньому присутні не менше 2/3 (двох третин) членів Президії. Президія приймає рішення простою більшістю голосів від загальної кількості членів Президії. При рівності голосів прийнятим вважається рішення, за яке проголосував Президент Академії. Рішення можуть прийматися шляхом використання засобів зв'язку (за допомогою поштового, телеграфного, телетайпного, телефонного, електронного чи іншого зв'язку, що забезпечує автентичність переданих і прийнятих повідомлень).

4. 3. Президент.

4. 3. 1. Президент Академії обирається Конгресом Академії із числа академіків-засновників терміном на п'ять років та звільняється зі своєї посади рішенням Конгресу, за яке проголосували 2/3 (дві третини) від загального складу Академії.

4. 3. 2. Президент:

- є постійно діючим виконавчим органом Академії;
- вчиняє юридичні дії від імені Академії без довіреності;
- головує на засіданнях Президії;
- скликає засідання Президії і пропонує порядок денний її роботи;
- готує до розгляду Президії питання про форми та обсяги матеріального і фінансового забезпечення проектів та програм, що здійснюються чи підтримуються Академією;
- очолює Вчену раду Академії та призначає її членів;
- звітує перед Конгресом один раз на 2,5 роки, або на вимогу половини засновників Академії;

- організовує роботу Академії, забезпечує виконання завдань, передбачених Статутом та планами діяльності Академії;
- розподіляє обов'язки між членами Президії;
- забезпечує розробку і виконання планів Академії;
- представляє Академію у відносинах з органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, українськими та іноземними підприємствами, установами й організаціями, міжнародними організаціями, науковими установами та навчальними закладами інших держав, укладає в установленому законодавством порядку угоди від імені Академії;
- має право підпису фінансових документів, як перша особа;
- укладає договори та контракти від імені Академії;
- видає накази з усіх питань діяльності Академії;
- затверджує кошторис видатків Академії, штатний розпис Академії та посадові інструкції його працівників;
- призначає на посади і звільняє з посад працівників Академії;
- призначає Повноважних представників Академії в інших державах;
- затверджує правила внутрішнього розпорядку Академії;
- здійснює керівництво матеріально-технічним забезпеченням Академії;
- здійснює інші повноваження у межах чинного законодавства з метою виконання статутних цілей Академії.

4. 3. 3. Президент, у разі тимчасового припинення виконання своїх повноважень, передає їх члену Президії Академії із числа академіків-засновників шляхом видання відповідного наказу. Президент у будь-який час відновлює виконання своїх повноважень, про що видає відповідний наказ. Виконуючий обов'язки Президента Академії не має право видавати накази з кадрових, фінансових та майнових питань.

4. 3. 4. Президент несе персональну відповідальність за виконання завдань, покладених на Академію, встановлює ступінь відповідальності віце-президентів та інших членів Академії.

4. 4. Головний вчений секретар.

4. 4. 1. Головний вчений секретар Академії обирається Конгресом за поданням Президента Академії та здійснює такі функції:

- є членом Президії Академії;
- організовує роботу Вченої ради Академії;
- здійснює наукове керівництво тимчасовими науковими колективами, науково-дослідними та експертними підрозділами, що утворюються відповідно до положень Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність";

- координує видання науково-популярного журналу «Суспільно-політичні процеси» та Серії «Бібліотека АПН України»;
- готує документи до виборів академіків, членів-кореспондентів і асистентів-дослідників Академії та представляє їх Президії;
- вживає заходів щодо виготовлення дипломів академіка, члена-кореспондента, асистента-дослідника, почесного академіка, зарубіжного академіка;
- відповідає за документообіг Академії;
- представляє наукові інтереси Академії у відносинах з державними та недержавними органами і установами, громадськими об'єднаннями, українськими та іноземними підприємствами, установами та організаціями, міжнародними організаціями за дорученням Президента Академії.

4. 4. 2. В Академії утворюється **Вчена рада**, як консультативно-дорадчий орган, що діє на підставі Положення про Вчену раду.

4. 4. 3. До складу Вченої ради входять Президент Академії, Головний вчений секретар Академії, віце-президенти Академії, члени Академії, науковці інших органів, організацій, установ та запрошені іноземні науковці.

4. 5. Засоби масової інформації. Академія є засновником наукового журналу «Суспільно-політичні процеси», ISSN 2518-7546. З метою популяризації наукових досліджень у галузі політичної науки і гуманітарної освіти та своєї діяльності Академія може засновувати інші засоби масової інформації.

Розділ 5. Порядок звітування Президії Академії перед її членами.

5. 1. Керівні органи Академії забезпечують для членів Академії вільний доступ до інформації про їхню діяльність, у тому числі про прийняті рішення та про здійснення Статутних завдань.

5. 2. Керівні органи Академії у 30 (тридцяти) денний термін надають відповіді письмово або електронною поштою на запити членів Академії щодо своєї діяльності та реалізації Статутних завдань.

5. 3. Керівні органи Академії щорічно звітують перед членами Академії на публічному засіданні Конгресу з питань, що пов'язані із реалізацією покладених на них повноважень та здійснення статутних завдань Академії.

5. 4 Звіт щодо виконання Статутних завдань підлягає оприлюдненню протягом 30 (тридцяти) днів від дня подання звітності членам Академії на Конгресі.

Розділ 6. Порядок обрання академіків та членів-кореспондентів.

6. 1. Академія обирає академіків і членів-кореспондентів.

6. 2. Академіком може бути обраним вчений, який має науковий ступень доктора наук, здійснює активну наукову і громадську діяльність, приймає участь у роботі Академії. Як виняток, академіком може бути обраним вчений, який має науковий ступень доктора філософії (кандидата наук) або вчене звання професора і є членом-кореспондентом Академії.

6. 3. Членом-кореспондентом може бути обраним вчений, який має науковий ступень доктора наук, доктора філософії (кандидата наук), здійснює активну наукову і громадську діяльність та приймає участь у роботі Академії.

6. 4. Засновники Академії є академіками-засновниками Академії політичних наук України з моменту її державної реєстрації.

6. 5. Загальну кількість академіків і членів-кореспондентів визначає Президія Академії.

6. 6. Рішення щодо обрання академіків і членів-кореспондентів приймає Президія Академії.

6. 7. Результати виборів оприлюднюються у засобах масової інформації.

6. 8. Академіки і члени-кореспонденти можуть позбавлятися звання академіка і члена-кореспондента за діяльність, що призвела до втрати авторитету Академії, або порушення Статуту Академії. Рішення щодо позбавлення звання академіка і члена-кореспондента приймається на публічному засіданні Конгресу Академії за рекомендацією Президії Академії.

Розділ 7. Обов'язки та права академіків і членів-кореспондентів Академії.

7. 1. Головний обов'язок академіків та членів-кореспондентів полягає у збагаченні науки і освіти новими досягненнями й відкриттями шляхом особисто здійснених наукових досліджень, організації колективної розробки проблем, наукового керівництва роботами.

7. 2. Академіки і члени-кореспонденти зобов'язані брати активну участь у виконанні завдань, що покладені на Академію, сприяти впровадженню досягнень в суспільно-політичних науках у практику, організовувати роботу, спрямовану на підготовку та підвищення кваліфікації наукових кадрів, виконувати доручення Президії Академії.

7. 3. Академіки і члени-кореспонденти щороку подають звіт про свою наукову і громадську діяльність.

7. 4. Академіки і члени-кореспонденти мають право приймати участь у всіх заходах, що проводить Академія, надавати пропозиції щодо удосконалення діяльності Академії.

Розділ 8. Контрольно-ревізійна комісія.

8. 1. Контрольно-ревізійна комісія є контрольним органом Академії, члени якої обираються терміном на 5 (п'ять) років Конгресом.

8. 2. Контрольно-ревізійна комісія:

- підзвітна Конгресу;
- звітує про свою діяльність один раз на 2,5 роки, або на вимогу половини членів Академії;
- контролює виконання Статуту Академії;
- розглядає і формулює рекомендації щодо розв'язання конфліктних ситуацій в Академії;
- залучає за необхідністю інших осіб до виконання своїх контрольних функцій;
- здійснює ревізію фінансової діяльності Академії;
- результати перевірок виносить на розгляд засідань Президії і Конгресу;
- розглядає заяви і скарги членів Академії та вносить пропозиції щодо їх вирішення до Президії;
- за поважних причин ініціює скликання позачергового засідання Президії;
- засідання Контрольно-ревізійної комісії вважається правомочним, якщо на ньому присутні 2/3 (дві третини) членів. Рішення приймається простою більшістю голосів;
- рішення Контрольно-ревізійної комісії підписує її голова.

Розділ 9. Порядок оскарження.

9. 1. Оскарження рішень, дій, бездіяльності керівних органів Академії та розгляд скарг розглядається Конгресом Академії.

Розділ 10. Джерела надходження і порядок використання коштів та майна Академії.

10. 1. Кошти та майно Академії утворюються за рахунок:

- вступних та членських внесків членів Академії, добровільних пожертвувань громадян, благодійних внесків юридичних і фізичних осіб тощо;
- надходжень в результаті здійснення господарської та іншої комерційної діяльності створених нею госпрозрахункових установ та організацій, заснованих підприємств;
- коштів Державного бюджету та державного майна, виділених відповідно до чинного законодавства України.

10. 2. Для забезпечення своєї статутної діяльності Академія може мати у своїй власності будинки, споруди, обладнання, майно спеціалізованого призначення, транспортні засоби, грошові кошти, інше майно.

10. 3. Кошти та майно Академії використовуються виключно для виконання її статутних мети та завдань, утримання штатного персоналу та не є метою одержання прибутку.

10. 4. Академія здійснює бухгалтерський облік та державну звітність у порядку, передбаченому чинним законодавством України.

10. 5. Академія не несе відповідальності за майновими зобов'язаннями створеними Академією установ, організацій та підприємств, так само як останні не несуть відповідальності за майновими зобов'язаннями Академії, якщо інше не обумовлено відповідними угодами.

10. 6. Академія дотримується норми законодавства щодо заборони розподілу отриманих доходів (прибутків) або їхньої частини серед засновників (учасників), членів організації, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб.

Розділ 11. Порядок внесення змін та доповнень до Статуту.

11. 1. Зміни та доповнення до Статуту Академії приймає Конгрес за поданням Президента Академії.

11. 2. Академія повідомляє орган реєстрації про зміни та доповнення до Статуту в установлений законодавством України строк. Будь-які зміни та доповнення до Статуту набирають чинності щодо будь-яких третіх осіб з моменту державної реєстрації таких змін.

Розділ 12. Припинення діяльності і вирішення питань, пов'язаних з ліквідацією.

12. 1. Добровільне припинення діяльності Академії може здійснюватися шляхом її реорганізації (шляхом приєднання) або саморозпуску у порядку, встановленому законодавством України. Конгрес приймає рішення про добровільне припинення діяльності Академії шляхом реорганізації (шляхом приєднання) або саморозпуску, за попередньої згоди Президії, кваліфікованою більшістю у с (три четверті) голосів засновників, які присутні та беруть участь у голосуванні, якщо інший порядок не встановлено законодавством.

12. 2. На підставі рішення Конгресу щодо реорганізації (шляхом приєднання) або саморозпуск Президія визначає правонаступників Академії згідно з законодавством України і затверджує відповідні баланси. правонаступниками Академії не можуть бути юридичні особи, метою діяльності яких є одержання та розподіл прибутку.

12. 3. Реорганізація (шляхом приєднання) або саморозпуск здійснюється на підставі рішення Конгресу за поданням Президії. Повноваження ліквідаційної комісії здійснює Президія, яка визначає порядок і строки реорганізації (шляхом приєднання) або саморозпуск Академії згідно з законодавством України.

12. 4. Академія не є платником податку як неприбуткові підприємства, установи та організації у порядку та на умовах, встановлених законодавством України, якщо Академія утворена та зареєстрована в порядку, визначеному законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації, установчі документи якої містять заборону розподілу отриманих доходів (прибутків) або їх частини серед засновників Академії, працівників (крім оплати їхньої праці, нарахування єдиного соціального внеску), членів органів управління та інших пов'язаних з ними осіб; установчі документи якої передбачають передачу активів одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду, іншим юридичним особам, що здійснюють недержавне пенсійне забезпечення відповідно до закону (для недержавних пенсійних фондів), або зарахування до доходу бюджету у разі припинення юридичної особи (у результаті її ліквідації, злиття, поділу, приєднання або перетворення); внесена контролюючим органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій.

12. 5. У разі реорганізації (шляхом приєднання) або саморозпуск Академії її майно, активи та пасиви передаються правонаступнику;

12. 6. Припинення діяльності Академії може бути здійснено за рішенням суду про заборону (примусовий розпуск) громадського об'єднання;

12. 7. Діяльність Академії вважається припиненою з дати внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру.

30 січня 2020 року, місто Київ, Україна.

Розділ I.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК: 378. 046-021. 68:37. 014. 6

Соснін Олександр Васильович
доктор політичних наук, професор

ПОЛІТОЛОГІЯ В УМОВАХ РАДИКАЛЬНИХ РЕФОРМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ СФЕРИ

Всю сукупність політико-правових, науково-освітніх і економічних відносин в суспільстві і державі поглинає в собі її інформаційно-комунікаційний простір. Саме в ньому сьогодні відбувається інтерпретація всіх термінів і понять різних наук, які вивчають матеріальний і віртуальний світ, і вочевидь, що в цьому процесі політична наука не може стояти осторонь. В бурхливих умовах трансформації суспільно-політичних процесів вона диференціює і інтегрує проблеми, які утворюють її структурний зміст – діяльність влади та її відносини із громадянським суспільством; політичні інститути, процеси та системи; технології політичної діяльності та мотивацію політичної поведінки лідерів; політичні аспекти міжнародних відносин; національної безпеки та облаштування в національній державі структур наднаціональної влади. Все це і багато чого з того, що не названо/згадано цікавить політичну науку, яка сьогодні зокрема концептуалізує різні ідеї організації глобального інформаційно-комунікаційного простору в якому генерується, інтерпретується і споживається інформація, взаємодіють інформаційні діячі науково-освітньої, економічної тощо, тобто, всіх сфер соціально-політичної діяльності.

В статті зокрема зроблено спробу розкрити значення ролі цифрових технологій при переході від моделі електронного уряду до цифрового: від форми взаємодії до нової форми комунікацій.

Ключові слова: інформація, інформатизація, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційно-комунікаційна безпека, інформаційно-комунікаційна діяльність, інформаційний простір, інформаційна війна, гуманітарні науки, наукова та освітня політика, інформаційне законодавство.

Провідними країнами світу вже доведено, що впровадження в життя і державне управління нових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) вимагає від суспільства повної концентрації зусиль і мобілізації уваги на розвиток інформаційно-комунікаційної сфери, оскільки за мету всюди ставиться завдання охопити всю сукупність науково-виробничих і освітніх процесів суспільно-політичного і економічного життя. Відносини, які пов'язано зі створенням, накопиченням, зберіганням, обробкою, поширенням і захистом всіх видів інформації, завжди були присутні всюди, але в сучасних умовах вони набули особливих якостей і впливають на всі сфери життя суспільства, зачіпають права різних груп і поколінь. Зокрема істотно зростає значення прав людини і суспільства та держав, пов'язаних з обігом інформації, як то: свобода вираження, право на інформацію та доступ до інформації, право на недоторканність приватного життя, політичні або ж соціально-економічні права.

Сучасні ІКТ всюди стають важливою складовою організаційно-технічного забезпечення життя країн. От і у нас Міністерство цифрової трансформації запустило власну ІТ-компанію DIIA Company, розпочавши роботу над амбітними цілями: оцифрувати головні адміністративні послуги; створити єдиний ресурс для отримання всіх державних послуг в смартфоні кожного українця [1], забуваючи, що це може стати шляхом до колапсу в суспільстві і в управлінні державою.

ІКТ розвиваються настільки стрімко і їх настільки інтегровано в тканину нашого життя, що пересічна людина відчуває розгубленість, не встигаючи адаптуватися до змін і їх можливостей. Разом з тим, ми переходимо із цивілізації текстів, та системного мислення в цивілізацію зорових образів, де немає ані аналітичного мислення, ані системного. Світ шаленими темпами переходить від галактики Гутенберга в галактику Цукенберга [2]. Таким чином, за масштабом, обсягом та складністю процесів такий перехід не має аналогів у попередньому досвіді людства щодо впровадження поколінь ІКТ, як мінімум – трьох:

- «наскільки-берестяної» (пов'язана з появою писемності – середина IV тисячоліття до н. е., спочатку – на камені, папірусі, глиняних дощечках, бамбукові, пальмових листках, пергаменті, бересті тощо);

- паперової (пов'язана з винаходом друкарського верстата – середина XV століття, і фотографії – середина XIX століття; електрики і радіо – кінець XIX століття) – епоха Гутенберга;

- комп'ютерної або безпаперової – електронної (пов'язана з появою в середині XX століття електронно-обчислювальної техніки) – епоха Цукенберга.

Процес переходу завдає людині безліч проблем, надає нові можливості і тим самим нові цілі і цінності, зсуваючи звичні кордони прийнятих норм освіти і психічного здоров'я, змінюючи структуру уявлень в багатьох сферах діяльності. Динамічні процеси розвитку цифрового глобального інформаційно-комунікаційного середовища інтегрують в собі зокрема і головну проблему сучасності – безпеку і рівність громадян в інформаційно-комунікаційній діяльності, що, в свою чергу, обумовлює необхідність прискореного усунення багатьох інших негативних факторів політико-правового та соціально-економічного характеру, що стримує всі процеси адаптації до нових виробничих технологій і загальних ідей демократії.

Розвиток інститутів електронної держави і електронного уряду, на що зорієнтував українське суспільство, вступаючи до виконання своїх обов'язків, Президент України В. О. Зеленський, безумовно, обумовлює появу якісних змін у використанні ІКТ, але в цілому нам ще не зрозуміло, чи отримуємо ми від цього задекларовані результати, оскільки ще потрібно зрозуміти, як технологічні зміни приведуть до знищення трьох надважливих негативних наслідків для людини: перевантаженість інформацією, зростаючий вибір послуг і можливостей та одночасно зростаюча невизначеність, втрата приватного життя (*privacy*)¹. В нашому суспільстві, на жаль, ще немає повного розуміння того, що і як треба роботи щоб поділ країн на розумних і не дуже був на нашу користь. За оцінкою фахівців це взагалі досить важливо усвідомити, як і зрозуміти функцію електронного уряду – не по рівню оснащеності державного апарату персональними комп'ютерами, а по наслідкам отримання якісних змін в економіці і житті громадян. Зрозуміло, що цей шлях продуктивного і безпечного використання можливостей ІКТ буде важким, оскільки суспільству доведеться регулювати розвиток технологій, не як винахід, а як інструмент регулювання використання технологій з величезними обмеженнями і постійною зміною правил.

Інформаційно-комунікаційні системи, в яких генерується і обертається змістовна інформація, утворюють елементи і зв'язки інформаційних відносин, швидке зростання кількості людей, зайнятих або причетних до інформаційно-комунікаційної діяльності, їх робота

¹ Особисте життя – це особлива частина приватної сфери людської життєдіяльності, яка полягає в різноманітних відносинах, стосунках, явищах, подіях, що не мають публічного значення, визначається і регулюється самою особою. Право на особисте життя гарантується ст. 32 Конституції України. Дане право є відповідним розвитком положень ст. 12 Загальної декларації прав людини, ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини та ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

стає однією з масових професій і ставить проблеми, істотно іншої в порівнянні з попереднім періодом форми організації їх науково-технічної діяльності, іншого професійного відбору, науково-освітньої підготовки достатньої великої кількості кадрів певного профілю і з потрібними психологічними параметрами, здатних безпосередньо переробляти інформацію, перетворюючи її, себе і технічні засоби в інформаційний ресурс розвитку країни. Сукупність запасів опрацьованої змістовної інформації, кваліфікація персоналу і можливості структурованих ергатичних² (людино-машинних) систем – ергасистем³. Все це з появою цифрових технологій вимагає по новому відтворювати сам сенс необхідності і існування багатьох наук і технологій, а, головне, змін в науково-освітній діяльності. Високий рівень цифровізації всіх сфер життя людини і її залучення не тільки в споживання, але і виробництво інформації, сприяють формування особистості особливого типу, яка існує в специфічному середовищі – інформаційно-комунікаційній сфері. Етимологія поняття інформаційна сфера передбачає визначення «сфери» (від грец. – куля, а також «коло дії») як області дії, межі поширення чого-небудь; суспільне довкілля, середа, обстановка, рис. 1.

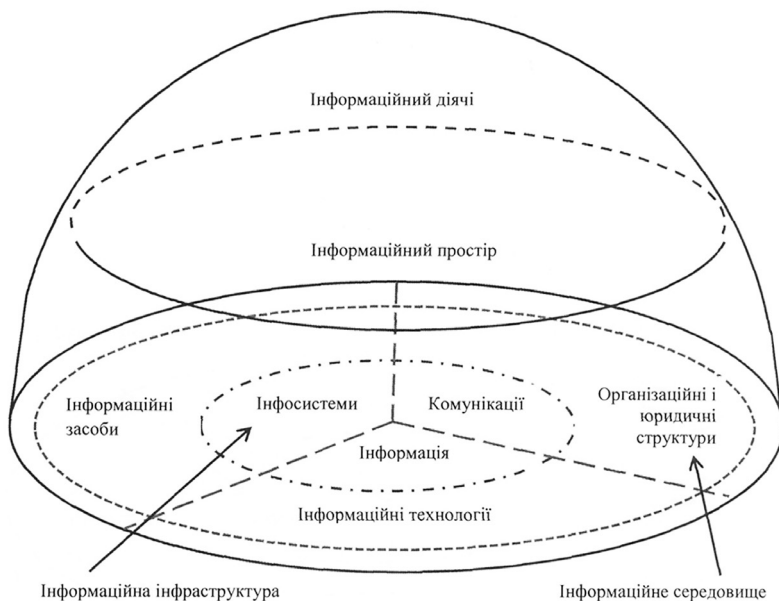

Рис. 1. Концептуальна організація інформаційно-комунікаційної сфери.

У широкому сенсі інфосфера – це не тільки сукупність постійно оновлюваних знань, ідей, уявлень, що реалізуються як в реальному, так і в віртуальному світі, але й нові принципи структурування малих і великих груп наукових колективів, різноманітні типи взаємодії всередині цих груп і між ними – все це змушує, в свою чергу, концептуально переглядати організацію інформаційно-комунікаційної сфери – сфери генерації, інтерпретації, комунікації і споживання необхідної для роботи інформації, направляє управлінців до питань, яких раніше взагалі не існувало. Нарешті, успіхи кібернетики, розширення можливостей передачі технічним пристроям розумових операцій, які піддаються формалізації, які раніше поглинало значні інтелектуальні зусилля фахівців, різко підвищують вимоги до формування та культивування його здатності виробляти такі дії, які не можуть вчинятися комп'ютерами. Тому не випадково вивчення умов працюючих і концептуальна організація інформаційно-комунікаційної сфери почалося одночасно з появою комп'ютерних мереж і кібернетики як науки про управління.

Сьогодні, коли ми стоїмо лише біля витоків цифрової інформаційно-комунікаційної ери розвитку людства, легко бачити як з появою мобільних гаджетів фундаментально змінюється те, як ми живемо, працюємо і спілкуємося між собою. Наприклад, з моменту появи iPhone (2007 р.) екранний час людини становив понад 8 годин, тоді як спілкування віч-на-віч – вже менше 2 годин. В результаті ми маємо, по суті, епідемію цифрового аутизму⁴. Цифровий аутизм – це стан, при якому молоді люди не можуть підтримувати тривалий психологічний контакт один з одним, вони не цікавляться внутрішнім світом іншої людини, інші люди для них стали замінними, тому що вони не бачать цінності кожного з них

² Від грец. *ergatic* – оператор, дійова особа.

³ Складні системи управління об'єктами технічних, технологічних, організаційних, економічних, екологічних тощо комплексів, в яких керуюча підсистема містить людей-операторів і вони, безумовно, є її головною компонентою.

⁴ Аутизм (грец. *autos* – «сам»; аутизм – «занурення в себе») – розлад розвитку нервової системи, що характеризується порушенням соціальної взаємодії, вербальної й невербальної комунікації, і повторюваною поведінкою, існують складнощі у взаємодії із зовнішнім світом, з цього приводу виникають порушення в соціалізації. Людина з аутизмом типово уникає спілкування: усяке порушення повсякденного розпорядку й стереотипів виявляється йому трагедією; проте інтелект у таких людей не завжди понижений, часто виявляються так звані «острівці знання» – області, у яких здібності хворого досягають нормального або навіть геніального рівня.

окремо. Навіть на побаченнях молоді люди вважають за краще телефон прямому спілкуванню, заради чого вони на це побачення прийшли. Хтось може сказати, що це нова цивілізація, новий світ, до якого ми повинні звикнути, але, як свідчать дослідження людського мозку, тут пастка. Скажімо, якщо людина проводить в телефоні більше 2,5-3 годин у неї різко зростають показники депресивних думок і суїцидальних нахилів. Соціальні мережі, а до середини 2020 року за оцінками фахівців в них зареєструється більше половини населення світу, діють дуже болісно. Зіткнення сил фрустрації⁵ і творення у вирішенні проблем в складному перехідному періоді історії пояснює увагу урядів до розуміння наукою векторів еволюції державних і глобальних правових інститутів. Філософи, політики, юристи, соціологи, психологи і всі мислячі сили намагаються створити «дорожню карту» утримання планети в згоді на шляху пошуку нових балансів різних народів, держав, культур. Відчуваємо, що особливої уваги, безумовно, вимагають питання розбудови підвалин нової науки – інформаційного права, оскільки само базове поняття «інформація» у нас виключно багатовимірне (від найбільш загального філософського – інформація є віддзеркалена різноманітність об'єктивного світу, до визначеного Законом України «Про інформацію» найбільш приватного і прикладного – інформація є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [3]). В таких умовах розпорошеності уваги фахівці багатьох наукових напрямків до сенсу поняття відрізняються по-різному, вивчаючи закономірності отримання і перетворення інформації за допомогою засобів електронної техніки, які, в свою чергу, ще з точки зору політичної і юридичної науки мало вивчені (відсутній універсальний формально-математичний апарат для їх опису). Саме тому сенс інформаційно-комунікаційних процесів часто по-різному передається у нас навіть в директивних документах, і, тим паче, в різних науках – до того ж, здебільше із застосуванням відомих і маловідомих англomовних термінів, які замулюють око і увагу. Більш того, лівова частина об'єктів інформаційно-комунікаційних відносин досліджуються розпорошено в межах різних наук, скажімо, інформології і науки, яка лише формується – інформаційного права, а об'єкти інформа-

⁵ Фрустрація (від лат. *frustratio* – омана, марне очікування) – психічний стан людини, що виражається в характерних переживаннях та поведінці і те, що викликається об'єктивно непереборними (або суб'єктивно сприйнятими як непереборні) труднощами на шляху до досягнення мети і розбіжності реальності з очікуваннями суб'єкта.

ційно-комунікаційних правовідносин – в межах загального правознавства, і, знов-таки, інформаційного права як науки – галузі і навчальної дисципліни.

Безумовно, кожна епоха створювала лише їй властиві засоби спілкування та використання знань і управління інформаційними потоками. Наука давно встановила наявність в їх арсеналі ознаки реальності інформації в доступній матеріальній формі: документи, неформалізовані рукописи, звуки, сигнали, хвилі тощо. Одночасно із зазначеними формами фіксувалися і віртуальні форми існування інформації в її проявах: думок, приватних або суспільних поглядів, національної або масової свідомості, що не знаходило вираження в матеріальній, тобто, зафіксованій на носії формі. В наші дні така інформація поступово матеріалізується і все більше набуває об'єктивованої форми у відбитках пальців, елементах ока, ДНК тощо. Їх віртуальність вже перекладається в доступну для використання форму навіть у мережевих структурах комунікацій. Інформація, таким чином, зафіксована в електронному вигляді, знаходить віртуальну форму, що дозволяє, по-перше, миттєво перенести її з одного пункту в інший (інші) пункт (пункти) і доставити споживачеві; по-друге, обмежити доступ до неї в моменти її віртуального стану; по-третє, зберегти її індивідуальну оболонку, не допускаючи змішування з іншими потоками інформації.

У зв'язку з цим питання формування гарантій прав людини в суспільстві набуває все більшої актуальності. Безпека людини є умовою переходу до постіндустріального розвитку, до інформаційного суспільства. Забезпечення безпеки, в свою чергу, сприяє зміцненню основи для довіри до ІКТ з боку користувачів і сприяє їх більш широкому впровадженню в життя суспільства. Довіра і безпека належать до основних опор інформаційного суспільства [4], оскільки держави формуються зони, які вимагають особливих форм і засобів спостереження за поведінкою громадян, і тут виникає потреба в нових механізмах позитивного правового регулювання відносин різних суб'єктів, оскільки удосконалення техніки і технологій породжує виклики правам людини. З'являються нові і все більш руйнівні загрози безпеки, які призводять до необхідності постійного вдосконалення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки. Такі заходи також можуть призводити до порушення прав людини і тому потребують особливої уваги при їх формуванні та реалізації. Інформаційна безпека стає гарантією прав людини, коли її забезпечення направлено на людину і її права як вищу цінність і ґрунтується на правових принципах.

Саме правові принципи дозволяють забезпечити стійкість правового регулювання і незалежність його основоположних ідей від змін в технологічному розвитку. Це відноситься не тільки до інформаційної безпеки особистості, але також інформаційної безпеки суспільства і держави, національної безпеки в цілому. Головним при цьому є вирішення завдання забезпечення конфіденційності інформації. Проблема лежить в основі інформаційної безпеки. З середини минулого століття ці проблеми знаходяться в полі уваги всієї світової спільноти і кожної окремо взятої держави.

Як відзначають фахівці, «належний баланс між конфіденційністю, цілісністю і доступністю є наріжним каменем будь-якої програми інформаційної безпеки або захисту особистої таємниці» [5]. Втілення конфіденційності, цілісності і доступності в праві в якості правових принципів дозволяє забезпечити баланс інтересів між різними сторонами правовідносин, виступаючи таким чином гарантією прав людини в сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Основні проблеми створення гарантій прав людини при цьому пов'язані з визначенням механізмів їх забезпечення, які не призводять до порушення інших прав людини та інших цінностей демократичної правової держави. Розвиток правового забезпечення права на недоторканність приватного життя пов'язаний з ускладненням і деталізацією вимог до обробки особистої інформації, які в деяких випадках створюють надлишкові бар'єри для підприємницької діяльності, особливо в умовах розвитку так званих «хмарних технологій» [6] і «великих даних» [7].

Необхідно підкреслити складність управління політико-правовими відносинами в інформаційно-комунікаційній сфері в зв'язку із різноманітністю форм і властивостей інформації та створюваних на її основі інформаційних продуктів та конкретних інформаційних об'єктів. Підходи до вирішення вказаних суперечностей можуть відрізнятися в державах з різними правовими системами та правовими традиціями. Пріоритет повного контролю особистості над її персональними даними перед традиційними демократичними свободами, такими як свобода підприємницької діяльності та свобода слова, полягає в основі національного законодавства європейських держав, нормативних правових актах ЄС і рішеннях Європейського Суду з прав людини. На відміну від ЄС в США, де меншою мірою проявляється патерналістська функція держави, спеціальні вимоги в області обробки персональних даних встановлені тільки в найбільш чутливих сферах. В інших сферах держава

віддає пріоритет саморегулюванню. При цьому держава впливає на суспільні відносини шляхом видання різного роду рекомендацій та політичних заяв. Безумовно, і щодо інформаційних ресурсів, які утворюються в ерга системах як складна сукупність інформації, персоналу, який її створює, зберігає та забезпечує обіг за допомогою технічних засобів.

Поняття «інформаційний ресурс» з'явилося ще в другій половині ХХ століття, однак, і сьогодні тлумачиться по-різному і, до того ж, неприпустимо вільно. Принципово важливо відзначити, що поняття «інформаційний ресурс» і «інформація» нетотожні.

Значні зміни, які ми бачимо і які нас очікують, в темпах і якості розвитку сучасних ІКТ торкаються найширшого спектру знань, включаючи штучний інтелект, роботизацію промислових виробництв і автомобілів, тривимірний друк, нано– та біотехнології і багато чого іншого. Тут сьогодні виникають величезні технологічні прориви, однак, із низкою маловідомих проблем, з якими людство стикається вперше. Скажімо, сьогодні традиційні чотири атрибути статусу середнього класу (освіта, охорона здоров'я, пенсія та житло у власності), які відповідають уявленням про середній клас, більше не гарантують способу його життя, оскільки за останні два десятиліття років не встигали за темпами інфляції і, головне, підготовленістю людини до роботи із величезними обсягами інформації, які мають стійку тенденцію до постійного зростання. До того ж, сьогодні постійно виникає необхідність управляти – не інформацією, а діями з нею, тими відносинами, які виникають між різними ерга системами, які використовують її у відповідності до певної мети. Всюди – і США, і Великобританії, ціни на таку освіту в даний час шалено зростають, роблячи її предметом розкоші. Ринкова економіка, яка діє за принципом «переможець отримує все», до розвитку якої середній клас завжди був причетний, дедалі більше обмежує доступ до освіти, що, безумовно, підриває демократичність в устрої суспільства і веде до порушень, які загрожують виникненням багатовекторних соціально-політичних проблем.

Сьогодні ще не існує усталеної класифікації інформаційних технологій, які виникли з появою комп'ютерів, однак, у зв'язку з активним розвитком засобів мобільного зв'язку, обробки та подання інформації, більш правильно сьогодні їх називати – ІКТ. Їх вивчають в різних дисциплінах із акцентом на ті, або інші, якості і, оскільки аналіз розвитку людства завжди відбувався на основі класифікації наукових ідей і технологій, оглянемо багаторівневу класифікацію ІТ, рис. 2. [8, 9]

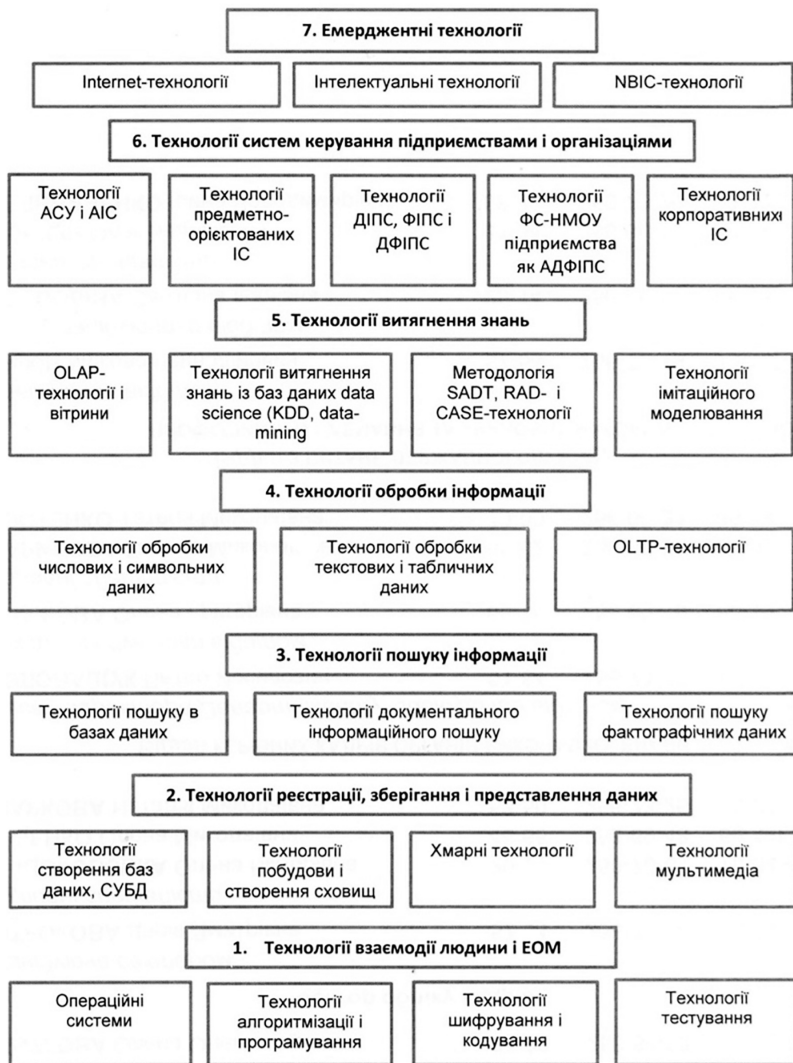

Рис. 2. Класифікація інформаційно-комунікаційних технологій

Заснована на розподілі знизу догори по стратах методів, інструментальних та технічних засобів роботи з інформацією, які ускладнюються – від засобів, що забезпечують спілкування людини з ЕОМ, збір, зберігання, пошук, різні способи обробки інформації,

до здобування знань і виникнення нової інформації внаслідок застосування комплексу методів, вона більш-менш дозволяє проаналізувати ефективність основних політичних інститутів та процесів, які виникали на тлі їх появи і становлення.

Окремі страти можна було б сформувати для технологій, які забезпечують автоматизацію більш складних функцій обробки інформації, тобто, наближаються до інтелектуальних можливостей людини, і їх можна назвати терміном «інтелектуальні технології», однак, враховуючи час виникнення і розвитку таких технологій, збережені терміни, що застосовуються при виникненні цих видів технологій – internet-технології, інтелектуальні технології і нано-, біо-, інфо– і когнітивні технології (NBIC-технології). Загальним для цих видів технологій є комплексне використання технологій, в тому числі нових, представлених на кожній попередній страті. Зокрема, інтелектуальні технології базуються на використанні технологій вилучення знань, експертних систем, систем підтримки прийняття рішень (СППР), нейронних мереж, ініційованих ідеями електричних мереж і біотехнологій.

Нейтральність і доступність знань і оперативні відомості створюють ситуацію, коли інформація використовується з різною метою, а вони можуть бути як позитивними для суспільства і людини, так і руйнівними. Відкриваються шари/пласти незрозумілого сенсу споживання і використання інформації, формування її ресурсів, які можна використовувати в полярних цілях. За багато сотень років світ переконався, що дії щодо використання нової інформації вимагають особливої уваги і управління. Якщо вона споживається постійно, частина мозку, пов'язана з мисленням, впадає в сплячку (або навіть не формується в процесі дорослішання людини, який йде до 25 років). Щоб мозок почав всерйоз думати, потрібно 23 хвилини (без переривання), а опитування показують, що людина відривається на телефон кожні 15 хвилин; вона не встигає зосередитися, щоб почати думати. Це веде до цифрового аутизму.

До того ж, з розвитком технологій виробництва мобільних засобів ІКТ людина все менше спілкується віч-на-віч з іншими людьми, замінюючи це спілкуванням в соціальних мережах і постійним споживанням цифрового контенту. Через це втрачаються не тільки звичні навички комунікації, людина перестає розуміти проблеми інших людей, зростають відчуження і нерозуміння. Людина втрачає здатність замислюватися про те, що їй робити, як діяти, будувати образи майбутнього. Втрачається і здатність аналізувати, люди стають нетерпимі до своїх невдач, що підриває їх здатність адаптуватися до життя і досягати успіху. Як наслідок, змінюються уявлення про інститути демократії.

Дійсно, ІКТ і глобальні мережі комунікації вже зробили пересічних людей здатними бачити світ дещо інакше, а, що головне, своїми настроями впливати на політику і діяльність еліт в своїх країнах. Масові протести громадян сьогодні ілюструють розчарування людей щодо їх (політичних еліт) дій не стільки тому, що еліти є, наприклад, сунітами або шіїтами, львів'янами або донеччанами, – головним бачиться те, що через розпорошену діяльність і жадібність еліт до збагачення виникали величезні проблеми в економіці, які впливають на життя великої кількості громадян. Те, що ще вчора ми вважали релігійним конфліктом, насправді є, по-перше, проблемою технологічного розвитку із похідними корупцією і нерівністю, що змушує народи починати шукати нові форми організації суспільно-політичного життя, які здатні перевищити ідеї демократії.

Сьогодні нам ще намагаються доводити, що, з точки зору розвитку розуму, демократія являє собою вищу форму організації людського суспільства, орієнтованого на економічний розвиток, однак, не акцентують увагу на те, що в умовах, коли принципово нові ідеї технологічного вдосконалення життя, які закладено в природі, майже вичерпано – розуміння людиною матеріалістичних основ світобудови досягло вершин. Коли винаходили сучасну демократію, то спиралися на припущення, що середньостатистична людина є самозакоханою в себе, і єдиний спосіб захисти нас від нас самих себе – створити систему такої взаємозалежності та взаємоблокування, аби жодна людина (чи група людей) не змогла виступити всупереч всьому населенню. Цікавим є те, що хрещений батько Західної цивілізації Платон вважав, що демократія є не найкращою формою державного правління. На його переконання демократія є утворенням нестабільним і вивільняє все найгірше в людині, штовхаючи суспільство до тиранії, тобто, на його думку: «Надмір свободи призводить ні до чого іншого, як тільки до рабства». Платон вказував, що демократії неминуче призводять до морального занепаду, тому поки що вони толерують фальшиву свободу, людські цінності занепадають, стають дитячими і егоїстичними, а тому самі громадяни починають підривати демократію з середини. Коли ж перемагають дитячі цінності, то люди більше не хочуть домовлятися. Однак, технології, які традиційно використовували інститути демократії, вичерпали свої можливості. До того ж, варто зазначити, що античне визначення демократії відрізняється від сучасного. В античних демократіях населення голосувало за всі рішення, а інституту представників не існувало. Те, що сьогодні ми називаємо демократією, це, по суті, республіка, бо ми обираємо представників, які ухвалюють рішення і формують політику. Менш зрілі люди обиратимуть гір-

ших представників (за Платоном «демагогів»), політиків, які обіцяють багато, але майже нічого з обіцяного не виконують. Тому такі демагоги потім розхитують демократію під загальні крики схвалення, оскільки у всіх бідах плебс завжди звинувачує систему, а не окремих її представників. Подальші матеріальні досягнення людського суспільства будуть можливі виключно за рахунок розвитку науково-освітньої сфери, індивідуальних розумових здібностей вільних громадян, матеріальний добробут яких дедалі більше буде залежати тільки від них, від їх освіти, розуму, та раціонального мислення. В таких умовах з'являється бачення того, що освіта, наприклад, безумовно, є проблемою національної безпеки, але в умовах сьогодення починає деградувати, поступово сповзати до режиму виживання. Хоча, лише вона обумовлює здатність націй визначати сенс, розуміти важливість, знаходити ціль – це єдина сила, яка здатна помножувати сама себе, поширювати знання і створювати дедалі складніші й складніші технології і організації.

Ми бачимо, що стабільність демократичних інституцій в провідних країнах світу дедалі більше підтримується за рахунок сили і пограбування інших народів. Еліта демократичних країн на свідомому і підсвідомому рівнях переходить сьогодні практично до реалізації стратегій скорочення чисельності населення планети з метою зменшення екологічного тиску на біосферу. В інтелектуальних центрах демократичних еліт формулюються програми типу «золотого мільярда» і різні демократії по-різному організують грандіозні військові та інформаційно-психологічні зіткнення, скоюють небачені на минулих етапах розвитку людства злочини. Ніцше взагалі називав еліти «панамі» суспільства, оскільки вони майже виключно контролюють фінанси, виробництво та політичну владу, маси ж робітників – «рабами» суспільства, оскільки принципової різниці між робітником, який усе життя заробляє копійки, і рабом не бачив.

За таких умов основною цінністю української демократії дедалі більше стає не вільний вибір еліт, а економічна свобода старих і тих, кого вона забезпечує, оскільки останні, в свою чергу, здійснюють стохастичний⁶ пошук нових ідей технологічного розвитку

⁶ Стохастичність (від грец. – припущення, здогад) означає випадковість. Стохастичні системи потрібні для введення та використання в фізичних системах, де ми не впевнені в значенні вимірюваних параметрів. В теорії ймовірності, стохастична система має один стан, який визначається випадковим чином та має випадковий розподіл ймовірностей або шаблон, завдяки якому може бути проведений статистичний, але результат не може бути передбаченим точно. Стохастичні системи і процеси відіграють фундаментальну роль в математичних моделях явищ в багатьох галузях науки, техніки та економіки.

суспільства і, коли їх не знаходять, починають паразитувати на ідеях вільних виборів і ставити це собі в основну заслугу. Апеляцію до натовпу вони звеличують як найвище досягнення соціальної думки, але згадайте, з приводу кого натовп кричав: «Розіпни Його!». Натовп з тих часів не змінився – і це цілком влаштовує знахабнілу і старіючу еліту демократій, яка із суперечливими гаслами і прогнозами «вчепилася» в нові науково-технологічні ідеї, не усвідомлюючи, що вони потребують нового бачення розумової діяльності людини. Така поведінка свідчить, що ідеї демократії, розповсюджені в світі, носять маніпулятивний характер. Партійна, комсомольська і господарська номенклатура просто своєчасно використала їх.

Не стає винятком і захоплення сучасної еліти комп'ютерними технологіями, які вбудовуючись в інформаційно-комунікаційні і системи управління всіх рівнів, реалізують традиційну парадигму процедурного, функціонального або логічного програмування і застосовуються як вид масового інформаційно-комунікаційного поневолення нації під виглядом покращення обслуговування владою людей, заради створення оптимальних умов для повного задоволення інформаційних потреб своїх громадян і поліпшення умов для управління розвитком економіки і суспільно-політичними процесами.

Під ІКТ взагалі розуміється (за аналогією з виробничою технологією) упорядкована сукупність (ансамбль) методів переробки, зміни стану, властивостей і якісної форми прояву інформації, а також методів тиражування, поширення, зберігання та використання інформації в процесі цілеспрямованої суспільно-виробничої діяльності.

Подвійна структура світу, яку було обґрунтовано фізиками на протязі XX століття, принципово впливає і на формування ІКТ фізичного та соціально-економічного світу в XXI столітті. Внаслідок того, що технології існують тільки в метричному світі, можливості технологічних вибудов розумової діяльності людини обмежено виключно можливостями метричних, цифрових форм подання і обробки інформації, і ця обставина повністю визначає соціальні форми створюваних сьогодні ІКТ.

Нова або нетрадиційна комп'ютерна – термін «нетрадиційна інформаційна технологія» (англ. *New information technology*) введений американським вченим Дж. Мартіном – розробником концепції СУБД (систем управління базами даних) в 1982 році. При перекладі з англійської було використано слово «новий», яке найчастіше розуміється, на жаль, в часовому, що вводить в оману багатьох інфор-

маційних діячів. Об'єднавши комп'ютери із «дружніми» інтерфейсами (70-і роки XX століття), вибухово змінює можливості ІКТ, починаючи із питань правового розуміння процесів інформаційно-комунікаційних відносин, в які включено технології уявлення і роботи із інформацією виключно у цифровій формі. Вона набула значної ваги, сформулювавши виключно складний за сенсом, формою та змістом сегмент світової економіки і вагомий фактор розвитку всіх соціально-політичних систем. Він (фактор) здатний сьогодні, значною мірою, визначати характер суспільного устрою, способи формування соціальних спільнот та їх взаємодію з державними інститутами, форми організації економічної активності, типи і принципи зайнятості населення, спосіб життя і соціальні установки для розвитку значної частини суспільства. Нова інформаційна технологія (англ. New information technology) (NIT) взагалі використовується в якості нового (сучасного) виду масового інформаційно-комунікаційного обслуговування на основі використання персональних комп'ютерів і телекомунікаційних засобів – засобів телематики (електронна пошта, телетекст, відеотекст, телетекст, телеконференції тощо). Її основними принципами є: інтерактивний режим роботи з комп'ютером; інтегрування з іншими програмними продуктами; гнучкість процесу зміни постановок задач і даних. Термін «Нова» відображає в її структурі не тільки технології, засновані на використанні комп'ютерів, але і технології, які реалізовано в інших технічних засобах.

За таких умов немає сумніву в тому, що світ цифрових технологій, в який ми входимо, – це не тільки новий логічний етап розвитку технологічних можливостей сфери комунікації людства, а й перехід всієї існуючої політико-правової і соціально-політичної системи до нового виміру психологічного реагування на інформаційно-комунікаційну реальність, яка стрімко змінюється.

Поки що у вітчизняній законодавчій базі не існує загальноприйнятих і гармонізованих визначень та правових дефініцій щодо цифрових технологій, а вони вже стрімко захоплюють плацдарми для наступу по всіх напрямках, а цифровізація (англ. digitalization) стала трендом світового розвитку.

Впровадження в життя будь-яких нових технологій, зокрема цифрових – процес, безумовно, тривалий і несе в собі масу невідомих ще викликів та небезпек для людства. Їх зазвичай об'єднують у три групи: соціально-економічні, техніко-організаційні та природні. Усе це ми достатньо усвідомили в XX столітті, впроваджуючи в реальну економіку індустріальної доби досягнення науково-технічного прогресу попередніх століть і методи організації

роботи людських співтовариств. Відомо, що розвиток масового (конвеєрного) виробництва свого часу стимулював глибоке вивчення соціальних і правових питань організації реальної економіки – адекватна платня за працю, система пільг і компенсацій, морального і матеріального стимулювання за шкідливі умови праці тощо. Запозичивши досвід Г. Форда, ми почали вивчати соціально-психічні чинники, що характеризують відношення людини до праці, умови формування сприятливого для творчої діяльності психологічного клімату в колективі, сім'ї...

Нечуваним тріумфом науки і освіти в XX столітті стало підвищення значення інформації та інтелектуальних можливостей людини, що стало ресурсом розвитку людства. Кожен день ми стаємо свідками кардинальних змін в усіх сферах життєдіяльності і появою нових моделей дизруптивного впливу⁷ в діяльності традиційних систем виробництва, споживання, транспортування і постачання продукції. Трансформація відбувається на рівні управління державних установ, системами освіти, охорони здоров'я, транспорту, охорони навколишнього середовища.

Процеси забезпечення переходу на «цифрові сервіси, які орієнтовано на користувача», обумовлює розвиток не стільки вертикальної взаємодії державних органів, скільки горизонтальної (міжвідомчої) інтеграції, це, в свою чергу, зумовлює необхідність змін в організації системи управління країною, повну цифровізацію адміністративних процесів і створення відповідної організаційно-технічної інфраструктури як для надання державних послуг, так і для забезпечення діяльності самої системи управління [10,11]. Якщо в електронному уряді споживач адміністративної послуги безпосередньо «взаємодіє» з веб-сайтами відомств або уряду, тобто, із централізованою системою, то, за задумом стратегії розвитку цифрового уряду, передбачається поява різноманітних моделей взаємодії: від участі сервісів до мобільних додатків уряду і навіть інших структур в «ланцюжку надання послуг». (Іноді цифровий уряд експертами розглядається навіть як державна версія «цифрового бізнесу», і як «платформа», в яких домінує мережевий формат відносин.)

⁷ Дизруптивний (розривний) відбір – форма природного відбору, при якій умови сприяють двом або декільком крайнім варіантам (напрямам) мінливості, але не сприяють проміжному, середньому стану ознаки. В результаті може з'явитися кілька нових форм з однієї вихідної. Дарвін описував дію дизруптивного відбору, вважаючи, що він лежить в основі дивергенції, хоча і не міг привести доказів його існування в природі. Дизруптивний відбір сприяє виникненню і підтримці поліморфізму популяцій, а в деяких випадках може служити причиною видоутворення.

Таким чином, якщо в моделях електронного уряду посередником між постачальником адміністративної послуги і її споживачем «стояла» технологія як нова форма взаємодії; то в умовах цифрового уряду вона стає новою формою горизонтальної комунікації. Відсутність вертикальних систем управління, перехід до горизонтального суспільства, на жаль, веде до того, що ми втрачаємо біологічні навички до навчання і гірше вчимося.

Розкриття потенціалу цифрових технологій як нової форми комунікації сьогодні виключно складна справа, оскільки залежить від вирішення державою низки завдань правового, організаційного та техніко-технологічного характеру. На жаль, вона, як і жодна із попередніх п'яти подібних стратегій, які не було реалізовано, таким чином може залишитися тільки «благими намірами». Однозначно, можна лише сказати, що, відмовившись свого часу від реалізації творчих планів академіка В. М. Глушкова щодо вибудови цілісної системи застосування ЕОМ, ми, втративши підґрунтя власної науково-виробничої бази, занурюємось сьогодні в проблеми опанування іноземного досвіду і будемо постійно стикатися тут із величезними труднощами і обмеженнями в доступі до їх досвіду.

Глобальна «інтернетизація» засобами іноземного виробництва, широке поширення їх мобільних і сенсорних пристроїв, поява нових цифрових технологій (Big data, хмарних обчислень, аналітики великих даних тощо) і їх активне впровадження в економіку, злиття online– і offline-сфер, суттєво змінюють і очікування громадян «цифрового покоління» щодо цінності змістовної інформації, яку генерують наука й освіта, роблять її вкрай важливим для життя людини та її політичної незалежності фактором. Інформатизація, стимулюючи розвиток всіх наук, всюди стає запорукою інноваційного розвитку країн, змушуючи громадянські суспільства вдосконалювати вимоги до процедур постійної взаємодії з урядом, з метою забезпечення собі вільного доступу до високоякісної інформації та послуг в будь-який час, в будь-якому місці, з будь-якого пристрою в простих для використання форматах. Це обумовлено тим, що розвиток і впровадження новітніх технологій пов'язано з невизначеністю багатьох параметрів, про які ми поки що не маємо повного уявлення, але відчуваємо, що надалі вони розвиватимуться, перетворюючись на критичні. Сам факт їх складності і взаємозалежності по всіх напрямках передбачає нашу відповідальність за їх впровадження, а тому в Стратегії розвитку економіки України певним чином мало би було відображено, що з появою цифрових технологій відбувається переосмислення ролі держави в розвитку і впровадженні новітніх ІКТ, які масово з'являються в якості

індивідуальних засобів мобільної комунікації, а економічна доцільність їх експлуатації обумовлює визначення напрямку вектору їх подальшого розвитку як тренд вдосконалення державного управління, зокрема перехід від електронного уряду до цифрового. Ключова відмінність між моделями електронного уряду і цифрового полягає в переході від простого надання державних послуг online до орієнтованого на використання існуючих баз даних.

Директивні ухвалення «переходу» на «цифрові послуги» не настільки прості і зручні для більшої частини населення будь-якої країни. Неврегульованість в Україні багатьох політико-правових питань, пов'язаних із бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційної сфери з появою цифрових технологій, набуває ознак проблем національної безпеки, оскільки зростання складності процесів комунікації – взаємозв'язків, підвищило якість ризиків та загроз, які виявилися настільки складними і всеосяжними, що їх рівень зростає за логарифмічною прогресією в порівнянні з можливістю протистояти їм за допомогою норм діючого права. На цьому тлі прогресує, скажімо, виникнення нового виду злочинності – організованої кіберзлочинності, що змушує державу виділити навіть основні завдання щодо запобігання загрозам в інформаційно-комунікаційній сфері за наступними напрямками: захист персональних даних людини; безпека інформаційно-комунікаційних ергасистем, державних структур; захист робочого середовища і технологій. Розширення цифрового сервісу, індивідуалізація багатьох видів послуг вже підвищило до критичного рівня загрози різних форм і методів шахрайства з боку широкого кола провайдерів ІКТ, що вимагає постійної уваги державних служб до підвищення рівня захисту електронних систем від витоку інформації. І навіть за таких умов загальноприйнятні норми інформаційно-комунікаційного права сприймаються в нас поки що без належної уваги і критичного аналізу, іноді просто ігноруються, і все це на тлі досвіду досягнень науково-технічного прогресу, який уже надав необмежені можливості урядовим та неурядовим структурам контролювати й керувати за допомогою інформаційних впливів свідомістю та поведінкою людей – і простих громадян, і президентів країн. Державні органи, безумовно, мають це робити, здійснюючи як розробку загальних принципів інформаційно-комунікаційної політики, так і зобов'язань виконувати на належному рівні інформаційно-комунікаційну функцію. Однак цифрові технології, як і будь-яке інше масштабне явище, пов'язані з появою різного роду нових ризиків і загроз, які базуються на їх технологічній особливості. При переході до цифрових технологій відбувається інституціональна трансфор-

мація всіх сфер, що само по собі, незалежно від причин і природи, є потужним дестабілізуючим фактором для процесів стійкого соціально-економічного розвитку в будь-якій країні, на чому вже наголошувалося.

Підкреслюючи гостроту існуючих проблем національної інформаційно-комунікаційної безпеки, можна сказати, що ми сьогодні всі так залежимо від систем комунікацій, що їх використання стає для нас самих небезпечно в державному управлінні, а його коректність і адекватність були і є великою проблемою для держав. Неадекватність управління сформованим суспільством завжди приводила до революційних катастрофічних змін. Мета управління досягається через конвергентне⁸ застосування різноманітних знань і навичок суб'єктом управління. Тільки конвергенція наук, парадигма «Нано-Біо-Інфо-когні-Соціо» (НБІКС) [12] дає нові можливості осмислення комплексного інформаційно-комунікаційного права, яке народжується, і, швидше за все, кардинально змінить всі інші галузі права.

Дійсно, цифрові ІКТ більш зручні при машинній (автоматизованій) обробці інформаційних потоків, в поданні та швидкості отримання різноманітної інформації і орієнтовані, головним чином, на персоніфікацію державних послуг. Їх триумфальна хода розпочалася з появою комп'ютерів і сьогодні користувачам вже пропонується кілька режимів їх надання: проактивний – надання державних послуг за фактом отримання права на них – без подачі з його боку заяв; повідомний – громадянина повідомляють свідомо про можливість отримання тієї чи іншої послуги або сервісу; online надання послуг – абсолютно автоматичне, без заяв громадян. Безумовно, стратегії впровадження окремих цифрових технологій розробляються виключно ретельно, із урахуванням існуючих нормативно-правових засад їх експлуатації, оскільки при цьому в побут людини входять нові загрози. Їх несе за собою електронна ера і їх багато. Зокрема, комп'ютерні технології, які сьогодні впроваджуються, виключно вразливі з точки зору захисту змістовної інформації, а тому незрозумілими з точки зору національної безпеки є ідеї відмовитись

⁸ Конвергентне мислення спрямоване на аналіз всіх наявних способів розв'язання задачі, з тим, щоб вибрати з них єдиний правильний. Воно ґрунтується на знаннях. Критерій істинності даного мислення заданий ззовні. Основним механізмом цього типу мислення є логічні операції (аналіз, синтез). Конвергентне мислення лежить в основі інтелекту. Найпершим у науці креативність та інтелект протиставив Джо Пол Гілфорд (англ. *Joy Paul Guilford*) – (1897-1987) – американський психолог, професор багатьох американських університетів.

від існуючих систем урядового спецзв'язку. Наслідки реалізації таких ідей, безумовно, будуть бути катастрофічними для держави, оскільки за допомогою спеціальних технічних засобів із комп'ютеризованих мереж зв'язку можна зняти будь-які відомості. Існують, звичайно, способи захисту, але стовідсоткової гарантії, що вони спрацюють, немає. Загрозою є і те, що не тільки спецслужби здатні підключатися й «знімати» за допомогою технічних засобів інформацію навіть із оптоволоконних (цифрових) кабелів. Вільний ринок технічних засобів цифрової електроніки, на жаль, надав до них доступ кримінальним структурам, і це додатково продукує нові загрози і виклики. Добуваючи інформацію, державні і приватні спецслужби досягли такого рівня, що здатні «зламувати» не лише канали зв'язку, комп'ютерних мереж, але й людський мозок. Технічно їм для цього потрібні лише дві речі: велика обчислювальна потужність – певний обсяг персональних даних, зокрема, біометричних. До сьогодняшнього дня ні в кого, крім спецслужб, не було такої мотивації, однак ситуація змінюється. Через поліпшення ефективності машинного навчання, штучного інтелекту, розвитку психології, біології, зокрема нейробіології, необхідної для розуміння, як працює людський мозок, постійно виникає гостра необхідність у забезпеченні безпеки основних інструментів цифрової економіки – захист електронних підпису, платежів, токенів, sim-карт, online-сервісів, захист інформації в електронних хмарах, базах даних, розвиток криптографії і технологій аутентифікації особи, захист системи електронного документообігу, каналів передачі інформації, захист серверів, безпеку діяльності комерційних і державних електронних майданчиків, захист від загроз впливу через інформаційні канали на літальні апарати, зброю, транспорт, новітні технології тощо, оскільки під загрозою опиняються всі об'єкти критичних інфраструктур держави (енергетика, водопостачання, транспорт тощо).

Інформація, яку ми вільно, іноді неприпустимо вільно, використовуємо в повсякденному житті, у цифровому вигляді набуває всіх ознак зброї, стає засобом інформаційного протистояння в руках політичних структур, релігійних сект, терористичних груп і навіть держав. Вільний доступ і відсутність дієвого контролю, вразлива по багатьох позиціях система захисту серверів від несанкціонованого доступу дозволяє сьогодні знімати інформацію, поширювати неправдиві відомості, передавати й отримувати секретні матеріали, блокувати канали надходження програм або самовільно переадресовувати їх на побутовому рівні, тоді як інформація в сучасному світі є одним з найбільш необхідних, затребуваних, коштовних, а тому має бути й максимально захищеним ресурсом, який

являє собою складну сукупність властивостей сучасних ергасистем – людини, техніки і власне інформації.

Сама по собі організація роботи з інформацією в цифровому вигляді у світі набуває ознак величезної міжнародної проблеми, хоча само поняття і її властивості почали вивчати з античних часів, однак, у цифровому вигляді інформація змушує сприймати себе дещо інакше – як характеристику одного із універсальних і найнеобхідніших продуктів у життєдіяльності сучасного суспільства. У деяких ситуаціях воно навіть створює ілюзію щодо недоцільності подальшої розбудови інформаційного суспільства, оскільки цифрова інформація має унікальні властивості – утаємниченість, масштабність й універсальність, що власне і дозволяє вважати її високоефективною зброєю, яка вражає і техніку, і людину з її психікою та світоглядом, стимулює нові дії щодо вивчення інформаційного права як науки і навчальної дисципліни про комунікацію в університетах. Це виключно складне і актуальне завдання обумовлено ще й тим, що у нас домінує еліта, для якої традиційно характерно насильство щодо окремої особистості і спільноти взагалі. Наслідком цього є досить слабкий прогрес у розвитку демократичних інститутів суспільства і навіть відсутність прав у більшості громадян. Наші еліти, з точки зору поповнення інтелектом із зовні, є практично замкнутими системами, а тому досить швидко деградують, допускаючи свою ліквідацію силовим шляхом. Тому перетворення, які відбуваються в Україні протягом усіх років незалежності за допомогою революційно-подібних дій, категоричність і традиції «більшовизму» в мисленні супроводжуються вибудовою політико-правової системи більш суворого знання, ніж дозволяє реальність, провокує відповідати громадян навіть на ті питання, на які наука відповіді не має. Саме за таких умов впровадження в життя і державне управління Україною сучасних ІКТ і революційних програм інформація вимагає від суспільства повної мобілізації і термінового (прискореного) усунення багатьох факторів соціально-економічного характеру, зокрема нерівності громадян.

Життя сьогодні вимагає законодавчого забезпечення діяльності інформаційно-комунікаційної сфери, що вкрай важко оцінити якісно користуючись уявленнями про право громадян на доступ до інформації. У сьогоднішньому світі воно сформувало виключно складний за сенсом, формою та змістом ресурс розвитку суспільства, а в наших нормативних документах як ресурс не визначається. Разом з тим, події, які розгортаються навколо доступу і права на інформацію сьогодні в інформаційно-комунікаційному просторі України під впливом світових процесів, дедалі більше викликають стурбованість.

Досвід, який ми накопичуємо, дає розуміння того, що новітні ІКТ являють собою потужну зброю і надають можливість гравцям світової політики поневолювати народ маніпуляцією, позбавляти його впевненості, повнокровного духовного життя і зростання. Ми вже маємо сумний досвід безвідповідального використання їх можливостей для акумуляції вибухової енергії народу, що встав на шлях пошуку справедливості, свободи і незалежності, і в цьому полягає одна з фундаментальних причин нестійкості українського суспільства до викликів інформаційно-комунікаційної ери.

Інформація як зброя у сукупності засобів, методів і технологій, що забезпечують можливість силового впливу на інформаційно-комунікаційну сферу життя людини з метою руйнування інформаційно-комунікаційних і взагалі всіх критичних інфраструктур суспільства, систем управління державою тощо. Форми її подання ведуть до зниження або підвищення працездатності громадян і військових, але поки що це не знаходить адекватного визначення в українському законодавстві, як, до речі, і визначення поняття «інформаційний ресурс», без якого взагалі неможливо розглядати поняття і вирішувати проблеми «інформаційно-комунікаційної безпеки», «інформаційної війни» тощо. Включення їх в порядок денний облаштування політико-правових наук на новому рівні знань стає проблемою сьогодні, як і розвиток інститутів демократій, які у вимірі цифрових технологій представляються як електронні вибори, електронний парламент, електронне законодавство... Поступове визначення їх легітимності в сучасному суспільстві, яке проходить складний етап трансформації на шляху до більш високого рівня «цифрової епохи». Цей перехідний період в житті суспільства характеризується появою державних ініціатив, спрямованих на реалізацію інновацій на основі ІКТ, активністю творців програмного забезпечення для відповідних систем електронної демократії, а також реальним зростанням активності конкретних демократичних інститутів громадянського суспільства. Як приклад поживавлення суспільства в цій області модно навести безперервні форуми, конгреси, конференції, які обговорюють стан і методи використання ІКТ для забезпечення безпечного розвитку людини і суспільства.

Реальні зрушення в процесах пошуку і перевірки ефективності різних форм вираження думок різних категорій населення ми побачили на майданних заходах. Бажання і вимоги людей до «влади», меншим ступенем до самих себе, є дуже яскравою ознакою поживавлення свідомості і пошуку конструктивних рішень організації взаємодії всіх інституцій та інститутів громадянського суспільства і відображають хвилі політичної активності різних категорій. Вони, як

і міжнародні форуми, показують, що визначальним у поступальному історичному русі українського суспільства до формування громадянського демократичного суспільства стає людський фактор. Це та агломерація, яка формується населенням країни, і кожна людина виступає в ньому як особа, працівник, сім'янин, носій прав і обов'язків, хранитель коренів моральності на своїй землі, утворюючи громадянське суспільство. Ця структура у вимірі планетарної системи реалізує механізми своєї організації через систему найрізноманітніших громадянських утворень і, насамперед, зборів на Майданах.

За всі часи на Майдани йшли люди, яких вони кликали яскравими (полум'яними) гаслами і промовами політиків-активістів про право народу на свободу, рівність і справедливість. Початок ХХІ століття надав українцям можливість побачити і відчувати організацію енергетичних вибухів народів різних країн і не варто думати, що на площі Каїра, Москви, або Києва в різні роки проходили тільки ошукані владою, різного віку, люди стихійно. Вони там, безумовно, присутні, але без моральних послань до можновладців, і суть справи була навіть не в тому, що їх хтось обдурих, а в їх власному самообмані. У нас, зокрема, на Майдан в Києві виходив не середній клас, якого в Україні вже давно немає, і не національно орієнтована інтелігенція, яка вже давно емігрувала, а добре організовані люди. В руках організаторів ми бачили досконалі технічні засоби комунікації і апробовані психологами технології впливу на свідомість пересічної людини, які були здатні збудити в людях почуття власної гідності. На Майдані були не прості громадяни – вони в усі часи просто працюють, а зібрані певним чином за допомогою інформаційно-психологічних маніпуляцій люди. Вони в натовпі Майдану, за словами українського поета Павла Тичини, обирали своїми отаманами «чабанів», тобто поводитирів, за логікою найменш підготовлених до роботи з людьми, і тим самі перешкождали природним процесам своєї трансформації в ідеальний, хоча і абстрактний, нормативний тип людини нової ери.

Так, скажімо, було і в буремному 1918 році, коли біля казенного заводу «Арсенал» Київський комітет партії більшовиків організував барикади на шляху кінних загонів гайдамаків, які поспішали на захист паливних складів Південно-західної залізниці, якою йшла через Крути армія Муравйова з Росії для повалення влади Центральної Ради в Києві. Реально кадрових робітників заводу «Арсенал» на барикадах майже не було, а от поранених вони прийняли в стінах заводу, який, після кровопролитного штурму вранці 22 січня (4 лютого), був захоплений військами Симона Петлюри (в штурмі брали участь козаки Гайдамацького коша Слобідської України і 1-я

сотня куреня Січових стрільців). Там вони дійсно всупереч всім людським законам по-звірячому порубали шаблями поранених, створивши для радянської ідеології міф про повсталий «Арсенал», який більшовицькою владою було чудово використано і він здавався вічним.

Все повторилося, але без кровопролиття, в 2004 році в Києві на майдані біля поштамту. Тоді офіцери Служби безпеки України запобігли силовому варіанту придушення трансгресивних людей, в психотипі яких завжди яскраво проявляються тенденції до форсування розвитку подій. Не кажемо про тих, кого просто було втягнуто в процес за гроші. Серед мітингувальників були школярі, студенти, аспіранти, викладачі та співробітники різних офісів. Рішення проблем свого «невдалого» життя, занедбаності, відчуженості, тотальної несправедливості можновладців, вони, на жаль, пов'язали з організаторами Майдану і ім'я «месії» – Віктора Ющенка. Людське, під впливом телебачення, гасел свободи і гуманізму проникло в їхні голови, але в них самих його виявилось мало. Натопт мітингувальників не знайшов для них ні ідей розвитку, ні загальних інтересів, – їх вихором, як магнітом, втягнуло в революційні події, де стихія бунту народу, розігріта політиками – «чабанами» (у своїй масі безвідповідальними дилетантами, від партій, які у нас так і не стали ідеологічними), використовувалася для досягнення потрібних гравцям світової політики результатів. Уже в 2014 році на другому Майдані без кровопролиття не обійшлося, Майдан який став фатальною, добре спланованою фахівцями пасткою для народу – бідою для країни. Імпульс неприйняття народом тотальної соціальної несправедливості з боку можновладців виплеснувся. Президентом України було обрано Петра Порошенка, який із командою поплічників пограбував країну і народ, якому, як показує час, в мареві політичних гасел вони залишили тільки гіркий досвід обманутих.

Разом з тим, космополітична частина суспільства або глобалісти (або так звані «соросята»), які продемонстрували силу людей, що не вилазять з Internet та інших мереж і увібрали в себе глобалізм і його коди з дитинства. Зрозуміло, що вони продовжуватимуть розпочату роботу. Вільне трактування ними багатьох понять, зокрема, «свобода», і, як наслідок, подій, які відбуваються у нас, лякають своєю непередбачуваністю. Вже видно, хто їх генерує, і фігури, які діють здебільше приховано, не афішуючи себе, однак, вже досить легко визначаються. У суспільстві починають навіть називати творців тих чи інших «новаторських», в основному деструктивних, ідей, але, на жаль, людей-лідерів здатних відвернути народ від падіння в безодню на різкому (переломному) повороті історії поки не

видно. Вже зруйновано цитадель опору і ретельно відреставровано посічені в 1918 році кулями стіни, в яких після Другої світової війни було створено найпотужніше в світі науково-промислове підприємство із розробки і виробництва систем прицілювання ракет всіх типів базування – ВО «Завод «Арсенал». Все змушує українських громадян забувати, що тут творилася світова політики і своєю роботою арсенальці утримували світ від війни. Без натяку на встановлення меморіальних дощок в приміщенні, в якому Президент Академії наук СРСР М. Келдиш⁹ проводив наради з фахівцями і оглядав зразки арсенальської техніки для аерокосмічних потреб, облаштовано продуктову крамницю, що саме тут було створено і апробовано унікальні і одночасно виключно прості системи прицілювання для ракетно-космічного комплексу «Восток», який вивів на орбіту всесвітньої слави Ю. О. Гагаріна і найпотужніших бойових ракет SS-18 «Сатана». Ці ракети, до створення яких був причетний і наш экс-президент Л. Д. Кучма, вагою близько 9 тонн здатні були нести до десяти автономних ядерних боезарядів потужністю близько 0,15 мегатонн кожен і утримували світ від війни. Саме з їх появою, починаючи з середини 70-х років минулого століття, американці вперше відчули свою повну незахищеність і змушені були піти на переговори із СРСР по обмеженню їх застосування. Через неможливість нейтралізувати ці ракети військовий конфлікт між США і СРСР було виключено. В далекому 1973 році саме в стінах нинішньої крамниці в процесі огляду запропонованих арсенальцями технічних рішень В. В. Щербицький¹⁰ прийняв рішення про

⁹ Мстислав Всеволодович Келдиш (28 січня (10 лютого) 1911, Рига – 24 червня 1978, Москва) – радянський вчений в галузі прикладної математики і механіки, великий організатор радянської науки, один з ідеологів радянської космічної програми. Президент Академії наук СРСР (1961–1975). Академік АН СРСР (1946; член-кореспондент 1943). Тричі Герой Соціалістичної Праці (1956, 1961, 1971). Лауреат Ленінської премії (1957) і двох Сталінських премій (1942, 1946).

¹⁰ Володимир Васильович Щербицький 17 лютого 1918, Верхньодніпровськ, Катеринославська губернія, УНР(нині Дніпропетровська область, Україна – 16 лютого 1990, Київ УРСР, СРСР) – український радянський партійний і державний діяч, натхненник зросійщення, активно боровся з дисидентами. Двічі Герой Соціалістичної праці. Член ЦК КПУ в 1956–1990. Член Президії (Політбюро) ЦК ЦПУ в грудні 1957 – вересні 1989. Член ЦК КПРС у 1961–1990. Член Політбюро ЦК КПРС у квітні 1971 – вересні 1989 року. Депутат ВР УРСР 4–11-го скликань. Депутат ВР СРСР 5–11-го скликань. Член Президії Верховної Ради СРСР у 1972–1989 роках. Народний депутат СРСР у 1989–1990 роках. Входить до числа постатей, які підпадають під закон про декомунізацію.

розширення виробничої бази заводу і будівництво нової на Троєщині. Не можна сказати, що знищення заводу «Арсенал» стало справою сьогоднішнього. Процес цей тривалий, однак, послідовний. Після тріумфальних перемог в боротьбі за космос і створення досконалої зброї настав час волонтаристичних рішень вищого керівництва країни, конверсія тощо, як наслідок, від управління розвитком науково-виробничої бази підприємства почали приходити інженери-механіки, фрезерувальники, суддя, які априорі не були здатні досягнути можливості оптико-електронного приладобудування як галузі. Скажімо, сьогодні, за умов існування підприємства, миттєво би згас військовий конфлікт на сході України, якби Збройним Силам України було запропоновано системи спостереження і управління зброєю, яку розробляли і виготовляли арсенальці, і для якої ані снайпер, або квадрокоптер, не були суттєвою ціллю для знищення. На жаль, в жадібній гонитві за грошима керівництво заводу безрозсудливо просто знищило, викинувши на смітник, багатомільйонне (в доларовому вимірі) технологічне обладнання для виготовлення такої зброї, що свідчить про те, запропонована Україні модель приватизації майнових комплексів не була орієнтована на розвиток складних наукомістких технологій залишених нам у спадок, і тому має бути законодавчо виправлена. Вона здебільше була орієнтована на залучення величезних кредитних коштів під приватні проекти, а приватнику завжди потрібен був негайний результат. Освоювати щось нове, наприклад, видобуток He_3 на Плутоні, приватний підприємець ні за витратами, ні за ризиками фінансувати ніколи не зможе, а саме такого роду програми стають пріоритетними і абсолютно необхідними для виживання людства. Знищення заводу «Арсенал» свідчить про недалекоглядність нашої влади, оскільки рівень оптико-електронного приладобудування є ознакою могутності будь-якої держави, і аргументація прихильників таких дій не витримує будь-якої критики.

На стінах цитаделі відсутня будь-яка пам'ятка/нагадування і про те, що тут під керівництвом В. М. Сахарова¹¹ вперше в світі було створено головки самонаведення для зенітно-ракетних комплексів.

Як це вже було в історії неодноразово, з появою труднощів наші моделі приватизації і розбудови демократії взагалі вступили в період кризи. Суспільство почало деградувати, сповзаючи до режиму виживання. Якщо стабільність в високорозвинених країнах утримувалася за рахунок військових і поліцейських сил та прискореного пограбування інших народів, то Україна під тиском проблем змін технологічного укладу людства, новітніх ІКТ, не здатна була протистояти анархії ринку і, як наслідок, перетворилася на країну, що перебуває під їх впливом.

Сьогодні демократична еліта західного світу на свідомому і підсвідомому рівнях переходить до технологій стратифікації¹² суспільств світу і пропаганди стратегій скорочення чисельності населення планети з метою зменшення екологічного тиску на біосферу, формулюють програми типу «золотого мільярда», організують за допомогою сучасних ІКТ тотальне стеження за людьми і грандіозні військові зіткнення, скоюють інші злочини небачені на минулих етапах розвитку людства, що перетворює демократію на злочинну. Ситуація в світі невідворотно наближається до критичного стану. Навіть в Китаї уряд 14 липня 2014 року оголосив про початок розробки «Системи соціального кредиту» (Social Credit Score, або SCS) – бази даних благонадійності громадян. Ця база буде містити відомості про те, наскільки кожен житель Китаю безпечний і корисний для суспільства. Буде вестися підрахунок балів: викурив сигарету в недозволеному місці – мінус бал, взяв участь в суботнику – плюс бал, нечемно повівся з контролером в транспорті – мінус два бали, ну і так далі ... Кількість отриманих балів сформує індивідуальний рейтинг людини, визначаючи його цінність для товариств і країни. До слова, це продовження системи «Дань-Ань», створеної ще в 1960-х роках за часів правління Мао Цзедунa: тоді комуністична партія почала складати дос'є на кожного обивателя, збираючи всі відомості – від особистих фото до характеристик, що даються сусідами, начальством або підлеглими. Інформацію збиратимуть і передаватимуть камери відеоспостереження, розташовані в приміщеннях і на вулиці. Сьогодні в Китаї налічується 178 мільйонів відеокамер, їх кількість планується збільшити до 625 мільйонів. У розпорядження відділів нагляду надійдуть бази даних internet-провайдерів, стільникових операторів і internet-магазинів. Службовці відділу нагляду матимуть право регулярно запитувати характеристики людини з місця роботи або з поліції, опитувати сусідів і реєструвати скарги на нього – інакше кажучи, доноси. У списку проступків, які будуть впливати на зниження рейтингу, зменшуючи кількість балів, значаться некримінальні злочини, як то: куріння сигарет і вживання спиртних напоїв в недозволених місцях; несвоєчасна оплата ЖКГ і кредитів; проїзд по чужим квиткам;

¹¹ Сахаров Валентин Миколайович – головний конструктор, потім головний інженер київського заводу «Арсенал», м. Київ.

¹² Стратифікація (англ. *stratification*) – спеціальне поняття, що означає розміщення чого-небудь шарами, шаруватість. Розшарування чогось залежно від неоднаковості якісних та кількісних ознак. Соціальна стратифікація – диференціація суспільства на соціальні класи та верстви населення, що базується на достатку та владі.

прогули, запізнення і навіть часті «лікарняні»; «бездумний» шопінг; перехід дороги в недозволених місцях, небезпечне водіння і багато іншого. У списку є навіть такі спірні пункти, як «зайве сидіння в Internet» і «надмірний перегляд порнографічних матеріалів». Неблагонадійним громадянам не можна буде служити в державних установах, а також займати керівні посади в сферах харчової, фармацевтичної та нафтової промисловості. Найстрашнішою є заборона на соціальне забезпечення. Жителю Китаю можуть відмовити в медичній допомозі, а також позбавити пенсії, а його дітей залишити без права на безкоштовну освіту.

У лютому 2018 року видання Handelsblatt Global повідомило, що німецький уряд «вже рухається» в напрямку китайського винаходу. Виданню вдалося розсекретити той факт, що дані про кредитоспроможності громадян, їх переміщенні по території і частотою звернень до медичних установ з 2017 року вже збираються державою для статистики. Саме ця статистика може стати основою для створення системи, про яку йде тут мова.

У тому ж році британський «Фонд нової економіки» (New Economy Fund або NEF) звернув увагу на те, що подібна дискримінаційна система вже таємно працює в Великобританії – так, дані кожної окремої людини про своєчасність оплати нею рахунків по кредитах і ЖКГ передавалися потенціальному роботодавцю. У підсумку «неблагонадійній», а в більшості випадків просто «невигідній» (наприклад, тому, хто часто бере лікарняний), економічній або бідній людині, відмовляли при влаштуванні на роботу. І нехай частина британських політиків розкритикувала систему соціального рейтингу, інша частина знайшла її корисною – в своїх інтересах.

За таких умов і наша владна еліта починає повторювати їх і шлях розвинутих країн до цифрової диктатури. Сьогодні наша модель демократичного устрою є найгіршою з усіх, які коли-небудь існували в Україні, оскільки є продуктом життєдіяльності згнилої радянської верхівки, деградація якої почалася із 50-х років минулого століття, коли примусова її зміна (знищення) припинилася зі смертю Й. В. Сталіна¹³. Був лише рецидив при відстороненні від влади Л. П. Берія¹⁴.

Втративши загрозу відповідальності і фізичного знищення за тридцять років, починаючи з 80-х років минулого століття, партійно-господарська еліта зрадила свій народ і, привернувши на свій бік мізерну частину населення – кримінальних злочинців, спекулянтів тощо, несправедливо заволоділа плодами його героїчної праці. Сьогодні ми бачимо цей сплав партійної, комсомольської і господарської «еліти» СРСР в якості національної еліти, а громадяни України уже три десятиліття громадяни України переживають феє-

ричний період «перемог» і розчарувань. Ідеалістичні програми і плани політиків-демагогів щодо облаштування справедливого суспільства не вплинули позитивно на процес формування ідей національного розвитку та зростання добробуту народу, що змушує народ думати і шукати шляхи подальшого розвитку. На бурхливих Майданах нам, як і нашим предкам, доводиться чути масу прекрасних ілюзорних думок і ідей, але від цього ми не йдемо далі, і, як писав свого часу Генрі Форд «... прийшовши додому, бачимо, що вогонь в домашньому вогнищі згас...». Всі спроби організаторів політичних процесів повернути український народ на свій бік під гаслами реалізації «американської мрії» в розшарованому і розореному приватизацією суспільстві не викликають оптимізму.

Ось і сьогодні, обраний Президент України Володимир Зеленський з рейтингом довіри майже 74% голосів виборців різко втрачає його, а почуття гіркого і хворобливого розчарування від усвідомлення того, що нова влада демократичної і незалежної України, гордо назвавши себе по Г. Форду «слугами народу», не бачить, що управління розвитком сучасної держави, начебто орієнтоване на використання новітніх ІКТ, майже не співвідноситься із розвитком сфери духовного розвитку людини.

Вже сьогодні ми бачимо, що вибираючи собі, знову-таки, по Г. Форду, благозвучну роль слуг народу, влада не враховує досвід краху найпотужніших ідеологій ХХ століття (комунізму і фашизму), які бралися за вирішення проблем виховання «нової людини». Для марксистів – це повинна бути людина, наділена комуністичною свідомістю, повністю вільна від кодів класового суспільства. Німецький націонал-соціалізм висував свою версію «нової людини» – через «расову гігієну», «виведення чистих арійців» ...

¹³ Сталін Йосип Віссаріонович (ім'я при народженні: **Іосєб Бєсаріоніс дзе Джугашвілі**, (6) 18 грудня 1878, за офіційною версією (9) 21 грудня 1879, Горі, Тифліська губернія, Російська імперія – 5 березня 1953, ближня дача, Волинське, Кунцевський район, Московська область, РСФСР, СРСР) – радянський військовий та політичний діяч. Перебуваючи на постах генерального секретаря КПРС (1922–1953) та голови уряду (1941–1953), встановив в СРСР однопартійну тоталітарну систему та став фактично одноосібним диктатором. Створені за його правління політична система й ідеологія дістали назву сталінізм.

¹⁴ Лаврентій Павлович Берія (17 (29) березня 1899, с. Мерхеулі, Кутаїська губернія, Російська імперія, – 23 грудня (?) 1953, Москва, РРФСР, СРСР) – радянський державний і політичний діяч. Вхпив у найближче оточення Сталіна. За офіційним повідомленням, розстріляний за вироком суду у грудні 1953 р., хоча ймовірно був вбитий одразу після чи під час арешту у червні 1953 р.

Новообраний Президент України Володимир Зеленський, беручи булаву влади, справедливо сказав: «Подивимося правді в очі, Україна, яка 28 років будувалася руками «професійних державників», сьогодні просто неконкурентоспроможна в світі. Сучасні політики пов'язані давніми образами, кумівством, бізнес-проектами, не здатні змінити країну. Україна сьогодні потребує не просто нових облич. Вона вимагає нових ідей! Моє головне завдання – привести до влади порядних і патріотично налаштованих фахівців». Поки що, на жаль, ми їх не бачимо.

Новим трендом розвитку держави Президент України обрав реалізацію грандіозної інформаційно-комунікаційної стратегії управління країною через смартфон, вона так і називається «Країна в смартфоні». Сутність і сенс її розробки, функціонування в умовах традиційної моральної парадигми, безумовно, цікавить наших громадян. Однак, переконати фахівців у тому, що за допомогою таких технологій держава зможе виконати інформаційно-комунікативну функцію на рівні сучасних вимог, складно. Дивлячись лише через призму проблем технологічної безпеки мобільних засобів зв'язку є розуміння того, що інформація, набуваючи мережевих якостей, вже стала надзвичайно вразливою для її викривлення, а тому складно гарантувати, що така всепроникна сила, що впливає на всі соціально-економічні перетворення, як інформація, в умовах соціальної і інформаційної нерівності громадян і відсутності контролюваних державою виробництв інформаційно-комунікаційної техніки та технологій, стане ресурсом нашого розвитку. Сьогодні, ведучи загальні розмови про інформаційно-комунікаційну діяльність, процеси безпеки розвитку держави, про це потрібно знати. Гучні заяви політиків, які прийшли до влади на хвилях популізму, про загальний економічний ріст не відповідають дійсності, суспільство катастрофічно розшаровується, молодь у пошуках роботи покидає країну.

Досвід Майданів світу, на яких децентралізовані люди із віртуального світу продемонстрували свої можливості і показали, що нинішня світова економічна криза дала лише збій в реалізації великих соціально-політичних проектів, вимагає аналізу, але вже попереджає світ, що настає час глобальних змін. Ліквідувати наслідки глобальної економічної кризи, що насувається, звичайними заходами, мабуть, буде практично неможливо, а тому слід очікувати серії масштабних соціально-економічних катастроф, які здатні будуть відвернути увагу людства від безодні і перспектив низки смертоносних соціальних вибухів і криз. У будь-якому випадку глобалісти змінюють тактику і, очевидно, опанувавши цифрові ІКТ, звернуться до методів широкого застосування прямого і недемок-

ратичного управління. Продовженням такого розвитку подій можуть стати сценарії фантастичних романів або фільмів про боротьбу людей з мавпами або роботами і невідомо, з поганим або хорошим результатом. З чим ми маємо справу – з передостанньою або з останньою кризою, ми зрозуміємо в самий найближчий час, а поки що промови полум'яних революціонерів зі сцен останніх Майданів не змогли розколоти свідомість українського народу. Націоналісти не кинулися в обійми до лібералів, демократи не обцілювали імперіалістів, атеїсти не сприйняли ходу віруючих. Ментальність людей «віртуального» світу поки знаходиться за межами розуміння консервативної свідомості суспільства, а політика залишилася справою людей реального світу. Однак, перемога віртуальної партії «Слуги народу» на парламентських виборах 2019 вражає, хоча, слухаючи окремі виступи її депутатів у Верховній Раді України, виникає лише одне почуття – «маячня», яке можна декодувати тільки через поняття «кліпова свідомість». Тобто, свідомості, наповненого змістом одержуваних SMS. Таку свідомість і називають кліповою, тому що у неї немає ні минулого, ні майбутнього, один момент відтвореного справжнього стирається іншим моментом, який повністю капсулюється свідомістю, забороняючи йому з майбутнього дивитися на себе з минулого. Свідомість існує лише в сьогоденні, а це означає, що вона є нерелексивною, тобто не підпорядкованою меті осмислення власних дій і їх підстави.

Методологічну «помилку» – мислити про нову цивілізацію «Третьої хвилі» в термінах і поняттях теоретика «Другої хвилі» треба терміново виправляти. Сенса, структуру і спільність смаків своїх громадян до життя – ці взаємозалежні умови побудови нашого сталого майбутнього, в якому будуть жити збагачені досвідом останньої технологічної революції люди, слід вивчати більш глибоко і враховувати тенденції їх розвитку. Їх вже не можна ігнорувати, розробляючи стратегії і доктрини розвитку і безпеки незалежних держав. На жаль, в законах України відсутня цілісна картина того, хто, як і яким чином, влада повинна нести відповідальність за формування державної інформаційно-комунікаційної політики і виконувати інформаційно-комунікаційну функцію. Як і якими ідеями керуватися, впроваджуючи новітні інформаційно-комунікаційні системи в процеси управління державою і суспільством, належить відповісти науці.

Таким чином, перед українським народом і наукою стоїть завдання – здійснити розробку наукових програм створення, насамперед, нової державної інформаційно-комунікаційної політики та алгоритмів виконання владою інформаційно-комунікаційної функції з урахуванням необхідності формування нового світогляду своїх

громадян на основі вимог віртуальної філософії та психології. Іншими словами, треба реалізувати можливості людини в новій психо-комп'ютерній реальності. По-друге, приступити до перегляду функціональних основ права як науки, а для цього потрібно буде нове філософське і політологічне обґрунтування досвіду реалізації ідеології і практики ринкової економіки, яка йде, і віртуальної, яка народжується. Мета, безумовно, поки що десь утопічна, оскільки заснована на прогнозах творців теорії постіндустріалізму, але вже існує, і дуже важливо встановити пріоритети з точки зору національної безпеки, оскільки необхідно озброїти суспільство від загроз постіндустріальної доби, які вже генеруються в глибинах нового тисячоліття.

Література:

1. Минцифра запустило государственную IT-компанию. 2000. Прес-бюро. 04. 02. 2020. URL: https://www.2000.ua/novosti/ekonomika_novosti/mincifra-zapustilo-gosudarstvennuyu-it-kompaniyu.htm
2. Газзаева Л. «Это эпидемия цифрового аутизма»: о чем доктор Курпатов и йог Садхгуру рассказали на завтраке Сбербанка в Давосе. URL: <https://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/391757-eto-epidemiya-cifrovogo-autizma-o-chem-doktor-kurpatov-i-yog-sadhguru>
3. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII, чинний, поточна редакція від 21. 12. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
4. План действий, принятый на Всемирном саммите по информационному обществу (Женева, 2003 г.). URL: <http://www.ifap.ru/library/book193.pdf>
5. Information Security and Privacy: a Practical Guide for Global Executives, Lawyers, and Technologists / Thomas J. Shaw, editor. American Bar Association, 2012. P. 17-18.
6. Cumbley R., Church P. Is «Big Data» Creepy? *Computer Law & Security Review*. 2013. № 29. P. 601-609.
7. King N. J., Raja V. T. Protecting the Privacy and Security of Sensitive Customer Data in the Cloud. *Computer Law & Security Review*. 2012. №28. P. 308-319.
8. Классификация информационных технологий / В. Н. Волкова, А. Ю. Васильев, А. А. Ефремов, В. Н. Юрьев, Н. Б. Паклин. *Научно-практич. журнал: Прикладная информатика*. Том 10. № 5 (591) 2015. Москва: Market, 2015. С. 127-147.
9. Information Technologies to Support Decision-Making in the Engineering and Control / V. N. Volkova, A. Y. Vasiliev, A. A. Efremov, A. V. Loginova. *Proceedings of 2017 20th IEEE International Conference on Soft Computing and Measurements, SCM 2017*. 20. 2017. P. 727-730.
10. Петров М., Буров В., Шклярчук М., Шаров А. Государство как платформа (кибер) государство для цифровой экономики. *Цифровая трансформация*. Москва, 2018. 53 с.
11. Государство как платформа: люди и технологии / Под ред. Шклярчук М. С. Москва: РАНХиГС. 2019. С. 111.
12. Ковальчук М. В., Нарайкин О. С., Яцишина Е. Б. Корвергенция науки и технологий – новый этап научно-технического развития. *Вопросы философии*. 2013. № 3. С. 3-11.

Oleksandr Sosnin

Doctor of Political Sciences, Professor

Politology in the Minds of Radical Reforms in the Information and Communal Sphere

Political science and law of information activity of the citizen as a source of formation of the integrated science of information and communication activity in a democratic state

The whole set of political, legal, scientific, educational and economic relations in society and the state absorbs its information and communication space. It is here that the interpretation and interpretation of all the terms and concepts of the various sciences that study the material and virtual worlds is evident, and it is obvious that in this process political science cannot stand apart. In the tumultuous conditions of transformation of socio-political processes, it differentiates and integrates the problems that form its structural content – the activity of the government and its relations with civil society; political institutions, processes and systems; technologies of political activity and motivation of political behavior of leaders; political aspects of international relations; national security and the arrangement in the nation-state of structures of supranational power. All this and much of what is not named / mentioned is of interest to political science, which today in particular conceptualizes different ideas of organizing a global information and communication space in which information is generated, interpreted and consumed, information figures of scientific, educational, economic, etc. interact, all spheres of socio-political activity.

Of course, special attention is required for the construction of a new science – information law, since the very basic concept of «information» is exclusively multifaceted and multidimensional (from the most general philosophical – information is a reflected diversity of the objective world, to the most private applied – information is information which are subject to processing). Specialists in many scientific and technical fields are studying the patterns of obtaining and transforming information in electronic communications, which are still poorly understood in terms of political and legal science (there is no universal formal and mathematical apparatus for describing them). That is why the meaning of information and communication processes is often conveyed to us in different sciences and, moreover, often in different ways – with the use of known and little-known technical English-speaking definitions. Moreover, the lion's share of the objects of information and communication relations are being investigated in our country is now scattered within various sciences, for example, information science and emerging science – information law, and objects of information and communication relations – within the general jurisprudence, and again, information law as a science, industry, and discipline.

Keywords: *information, informatization, information and communication technologies, information and communication security, information and communication activity, information space, information war, humanities, scientific and educational policy, information legislation.*

Калініченко Богдан Михайлович

кандидат політичних наук, доцент

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПІЗНАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКСПАНСІЇ

Проаналізовано специфіку пізнання соціальної реальності в епоху інформаційної експансії. Здійснено системне осмислення інформаційної війни та особливостей її застосування в сучасному світі в контексті інформаційного протиборства в загальносвітовому та національному масштабах. З'ясовано основні параметри поняття «інформаційної війна», стану його дослідження й особливостей пов'язаного з ним дискурсу. Визначено основні напрями узагальнення різновидів і засобів ведення інформаційних воєн. Прослідковано еволюцію розуміння інформаційного протиборства в загальноцивілізаційному контексті. Розглянуто основні різновиди інформаційної війни та досліджено понятійно-категоріальну основу, що становить дискурсивне поле осмислення феномена інформаційного протиборства.

Ключові слова: інформаційна війна, гібридна війна, інформаційне протиборство, інтернет-політика, медіа-тероризм, кіберзлочинність, спеціальні інформаційні операції, медіакратія.

Починаючи з другої половини ХХ ст. в сучасному світі стрімко розвивається процес становлення інформаційного суспільства, який на початку ХХІ ст. вже засвідчив його формування й глобальні наслідки як для окремих країн, так і для світового співтовариства загалом. Свідченням цього є: зростання вартості світової інформаційної індустрії, її вплив на характер матеріального і духовного співіснування людини і людства; трансформація інформаційної інфраструктури і множення суб'єктів інформаційних відносин, пов'язані з необхідністю створення, зберігання, передачі, обробки й розповсюдження інформації; набуття інформаційними системами суб'єкт-об'єктних ознак, що засвідчують їх потенційне та реальне протистояння; зростання стратегічно-тактичного та безпекового сегментів у державній інформаційній політиці. Новітні інформаційно-комунікаційні технології істотно підвищили залежність не тільки суспільства, а й кожного індивіда від надійності та достовірності використовуваної інформації. Зазначені технології останнім часом активно застосовуються не лише як реальний

соціальний ресурс адаптації людини до життя, а й як засіб маніпулювання свідомістю. Науково обґрунтовуються й набувають поширення на практиці методи й моделі інформаційного управління людьми, що отримали узагальнену назву «інформаційної війни».

Тема інформаційної війни, після того як це поняття в 1990 р. офіційно з'явилося в документах Міністерства оборони США, стає все більш популярною серед експертів і вчених. Серед зарубіжних вчених найбільш відомими є: У Бек, А. Жебровські, М. Жмігродска, А. Кіюна, Л. Коньєрс, Г. Лассуелл, М. Лібікі, Д. Ліллєкер, В. Пуфен, Т. Рона, Н. Хомські, Ф. Хофман, Р. Шафранські, Г. Штромайєр та ін. Серед пострадянських – В. Бех, Д. Волгогонов, І. Воробйова, Л. Герасіна, О. Гойман, В. Горбатенко, С. Гриняєв, Т. Грінєнко, В. Долгов, Н. Єрофеева, Н. Зуєва, О. Калиновський, О. Картунов, А. Крутських, І. Лук'янець, Є. Магда, О. Маруховський, А. Митко, С. Онуфрів, М. Павлютенкова, І. Панарін, І. Парфенюк, В. Петров, Є. Петрова, С. Петряєв, Р. Плейкіс, В. Погрібна, Г. Почепцов, В. Предборський, П. Прибутко, І. Рабінович, С. Расторгуєв, І. Рибак, Рябека, О. Федоров, Д. Фельдман, Д. Фролов, В. Хорошко, Ю. Хохлачова, С. Черних, С. Чукут, І. Шаравов, та ін. Незважаючи на значний рівень наукового осмислення проблеми інформаційної війни, недостатньо розкритими є саме сутність цього феномену та специфічні характеристики, що його визначають. У відповідності з цим досить важливою проблемою є необхідність визначення феномену та динаміки розвитку поняття «інформаційна війна», з'ясування та розкриття в контексті інформаційного протистояння його специфічних ознак.

Усіх зазначених дослідників можна умовно поділити на три групи. Перша група віддає перевагу соціально-комунікативному підходу, тобто розуміє інформаційну війну як окремі інформаційні заходи, інформаційні способи, засоби корпоративної конкуренції, ведення міждержавного протистояння, збройної боротьби, комунікаційні технології впливу на масову свідомість. Друга група відносить інформаційну війну до сфери військового протистояння й розглядає її як комплексне спільне застосування сил і засобів інформаційної та збройної боротьби. Представники третьої групи дослідників розглядають це явище як мирне міждержавне протистояння, яке дозволяє вирішувати зовнішньополітичні завдання несиловими методами. Так чи інакше, представники різних груп сходяться в тому, що основою інформаційної війни є маніпулятивний вплив на аудиторію. Технології подібного впливу різноманітні, але головний засіб універсальний – інформаційне повідомлення, передане по каналах комунікації.

У відповідності з вищезазначеним метою даного дослідження є системне осмислення поняття «інформаційна війна» та особливостей її застосування в сучасному світі в контексті інформаційного протиборства в загальносвітовому та національному масштабах. Для досягнення цієї мети визначено наступні завдання: з'ясувати основні параметри поняття і феномена «інформаційна війна», стан його дослідження й особливості пов'язаного з ним дискурсу; визначити основні напрями узагальнення різновидів і засобів ведення інформаційних воєн; прослідкувати еволюцію розуміння інформаційного протиборства в загальноцивілізаційному контексті.

Явище інформаційної війни своїми витоками сягає історичної давнини. Так, ще за часів античності вплив інформації у військово-політичному протиборстві мав визначальне значення задля досягнення політичної мети чи отримання переваги з використанням обмежених ресурсів. Такий вплив, зазвичай, застосовувався через поширення чуток, пліток, міфів, викривленої інформації або її подачі у вигідному для однієї сторони світлі, вплив через лідерів громадської думки на суспільне сприйняття певного політичного явища і т. ін. Отже, інформаційно-психологічна боротьба має велику історію. Йдеться насамперед про дії воюючих сторін із поширення дезінформації або тенденційної інформації, наміри та орієнтацію населення, діяльність військових, які приймають рішення, спрямовану на формування громадської думки на свою користь. Ще в давні часи полководці, мислителі відзначали важливість досягнення перемоги без бою, шляхом дезінформації, погроз, залякування. Ще більш досконалими вони стають в Ордені єзуїтів у першій половині XVI ст. У описаному в різних джерелах досвіді полководців і воєначальників можна знайти чимало повчального щодо використання інформації для досягнення поставленої мети у війні.

Першим обґрунтував необхідність інформаційного впливу на супротивника давньокитайський філософ і військовий стратег Сунь-цзи (V ст. до н. е.). У своєму «Трактаті про військове мистецтво» Сунь-цзи відзначав: «У всякій війні, як правило, найкраща політика зводиться до захоплення держави цілісною... Здобути сотню перемог у боях – це не край мистецтва. Підкорити суперника без бою – ось вінець мистецтва» [1]. Означена заповідь давньокитайського стратега реалізувалася підключенням потенціалу засобів масової інформації у тотальних і локальних війнах XX століття. Значних кількісних та якісних змін інформаційна боротьба почала зазнавати зі створенням єдиного інформаційного простору.

Науково-технічна революція вирішально вплинула на процеси інформаційної боротьби. Ілюстрацією цього може слугувати активізація інформаційно-психологічних операцій, новітніх інформаційних технологій у війнах та воєнних конфліктах останніх десятиріч XX – початку XXI століть. В сучасних умовах все більше сил і засобів залучаються до інформаційної боротьби, все більш масштабними стають її наслідки. Зокрема, йдеться про значний вплив інформаційно-комунікаційної складової на процес формування нової системи міжнародних відносин. Оскільки інформаційні технології зумовлюють незворотні зміни в політичній, економічній, військовій та культурній сферах, інформаційне протиборство поступово стає неодмінним супутником міждержавного спілкування. Відповідно, все більші витрати держави будуть змушені здійснювати на поліпшення власного іміджу та дискредитацію об'єктів протистояння.

Уперше термін «інформаційна війна» в його сучасному розумінні був застосований американським вченим Томасом П. Роною, співробітником компанії «Боїнг» (The Boeing Company), однієї з найбільших світових аерокосмічних і оборонних корпорацій США. У 1976 р. в секретному звіті «Системи зброї та інформаційна війна» («Weapon Systems and Information») він сформулював основні положення цього поняття й, зокрема, відзначив, що інформація на час «холодної війни» була найслабшим елементом збройних сил [2].

Майбутній радник міністерства оборони та Білого дому під керівництвом президентів Р. Рейгана і Дж. Буша у поточному документі виклав своє бачення концепції інформаційних війн. Вона зводиться до ідеї «зниження інформаційного потоку супротивника та, натомість, захисту або вдосконалення свого власного». Автор підкреслює, що швидкість реакції в інформаційній війні є вирішальним елементом для перемоги. При цьому виникають значні можливості, які надає маніпулювання інформаційним потоком у сенсі порушення та обману. Якщо зміни в позиції зацікавленості відбуваються швидше ніж цикл інтелекту / реакції супротивника, то його відповідь виявиться менш адекватною, а його шанси на успіх відповідно зменшаться [3]. У контексті поставленої проблеми дослідник не заперечує значний маніпуляційний вплив великих ЗМІ на громадську думку. В цьому сенсі вразливими є всі, без винятку, країни світу. Автор зазначає, що США в тому числі можуть стати об'єктом інформаційної атаки. При цьому випадкові, зрозумілі упередження не дорівнюють послідовній здатності маніпулювати поданням подій у певному напрямку. Міжнародні засоби масової інформації є потужним і систематичним впливом у війні, проте вони

не послідовно виступають за ту або іншу сторону. Супротивники Сполучених Штатів можуть переконати американську громадськість у «своїй правді» шляхом розумного маніпулювання засобами масової інформації.

Інформаційний фактор цивільної сфери є важливим і для військової сфери, оскільки він відображає рух інформаційних потоків і значною мірою впливає на результат військових завдань. Інформаційні потоки домінують всередині та між системами озброєння як дружніх, так і недружніх сторін. Це відбувається в багатьох випадках, на багатьох ієрархічних рівнях і в різноманітних часових доменах. Через їх надзвичайний вплив на ефективність систем зброї, а відповідно, – на кінцевий результат військових завдань, супротивники будуть докладати значні зусилля, щоб втручатися у ворожі інформаційні потоки або експлуатувати їх у своїх цілях. Спираючись на цей висновок, американський військовий аналітик понад 40 років тому поставив низку гострих питань, що стосуються методів і засобів протидії інформаційній війні та реакції на них інститутів громадянського суспільства. Зокрема він передбачив труднощі з якими зіткнулися за кілька десятиліть країни світу, в тому числі Україна. До них належить ставлення суспільства щодо жорстких заходів, які використовує влада, щоб протидіяти зовнішнім інформаційним атакам. Так, уряд країни отримав два фронти протидії інформаційним загрозам, щодо яких мав дати адекватну відповідь: зовнішній вплив дружніх і недружніх країн; внутрішній вплив, що виражається у ставленні громадянського суспільства до дій влади. При цьому важливо зрозуміти:

- як концепція інформаційної війни стосується переговорів про обмеження озброєнь, включаючи пов'язані з ними перевірки чи моніторинг ?;

- як "відкрити" суспільство з огляду на свободу інформації та громадський контроль, віддаючи перевагу своїм інтересам, в ворожому світі відреагує на довготермінові заходи з протидії інформаційній війні?;

- як працюватиме сукупність засобів і правил цивільної пропаганди та психологічної війни? [4].

Публікація звіту Т. Рони стала відправною точкою дослідження інформаційних війн, як важливої проблеми сучасності. Спочатку нею зацікавилися американські фахівці, а потім і широке коло зацікавлених сторін. Військово-політична верхівка була змушена задіяти весь арсенал, щоб протистояти зовнішньому деструктивному впливу, апелюючи до громадськості й зазначаючи, що вона діє виключно в національних інтересах.

Вважається, що термін «інформаційна війна» застосували засоби масової інформації США під час війни у Перській затоці 1990–1991 років. Низка вітчизняних і зарубіжних дослідників переконані, що це була остання «класична» та перша масштабна «інформаційна війна», в якій нові інформаційні технології були масово застосовані як засіб ведення бойових дій. Уперше офіційно цей термін було застосовано у директиві Міністерства оборони США від 21 грудня 1992 року (DoD Directive TS-3600. 1). У 1996 році військові вдосконалили питання ведення інформаційної війни та видали новий документ (DOD Instruction S-3600. 2), в якому класифікували й уточнили загрози для США, що виникають від використання інформаційної зброї, фактично ототожнивши терміни «інформаційна війна» та «інформаційна операція» [5].

Цей документ цікавий для нашого дослідження згадкою цивільного чинника в контексті ведення інформаційної війни, оскільки в суто військовому документі зазначено переваги застосування не-військових засобів для забезпечення переваги над супротивником в інформаційній сфері, а також захисту від ворожих атак. У ньому зазначається, що зв'язок із громадською адміністрацією та населенням важливий у інформаційних операціях завдяки своїй здатності взаємодіяти з основними організаціями та окремими особами в інформаційному середовищі. Він може сприяти досягненню цілей інформаційних операцій, координуючись із центром, розвиваючи та контролюючи інфраструктуру корінних народів у зарубіжних оперативних сферах. Таким чином були легітимізовані питання законності проведення військових операцій у мирний час, використовуючи цивільні засоби масової інформації. Отже, можна вважати, що з цього часу ЗМІ перестають бути просто джерелом інформації, а перетворюються на літак, танк, човен, субмарину або будь-який інший засіб доставки боєприпасів на поле бою.

Трохи пізніше це явище аналізувалось групою американських дослідників, серед яких були Г. Самерз, Г. Екклз та інші, що вивчали його з точки зору впливу інформації для досягнення військової переваги над супротивником. У практичному плані певні елементи інформаційної війни були дуже ефективно використані під час проведення військової операції «Буря в пустелі», що була частиною війни в Перській затоці 1991 року. Цей досвід зумовив кардинальні зміни у збройних силах. «На даний час посади офіцерів, які займаються засобами інформаційної війни, запроваджені в армії, на флоті та у військово-повітряних силах США. В червні 1995 р. Національний університет оборони у Вашингтоні здійснив випуск першої групи спеціалістів в галузі інформаційної війни. Місяцес пізніше у

Військово-морському коледжі в Ньюпорті було завершено ігрове відпрацювання планів ведення інформаційних війн. У січні – червні 1995 р. в США була проведена командно-штабна військова гра (КШВІ) за участю представників усіх силових структур. Її мета – розробка концепції стратегічної інформаційної війни» [6].

У даному випадку доцільно скористатися підходом американського вченого Мартіна Лібікі, який виходить з існування інформаційної війни на рівні концепту, утвореного різними видами інформаційного протистояння. М. Лібікі взагалі вважає що інформаційної війни як окремої технології ведення війни не існує. Вчений обстоює думку, згідно якої про неї можна говорити лише у тих чи інших формах, які й утворюють концепт інформаційної війни. Інформація як така не є основним фундаментом ведення війни. Дослідник зазначає, що можна говорити про мету досягнення інформаційної переваги, але не про інформаційне верховенство [7; 8]. У своїй книзі «Що таке інформаційна війна?», яка вважається у наукових колах класичною, дослідник визначив сім форм інформаційної війни, зосередив основну увагу на розкритті їх прояву залежно від напрямів ведення війни:

1. Командування та управління (command-and-control – C2W) – військова стратегія, яка реалізує інформаційну війну на полі бою та об'єднує фізичне знищення. Його мета полягає в тому, щоб ізолювати командну структуру супротивника від можливості віддавати накази. За своєю суттю даний вид є інформаційним, з огляду на те, що відбувається розрив комунікації між військами. Сам дослідник називає це «обезголовленням» військових структур [9];

2. Військова розвідка (intelligence-based warfare IBW) – збір важливої та захист власної інформації. Особливістю цього різновиду є включення інтелекту не на командному рівні, а на оперативному – здійснення аналітики та розрахунків, надання оцінки ситуації. По суті американський дослідник говорить про вміння ефективно та оптимально розпоряджатися військовими ресурсами. У тому числі захищати від інформаційних атак супротивника (хибні дані та розрахунки). Відповідно, поділяється на оборонну та наступальну [10];

3. Електронна війна (electronic warfare EW) – спрямована проти засобів електронних комунікацій: радіозв'язку, телевізійних мереж, комп'ютерних мереж, радарів. Радіоелектронна та криптографічна війна спрямована на погіршення фізичної основи для передачі інформації, а криптографічна війна працює між бітами та байтами [11];

4. Психологічна війна (psychological warfare PSYW) – охоплює використання інформації проти людського розуму. Існує чотири

категорії психологічної війни: (I) операції проти національної волі, (II) операції проти командувачів, (III) операції проти військ, (IV) культурний конфлікт. Сюди можна включити кожен аспект війни, оскільки придушення волі супротивника загалом є основною метою військових операцій [12];

5. Хакерська війна (hacker warfare) – диверсійні дії та атаки проти ворога шляхом створення спеціальних програм, атаки на комп'ютерні мережі. Особливість хакерської війни полягає в тому, що вона спрямована на виявлення слабких місць у системі оборони супротивника. Це ж стосується і його інформаційного поля [13];

6. Економічна інформаційна війна (economic information warfare EIW). Американський дослідник говорить про дві форми такої війни: 1) інформаційна блокада, яка полягає в обмеженні однією державою доступу до інформації іншої; 2) інформаційний імперіалізм (його потрібно розуміти як економічний імперіалізм). Вчений наголошує, що торгівля – це теж війна. Мова йде про володіння потрібною інформацією для здійснення торговельних операцій [14];

7. Кібервійна – здійснюється у формі інформаційного тероризму, семантичних атак, симульованих війн, війн Гібсона. Якщо з першою категорією все зрозуміло, то семантичні атаки полягають у збереженні роботи інформаційної системи в коректному вигляді, але з певним викривленням. Симулювання війни полягає не стільки у відтворенні конфлікту, скільки в залякуванні певним видом зброї з відповідним інформаційним супроводженням. Основним тут є розповсюдження потрібних повідомлень. При цьому – не важливий ступінь їхньої істинності. Війни Гібсона існують скоріше як концепт, який полягає у веденні війни у віртуальному просторі за допомогою інтелекту (включення людини безпосередньо в мережу Інтернет) [15].

М. Лібікі, проаналізувавши різновиди інформаційної війни, одночасно розкрив засоби її ведення. Це, наприклад, техніка радіоелектронної боротьби, хакерські пристрої, культурні міфологеми, криптографічні коди і т. ін. Тобто, їхня широта відповідає розмаху його класифікації. Дана класифікація є нетиповою, оскільки відштовхується від тези щодо відсутності інформаційної війни як єдиного концепту. Тому в її основі лежать можливі прояви, водночас вона охоплює економіку та безпосередньо збройні сили, які в загальноприйнятому концепті не стосуються інформаційної війни. Проте, як уже зазначалося, все залежить від обраного підходу, а також дається взнаки широта явища інформаційної війни як такого.

Ця класифікація дала поштовх подальшим дослідженням теорії інформаційних війн у світі, у т. ч. і в Україні. Величезний поштовх до вивчення феномену інформаційної війни та осмислення цієї проблеми на більш ґрунтовному, науковому рівні дали події початку 90-х років XX ст. США стали першою країною, яка почала готуватися до інформаційного протистояння. В подальшому вивчення сутності та вироблення механізмів ведення та протидії такій війні приділили чимало уваги науковці з Російської Федерації, якими на початку 2000-х років було проведено декілька масштабних досліджень, спрямованих на вироблення ефективних механізмів інформаційного протидіювання.

Для розуміння загальної картини досліджуваного явища варто згадати напрацювання таких вчених як І. Панарін та Г. Почепцов. Проте, одразу слід зауважити, що з усього масиву їхніх робіт достатньо використати лише ті, в яких розкриваються підходи вчених до визначення поняття «інформаційна війна». Оскільки, якщо звернути увагу на логіку досліджень багатьох вітчизняних науковців, їхні напрацювання тим чи іншим чином відштовхуються від ідей І. Панаріна та Г. Почепцова. У цілому, можна згадати десятки українських та іноземних вчених, які займаються розробкою концепту інформаційної війни. Але в межах даного дослідження для розкриття та подальшого розуміння означеної проблеми доречно скористатися напрацюваннями вище згаданих науковців, оскільки вони цілком відображають загальний стан справ у розробці проблеми інформаційної війни.

Для розкриття сутності поняття «інформаційна війна» важливо розібрати більш детально компоненти які складають це поняття. Це «інформація» та «війна». Оскільки обидва ці поняття є доволі таки широкими у своїх визначеннях, позаяк застосовуються в різних сферах людської діяльності, у даному випадку більш доцільно використовувати їх політологічне та військове розуміння, спираючись на першоджерела формування даних понять та похідні від них словосполучення. Відповідно до «Політологічного енциклопедичного словника», «інформація – одна з субстанцій, що утворює природний світ, в якому живе людина» [16]. Тобто «інформація» розглядається як структурний елемент, що формує світогляд людини, дозволяє пізнати світ, певні події, явища, дозволяє людині сформулювати своє ставлення до тих чи інших процесів, подій, фактів. Війна тлумачиться як «збройна боротьба між державами (їх коаліціями) або соціальними, етнічними та іншими спільнотами». У переносному сенсі війна – це «крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними суб'єктами»

[17]. Деякі дослідники вважають, що термін «війна» в контексті даного визначення є недоцільним до вживання, оскільки «війна» означає збройне насильство, пов'язане з кровопролиттям. Так, відомий теоретик військового мистецтва Карл фон Клаузевіц слушно зазначає, що «війна є продовженням політики іншими засобами» [18]. Г. Почепцов по своєму визначає поняття «інформаційна війна» і при цьому зазначає, що оскільки війна не може вестись у мирний час, доцільнішим є вживання терміну не «війна», а «операції». Він вважає, що операції можуть проводитись у мирний час для досягнення певних політичних переваг та успіхів щодо реалізації політичних завдань через інформаційні методи впливу [19]. П. Прибутко та І. Лук'янець, аналізуючи термін «війна» в контексті інформаційного протистояння, вважають, що доцільнішим є використання терміну «боротьба», який є більш загальним та таким, що розкриває мотиви використання інформації як засобу досягнення політичної переваги [20].

Загалом на сьогодні не існує єдиного визначення поняття «інформаційна війна». Американські вчені у своїх дослідженнях більш схильні до його трактування як процесу використання глобального інформаційного простору та управління інформаційно-комунікаційними технологіями для здобуття конкурентної переваги над супротивником [21]. Європейські дослідники розглядають поняття «інформаційна війна» як цілеспрямований процес, націлений на використання інформації та контрольоване маніпулювання нею з тим, щоб здобути перевагу над конкурентами, насамперед у політиці [22]. Розглядаючи це визначення, слід зазначити, що інформаційна війна є частиною впливу на засоби масової інформації через застосування дезінформації, або часткової інформації, що подається заздалегідь з певним корегуванням, покликаним впливати на громадську думку та виконувати відповідні завдання, визначені суб'єктами політики.

О. Курбан використовує термін «інформаційна онлайн мережева війна». Під ним він розуміє комплекс інформаційних впливів між соціальними системами (групами), що орієнтовані на отримання певних переваг у економічних, військових, політичних, культурних та громадських протистояннях [23]. Варто зазначити, що вчений виходить із широкого підходу й намагається охопити всі можливі сфери прояву інформаційної війни. Такої позиції притримується і Д. Фролов. Він використовує термін «інформаційне протиборство» і визначає його як сукупність взаємовідносин між суб'єктами світової спільноти або політичної системи суспільства, в рамках яких одні суб'єкти шляхом активного впливу на інформа-

ційну сферу інших суб'єктів прагнуть отримати перевагу в економічній, політичній, військовій або іншій сфері [24]. У даному випадку, не зважаючи на наявність тавтологій, російський вчений йде далі, розрізняючи глобальний та національний рівень, а також акцентуючи увагу на категорії «вплив». Водночас відкидається системний характер прояву інформаційної війни.

Л. Кунакова розуміє інформаційну війну як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову та масову свідомість за допомогою методів пропаганди, дезінформації, маніпулювання з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через зміну ціннісних орієнтацій та базових установок особистості [25]. Дане визначення базується на психологічному підході. Це дає можливість вказати основний засіб її ведення – маніпуляцію. Також використання психологічного підходу дозволяє окреслити основну мету інформаційної війни – коригування існуючих політичних установок та/або формування нових. Дослідники Н. Марута та О. Маркова стоять на аналогічних позиціях. Щоправда, вони використовують термін «інформаційно-психологічна війна» і визначають її як вид протистояння між суб'єктами з використанням інформаційно-психологічних впливів на свідомість/підсвідомість людини, в результаті чого вона б здійснювала потрібні дії з метою досягнення односторонніх воєнних, соціально-політичних чи економічних переваг над супротивником [26]. Ключовим елементом тут виступає визначення інформаційної війни через протистояння. Тобто, на відміну від Л. Кунакової, вище зазначені вчені розглядають інформаційну війну не як річ у собі, а у зв'язці з контрзаходами. Весь мав визначень поняття «інформаційна війна» Л. Кунакова зводить до наступних підходів [27]:

– інтегративний – представником цього підходу є Г. Почепцов, який окреслює інформаційну війну з позиції несанкціонованої роботи в чужому інформаційному просторі. Особлива увага тут приділяється саме засобам та інструментам впливу на держави та нації, які є основними суб'єктами інформаційних війн. Варто зауважити, що такий підхід коректніше називати інструментальним, оскільки він не стільки інтегрує в собі всі прояви інформаційної війни, скільки акцентує увагу на засобах її ведення;

– геополітичний – представником цього підходу Л. Кунакова називає І. Панаріна. Він визначає інформаційну війну як спосіб створення системи управління інформаційними потоками з метою організації ноосфери світового інформаційно-психологічного простору [28]. Якщо Л. Кунакова розглядає інформаційну війну на мезорівні, що включає соціальні групи, Г. Почепцов на макрорівні, що

включає держави та нації, то І. Панарін на мегарівні, що стосується світової політики. Ключовим тут є те, що останній оминає категорії «протиборство» та «протистояння». Основою стає «управління». Також змінюється головна мета інформаційної війни. Якщо у попередніх випадках мова велася або про модифікацію політичних установок індивідів та груп, або використовувалася більш розмита конструкція досягнення потрібного результату у військовій, економічній, політичній та дипломатичній сферах, то І. Панарін говорить про те, що раніше згадуваний М. Лібіцкі назвав інформаційним верховенством. Фактично, російський дослідник обґрунтовує абсолютно інший концепт інформаційної війни;

– військово-стратегічний – представниками цього підходу є Дж. Аркілл, Д. Ронфельдт і Дж. Деріан. Його прихильники виходять з того, що інформаційна війна – це вид військового конфлікту, який виступає або самостійною формою, або частиною розширеного набору військових дій (мережеві війни і кібервійни). Основою в таких конфліктах стає досягнення домінування шляхом комп'ютеризації військової техніки і формування мережевої організації збройних сил, а також знищення інформаційних систем супротивника задля унеможливлення нормальної комунікації між частинами його військової організації. У межах даного підходу все те, що пов'язано з інформаційною війною, зводиться до військ радіоелектронної боротьби, основним завданням яких є придушення засобів комунікації супротивника. Але за такої позиції оминається діяльність спеціальних військ, які займаються веденням пропаганди, та посадових осіб, відповідальних за морально-психологічне забезпечення особового складу;

– системний – представниками даного підходу Л. Кунакова називає С. Бухаріна і В. Циганова. Під інформаційною війною вони розуміють динамічний процес, що відбувається в складній самоорганізованій системі з великою кількістю елементів, зв'язки між якими мають не детермінований, а вірогіднісний характер. Серед причин її виникнення вчені виокремлюють прагнення перерозподілити ресурси на свою користь. Це може стосуватися як досягнення вищого рівня безпеки, так і нав'язування свого політичного порядку денного супротивнику. Варто зауважити, що, на думку вчених, результатом такого протистояння є або перетворення інформаційної системи, або її зникнення і формування нової. Причому це може відбуватися як після поразки, так і в момент ведення війни;

– психологічний – даний підхід Л. Кунакова не виокремлювала, але фактично вона, О. Курбан, І. Воробйова, Н. Марута та Л. Мар-

кова є його представниками. Поширеність таких поглядів у вітчизняному та російському науковому просторі пов'язується з їх простотою і доступністю, оскільки дійсно для трансформації ціннісних орієнтацій здійснюється вплив на свідомість людини. Причому це може здійснюватися як у формі навіювання, так і прямим впливом на сенсорну систему.

Розглянувши найбільш розповсюджені підходи, можна зробити висновок, що інформаційна війна є широким явищем, яке складається з багатьох окремих елементів та аспектів. Відповідно це ускладнює формування єдиного і прийнятного для всіх визначення. Як окремої технології інформаційної війни не існує, про що свідчать вище зазначені підходи. Вся суть даного явища міститься в її різновидах та засобах ведення. Проте можна виокремити певні загальні елементи інформаційної війни: за своєю сутністю вона є протиборством; основними її акторами виступають соціальні системи; вона має системний та комплексний характер; вона спрямована на встановлення контролю над інформаційним полем супротивника задля подальшого отримання переваг у визначеній сфері.

Встановивши, що множинність підходів до розуміння інформаційної війни є основною проблемою для систематизації її різновидів та засобів ведення, варто перейти до аналізу останніх. Так, Г. Почепцов розрізняє поведінкову, смислову та когнітивну війни. Під першою він розуміє конфлікт, який спрямований на зміну закладених у свідомості людини правил поведінки у бажаному для комунікатора напрямку. Смислова війна покликана змінити картину світу масової свідомості, підмінити все те, що підпадає під категорію «здоровий глузд». Когнітивні війни так само змінюють картину світу, але ту її частину, яка сформована освітою та наукою [29]. В основу класифікації Г. Почепцов поклав елемент людської свідомості, на який здійснюється вплив.

Д. Фролов говорить про напрями ведення інформаційної війни й відповідно виокремлює такі з них, як: інформаційно-розвідувальні операції – операційна інформаційна війна, яка полягає у розвідці спрямованої на виявлення інформаційних потужностей супротивника; електронна боротьба – технічна інформаційна війна, яка зводиться до придушення систем інформаційного захисту супротивника; криптографічна боротьба – спотворення, камуфлювання та ліквідація власних інструментів ведення інформаційної війни; психологічна війна – маніпулювання суспільною свідомістю; хакерська війна – атака на різноманітні компоненти комп'ютерних мереж; кібернетична та мережева війни.

Д. Фролов наголошує на тому, що вони найменше пов'язані з інформаційною війною, але, виокремлюючи обидва різновиди в її межах, вчений зосереджує увагу на їхній важливості в контексті організації, доктрини, стратегії, тактики та технічної сторони ведення інформаційної війни. Якщо кібернетичне протистояння ґрунтується на використанні нових технологій і уособлює технічну складову, то мережева війна – організаційну [30]. В основі даної класифікації лежить напрям ведення та інструментарій. Водночас дослідник звертає увагу на те, що вони не є окремими самі по собі. Наприклад, це стосується криптографічної боротьби, яка на сьогодні практично повністю пов'язана з кібернетичною війною. Також можна піддати сумніву тезу вченого про те, що кібернетична війна уособлює технічну складову інформаційної війни, оскільки даний аспект проявляється і в електронній боротьбі, і в хакерській війні.

І. Воробйова виокремлює різновиди інформаційно-психологічного впливу. До них вона відносить: інформаційний – полягає у маніпулюванні з інформацією (у даному випадку мова йде про інформаційну війну у вузькому сенсі розуміння); психогенний – здійснення впливу на психіку з розрахунком зміни поведінки людини (психогенність полягає у тілесних проявах розладів психіки); психоаналітичний – основою є вплив на підсвідомість людини; нейролінгвістичний – мова йде про здійснення впливу на мозок через мовленнєві конструкції; психотронний – досягнення контролю над психікою людини через спеціальні пристрої, які безпосередньо впливають на сенсорну систему людини; психотропний – вплив на свідомість людини за допомогою різного роду препаратів [31].

Як раніше вже зазначалося, І. Воробйова, досліджуючи явище інформаційної війни, притримується психологічного підходу, що вбачається в запропонованій вченою класифікації. В її основі лежить спосіб впливу на індивіда та його свідомість. Як і в попередній класифікації, даний поділ має проблему чіткої диференціації. Наприклад, складно відокремити нейролінгвістичний та психоаналітичний вплив у межах інформаційної війни, оскільки кожен із них орієнтований на підсвідоме засвоєння потрібної інформації. Не говорячи про сумнівність виокремлення психотронного та психотропного різновидів інформаційної війни.

Найпростіша і зрозуміла класифікація запропонована Ю. Горбанем. Користуючись досвідом протистояння України та Росії, він наводить наступні засоби ведення інформаційної війни: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток [32]. Але якщо поглянути на раніше розкриті підходи до поділу

інформаційної війни, можна зрозуміти, що даний перелік сто-сується лише одного, максимум двох її різновидів. Ширше на цю проблему дивиться О. Курбан. Він виокремлює:

- хай-тек – сучасні високі технології цифрових комунікації, в основі яких лежать система телебачення, радіо, Інтернет, стільниковий та супутниковий зв'язок [33]. Тут мова йде про психологічну війну, елементи кібервійни та мережевої війни;

- хай-х'юм – сучасні високі соціально-гуманітарні технології створення, зберігання, розповсюдження та пошуку інформації [34]. Вчений у даному випадку описує елементи мережевої війни й економічно-інформаційної війни;

- хай-сенсор – сучасні високі психотехнології, що дають можливість регулювати соціальні комунікаційні процеси та керувати ними на рівні соціальних груп і окремих індивідумів [35]. Ця група інструментів використовується у психологічній та нейролінгвістичній війнах.

Отже, як і в ситуації з різновидами, головною проблемою систематизації різновидів та засобів інформаційної війни є множинність підходів у політичній науці щодо визначення поняття «інформаційна війна». У свою чергу, не без впливу мас-медіа, дане явище є настільки об'ємним, що в нього можна включити майже будь-який прояв інформаційної активності та його супроводу – починаючи від атаки північнокорейських хакерів на Банк Бангладеш у лютому 2016 р. і закінчуючи розповсюдженням фейкових новин та залякуванням населення, не говорячи про сам факт появи такої інформації, який також може бути розцінений як акт інформаційної війни. Наслідком такого страху перед інформаційним впливом є раніше згадувана стрімка інформатизація суспільств та набуття інформаційною сферою важливого значення для здійснення політики. Тому єдиним виходом із даної ситуації є перехід від намагання охопити всі можливі і гіпотетичні різновиди інформаційної війни до осмислення кожного з них як окремого явища. Це дозволить не лише впорядкувати та примножити існуючі знання щодо інформаційної війни та її інструментарію, а й розробити дієві контрзаходи проти її конкретних проявів. Хоча, слід зазначити, що та чи інша класифікація різновидів інформаційної війни апіорі вказує на перелік засобів її ведення. Це зумовлюється як взяттям інструментарію за критерій поділу, так і виводиться опосередковано з обґрунтування певного виду інформаційної війни.

Головною метою в інформаційній війні є отримання політичної, економічної, військової, соціальної переваги для того, щоб змусити прийняти рішення, здатне допомогти суб'єктові впливу реалізу-

вати свої цілі та перешкодити противнику виконати власні [36]. Метою інформаційної війни, як зазначає Дж. Стейн, є розум людини, оскільки особливий вплив спрямовується на конкретний розум, що має повноваження для прийняття ключових політичних рішень та є важливим чинником у стратегічних структурах [37]. Інформаційна війна являє собою всеосяжну, цілісну стратегію, покликану віддати належне значущості та цінності інформації в питаннях командування, управління та виконання наказів збройними силами та реалізації національної політики. Інформаційна війна використовує всі можливості і націлена на фактори уразливості, що неминуче виникають в умовах зростаючої залежності від інформації. Об'єктом уваги стають інформаційні системи (включаючи відповідні лінії передач, центри обробки інформації і людський фактор цих систем), а також інформаційні технології, використовувані в системах озброєнь. Інформаційна війна має наступальні і оборонні складові, але починається з цільового проектування та розробки структури командування, управління, комунікацій, комп'ютерів, розвідки.

Інформаційна війна відбувається між людськими спільнотами, що володіють різними, взаємовиключними системами цінностей, політичними режимами та ідеологією. Такими спільнотами виступають держави, сепаратистські рухи, протидіючі сторони в громадянській війні, терористичні організації, визвольні рухи. В інформаційній війні можуть брати участь як зовнішні агенти, створені суб'єктом війни, так і внутрішні агенти, що інтегровані в суспільний простір супротивника та виконують певні дії з підтримки реалізації завдань суб'єктом (так звана «п'ята колона»). Такими агентами можуть бути спільноти, об'єднання, групи тиску, політичні актори, окремі особи. Інформаційна боротьба супроводжує протидію і в інших сферах суспільної діяльності – політичній, економічній, військовій, соціальній, культурній. В умовах інформаційного протидію на стратегічному рівні ставиться за мету змінити чи зруйнувати систему суспільних цінностей для того, щоб у подальшому замінити їх на власні й таким чином зменшити потенціал протидію об'єкта впливу, підкорити його ресурси та забезпечити їх використання для реалізації власних цілей [38].

Важливим аспектом при проведенні інформаційної війни є інтеграція в інформаційний простір супротивника, за якої вплив відбувається через його канали комунікації, які охоплюють велику аудиторію отримувачів. Підвищити цей вплив можна за рахунок одночасного використання різних каналів комунікації, що дозволить чинити всебічну дію на свідомість цільової аудиторії. Потужний

вплив організовується через масовану інформаційну атаку, спрямовану таким чином, щоб сформувати у свідомості людини уявлення про нібито власні судження з певного питання, прийняти певну ідею чи дію як продукт власних думок.

Об'єктом, на який спрямовується інформаційний вплив, виступає свідомість людей. Саме на цей об'єкт чиниться маніпулятивний вплив з можливістю управління та підпорядкування дій та думок особи. Для пересічної людини процес інформаційно-психологічного впливу відбувається непомітно, позаяк він здійснюється через спеціальні методи, технології, що забезпечують процес подачі інформації та її сприйняття об'єктом. А це, у свою чергу, формує в нього певні переконання, бачення, загрози та запити, які раніше не були для нього властивими. Психологічний вплив може бути спрямований як на масову свідомість усього суспільства, так і на окремі його верстви та на свідомість окремого індивіда. У останньому з названих випадків вплив здійснюється систематично на певну визначену особу, від якої залежить вироблення та прийняття політичних рішень. Звичайно, що за такого впливу він одночасно, прямо чи опосередковано, чиниться і на її близьке оточення з метою формування необхідної для суб'єкта впливу поведінки, спотвореного бачення певної ситуації чи явища.

На відміну від звичайної війни, інформаційна спрямована не на фізичне знищення ворога, а на громадську свідомість із тим, щоб через психологічний вплив досягти максимального рівня впливу на людей та змусити їх діяти проти своїх інтересів, підмінити їм культурні цінності, політичні уподобання, потреби, поселити страхи, вигідні для суб'єкта впливу. «Громадська думка як складне та багатоманітне явище містить оцінки та ставлення до різних проблем, фактів та подій, що відбуваються в суспільстві в цілому чи в окремих соціальних, політичних, громадських утвореннях. Вона створює (часто нетривалу) масову оцінку, масові настрої, що, природно, сприяє засвоєнню масами певних ідей» [39]. Класичним способом впливу на суспільну свідомість є формування відповідних переконань через системну аргументацію, логічні конструкції. Для впровадження у свідомість певного переконання необхідно знати тих, на кого буде спрямоване звернення. Зазначене реалізується за рахунок вивчення типового представника групи, на яку планується здійснення впливу: його уподобань, страхів, потреб, психологічних якостей та бажань.

Сучасні засоби комунікації, такі як соціальні мережі, полегшують роботу в зборі даних та вивченні психологічного портрета особи, її уподобань та потреб, оскільки остання так чи інакше за-

значає певну інформацію на своїй сторінці, свідомо чи несвідомо розкриває те, що відповідає прагненням та способу її життя. Дж. Лалл зазначає: «Навіть найпідставовіші, безпосередні, мінімально поширені комунікаційні коди та процеси здатні надавати символічному обміну величезного поширення» [40]. В якості прикладу використання подібного збору інформації можна зазначити період проведення виборів президента США у 2017 році, коли в таємний для користувачів спосіб були зібрані дані з більш ніж 80 млн. сторінок людей соціальної мережі Facebook, що були використані кампанією Cambridge Analytica для аналізу та оцінки переваг виборців з метою впливу на їх вибір при проведенні виборчої кампанії. Здобута інформація допомогла сформувати психологічні портрети громадян, виокремити їх уподобання та використати для побудови дієвої виборчої кампанії одного з кандидатів, здійснити цілеспрямований вплив на політичний вибір громадян. Розробка такого програмного забезпечення для збору даних дозволяє вести інформаційну війну на новому, більш ефективному рівні психологічними методами й досягати політичних цілей.

Специфічною ознакою інформаційної війни є те, що вона відбувається не лише під час протистояння (збройного, політичного, економічного), а й у мирний час. Цей процес набуває ознак безперервного й слугує для отримання в подальшому очікуваної поведінки, реакції на відповідні дії та задля досягнення переваги над супротивником у потрібний момент. Засоби, що використовуються в інформаційній війні можуть бути найрізноманітнішими – від відвертої брехні, «брудних» технологій, «чорного» піару до засобів подачі інформації з істинним змістом, поширення бажаної та блокування небажаної інформації. При обробці інформації відбувається очищення її від відомостей, що не відповідають інтересам своєї спільноти. Інформація стає односторонньою та втрачає свій об'єктивний характер, у її зміст закладаються визначені повідомлення, які повинні бути отримані об'єктом, сприйняті та розшифровані в подальшому так, як це ставив за мету суб'єкт джерела подачі інформації.

В інформаційній війні загальним для всіх сфер нападу є те, що вони спрямовані задля зміни сприйняття та поведінки інших людей за допомогою прихованих, оманливих тактик. Інформаційний вплив спрямований на модифікацію ґрунтованих на попередньому досвіді ідей, переконань, розуміння, що існують у раціональній орієнтації свідомості людини та спрямовують її дії у вигідному для суб'єкта впливу напрямку. Використовуючи засоби маніпулювання інформацією, можна знизити довіру до політичних інститутів через

дискредитацію їх роботи та акцентування уваги на неефективності їх діяльності, що поступово знижує рівень легітимності органів державної влади та зумовлює дестабілізацію політичної, економічної чи іншої соціальної ситуації.

Інформаційний війна, поряд з іншим, ставить за мету порушення єдності в суспільстві, провокування розколів, розбрату, ворожнечі між соціальними, етнічними групами. За приклад можна навести діяльність Російської Федерації, яка поступово впроваджувала міф про пригнічення, дискримінацію російськомовного населення в Україні. Цей міф впроваджувався довгі роки, супроводжувався активною інформаційною підтримкою деяких засобів масової інформації, підкріплювався одиночними акціями на його «підтвердження». Як наслідок, був спровокований розкол українського суспільства, чим і скористалась Російська Федерація у 2014 році. У цьому відношенні заслуговує на увагу висновок фахівців Національного інституту стратегічних досліджень: «Російська агресія проти України, анексія Криму та фактична окупація окремих районів Донбасу розпочали нову еру стимульованих міжнародних конфліктів, посилили дію наявних в міжнародному безпековому середовищі негативних чинників і запустили додаткові руйнівні тенденції, порушивши міжнародно-правові засади світового порядку. У разі повернення в умовах глобалізації до «права сили» в міжнародних відносинах (як це намагається зробити Росія за допомогою своєї реваншистської політики) виникає ризик колапсу міжнародної системи, процес розпаду якої викликатиме подальше неконтрольоване примноження загроз» [41].

Під впливом інформації реальний світ перетворюється на віртуальний, уявний, створений професійними технологіями. Сприйняття символічного світу робить людей подібними до віртуальних персонажів. В умовах інформаційних воєн ті, хто займаються інформаційними маніпуляціями, самі незабаром не в змозі відрізнити вигадку від реальності. При цьому кожен новий інформаційний винахід здатен викликати в людини культурний шок, відчуття безпорадності. Будь-яке сенсаційне інформаційне явище здатне засліпити людину яскравою ідеєю. Саме на такий ефект і розраховані маніпулятивні технології інформаційних воєн. Відтак ефективний захист від інформаційних технологій значною мірою залежить від того, чи вдасться втримати рівновагу між зростаючим впливом інформаційних технологій та здатністю людини до критичного сприйняття інформаційних повідомлень.

Основним суб'єктом в інформаційній війні зазвичай виступають держави та підпорядковані їм органи законодавчої і виконав-

чої влади. Саме на державному рівні створюються спеціалізовані структури, які розробляють основні напрями інформаційного впливу та відповідного протистояння впливу противника. Йдеться про розвідувальні, контррозвідувальні, інформаційно-пропагандистські служби та про розвідувально-диверсійні підрозділи військ спеціального призначення. Відповідно саме погляди військово-політичного керівництва на рівні держав здатні вирішально впливати на процеси ведення інформаційних воєн. Поряд з цим в інформаційній війні можуть бути задіяні напівдержавні, громадські чи приватні організації як суто національні, так і транснаціональні, у тому числі й екстремістські, терористичні та інші радикальні угруповання. У кожній з таких організацій, залежно від масштабів їхньої діяльності та власних можливостей, може бути своя концепція інформаційної війни, що включає специфіку організації, управління, стратегію і тактику реалізації легальних і конспіративних заходів, таємних операцій, актів інформаційно-психологічної агресії. Фахівці з питань інформаційного розвитку вважають, що до потенціалу інформаційної безпеки слід активно залучати добродійні міжнародні фонди, клуби за інтересами, релігійні організації.

В інформаційній війні значна увага приділяється поширенню через інформаційні канали суперника або інші канали світового інформаційного простору дезінформації або тенденційної інформації. Локальні конфлікти (Ірак, Чечня, Югославія) привнесли нове розуміння в уявлення про сучасні інформаційні війни. Американські військові, зокрема, в Іраку застосували таку технологію як «м'яка військова цензура», що дозволила вилучити з інформаційного поля повідомлення, в яких виправдовувалась протилежна сторона. Окрім того, «Буря в пустелі» стала першою в історії війною в прямій телетрансляції. Тактика скоординованого проведення наземних військових дій зі спеціальними інформаційними операціями спостерігалася і під час останньої військової кампанії США проти Іраку. В дію вступала американська авіація і ракетні підрозділи з високою зброєю, розташовані за межами Іраку на кораблях ВМС США у Перській затоці, що не дозволяло іракцям діяти ефективно у відповідь. Поряд із фізичною шкодою техніці та живій силі чинився великий моральний тиск, що значно деморалізувало не лише особовий, а й командний склад іракської армії. Значна кількість командувачів іракської армії, підданих спецслужбами США психологічній обробці, морально зламалися і почали здаватися разом із підлеглими підрозділами американцям, розраховуючи на милість переможців.

В епоху глобалізації інформаційне протиборство в геополітичному просторі далеко виходить за рамки інформаційного суперництва й засвідчує те, що битва йде за уми і серця людей. Саме цьому підпорядкована система знань і уявлень. У відповідності з цим інформаційна війна означає планомірний вплив на всю інформаційно-комунікаційну систему противника і нейтральних держав з метою формування сприятливого глобального інформаційного середовища для проведення будь-яких політичних і геополітичних операцій, що забезпечують максимальний контроль над ситуацією в певному часі і просторі. Психологи попереджають про небезпеку занурення молодих людей у світ телебачення та інших ЗМІ. У зв'язку з цим у їх свідомості формується прихильність до віртуального світу. Це, поряд з іншим, зумовлює сприйняття всіх інших проявів культури як незначних. Відтак людина інформаційного суспільства може втратити вміння осмислювати сьогодення й майбутнє та перетворитися на слухняний об'єкт інформаційних технологій. Звідси саме молодь постає основним об'єктом маніпуляцій в умовах інформаційної війни.

Інформаційна війна може відбуватися в різних формах та проявах, з використанням різних засобів та каналів надходження інформації, інформаційного впливу та шифрування повідомлень. Частіше за все інформаційний вплив здійснюється через психологічні, маніпулятивні технології, пропаганду, інформаційну обробку населення [42]. В умовах масштабних суспільно-політичних трансформацій динамічно змінюються форми та специфіка інформаційного протистояння, що передбачає активізацію засобів радіоелектронної боротьби шляхом перехоплення й розшифровки інформаційних потоків; здійснення несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів з наступною їх фальсифікацією чи викраденням; масове подання в інформаційних каналах супротивника чи глобальних мережах дезінформації для впливу на осіб, які приймають рішення; одержання інформації від перехоплення відкритих джерел. Як наслідок, телебачення і радіомовлення можуть бути подавлені, їхні ресурси підкорені для використання в кампанії дезінформації. Мережі комунікацій можуть бути заблоковані або недоступні. Операції фондової біржі можуть саботуватися електронним втручанням.

Інформаційна війна не обов'язково має зовнішній вимір, оскільки інформаційні технології домінують і всередині тієї чи іншої країни, змушуючи кожного сприймати певні ідеї, формуючи погляди і світогляд людей, руйнуючи ізсередини соціум. При цьому найбільша небезпека полягає в тому, що «інформаційного ворога дуже важко, а почасти й неможливо розпізнати. В соціально-полі-

тичному контексті інформаційна боротьба передбачає: створення атмосфери бездуховності й аморальності, негативного ставлення до культурної спадщини противника; маніпулювання суспільною свідомістю соціальних груп населення країни з метою створення політичної напруженості та хаосу; дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями й рухами з метою провокації конфліктів, розпалення недовіри, підозрілості, загострення політичної боротьби, провокування репресій проти опозиції і навіть громадянської війни; зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади й управління, інспірація помилкових управлінських рішень; дезінформація населення про роботу державних органів, підрив їхнього авторитету, дискредитація органів управління; підрив міжнародного авторитету держави, його співробітництва з іншими країнами; нанесення збитку життєво важливим інтересам держави в політичній, економічній, оборонній та інших сферах [43].

Інформаційна війна відзначається здатністю динамічно видозмінюватись й набувати ознак психологічної війни (застосування масованої пропаганди, «промивання мізків», інформаційної обробки населення); кібернетичної війни (захоплення комп'ютерних даних, семантичні атаки); війни з використанням потенціалу хакерів (диверсійні дії проти цивільних об'єктів супротивника, тотальний параліч мереж, створення перебоїв у зв'язку, введення випадкових помилок у пересилання даних, зберігання інформації та послуг, таємний моніторинг мереж, несанкціонований доступ до закритих мереж); диверсійно-розвідувальної війни (використання засобів розвідки та вербувальних операцій, збір важливої у військовому відношенні інформації, промислове шпигунство); мережної війни (мережа може бути використана як система раннього політичного попередження, як засіб передачі інформації певним групам у різних регіонах).

В інформаційних війнах з використанням засобів розвідки широко застосовуються різні системи та датчики для спостереження і контролю обстановки на полі бойових дій та наведення зброї на ціль. Поєднання більшої кількості таких датчиків у єдину мережу створює оптимальні можливості для взаємодії родів військ і навіть збройних сил різних країн. Так, радіолокаційна розвідка та засоби підтримки військових з'єднань і частин отримують завдання збирати інформацію про місця розташування станцій радіолокаційних систем супротивника, з тим, щоб завдати потім удару по них. Створення перешкод системам зв'язку супротивника порушує їх нормальне функціонування, знижує ефективність і надійність, а перехоплення інформації сприяє розкриттю планів супротивника.

В сучасному світі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження в усі сфери суспільного життя з кожним роком все більш поширеною є хакерська форма ведення інформаційної війни. Частіше за все вона виявляє себе в диверсійних діях проти цивільних об'єктів, виведенні з ладу комп'ютерних мереж через поширення шкідливого програмного забезпечення, несанкціонованому вторгненні до даних та інформації супротивника, завданні шкоди роботі транспортних мереж, таємному моніторингу за інформаційними мережами та базами. Метою таких атак частіше за все є здобуття певної недоступної у відкритому доступі інформації для досягнення переваги суб'єктами їх застосування або з метою паралізувати роботу певних комп'ютерних мереж, ресурсів, завдати матеріальних збитків чи задля інших цілей. Перспективність війн з використанням хакерів засвідчує зростаюча кількість вторгнень у корпоративні, фінансові та військові інформаційні системи. Ретельно спланована та успішно проведена атака хакерів може викликати порушення роботи телефонної мережі та банківських систем і навіть систем управління промисловістю чи відключення систем енергопостачання та блокування систем управління повітряним рухом. Найбільшу небезпеку в діях хакерів та інших злочинних елементів становить можливість упровадження ними комп'ютерних вірусів у програмні засоби, які керують життєво важливими системами.

У кібернетичних війнах використовуються заздалегідь розроблені моделі з імітації подій і процесів, що відбуваються в об'єктивній реальності. Близьке до реальності кібернетичне моделювання бойової обстановки дозволяє не тільки заощаджувати кошти на навчання і тренування особового складу збройних сил, а й випробовувати нові сценарії бойових дій та тактичні прийоми без людських і матеріальних втрат. За допомогою моделювання та імітації бойових дій у кібернетичному просторі можна довести, що одна зі сторін, яка бере участь у конфлікті, зазнає неминучої поразки. Це може означати, що для неї відпадає необхідність ведення фактичних бойових дій. Ф Вебстер зазначає: «У наші дні інформація виникає в результаті відслідковування поведінки противника (чи потенційних противників), урахування власних ресурсів і ресурсів противника, управління громадською думкою у себе в країні і за кордоном. Інформація пронизує всю структуру воєнної машини, чи то йдеться про використання супутників для спостереження за противником, про комп'ютери, які зберігають дані і оцінюють будь-які потреби армії, про «розумну» зброю, яку запрограмовано так, що стрільцеві залишиться тільки «вистрілити й забути». Таким

чином, інформація тепер – це не тільки турбота розвідки, яка збирає дані про противника та його ресурси, тепер вона закладена у самій зброї і в системах, що приймають рішення» [44].

Процеси масштабних цивілізаційних трансформацій на сучасному етапі швидко змінюють соціальні константи життєустрою планетарної спільноти. Відбуваються суттєві зміни не тільки у свідомості пересічної людини і світової спільноти, а одночасно спостерігаються суперечливі процеси у функціонуванні соціальних систем. Це викликано насамперед зміною самих основ планетарного життя, що, своєю чергою, визначально впливає на алгоритми управління суспільним розвитком й потребує принципово іншого дослідження засобами сучасних суспільних наук. Поряд з цим і теорія, що стосується інформаційного протистояння, під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників пройшла складний еволюційний шлях: від сприйняття її як допоміжного засобу при вирішенні бойових завдань на тактичному рівні до надання їй глобальної функції управління політичними процесами на стратегічному рівні. За цих умов узяти під контроль нову суперечливу ситуацію у площині соціального розвитку можна тільки завдяки більш глибокому розумінню процесів, що відбуваються у свідомості людини і планетарної спільноти.

Залежно від того, які властивості притаманні даному соціуму, заангажованою гібридними технологіями людиною здійснюється вибір власної поведінки у новостворених умовах. Процеси адаптації – це врешті архетипи соціальної поведінки, за допомогою яких людина несвідомо конструює свою життєву реальність, свій життєвий шлях, зберігає той спільний для людини і соціуму простір сенсу, втрата якого ініціює життєву кризу індивіда й актуальну потребу в будь-якому возз'єднанні з соціумом. Жодний індивід, жодна соціальна група неспроможні вільно, лише за власним бажанням, винайти нові (такі, яких би не було в архетипі) форми вирішення конфліктів і дисонансів. Для розуміння реальних та потенційних загроз інформаційному простору України необхідно дати попереднє визначення відповідних основних понять, які супроводжують поняття «інформаційна війна» та «гібридна війна», що на сьогодні вже можуть вважатися загальнозрозумілими в своїх основних характеристиках.

Масова свідомість – рівень суспільної свідомості, що формується під впливом засобів масової інформації і стереотипів масової культури. Масова свідомість зазвичай характеризується розірваністю, суперечливістю, непередбачуваними змінами поведінки людей в тих чи інших ситуаціях. В умовах інформаційної війни вона використовується суб'єктами негативних інформаційно-психоло-

гічних впливів, пропагандистських засобів як чинник забезпечення ідеологічно спрямованої діяльності з тим, щоб змінити дії та очікування населення в бажаний для зацікавленої групи спосіб. Для масової свідомості властиві аморфність, невизначеність і розмитість її меж як у кількісному, так і в якісному відношеннях. У її середовищі зберігаються традиційні уявлення, соціальні норми, цінності, сформовані у процесі спілкування і обміну інформацією. На думку американського вченого Дж. Лалла, суспільство з масовою свідомістю таїть у собі потенційну небезпеку скочування до тоталітаризму: «Серед глобальної економічної кризи, зі страхом перед майбутнім, переконані у своїй «етнічній вищості», підбурювані потужними лідерами і системою репресій, народи Німеччини та Італії стали пішаками у політичній грі в часи фашизму та нацизму в індустріальній Європі. Мас-медіа відіграли у цьому ключову роль» [45].

Масова свідомість відзначається дуалістичним характером, свідомим і несвідомим розумінням дійсності. «З одного боку, зростання культури, освіти, поінформованості розширює можливості раціонального осмислення суспільних проблем, з іншого – нерівномірність цих процесів, ускладнення суспільного життя, його суперечності заважають людині створити системний образ соціальних подій і проблем» [18, с. 11]. Така її сутність дозволяє в умовах інформаційної війни віднаходити можливості для маніпулювання нею в тих чи інших масштабах – на національному чи регіональному рівнях. В сучасних умовах вплив на масову свідомість здійснюється за допомогою фейкових новин з використанням підобрених текстів, штучно створених фото-, відео– або аудіозаписів. Поширення фейкової інформації відбувається протягом незначного часу, тоді як процедура її спростування є досить проблематичною та тривалою, як і притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у її розповсюдженні.

Маніпулятивні інформаційні технології – сукуного стану справ; продукування вигаданих версійності методів, програмно-технологічних засобів, що забезпечує збір, обробку і поширення інформації з метою деструктивного впливу на масову свідомість населення. Означені технології спрямовані на зміну напрямку активності людей і передбачають: впровадження певних ідей, установок, мотивів поведінки, вигідних суб'єкту впливу; дозування інформації, апелювання до недостовірних її джерел; змішування фактів з усякого роду припущеннями, гіпотезами, чутками з метою внести плутанину в знаходження істинного стану справ; продукування вигаданих версій і поширення їх через нейтральні засоби інформації. О. Бойко звертає увагу на такі маніпулятивні інформа-

ційні технології як: «домінування форми над змістом» з акцентуванням уваги не на суті проблеми, а на формі її подання; викривлення інформації шляхом часткового посилання на джерело або його вільна інтерпретація; підміна істинності утилітарною корисністю; «стимулювання сліпого дотримання принципів, канонів, догм, ритуалів, що призводить до ігнорування або заперечення реальних фактів»; апелювання до думки більшості, яка «формально спирається на інспірований «глас народу»» [46].

Нейролінгвістичне програмування (НЛП) (англ. neuro-linguistic programming, NLP) – спосіб з'ясування закономірностей і моделювання людської поведінки, програмування мислення, емоцій, а також передачі виявлених моделей іншим людям. Застосовується у психотерапії та практичній психології. Застосовується в інформаційних війнах як можливість проникнення в підсвідомість, зміни чи трансформації думок, поглядів, ідеалів. НЛП сприяє формуванню такої поведінки окремої людини, групи, мас, яка б максимально сприяла завоюванню, використанню та втриманню влади, перемоги в політичному та збройному протистоянні ворогуючих сторін.

Серед зарубіжних науковців, які займалися проблемою методів психологічного впливу, слід відзначити Е. Роббінса, М. Дейвіна, С. Шарлі, С. Холла, Р. Бендлера, Дж. Грюндера. Серед пострадянських – О. Ситиникова, С. Горіна, А. Куртова, М. Кагана, О. Толпигіна, М. Холодну, Г. Почепцова. Аналіз досліджень цих вчених засвідчує, що в політичному протистоянні перемагає, як правило, той, хто застосовує найновітніші, нестандартні інформаційно-психологічні технології, зокрема НЛП, що останнім часом активно застосовується в політичних баталіях та локальних міждержавних конфліктах.

Нейролінгвістичне програмування стали активно апробувати та застосовувати спочатку у військовій сфері, а потім у бізнесі та політиці. Напрацювання фахівців з НЛП вказують на те, що якість і послідовність переживань залежать від форми почутого висловлювання, а значення висловлювання формується слухачем залежно від порядку слів у реченні, їх інтонаційного наголосу. Технології НЛП враховують особливості системи кодування і декодування інформації у процесах спілкування. Теоретики НЛП вважають, що людина підсвідомо надає перевагу візуальній (зорові образи), аудіальній (слухова пам'ять) та кінестетичній (досвід рухів, дотиків) формам отримання й передавання суттєвої інформації. Зокрема, психотехніки НЛП враховують те, що під час вербального спілкування людина не лише опрацьовує, але й передає унікальним чином інформацію іншим людям. Використання технік НЛП потребує від виконавця ґрунтовного знання людської психології, швид-

кого реагування і вміння налагоджувати контакт. Тенденції сучасної політичної дійсності засвідчують, що маніпулювання громадською думкою в умовах інформаційного протистояння набуває щодалі важливішого значення, і не останнє місце в цьому процесі належить методам нейролінгвістичного програмування.

Спеціальні інформаційні операції (CIO) – це спланований вплив на свідомість і поведінку ворожої, дружньої або нейтральної аудиторії за допомогою використання певним чином організованої інформації та інформаційних технологій для досягнення певної мети. Такі операції «різняються за об'єктами спрямування і схемами здійснення, але за змістом і завданням вони єдині і полягають у поширенні певним чином організованої інформації з метою вигідного психологічного впливу на дружню або ворожу аудиторію для досягнення тих чи інших переваг (військових, політичних, економічних)» [47].

У минулому ледве не єдиним таким засобом була військова сила. В кінці XX століття люди відкрили для себе новий вид зброї – інформаційно-психологічний. У наш час інформаційно-психологічна війна супроводжується впливом на людську свідомість, причому найрізноманітнішими і витонченими способами. Цього вдалося досягти завдяки новим технологіям, які винаходилися спеціально для ведення цієї війни чи пізніше пристосовувались для неї. Інформаційно-психологічна війна складається з дій, що вживаються для досягнення інформаційної переваги в забезпеченні національної військової стратегії шляхом впливу на інформацію та інформаційні системи супротивника з одночасним зміцненням і захистом власної інформації та інформаційних систем. Сучасні держави добре розуміють значимість політико-психологічних засобів інформації, особливо у випадку воєнного часу. Так, у рамках Міністерства оборони Швеції сформована відповідна служба психологічного захисту, яка у воєнний час зорієнтована на роботу з чутками, а в даний час приділяє основну увагу кризовим комунікаціям. Дотичним до означеного поняття є поняття **акти зовнішньої інформаційної агресії (АЗА)** – легальні та / або протиправні акції, реалізація яких може чинити негативний вплив на безпеку інформаційного простору іншої держави.

CIO та АЗА передбачають психологічні дії зі стратегічними цілями, психологічні консолідуючі дії та психологічні дії з безпосередньої підтримки бойових дій. Вони поділяються на такі види: операції, спрямовані проти суб'єктів, які ухвалюють рішення; операції, спрямовані на компрометацію, завдання шкоди опонентам; операції, спрямовані на політичну (економічну) дестабілізацію. CIO та АЗА можуть проводитись спецслужбами, насамперед іноземних держав, у

формі таємних операцій та акцій негативного, нерідко деструктивного ідеологічного, ідейно-політичного та соціального впливу на особу, групу осіб або суспільство в цілому з метою їх переорієнтації на інші цінності та ідеали, підштовхування до протиправних дій у напрямку підриву і послаблення державного та суспільно-політичного ладу для вирішення завдань здійснення вигідного впливу.

Слід зазначити, що СІО та АЗА здійснюються шляхом розповсюдження інформації певного роду різними способами. Це використання комунікативних технологій впливу на масову свідомість із довготривалими чи короткотривалими цілями. Вони створюють загрозу не тільки своїм існуванням як явища, а й тим, що можуть збуджувати та скеровувати такі процеси, масштаби яких у багато разів більші за саму операцію чи акцію. Саме зазначений вид інформаційної боротьби, як правило, спрямований на переорієнтацію окремих осіб, їх груп чи суспільства в цілому на інші цінності та ідеали для послаблення політичного і соціально-політичного устрою. У разі, коли заходи безпосереднього інформаційного підриву є інструментом політичної розвідки, їхня мета також має політичний характер. Отже, СІО та АЗА передбачають заподіяння шкоди життєво важливим інтересам у політичній, економічній, науково-технічній, соціальній чи будь-якій іншій суспільній сфері життя держави та, на цій основі, здійснення вигідного впливу для отримання переваг у тій чи іншій галузі.

Кіберзлочинність – злочинна діяльність, пов'язана з використанням новітніх інформаційних технологій і глобальних мереж. Згідно з рекомендаціями експертів ООН, термін «кіберзлочинність» включає будь-які злочини, скоєні в електронному середовищі. Такі злочини класифікуються на міжнародному рівні наступним чином: незаконний доступ до комп'ютерної системи чи певної її частини; пошкодження, видалення або зміна комп'ютерних даних; блокування управлінських систем певних урядових, банківських, бізнесових та інших офіційних установ; вплив на особистість шляхом збору персональних даних, атаки на персональні комп'ютери.

Кіберзлочинність спонукає уряди різних країн до захисту інформації, технічної підтримки та відповідного обслуговування інфраструктури. Як альтернатива кіберзлочинності, останнім часом сформувалось поняття «кібербезпека». Американські фахівці з цифрових технологій Е. Шмідт і Дж. Кoen з огляду на її забезпечення зазначають: «Технологічні компанії й ті, що гарантують кібербезпеку, виконуватимуть у XXI столітті ту ж роль, що корпорація Lockheed Martin – у XX. Лідери традиційної оборонної промисловості, як-от Northrop Grumman і Raytheon, уже співпрацюють з

урядом США над інфраструктурою кібербезпеки. Виробники зброї, авіаконструктори та інші представники воєнно-промислового комплексу нікуди не зникнуть, адже звичайне військо завжди потребуватиме автоматів, танків і гелікоптерів, але великі військові організації, більшість з яких уже в приватній власності, виділять частину бюджету на технічну підтримку» [48].

Медіакратія – «здатність ЗМІ впливати на громадську думку, формувати позицію в суспільстві щодо тих чи інших явищ, подій, процесів» [49]. Медіакратія означає залежність ЗМІ від держави, бізнесу, багатих власників (олігархів) чи певних політичних сил, угруповань; злиття їх із владою, великим бізнесом та обслуговування їхніх інтересів. Завдяки своїм необмеженим комунікативним властивостям ЗМІ можуть суттєво впливати на виборчий процес, формування державних органів, відбір представників правлячої еліти. Медіакратія означає насамперед зрощування медіа і політики у процесі здійснення елітними групами владних повноважень. Вона розглядається в науці як модель спотвореної демократії, самодостатня система, в якій політики перестають самостійно мислити й потрапляють у цілковиту залежність від ідейних конструкцій, сформованих засобами масової інформації. Соціально-політичний вплив медіакратії означає: переважання негативних думок і соціальних установок у суспільстві, підрив соціального потенціалу на користь ЗМІ; деградацію політичного дискурсу, стимулювання байдужості, втоми від політики на рівні масової свідомості; залежність політичного процесу від правлячої еліти, «партії влади», безальтернативного лідера тощо.

На думку С. Бодрунової [50], першочерговими завданнями дослідження медіакратії у подальшому мають стати:

- 1) пошук і аргументація наукового методу визначення параметрів (та їх індикаторів) у матриці медіакратизації;
- 2) визначення самих параметрів і кластерів аналізу;
- 3) виявлення групи індикаторів медіакратизації на перетині кластерів і параметрів аналізу, визначення їх релевантності й вимірюваності;
- 4) пошук методу визначення відносного (кількісного) вираження індикаторів у порівняльній перспективі;
- 5) визначення значень індикаторів для кожної з досліджуваних у порівняльній перспективі політій;
- 6) побудова інтегрального індексу медіакратизації демократичних політій на основі показників індикаторів, пошук формули такого індексу;

7) виявлення моделей медіакратизації влади в суспільстві (медіакратичних моделей) на основі виявлення груп політич з схожими показниками індикаторів і порівняльного аналізу таких груп політич;

8) виявлення і перевірка меж застосовуваності медіакратичних моделей у стійких і транзитивних демократіях.

Медіа-громадськість – організована спільнота, що відзначається здатністю за допомогою засобів масової інформації чинити цілеспрямований, чітко визначений вплив на політичну владу. Перевагою медіа-грамотності є те, що вона закріплює за собою лідерство у громадянському суспільстві. Недолік медіа-громадськості «полягає в тому, що на неї чиниться особливо сильний вплив «згори», тобто джерела (влади) і особливо слабкий «знизу», тобто адресата (населення) [51].

До характерних рис медіа-громадськості відносяться: високий ступінь структуризації при невизначеній кількості учасників комунікації; здатність до тривалої публічної комунікації (через радіо-програми, пресу, канали телебачення та ін.); чітке розрізнення доповідача (політичні еліти через посередництво ЗМІ) та реципієнта (споживачі інформаційних засобів); необмеженість суспільного простору за часовими, географічними та демографічними показниками; можливість чіткого розмежування суспільного і приватного просторів. В сучасних умовах медіа-громадськість тяжіє до фрагментації, причина якої «полягає у постійному збільшенні її у зростаючій диференціації пропозицій мас-медіа, а також в індивідуалізації медіа-споживачів» [52].

Діджиталізація – переведення інформації в цифрову форму, трансмісія даних, закодованих у дискретні сигнальні імпульси. Країнами-лідерами з розвитку діджиталізації у сфері економіки на сьогодні є Сінгапур, Велика Британія, Нова Зеландія, Об'єднані арабські Емірати, Естонія, Японія, Ізраїль. У багатьох державах цифрові технології є невід'ємною складовою мілітарної інфраструктури. Цифрові технології в сучасних умовах застосовують спецслужби національних держав, політизовані радикальні організації, терористичні угруповання, кримінальні структури, транснаціональні корпорації та ін. Трансформація інформаційної війни, зокрема, включає: «ведення електронної боротьби; одержання розвідувальної інформації шляхом перехоплення й розшифровки інформаційних потоків; здійснення не-санкціонованого доступу до інформаційних ресурсів із наступною їх фальсифікацією чи викраденням; масове подання в інформаційних каналах супротивника чи глобальних мережах дезінформації для впливу на особи, які приймають рішення; одержання інформації від перехоплення відкритих джерел інформації» [53].

«П'ята колона» – науково-публіцистичний політичний термін, що сформувався в часи громадянської війни в Іспанії в кінці 30-х років XX ст. Позначає «людей, чиї дії викликають тривогу в країні, а їх зв'язки із закордоном залишаються таємницею для широкого загалу» [54]. Явище п'ятої колони має надзвичайно важливе значення для його осмислення в Україні в умовах розв'язаної Російською Федерацією збройної агресії та інформаційної війни. З огляду на світовий досвід та ситуацію в Україні до складу п'ятої колони можуть належати:

- представники етнічних меншин (німецькі національні меншини у державах Центральної та Східної Європи в часи гітлерівської Німеччини; представники російської національної меншини в Україні після 2014 року та в період, що передував анексії Криму й окупації частини Донбасу);
- ренегати, тобто люди, що зраджують свої ідеали, переконання, громадянство, військову присягу й переходять до табору противника (частина українських військових в Автономній Республіці Крим, що зрадили Україну в 2014 р.);
- бюрократія (представники євробюрократії та українські чиновники, що перебувають у сфері фінансового, ідеологічного та іншого впливу Російської Федерації);
- бізнес-еліти (українські олігархи, представники великого бізнесу, міцно пов'язані з російськими ресурсами і агентами впливу);
- партійні та громадсько-політичні угруповання (суспільно-політичні організації України з проросійською орієнтацією; партії комуністичного спрямування, орієнтовані на відновлення тоталітарної супердержави);
- церковні діячі та їх прихильники (УПЦ Московського патріархату, метою якої є збереження духовної монополії на українських теренах).

Визначальну роль у деструктивній діяльності п'ятої колони відіграють засоби масової інформації. У відповідності з цим дослідник явища п'ятої колони в сучасній Україні І. Діак зазначає: «Треба дивитися на світ своїми очима, а не очима олігархічних або російських медіа-каналів. У пресі й телерадіоефірі потрібно розгорнути велику інформаційну кампанію для розвінчування п'ятої колони, викриття її справжньої сутності і справжніх цілей» [55].

Медіа-тероризм – залякування цільової аудиторії терористами (терористичними організаціями) з метою реалізації політичних, соціальних та інших цілей шляхом поширення в інформаційному просторі через мас-медіа почуття страху, що

виникає в результаті факту (або загрози) нелегітимного насилля. Зазначене поняття є похідним від ширшого поняття – *інформаційний тероризм*, що означає «використання технологій, засобів масової комунікації, поширення інформації з метою цільового впливу на обраний об'єкт, його дискредитації» [56].

Медіа-тероризм став сьогодні одним з найбільш небезпечних явищ соціально-політичного життя. Його постійна трансформація, зростання деструктивного потенціалу й поява нових форм викликають природне занепокоєння. З локальної тактичної загрози він перетворився на загрозу глобально-стратегічну. Ставши міжнародним, медіа-тероризм зачіпає найрізноманітніші сторони політичних, економічних, геополітичних, екологічних, міжнародних і гуманітарних відносин. Характеризуючи зазначене явище, Д. Ліллекер зазначає: «На самім ділі, тероризм слід розглядати як частину давньої традиції прямої дії: дії, до яких вдаються групи, котрі за звичайних, нормальних обставин не мають доступу до нового порядку денного. Ці групи відрізані від доступу до суспільної сфери, часто з політичних і економічних мотивів, тому звертаються до тактик, які шокують, приваблюють увагу ЗМІ і, таким чином, встановлюють новинний порядок денний» [57].

Основним завданням медіа-тероризму є залучення уваги громадськості різних країн з метою примусити її чинити тиск на уряди задля зміни їх політики відносно того чи іншого питання. В умовах інформаційного суспільства терористи апелюють до зарубіжних аудиторій та інтернаціоналізують свої проблеми. Цілі, завдання, використовувані методи медіа-терористичної діяльності спричиняють зближення медіа-тероризму з інформаційною війною. Чим вищою і могутнішою є роль мас-медіа, тим ширшим є поле потенційного впливу тероризму на суспільство, тим результативнішою є їхня діяльність. Однією з основних причин виникнення медіа-тероризму є існування в кожному конкретному суспільстві й у світі в цілому затяжних невирішених соціальних і політичних конфліктів.

Якщо розглядати медіа-тероризм як інтенсивне використання засобів мас-медіа (включаючи супутникове телебачення, Інтернет, стільниковий зв'язок та ін.) на етапі розповсюдження меседжів про терористичний акт і на попередніх етапах – створення терористичного угруповання, залучення терористів, пошуку джерел фінансування, встановлення зв'язків між угрупованнями, то інформаційна війна та її засоби можуть слугувати ефективним інструментом в антитерористичній боротьбі. У ході протистояння супротивники можуть використовувати і часто використовують однакові засоби. Звичайно, антитерористична діяльність не може включати засоби,

використовувані терористами, якщо мова йде про розвинене демократичне суспільство. Разом з тим медіа-тероризм, зважаючи на його важковловимість, складність у прогнозуванні й поясненні, різноманітність проявів, потребує складного й широкого інструментарію антитерористичної діяльності.

Інтернет-політика – процес впровадження у Всесвітню мережу політичної активності партій, громадських об'єднань, представників влади, політичної еліти і лідерів, громадськості, окремих осіб. Зазвичай означені суб'єкти використовують Інтернет з метою більш досконалого забезпечення взаємозв'язку між суспільною і політичною сферами, а також для реалізації завдань здобуття політичної популярності, прихильності якомога ширшої аудиторії, масового суспільства в цілому. Стосовно перспектив розвитку Інтернет-політики на сьогодні не існує однозначної думки. Частина фахівців вважають, що «віртуальна природа Інтернет-політики слугує основою для створення фальшивого, несправжнього суспільства». Інші виходять з того, що на даний час покоління людей, які постійно підключені до Всесвітньої мережі й досконало володіють комп'ютерною технікою, «відчувають, що, беручи участь в Інтернет-політиці, вони забезпечують собі представництво» [58].

Отже, процеси глобалізації та інформатизації змінюють чинну ціннісно-смыслову матрицю життєустрою планетарної спільноти з чарункового типу на мережевий, що спричинює багато морфологічних і функціональних наслідків. По-перше, розмиваються кордони між національними державами, а самі ціннісно-смыслові детермінанти життєустрою народів набувають нечітких обрисів. По-друге, пріоритети національної політики кожної окремої гілки цивілізації поступово трансформуються в розв'язання потреб планетарного характеру. По-третє, на наших очах відбувається світова тенденція зміщення акценту державної політики, державного регулювання й державного управління з територіального горизонту в площину регуляції світових планетарних процесів. По-четверте, формування гібридного світу іманентно несе в собі не тільки нові форми життєустрою і комунікацій, а й гібридні форми протистояння, наприклад, гібридні конфлікти і навіть гібридні війни. Наступ на свідомість пересічної людини ведеться з використанням усього накопиченого медіаресурсу, що є у розпорядженні агресора. І немає значення, це гібридна війна, маркетингова стратегія чи просто політична реклама. Від їх натиску людина може захистити себе шляхом формування високої полі-

тичної культури, зрілої організаційної свідомості [59] і активізації власної системи внутрішньоособистісних фільтрів [60]. Або шляхом ідеологічного несприйняття агресивної поведінки сусіда і його прибічників, як у органах державної влади своєї країни, так і у просторі власної територіальної громади. Зміни у морфології планетарної системи обумовлюють глобалізацію свідомості пересічної особистості у напрямі цілісного бачення соціального світу. Зрілість соціального організму планети досягла такого ступеня, що дослідники спроможні цілісно охоплювати картину світу образами. За цих умов свідомість пересічної особистості трансформується у напрямі колективної свідомості, мейнстрим якої є чітким, незворотним і таким, що посилюється завдяки використанню штучного інтелекту, а колективна свідомість віддзеркалює глобалізацію планетарного життя і створення цілісного планетарного соціального організму з розвиненим органоценозом, тобто супроводжується створенням низки робочих органів планетарного призначення. При цьому, слід мати на увазі, що спротив становленню планетарної свідомості чинить гібридна війна з усіма її атрибутами, яка відзначається деструктивною здатністю до формування у свідомості людини хибної соціальної та індивідуально зумовленої домінанти.

Таким чином, необхідність поглибленого політологічного осмислення поняття і феномена «інформаційна війна» в сучасних умовах пов'язана з його перетворенням на всеосяжну, цілісну стратегію, покликану супроводжувати командування та управління збройними силами, а також реалізацію геополітичних амбіцій окремих національних держав. Зазвичай цей різновид технологічного та політичного протистояння відбувається між людськими спільнотами, що володіють різними, взаємовиключними системами цінностей, політичними режимами та ідеологією. Суб'єктами інформаційної війни виступають сепаратистські рухи, протиборчі сторони в громадянській війні, терористичні організації, агенти певних політичних впливів (етнонаціональні спільноти, громадські об'єднання, групи тиску, політичні актори, окремі особи). Специфічною ознакою інформаційної війни є те, що вона стає безперервною й відбувається не лише під час збройного, політичного, чи економічного протистояння, а й у мирний час. Засоби, що використовуються в інформаційній війні можуть бути найрізноманітнішими – від відвертої брехні, «брудних» технологій, «чорного» піару до засобів подачі інформації з істинним змістом, поширення бажаної та блокування небажаної інформації. Інформаційна війна має на меті порушення єдності в суспільстві, провокування розколів,

розбрату, ворожнечі між соціальними, етнічними групами. Прикладом сучасної інформаційної війни з використанням усіх її можливих засобів є агресивна політика Російської Федерації по відношенню до України.

Інформаційна війна як сучасна форма досягнення політичних цілей, використовуючи засоби психологічного впливу на масову свідомість, останнім часом значною мірою активізувалася. Розвиток глобального інформаційного простору зробив інформацію дієвим владним інструментом та одним із головних чинників управління. Використовуючи методи інформаційної війни, можна змінити політичну владу, впливати на державний механізм управління країною, спровокувати початок громадянської війни, визначати політику інших країн і т. ін. Україна впродовж усіх років незалежного існування так чи інакше зіштовхується з проявами інформаційної війни на своїй території, однак, внаслідок відсутності внутрішньополітичної згоди, виявилась не готовою для вчасного протистояння штучному розколу всередині країни та його використанню Російською Федерацією для реалізації власних геополітичних цілей. Все це спонукає українське суспільство і владу до формування стратегії протидії інформаційній війни та вироблення ефективних механізмів захисту українського суспільства.

У процесі осмислення причин і наслідків інформаційних війн необхідно особливу увагу звернути на зміну ціннісно-смысловий матриці життєустрою планетарної спільноти, виникнення явища мережових відносин. Зазначене зумовлює формування латентного гібридного світу й відповідних форм протистояння у вигляді гібридних конфліктів і навіть гібридних воєн. Зміни у характері планетарної системи обумовлюють глобалізацію свідомості пересічної особистості у напрямі цілісного бачення соціального світу, вироблення Зрілості колективної свідомості, спроможної віддзеркалювати глобалізацію планетарного життя, можливості подолання хибної соціальної та індивідуально зумовленої домінанті.

Література:

1. Сунь-цзы. Трактат о военном искусстве. Перевод и исследование Н. И. Конрада. Москва-Ленинград: Изд-во АН, 1950. С. 94.
2. Rona T. P. Weapon Systems and Information War / Boeing Aerospace Co. Seattle: WA, 1976. 73 p.
3. Ibid. P. 3.
4. Ibid. P. 4.
5. Погрібна В. Л., Герасіна. Л. М. Інформаційна війна як каталізатор геополітичних змін. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб.

наук. статей за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. Харків: Право, 2016. С. 72-75.

6. Панарин И. Н. Информационная война, PR и мировая политика. Учебное пособие для вузов. Москва: Горячая линия – Телеком, 2006. С. 217.

7. Libicki M. What is information warfare? Washington: National Defense University Press, 1995. P. X.

8. Libicki M. Conquest in cyberspace. National security and information warfare. Cambridge, 2007. P. 88.

9. Libicki M. What is information warfare?... P. 9.

10. Ibid. P 19.

11. Ibid. P 27.

12. Ibid. P 35.

13. Ibid. P 49.

14. Ibid. P 67, 72.

15. Ibid. P 75, 77, 79, 81.

16. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 241.

17. Там само. С. 79.

18. Клаузевиц К. О. О войне: в 2 т. Т. 1. Москва: ООО «Издательство АСТ». 2002. С. 11.

19. Почепцов Г. Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/informatsiyni_viyini_tendent-sii_ta_shlyakhi_rozvitku/ (дата звернення: 12. 02. 2018).

20. Прибутько П. С., Лук'янець І. Б. Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних військових конфліктах. Київ: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2007. С. 30.

21. Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва: Горячая линия–Телеком, 2012. С. 228.

22. Там само. С. 256.

23. Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни у мережевому онлайн просторі: навчальний посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. С. 47.

24. Фролов Д. Б. Информационная война: эволюция форм, средств и методов. *Социология власти*. 2005. №5. С. 121.

25. Кунакова Л. Н. Информационная война как объект научного анализа (понятие и основные характеристики информационной войны). *Альманах современной науки и образования*. 2012. №6 (91). Тамбов: Грамота, 2012. С. 93.

26. Марута Н. О., Маркова М. В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Т. 23. Вип. 3. С. 22.

27. Кунакова Л. Н. С. 95.

28. Панарин И. Н. Информационная война и геополитика. Москва: Поколение, 2006. 560 с.

29. Почепцов Г. Г. Пять новых направлений трансформации информационной войны: реализованные подходы. URL: https://ms.detector.media/trends/1411978127/pyat_novykh_napravleniy_transformatsii_informatsionnoy_voyny_realizovannyye_podkhody/ (дата звернення: 10.07.2019).

30. Фролов Д. Б. Информационная война: эволюция форм, средств и методов. *Социология власти*. 2005. №5. С. 141-142.

31. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. *Системи озброєння і військова техніка*. 2010. №1. С. 142-143.
32. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. №1. С. 138.
33. Курбан О. В. Цит. праця. С. 48.
34. Там само. С. 56.
35. Там само.
36. Брижко В., Швець М., Цимбалюк В. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право. За ред. М. Швеця. Київ: ТОВ «ПанТот». 2007. С. 74.
37. Почепцов Г. Інформаційні війни: тенденції та шляхи розвитку. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/informatsiyni_viyni_tendent-sii_ta_shlyakhi_rozvitku/ (дата звернення: 12. 02. 2018).
38. Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. Москва: Горячая линия–Телеком, 2012. С. 211.
39. Леонтьева Л. Є. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів: Монографія. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Київ; Львів: «ФАКТ», 2004. С. 148.
40. Лалл Дж. Медіа, комунікації, культура. Глобальний підхід. Пер. з англ. Київ: «К. І. С. », 2002. С. 17.
41. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. С. 35.
42. Зеркалов Д. В. Інформаційні війни. *Безпека життєдіяльності*. 2009. №3. С. 35-38.
43. Грищенко Н. І., Мінчук Т. В. Проблема війни як соціально-політичного явища в умовах глобалізованого суспільства. *Молодий вчений*. 2014. № 5 (08). Частина 2. С. 172-174.
44. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. Пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной; Под ред. Е. Л. Вартановой. Москва: Аспект Пресс, 2004. С. 291.
45. Лалл Дж. Медіа, комунікації, культура. Глобальний підхід. Пер. з англ. Київ: «К. І. С. », 2002. С. 106.
46. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2010. С. 181-183.
47. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: Навчальний посібник. Петрик В. М., Кузьменко А. М., Остроухов В. В. та ін. За ред. В. В. Остроухова. Київ: Росава, 2007. С. 88.
48. Шмідт Е., Коен Дж. Новий цифровий світ. Пер. Г. Лелів. Львів: Літопис, 2015. С. 105.
49. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2012. С. 435.
50. Бодрунова С. С. Медиакратия: современные подходы к определению термина. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 9. 2012. Выпуск 3. С. 214.
51. Штрмайер Г. Політика і мас-медіа. Пер. з нім. А. Орган. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 69.
52. Там само. С. 70.

53. Інформаційна війна. URL: uk.wikipedia.org/wiki/інформаційна_війна (дата звернення: 18. 03. 2020).
54. Діак І. В. П'ята колона в Україні: загроза державності. Київ, 2006. С. 4.
55. Там само. С. 93.
56. Мас-медіа у термінах і визначеннях: Короткий словник-довідник: Навч. посіб. Укладач Ю. В. Бондар. Київ: МАУП, 2005. С. 78.
57. Лиллекер Д. Политическая коммуникация. Ключевые концепты. Пер. с англ. С. И. Остенек. Харьков: Издательство «Гуманитарный Центр», 2010. С. 281.
58. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права: Підручник для юрид. спеціальностей вищих навч. закладів. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 103-194.
59. Козловська Г. В. Організаційна свідомість: індивідуальне і суспільне: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 203 с.
60. Бех В. П. Человек и Вселенная. Запорожье: РА «Тандем-У», 1998. 144 с.

Bohdan Kalinichenko

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor

Political Aspects of Social Knowledge Realities in the Age of Information Expansion

The specificity of knowledge of social reality in the era of information expansion is analyzed. The systematic comprehension of information war and peculiarities of its application in the modern world in the context of information confrontation on a global and national scale is made. The basic parameters of the concept of "information war", the state of its research and the peculiarities of its discourse have been clarified. The basic directions of generalization of varieties and means of waging information wars are determined. The evolution of understanding of information confrontation in the general civilizational context is traced. The main varieties of information war are considered and the conceptual and categorical basis that constitutes the discursive field of understanding the phenomenon of information confrontation is investigated.

The processes of globalization and informatization change the existing value-semantic matrix of life of the planetary community from the cellular type to the network, which causes many morphological and functional consequences. First, the boundaries between nation-states are blurred, and the very value-meaning determinants of peoples' life-style acquire fuzzy outlines. Second, the priorities of the national policy of each individual branch of civilization are gradually being transformed into addressing planetary needs. Thirdly, in our eyes there is a global tendency to shift the emphasis of public policy, state regulation and public administration from the territorial horizon to the plane of regulation of world planetary processes. Fourth, the formation of the hybrid world inherently carries not only new forms of life and communication, but also hybrid forms of confrontation, such as hybrid conflicts and even hybrid wars. The assault on the mind of the average person is carried out using all the

accumulated media resources available to the aggressor. No matter, it's a hybrid war, a marketing strategy, or just political advertising. From their onslaught, one can protect oneself by forming a high political culture, a mature organizational consciousness, and activating one's own system of personal filters. Or by ideological rejection of the aggressive behavior of the neighbor and his supporters, both in the state authorities of his country and in the space of his own territorial community. Changes in the morphology of the planetary system cause the globalization of the consciousness of the average person towards a holistic vision of the social world. The maturity of the planet's social organism has reached such an extent that researchers are able to comprehensively grasp the picture of the world with images. Under these conditions, the consciousness of the ordinary personality is transformed in the direction of the collective consciousness, the mainstream of which is clear, irreversible and enhanced by the use of artificial intelligence, and the collective consciousness reflects the globalization of planetary life and the creation of a coherent planetary social organism, and the creation of a coherent social organism. planetary bodies. However, it should be borne in mind that the resistance to the formation of planetary consciousness is a hybrid war with all its attributes, which is characterized by a destructive ability to form in the mind of a person a false social and individually conditioned dominant.

The need for deep political understanding of the concept and phenomenon of "information war" in modern conditions is connected with its transformation into a comprehensive, holistic strategy aimed at supporting the command and control of the armed forces, as well as the realization of the geopolitical ambitions of individual nation-states. Usually, this kind of technological and political confrontation occurs between human communities with different, mutually exclusive value systems, political regimes, and ideology. The subjects of the information war are separatist movements, counter-parties to the civil war, terrorist organizations, agents of certain political influences (ethno-national communities, public associations, pressure groups, political actors, individuals). A specific feature of information warfare is that it becomes continuous and occurs not only during armed, political, or economic confrontation, but also in peacetime. The tools used in information warfare can be varied – from blatant lies, "dirty" technologies, "black" PR to media with true content, dissemination of desired information and blocking of unwanted information. The information war is aimed at breaking unity in society, provoking divisions, discord, enmity between social and ethnic groups. An example of a modern information war using all its means is the Russian Federation's aggressive policy towards Ukraine.

Keywords: *information war, hybrid war, information warfare, Internet politics, media terrorism, cybercrime, special information operations, mediaocracy.*

Розділ II. ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 323. 1:341. 231 (477)

Рудакевич Олег Михайлович
доктор політичних наук, професор

УКРАЇНА В «ЗАЧАРОВАНОМУ» КОЛІ НАЦІЄТВОРЧИХ ПРОБЛЕМ

Проаналізовані теоретико-методологічні та практичні проблеми українського націєтворення, що актуальні впродовж десятиліть новітньої історії. Вони наче створюють «зачароване» коло, з якого український народ не може вийти, щоб подолати затяжну суспільну кризу та успішно розбудувати модерну націю. До основних проблем націєтворення віднесено такі: відсутність чіткого уявлення про сутність національного феномену, дискусії щодо моделі модерної української нації, з'ясування перешкод, що стоять на шляху розбудови України як національної держави, невизначеність змісту сучасної української національної ідеї, формування, адекватної вимогам часу політичної культури, нейтралізація негативних рис українського менталітету, вироблення ефективних засобів забезпечення суверенітету української нації та держави. В основі дослідження – розроблені автором етнополітична концепція нації та теоретико-методологічні засади аналізу національної політичної культури. Розкриваючи причини та зміст проблем українського націєтворення, пропонуються шляхи і засоби їх розв'язання.

Ключові слова: нація, українська нація, модерна українська нація, національна держава, Україна, національна ідея, національна політична культура, менталітет нації, безпека нації.

Круговерть новітньої історії України викликає серйозне занепокоєння. Наші предки вели жорстоку боротьбу за власну державність, проголошували її, але не могли втримати через брак усвідомлення життєвих національних потреб та міжособну боротьбу.

У ХХІ столітті рух від Майдану до Майдану стає вже звичним і, здається, безконечним явищем. Крутимось, немов білка в колесі наших традиційних українських проблем: експериментуємо над конституційними нормами, змінюємо правові засади виборчого законодавства та господарської діяльності, вкотре реорганізуємо правоохоронні і фіскальні органи, приймаємо програми «удосконалення» сфер освіти та охорони здоров'я; кожного разу сподіваємось,

що віддали владу в надійні руки, але у підсумку істотно відстаємо у розвитку. Можливо це тому, що не дали відповіді на принципові питання нашого життєустрою, не відкрили двері в політику щирим і фахово підготовленим патріотам, тверезо не оцінили людські та природні ресурси, не проявили наполегливості і не дали принципової оцінки хибам національного характеру, не вели рішучої боротьби з ворогами нашої державності й культури?

А можливо правий відомий економіст і громадський діяч О. Савченко, який у книзі «АНТИУКРАЇНЕЦЬ або воля до влади, поразки чи зради» (2017 р.) відстоює думку про те, що в Україні, де 80% населення – люди вкрай нужденні і мало пристосовані до самотвердження, – верх взяли «антиукраїнці». Саме вони, як вважає автор, «в останні століття в більшості епізодів історії України визначали її трагічну ходу» [10, с. 6]. Антиукраїнець – це не лише представник правлячої верхівки, який «здає» національні інтереси, а й «звичайний» українець – «малорос, хохол, маленький українець, тобто людина, яка готова і звикла до меншовартості, корупції, поразки чи зрад та глузування з себе». Такий «антиукраїнець» «живе майже в кожному другому із нас», – вважає О. Савченко.

Бездержавне існування дійсно істотно підірвало творчий потенціал нації. Але події, які відбулися через два роки після одкровенень авторитетного економіста, значною мірою спростовують тезу, що наше суспільство розділилося навпіл на щирих українців і брутальних антиукраїнців. Народ масово вийшов на революційні майдани і яскраво проявив свою громадянську мужність та національну гідність. Злочинний і продажний уряд під тиском самоорганізованого народу ганебно покинув державу. Україна знову стала парламентсько-президентською республікою, відновилися збройні сили, зросла політична та національна свідомість громадян. Однак, незабаром підтвердилася істина, що революція чогось варта лише тоді, коли здатна захистити свої завоювання. Новоявлені «патріоти»-корупціонери вкупі з перефарбованими регіоналами знову пограбували народ. І люди в розпачі довірили владу далеким від реальної політики особам, сподіваючись на їх моральну непорочність, патріотизм і заповзятість. Але традиційні українські проблеми знову й знову дають про себе знати. І тут варто згадати важливу закономірність.

Мова йде про принцип Парето, згідно якого лише відносно невелика доля затрачених засобів, зусиль чи факторів дає основний результат в управлінській діяльності, бізнесі, спорті, особистому житті. Математично це виражається співвідношенням 80:20. Закономірність 80:20 характеризує не лише соціальні, а й інші процеси. Так, у 1963 р. в IBM було виявлено, що приблизно 80% комп'ютерного часу

витрачається на опрацювання 20% команд програми. Враховуючи це, інженери переробили програмне забезпечення так, щоб найбільш часто використовувані функції стали зручнішими для користувачів, що зробило компютери IBM більш ефективними, ніж аналоги конкуруючих фірм.

У політиці Принцип 80:20 також діє і не випадково його автор – італійський економіст і соціолог Вільфредо Парето є одним із фундаторів класичної теорії еліт, згідно якої реальна влада завжди належить меншості – так званому політичному класові. Успішний політичний процес залежить не так від кількості прийнятих рішень, чисельності депутатів чи міністрів, як від якості кадрів та нормативних документів, від науково обгрунтованої стратегії. Кваліфіковані політики й менеджери мають добре розуміти предмет і завдання своєї діяльності, вміти вникати в сутність суспільних процесів, передбачати їх наслідки.

В Україні співвідношення 80 на 20 також проявляється у суспільному житті, але за нинішніх обставин, коли невелика кількість багатих але національно байдужих, а то й ворожих людей визначає політичний процес, дія закономірності Парето має антиукраїнські наслідки.

Логічно припустити, що коли в суспільстві ведуться затяжні дискусії про сутність та причини тих чи інших політичних процесів, не приймаються ефективні рішення, не вирішуються актуальні проблеми – це означає, що суспільство функціонує як «біг білки в колесі»: не раціонально, не послідовно, хаотично, екстенсивно. Стосовно конкретних причин негараздів сучасного українського суспільства можна загалом погодитися з твердженням, що в нашій країні є три основні проблеми: «1) безвідповідальність виборних і посадових осіб за свої дії чи бездіяльність; 2) крах системи управління (на всіх рівнях вона замінена Системою Адміністративної Ренти) і 3) відсутністю культури (системи цінностей) у всіх сферах життя. Все інше наслідки» [6]. Ці проблеми, як резонно зазначає блогер В. Панько, Президент може подолати, лише опершись на відповідальне громадянське суспільство. Воно має допомогти «викристалізувати 20% активних і адекватних людей, котрі, згідно принципу Парето, здійснять 80% потрібних змін. Плюс – створити необхідні інструменти та механізми для цих перетворень»[6].

Крім «активних і адекватних» кадрів та «інструментів», необхідних для суспільних трансформацій, важливо виробити ідеологію радикальних перемін, дати їй наукове підґрунтя. Тому, на нашу думку, вихід українського суспільства із затяжної суспільно-економічної кризи, політичних та духовних деформацій полягає у формуванні об'єктивних знань про закономірності суспільних процесів

і, не в останню чергу, з основ формування та функціонування модерних національних спільнот. Йдеться про такі традиційні і наче «зачаровані» проблеми українського націєтворення та націєбуття.

Що таке нація і до якого типу національних спільнот належить український народ?

Чи є Україна національною державою?

У чому полягає суть сучасної української національної ідеї?

Як пояснити парадокси національної політичної культури.

Які загрози несе традиційний український менталітет?

Як забезпечити суверенітет і територіальну цілісність української нації і держави?

Чому не робимо належних висновків з історії свого народу?

Мета дослідження – розкрити зміст цих важливих націєтворчих проблем з точки зору етнополітичної науки та політичної культурології, зокрема, розроблених автором етнополітичної концепції нації і теоретико-методологічних засад дослідження та формування національної політичної культури, а також запропонувати певні шляхи та умови їх розв'язання.

Слово «проблема» в давньогрецькій мові означало «кинуте вперед», «поставлене попереду», тобто – це перепона на шляху вирішення актуальних завдань, що стоять перед людиною чи спільнотою. Відомо, що у т. зв. «піраміді» суспільних проблем, кожне проблемне питання здійснює рух від маловідомої, погано зрозумілої проблеми до відомої, хоч і не чітко усвідомленої вузьким колом інтелектуалів. Далі актуальні проблеми стають достатньо відомими і зрозумілими широкому загалу. Завдання науковців і політиків – здійснити аналіз проблеми до того, як вона стала загрозливою. У динаміці проблеми відбувається усвідомлення не лише її сутності, а й розуміння «вартості», тобто зусиль, коштів і часу, яких вимагатиме її розв'язання. Це нерідко обумовлює згасання інтересу до проблеми, оскільки, як виявляється, у суспільстві немає необхідних ресурсів. Тоді проблема перетворюється у постпроблему, – до неї втрачається інтерес і вона зникає з поля зору управлінців і громадян.

Якою є історія виникнення і трансформації українських націєтворчих проблем упродовж майже трьох десятиків років існування незалежної держави? У 90-х рр. минулого століття, особливо протягом перших п'яти років суверенного буття, у науковому та політичному дискурсі домінували поняття «відродження» та «розбудова української нації» і, пов'язані з ними проблеми: як відродити національну пам'ять, гідність та гордість зросійщених українців, у чому суть життєвих національних інтересів, на яких засадах розбу-

довувати національну економіку, яка стратегічна мета української держави тощо. Здавалося, що суспільство і держава зможуть за короткий проміжок часу подолати наслідки комуністично-радянського за-ідеологізованого режиму та русифікації. Однак, усвідомлення складності ментальної перебудови українського соціуму та глибока економічна криза й галопуюча інфляція, що поставили народ на межу виживання, поступово відтіснили актуальність націєтворчого процесу. В цих умовах перефарбовані комуністи, задля збереження своєї влади, почали свідомо гальмувати національно-демократичну трансформацію суспільства. Їм вигідніше було законсервувати совкову психологію мас, узвичаєний патерналізм та проросійську орієнтацію значної частини населення, адже тоді виборці продовжуватимуть голосувати за них. Національне відродження етнічних українців, українська духовність і традиції все частіше сприймалися проросійськи орієнтованими офіційними чинниками небажаними, а то й рецидивами радикального націоналізму та бандерівщини. Пригадаймо, хоча б організовані регіоналами так звані «антифашистські» маніфестації в Києві та регіонах держави у 2013 р. та провокаційне видання комуніста Г. Крючкова й одного з ідеологів регіоналів Д. Табачника «Фашизм в Україні: угроза или реальность», в якій обгрунтовувалася «небезпека фашизації країни» [5]. Саме ідеї цієї книги нині активно використовуються російською пропагандою в боротьбі проти суверенної України.

Однак, нерозв'язані етнополітичні та інші життєві проблеми молодій українській державі, особливо соціально-економічні негаразди, створювали все більшу суспільну напругу, яка призводила до неминучих конфліктів, що яскраво проявилися під час Помаранчевої революції та Революції гідності. Революційні виступи народу, його завзяття у боротьбі за свої національні та соціальні інтереси засвідчили не лише нерозв'язані проблеми української етнічної нації, але й певний поступ України у формуванні громадянської спільноти, – т. зв. української політичної нації. За таких умов набирає актуальності проблема співвідношення, взаємозв'язку та взаємодії української етнічної нації, відродження якої було ще далеким від завершення, та української політичної нації, яка лише почала формуватися. За президентів Л. Кучми та В. Януковича у державній політиці наголос робився на громадянській консолідації мас, тоді як етнонаціональне відродження замовчувалося і все більше відтіснялося у сферу приватного життя. Це не могло не насторожити етнічних українців, які в державі «Україна» почали втрачати упевненість у незворотності процесу українського національного відродження.

Нова українська влада після Революції гідності дещо відновила динамічну рівновагу між двома національними формаціями в державі. Однак, задля збереження влади, Президент П. Порошенко наприкінці своєї каденції взяв курс на використання українських етнонаціональних чинників у передвиборчих змаганнях. На фоні затяжної українсько-російської війни, на якій почала наживатися влада, виборці віддали голоси за політично позасистемних лідерів громадської думки, які сповідували ортодоксальні ліберальні цінності, що межували з космополітизмом. Хоч команда В. Зеленського і відмовилася від анонсованого перед виборами перегляду гуманітарних законів на користь російськомовних громадян – у суспільній свідомості та організованих протестах почала підніматися т. зв. хвиля «зради», яка знову засвідчила актуальність націєтворчих проблем в Україні.

Проаналізуємо зміст найбільш актуальних проблем, що стоять на шляху формування модерної української нації, виокремлюючи їх теоретико-методологічні та соціально-політичні компоненти.

Ключовою проблемою в сукупності націєтворчих завдань є, на нашу думку, невизначеність та принципово різне тлумачення сутності національного феномену.

У вітчизняній націології відсутня загальноприйнята теорія нації. У значної кількості науковців все ще переважає етнічний підхід до трактування сутності нації, засади якого у своєрідній інтерпретації використовувалися науковцями та ідеологами в радянську добу. Однак, домінуючою все більше стає політична концепція національної спільноти, яку наполегливо культивують наукові центри, якими опікується держава. На такий підхід істотний вплив чинить західна, особливо американська, етнополітологія.

Серед народного загалу домінує етнічне розуміння нації. Політичні сили, базуючись на своїх ідеологічних засадах, наполягають на розбудові то політичної, то етнічної, то гібридної – етнополітичної – нації. Офіційна державна етнополітика дотримується пріоритету політичної моделі модерної української нації. Її цілеспрямованою підтримує і нинішня влада в Україні.

У монографії «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009 р.) та ряді статей – «Етнічний принцип самоорганізації людства» (2008 р.), «Національний принцип саморганізації соціуму» (2009 р.), «Принцип, що розкриває сутнісну ознаку національних спільнот» (2012 р.) та інших публікаціях – нами обґрунтована авторська концепція нації. Нація розглядається як спільнота, в якій діалектично поєднані етнокультурна та політична самоорганізація народу на певній території планети Земля, в чому

і полягає сутність т. зв. «національного принципу» [9, с. 79–120]. Кожна із складових самоорганізаційного механізму володіє ознаками універсальності та автономності однак, лише їх єднання дає синергійний ефект у новій формі соціального буття – нації.

Переваги етнополітичної концепції нації полягають у тому, що, по-перше, в ній чітко визначено спільну сутнісну ознаку будь-якого різновиду нації (етнічної, політичної чи змішаної – етнополітичної; давньої чи сучасної; внутрішньої (нації-еліти) чи загальнонародної нації); по-друге, на її основі можна моделювати динаміку розвитку національних спільнот: трансформацію донаціональних суспільств у нації, діалектику різних типів нації у межах держави, формування гібридних націй – етно-політичних чи політико-енічних; по-третє, предметно аналізувати та передбачати розвиток української нації.

У ситуації, що склалася в Україні, слід звернутися до теорії та методології етнополітичної концепції нації, яка має не лише істотний пізнавальний потенціал, але й прикладне значення. Її використання допоможе виробити етнополітику, спрямовану на активізацію націєтворчого процесу в Україні як на етнічній, так і політичній основі, а також цілеспрямовано формувати модерну українську націю, яка об'єднає ці національні формації.

Стан і перспективи розвитку української нації. Оцінюючи стан дослідження сучасної української нації, можна стверджувати, що пострадянська українська нація ще не стала об'єктом всебічного і глибокого наукового аналізу. Українська націологія основну увагу приділяє осмисленню теоретичних основ формування політичної нації в українській державі. Разом з тим спостерігаються спроби обґрунтувати неактуальність і навіть шкідливість уваги до відродження української етнічної нації, мовляв це перешкоджатиме формуванню консолідованої української спільноти. Не усвідомлюється також складна діалектика взаємин української етнічної і політичної націй в сучасній українській державі, а також динаміка національного феномену в умовах переходу світової цивілізації до постмодерну.

У науковій літературі спостерігається некритичне сприйняття вітчизняною націологією ортодоксальних ліберальних учень про політичну націю, в яких етнічність виноситься за рамки змісту поняття «нація», а також нехтуються колективні етнокультурні та інші права й свободи громадян, їх відповідні потреби та інтереси. Поза належною увагою досі залишається ідея соціетальної культури, як основи розбудови громадянських націй.

Базуючись на етнополітичній концепції національних спільнот, ми звертаємо увагу на важливість усвідомлення того факту, що в українській державі сьогодні співіснують українська етнічна нація, яка від-

роджується після століть підневільного існування, і українська політична нація, яка почала формуватися, об'єднуючи усі етнічні спільноти держави. Націологам слід зважати на те, що українські етнічна та політична нації, з одного боку, мають своє відносно самостійне буття, свої цінності та пріоритети, а з іншого, – значною мірою співпадають за особовим складом, суспільними інституціями та цілями. Держава та громадянське суспільство повинні підтримувати ці національні формації у діалектичній взаємодії і сприяти їх майбутній конвергенції у гібридний тип спільноти – в українську етнополітичну націю, якою, наприклад, сьогодні є французька нація. Крім цього належних зусиль вимагає подолання фрагментарності української політичної еліти та перетворення її на консолідовану «націю-еліту», як організаційно-політичну основу української нації;

Нами також обрунтовано висновок про те, що теоретично безпідставними та політично шкідливими є міркування про те, що нині слід відмовитися від вживання у науковому та політичному дискурсі поняття «українська етнічна нація» і використовувати для позначення українського народу лише узагальнюючий термін «українська нація», що нібито відповідає Рекомендації ПАРЕ 1735 (2006) «Про поняття «нація». Це, мовляв, сприятиме формуванню і зміцненню політичної (громадянської) нації в українській державі [4, с. 158–159]. Насправді, логіка процесу формування громадянської нації в такій державі як Україна вимагає особливої уваги саме до культурного та політичного відродження української етнічної нації, як системотворчого ядра модерної української спільноти.

Рух до утвердження засад громадянської нації в Україні повинен передбачати формування т. зв. «соцієтальної культури», яка базується на державній мові і стосується політичних та інших суспільних інститутів, які активно і безперешкодно використовуються громадянами різних національностей [3, с. 26–27].

Разом з тим, необхідно відмовитися від сповідування ортодоксальної ліберальної ідеї про те, що етнічні, як і релігійні потреби, мають залишатися у сфері приватного життя. Слід офіційно визнати колективні права етнічних груп. Національні й етнічні меншини та малочисельні корінні народи, які мають належний рівень етнічної самосвідомості та самоорганізації, можуть формувати при підтримці держави власні соціальні інститути – освітні заклади, театри, ЗМІ, релігійні об'єднання, громадські та політичні організації на основі національних мов, тобто формувати власну соцієтальну культуру, яка буде автономно функціонувати і безконфліктно взаємодіяти з україномовною загальнонаціональною соцієтальною культурою.

Втілення ідей та практичних рекомендацій етнополітичної концепції нації може відіграти істотну роль і в утвердженні етнополітичної толерантності в Україні, адже закладе світоглядні та політичні засади безконфліктного сприйняття ідеї модерної української нації як гібридної, що поєднає сутнісні риси етнічної і політичної моделей національних спільнот і, таким чином, створить сприятливі умови розвитку всіх етнічних груп, що населяють Україну.

Нинішній українській владі, бізнесменам та рядовим українцям слід глибоко усвідомити політичні заповіді Тараса Шевченка щодо відродження та консолідації української нації. Особливо актуальними є такі: у зверненні до панів, які безсоромно експлуатують власний народ, поет застерігав: «Схаменіться! Будьте люде, бо лихо вам буде. Розкуються незабаром Заковані люде... І потече сторіками Кров у синє море Дітей ваших...» [14, с. 293]; щоб надали в Україні кращі часи, наголошував Т. Шевченко, магнати мають поділитися із співвітчизниками, з простолюдом: «Обніміте ж, брати мої, Найменшого брата, – Нехай мати усміхнеться, Заплкана мати!... І забудеться срамотна Давня година, І оживе добра слава, Слава України...» [14, с. 298]; слід також рішуче позбавлятися головного внутрішнього ворога українського народу – малоросійства, москвофільства й зрадництва. Тих, хто служить «отечеству чужому», поет таврує грізними словами: «Раби, підніжки, грязь Москви, Варшавськеє сміття, ваші пани, Ясновельможнії гетьмани» [14, с. 296].

Стан та динаміка сучасної української спільноти, її етнічних і політичних вимірів розкриті нами в розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження модерної української нації» колективної монографії «Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації» [12, с. 10–43], статтях «Українська нація як об'єкт наукової рефлексії» (2019 р.), «Формування соціетальної культури в Україні: стан і перспектива» (2008 р.), «Націологічні засади етнополітичної толерантності в постреволюційній Україні» (2015 р.), «Актуальні націєтворчі ідеї політичної поезії Т. Шевченка» (2014 р.) та інших.

Відповідаючи на питання «Чи є Україна повноцінною національною державою?», слід зазначити, що національному характеру української держави у вітчизняній літературі приділяється мало уваги, хоч і започатковано наукову дисципліну «Етнодержавознавство». Це пов'язано з інерційним впливом комуно-радянської ідеології, що трактувала національну державу «буржуазною» та «націоналістичною», а також із стереотипним твердженням про те, що в умовах постмодерну держави перестають бути національ-

ними. Здебільшого не усвідомлюється той факт, що політичні нації також розбудовують національні держави, адже створені ними політії мають виражати і захищати їх інтереси (наприклад, ніхто на піддає сумніву думку про те, що США, Канада чи Бразилія є національними державами). Також має місце ототожнення понять «національна держава» і «нація-держава».

Політичні культурологи недостатньо уваги приділяють дослідженню інституційних компонентів національної політичної культури зокрема, утвердженню в політичній свідомості феномену української держави як важливої політичної цінності, поваги до її історичних традицій, історичної місії тощо.

Хоч держава Україна володіє певними атрибутами української етнічної нації (українські національні символи – прапор, герб, гімн – набули статусу державних), але офіційна політика уникає визначення держави як національної і не докладає у цьому напрямі належних зусиль. Позиції політичних партій різні, що пов'язане з відмінностями їх програмно-ідеологічних засад. Революційні виступи українського народу у 2004 р. та 2013-14 рр. мали істотний компонент національного самоусвідомлення та самоствердження. Актуальними залишаються лозунги «За українську Україну!», «Подолати внутрішню окупацію України!», а останніми роками ще й «Зупинити наростання зовнішнього управління державою!». Тим часом ворожі політичні сили не перестають поширювати думки про те, що українці не здатні до розбудови власної політії, що Україна за роки незалежності так і не стала повноцінною державою, мовляв це failed state (держава, що не відбулася), яка перебуває під зовнішнім управлінням.

Враховуючи зміст і спрямування націєтворчого процесу в Україні, слід враховувати потрібну сусність української держави як національної. По-перше, це держава української етнічної нації без існування якої вона не могла бути проголошена та розбудована. По-друге, Україна – держава української політичної нації, основи якої формуються та розвиваються. По-третє, в перспективі – це держава української етнополітичної нації, яка поєднає сутнісні риси цих різновидів держави.

Національний характер української держави має бути чітко окреслений в Конституції, принаймні так, як це записано в «Декларації про державний суверенітет України» від 16 липня 1990 року: Україна «як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення» [2]. Загалом український конституціоналізм та українська правова ідеологія мають органічно поєднуватися з основами української національної ідеології, що визначає україн-

ську націю та українську національну державу як вищі цінності народу, поруч із правами та свободами людини й громадянина.

Розвинена національна державність в Україні постане тоді, коли дієвим стане механізм народного самовизначення; сповна будуть усвідомлюватися національні інтереси, що визначатимуть політичну стратегію держави; проукраїнською буде кадрова політика; влада набуде належної легітимності й авторитету в українському суспільстві та на міжнародній арені.

Ряд важливих теоретичних та практичних питань національно-державного будівництва розглянуто нами в статтях «Теоретико-методологічні засади розбудови України як національної держави» (2012 р.), «Три складові національної ідеї та їх актуальний зміст для України» (2018 р.), «Особливості інституційних компонентів сучасної української політичної культури» (2009 р.), «Культурні та ідеологічні засади національної моделі конституціоналізму» (2012 р.) та інших.

Незмінно актуальним для України залишається питання «У чому сенс сучасної української національної ідеї?». Не дивлячись на чималу кількість наукових і публіцистичних публікацій на цю тему, у вітчизняній літературі відсутня концепція національної ідеї, що базується на сучасних досягненнях етнополітичної науки та її важливої складової – націології. По-перше, не усвідомлюється той факт, що в українській державі співіснують українська етнічна та політична нації, які перебувають у складному діалектичному взаємозв'язку. По-друге, при визначенні змісту національної ідеї не розмежовуються різні, але тісно пов'язані об'єкти її відображення – національна спільнота, національна держава та стратегія розвитку країни. По-третє, поняття «національна ідея» не структурується на її логічні складові: «ідея нації», «ідея національної держави», «ідея стратегії розвитку національного соціуму» – «національна стратегема».

Упродовж трьох десятиліть державою не визначена сутність української національної ідеї. Її зміст неодноразово істотно змінювався і корегувався. До того ж національна мета підмінялася засобом чи умовою її досягнення, або ж зовнішніми чинниками реалізації. Надто абстрактним є також зміст «нашої національної ідеї», визначений і нинішнім Президентом України В. Зеленським в його інавгураційній промові: «Об'єднавшись – зробити неможливе. Всупереч всьому!» [7]. Мовляв, тільки об'єднання зусиль усіх громадян дасть змогу Україні вийти на глобальний рівень і розмовляти з усім світом на рівних.

Очевидно, основна причина проблеми визначення української національної ідеї полягає у відсутності чітко сформульованої правлячою елітою національної ідеології, що має загальнонародний і

позапартійний характер, ухвалений уповноваженими представниками громадянського суспільства. Причиною також є те, що в Україні впливовими залишаються проросійські політичні сили, які, з одного боку, заважають прийняти рішення, що виражає життєві потреби й інтереси українського народу, а з іншого, – намагаються розчинити українську національну ідею «ідеологемами» т. зв. «русского мира», щоб в решті-решт відродити російську імперію.

Зміст *ідеї української нації* на близьку перспективу (до 50-ти років) полягає у відродженні української етнічної нації та розбудові на її основі модерної нації, яка ідейно, культурно та політично об'єднає український народ. *Ідея української національної держави* – це ідея формування держави на основі цінностей української етнічної нації та національних меншин, що виражатиме їх потреби та інтереси, забезпечить суверенітет, безпеку й територіальну цілісність країни. *Українська національна стратегема* містить три взаємозв'язані складові: ідею повернення України в лоно європейської цивілізації із збереженням основ власної культури; ідею набуття Україною цінностей та соціальних стандартів Європейського Союзу, що забезпечить заможне і щасливе життя народу; ідею історичної місії України – постати «новою Грецією» (Й. Г Гердер) [13], яка продемонструє світові основи сучасної високогуманної моралі та культури і стане східним форпостом Західної цивілізації.

Практичне втілення кожної із складових національної ідеї вимагає реалізації певних субідей, що розкривають мету, засоби та умови національного розвитку.

Магістральними напрямками формування модерної української нації є українізація, суверенізація та демократизація суспільного життя. *Українізація* означає повернення народу до природних соціокультурних підвалин свого буття, наповнення політичних орієнтацій змістом, що відповідають життєвим інтересам українців як самобутньої європейської нації, залучення до національного будівництва етнічних меншин і малочисельних корінних народів. *Суверенізація* – це набуття українським народом рис повноправного, самодостатнього суб'єкта міжнародної політики, подолання комплексу меншовартості та проявів зовнішнього управління. Суверенних рис повинні набути діяльність і поведінка елітних груп, функціонування політичних та інших суспільних інститутів, внутрішня і зовнішня політика держави. Умовою успішної українізації та суверенізації політичного життя є послідовна *демократизація* суспільних відносин: безумовна реалізація конституційних прав і свобод людини й громадянина, забезпечення соціальної справед-

ливості, рівності, верховенства права, політичного та ідеологічного плюралізму, свободи опозиційної діяльності тощо.

Для успішного втілення української національної ідеї важливе значення мають: подолання залишків радянської ідентичності, що силоміць нав'язувалася громадянам комуністичною владою, та формування української національної ідентичності, яка включає державно-політичну і етнокультурну складові, які перебувають у діалектичній єдності. Перша з них, хоч і формується швидше за другу в процесі становлення держави та інституту громадянства, тривалий час може мати поверхневий, формальний характер. Однак, лише, коли сформується стійкий пласт культурних елементів на основі державної мови й загальнонародних звичаїв і традицій, – конструкція національної ідентичності стане стійкою й ефективною. До тих пір, поки не буде сформована національна ідентичність, особливо в провідній верстві країни, націєтворчий процес буде йти мляво і суперечливо. З іншого боку, національний ідентифікаційний процес, як відображення в свідомості громадян сутнісних рис нації та її культури не буде продуктивним, доки нація залишатиметься культурно та політично нерозвиненою.

Органи держави, заклади освіти і культури, ЗМІ та інститути громадянського суспільства мають розробити стратегічні плани, в яких належна увага буде приділятися і громадянському, і національному вихованню населення, особливо молодих генерацій народу. Належну увагу слід приділити відродженню української національної культури в східних та південних регіонах країни, що зазнали істотної русифікації в минулі епохи вітчизняної історії.

Авторське концептуальне трактування сучасної української національної ідеї обґрунтоване в статтях «Три складові національної ідеї та їх актуальний зміст для України» (2018 р.), «Українська національна стратегема початку XXI століття» (2018 р.) та монографії «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009 р.) [9, с. 146–147].

Проблеми формування української національної політичної культури. У вітчизняній політико-культурологічній літературі домінують поняття «політична культура України» та «політична культура суспільства», зміст яких розкривається на основі започаткованого Г. Алмондом суб'єктивно-індивідуалістичного підходу (як сукупність політичних орієнтацій і цінностей громадян держави) безвідносно до їх національності. За таких обставин власне «національна політична культура» як культура спільноти, що відображає національні інтереси, традиції, символи, та інші соціетальні елементи політичної культури, в т. ч. національну ідею, – залишаються не розкритими.

Тому актуальною є проблема розроблення теорії національної політичної культури та осмислення процесів творчого запозичення політичного досвіду високорозвинених демократичних держав Європи і світу.

У монографіях «Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід» (2010 р.) «Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження» (2013 р.) та ряді наукових статей на основі міждисциплінарного підходу і соцієтальної методології розроблено авторську концепцію національної політичної культури, обґрунтовано моделі її структури та функціонування.

Національну політичну культуру визначено як «сукупність історично сформованих на основі національної ментальності, національної ідентичності та національних потреб культурних форм соцієтального характеру – архетипів політичної ментальності, політичних знань і уявлень, національних цінностей та ідеалів, національних міфів, символів, стереотипів мислення і поведінки, норм і принципів політичної діяльності, моделей поведінки, традиційних політичних інститутів, національної ідентичності та національної ідеї – в яких зосереджена життєво важлива інформація про політичний досвід народу. Вони детермінують спосіб політичного мислення та поведінки окремих членів нації та всієї спільноти, забезпечують ефективне функціонування політичної системи, її відтворення на засадах наступності і спрямовують націю на реалізацію життєво важливих цілей, ідей та ідеалів [8, с. 402–407]. Уведені в науковий дискурс поняття політико-культурна суб'єктність нації, система національної політичної культури, її імперативи та інфраструктура мають істотний евристичний потенціал і здатні виконувати методологічну роль у культуротворчій діяльності та посиленні політико-культурної детермінації суспільних процесів.

Концептуалізуючим ядром національної культури є національна ідея. Її формування та реалізація обумовлюють трансформацію змісту всіх культурних форм нації, насамперед соцієтальних складових національної політичної культури. З іншого боку, національна ідея відображається в системі національних цінностей та ідеалів, символах, міфах, інших складових національної політичної культури. З'ясування впливу національної ідеї на зміст і функціонування соцієтальних форм національної політичної культури – важливе завдання і спосіб дослідження політико-культурної сфери конкретної нації.

Процес формування національної політичної культури в Україні та його специфіка полягає в тому, що одночасно відбувається від-

родження і динамічний розвиток політичної культури української етнічної та громадянської націй, національних меншин, їх зближення на засадах конституційних цінностей, основними серед яких є людина, її здоров'я, честь і гідність як найвища цінність держави, державний суверенітет і незалежність України, народ як джерело влади, українська мова і національні символи як державні, повага до прав української етнічної нації та національних меншин.

Загалом сучасна українська політична культура має складний суперечливий і фрагментарний характер та зміст. Формування адекватної вимогам сьогодення української політичної культури має враховувати такі її типологічні ознаки, тенденції розвитку та актуальні завдання:

- подолання посткомуністичного, пострадянського, посттоталітарного та постколоніального характеру вітчизняної політичної культури, властивих їй радянсько-більшовицьких ідеологем і міфів, стереотипів мислення та поведінки, подвійної моралі, конформізму, рудиментів совкової психології тощо;

- забезпечення належної уваги до процесів відродження традиційних національно-політичних цінностей, що пройшли випробовування часом; осмислення вітчизняних культурних надбань, що є наслідком формування політичної системи суверенного українського суспільства, становлення й розвитку демократії; творче запозичення політичного досвіду високорозвинених країн;

- здійснення заходів із подолання проявів неорганічності, фрагментарності й амбівалентності в українській політичній культурі, цілеспрямоване формування системи політичних цінностей, що відповідають національним інтересам і адекватні досягненням світової цивілізації.

Процес політико-культурної консолідації в Україні гальмується невизначеністю моделі модерної української нації та її держави, несформованістю національної самосвідомості та національної ідентичності, відсутністю традицій міжкультурного діалогу в умовах демократії та чітко сформульованої національної ідеології, її серцевини – національної ідеї.

Суперечливий вплив української ментальності на політичні процеси. Незважаючи на доволі обширну літературу про українську ментальність та її детермінуючу дію в суспільно-політичних процесах, це питання залишається недостатньо дослідженим та дискусійним. До того ж існує тенденція абсолютизувати позитивні риси українського менталітету і применшувати деструктивний вплив підсвідомих настанов на стан і розвиток українського суспільства.

Українська ментальність та українська національна свідомість мають суперечливий характер, що обумовлено як межовістю існування між Східною та Західною цивілізаціями, так і багатовіковим підневільним станом України. Тому в культурі нації одночасно проявляються різні, й навіть протилежні, якості: самовіддана боротьба і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість й інші.

Виявляючи ментальні настанови, що мали негативний вплив на формування національної єдності та державотворчого потенціалу українського народу, – спочатку потрібно визначити власні й споконвічні, а потім – набуті в умовах політичного поневолення [10, с. 192–193]. До перших, на наш погляд, можна віднести крайній індивідуалізм (егоцентризм), перевагу емоційного, почуттєвого над інтелектом і волею, певні компоненти селянської психологічної настанови. Ці якості української ментальності в політичному житті нації проявилися в домінуванні особистих інтересів над загальнонародними і державними, небажанні підкорятися органам державної влади, підозрілості до їх зміцнення, схильності до малих форм організації (громадоцентризму), анархізмі, критиканстві, міжусобній боротьбі, політичній фракційності, «хворобі отаманства», проявах зрівнялівки, перевазі емоцій над розумом і волею при вирішенні політичних проблем, недостатньому розвитку вольових якостей та цілеспрямованості, недисциплінованості, неорганізованості, притупленні почуття громадянського обов'язку тощо.

До другої групи ментальних настанов, що їх спричинили століття підневільного стану України, належать: психологічна мімікрійність, формалізм, рецидиви рабської психології, комплекси меншовартості та «кривди». У політичній культурі ці психічні якості проявилися у поверховому, формальному сприйнятті політичних явищ і процесів, їх недооцінці, як вирішальних факторів національного життя; недостатньому усвідомленні корінних потреб та інтересів народу, особливо потреби у власній державі; некритичному сприйнятті чужих політичних цінностей і норм, невірі в сили власного народу і покладанні надто великих надій на безкорисливу допомогу інших держав, рабському служінні іноземним правителям, приниженому почутті національної гідності, кар'єризмі ціною зради національних інтересів, проросійських та інших чужинських політичних орієнтаціях. До цієї групи психологічних чинників слід зарахувати також ментальну фрагментарність суспільства, породжену тривалою насильницькою розірваністю українського народу та його території між різними державами та цілеспрямованою асиміляцією.

Проголошення державного суверенітету України певною мірою припинило дію негативних чинників на свідомість і політичну поведінку українського народу. Але набуті в минулому риси ментальності ще тривалий час будуть продукувати відповідну суспільну поведінку та політичні орієнтації. Для їх нейтралізації і викорінення слід цілеспрямовано здійснювати виховання усіх вікових груп населення, особливо молодішої генерації народу, поєднуючи просвіту (освітні процеси) з активним включенням громадян у суспільно-політичне життя країни та регіону на засадах поваги до закону, моральних норм, героїчних традицій народу. Головним засобом подолання негативних рис української ментальності та політичної культури повинна стати реалізація великої спільної мети нації – побудова високорозвиненої суверенної, соборної і демократичної Української держави.

В епоху сучасних комунікаційних технологій істотно зростає роль інших елементів політичної культури, що, маючи ірраціональну природу та підсвідомий характер функціонування, істотно впливають на життєдіяльність нації. Особливо це стосується сучасних політичних міфів. Так, у масову політичну свідомість українського суспільства ворожими силами закидаються міфи про те, що «В Україні національна ідея не спрацювала», «Українці – не державницький, анархістський народ», «Україну в Європі ніхто не чекає» та ін. Поряд із занепадницькими міфами, і на противагу їм, поширюються популістські й утопічні ідеї, що швидко розбиваються об сувору реальність сьогодення. Набули поширення міфи, спрямовані на дискредитацію українського пантеону національних героїв, історичних подій, культурних пам'яток тощо.

З точки зору політичної доцільності, сучасній Україні потрібні міфологічні концепти, які б піднімали національну гідність та гордість громадян, спонукали їх до активної життєвої позиції і проявів патріотизму. В умовах воєнного протистояння України та Росії важливо формувати контрміфи, що ефективно протистоять ідеологемам «русского мира», звеличують подвиг новітніх українських героїв, орієнтують суспільство на входження України в європейські та світові міжнародні організації.

Для сучасного історичного моменту важливе пізнавальне і практичне значення має порівняльна характеристика психо-культурних рис української та російської націй, основи якої в статті «Три національні типи народні» заклад один із перших вітчизняних українознавців Володимир Антонович (див. табл. 1)

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика психологічних, ментальних та соціокультурних рис росіян («великоросів», «москалів») та українців («русинів») за В. Антоновичем [1, с. 94–98].

№ п/п	Росіяни	Українці
1	Нервова система не вельми чутлива, тому росіянин слабо реагує на явища і процеси, що відбуваються в середовищі. Це флегматичний тип людей.	Чутливі до вражень, але реакція на подразнення не швидка, як у поляків, а проявляється згодом. Це меланхолічний тип.
2	Мала чутливість породжує грубість, нетактовність, зухвалість, силову реакцію на подразнення, оскільки не розуміє емоцій, думок та поведінки людей із тонкою, чутливою психікою. Щось незначне, мале і добре не впливає на його реакцію та поведінку.	Українець не вміє зразу відповісти на подразнення. Він довго носить у собі негативні емоції та почуття. Тому в нього проявляється сумирність, гумор і нещирість, які є захисною реакцією на негативні чинники середовища.
3	Це практичні люди. Вони наполегливо переслідують свої життєві інтереси, незважаючи на потреби й інтереси інших. Їхня люб'язність не іде далі вихваляння сили, практичності й авторитету. За москалем абсолютна першість щодо лайливих слів. При цьому лайка «вельми плодюча, грубіянська і надто цинічна».	Якщо для поляків характерна люб'язність у стосунках з людьми (до того ж здебільшого демонстративна, показова), то русин мало коли проявляє її публічно, обмежуючись родинним колом чи оточенням товаришів. На характер люб'язності українця істотно впливає його ліризм.
4	Відносини в родині базуються на абсолютній підлеглості главі сім'ї («большаку»). Інші члени сім'ї знеособлюються, особливо жінки. Останні також демонструють низький поріг чутливості, покірно переносячи утиски й грубість чоловіків.	У сім'ях русинів жінки рівні з чоловіками. Оскільки життя вельми важке, в родинях спостерігаються суперечки, сварки. Сім'ї швидше діляться на батьків і дітей і розходяться по окремих домівках.
5	Асоціації у москалів базуються на принципі підкорення сильнішому. Той, хто керує й контролює, має більшу частку спільного доходу.	Українські асоціації (чумацтво, рибальство тощо) характеризуються нечисельністю, рівноправністю членів, обранням керівника, якому довіряють, поки не зневіряться в його справедливості. Дохід ділять порівно.
6	Політичний ідеал – абсолютне й бездоганне підкорення авторитету. Така підлеглість вважається життєво необхідною й корисною. Москалі, на протилежність полякам, не є прихильниками аристократизму.	В русинів ідеалами є правда, правдивість, громадянська рівноправність. Це проявлялося в староруському вічі, засадах існування Запорозької Січі.
7	У релігійності великоросів головне місце займає обрядовість. Вони наполегливо відстоюють найдрібнішу традицію, букву священних текстів. Абсолютно не терпимі у вірі.	Релігійна віра в русинів живе чуттям, інтимним. Від неї йде тепло і щирість. Мало уваги звертається на обрядовість. Поважаються вірування інших народів, але одночасно проявляється готовність відстоювати свою віру.

Теоретичні та практичні питання української політичної психології та політичної ментальності досліджувались нами у монографії «Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід» (2010 р.), ряді статей, зокрема: «Міфологія в системі національної політичної культури» (2009 р.), «Національні політичні стереотипи (теоретико-методологічні засади дослідження)» (2009 р.), «Феномен українськості Володимира Антоновича в умовах імперської Росії» (2012 р.) та інших.

Загрози безпеці української нації. В умовах загострення протистояння України з нашим історичним ворогом – російською імперською державою, питання національної безпеки стали об'єктом значного дослідницького інтересу. Однак, вітчизняна теорія і практика убезпечення національних інтересів мають, на нашу думку, ряд істотних недоліків:

- все ще домінують радянські етатичні й авторитарні традиції визначати безпеку країни через поняття «державна безпека», підпорядковуючи йому смисл національної безпеки, або ж ототожнюючи їх;

- поняття «нація» не фігурує ні в переліку об'єктів, ні суб'єктів національної безпеки; замість нього вживається абстрактний термін «суспільство»;

- з поля зору випала така соціальна реальність як українська етнічна та політична нації, що мають власні безпекові проблеми;

- при розгляді проблеми національної безпеки, не робиться наголос на тому, що головним інструментом її убезпечення є не просто держава, а національна держава і, що формування такої держави поки-що не завершене;

- у дослідженнях безпекової теми творчо не використовуються досягнення сучасної етнополітології щодо сутності та різновидів нації, розвитку націй в умовах модерну та постмодерну.

Враховуючи сказане, у статті «Теоретико-методологічні засади безпеки української нації в умовах її відродження та модернізації» (2017 р.) та ряді інших публікацій нами запропоновані пріоритети безпекової політики держави і громадянського суспільства:

- слід чітко визначити сутність і зміст поняття «безпека української нації», розкривши його співвідношення з поняттям «безпека української держави»;

- розробляючи стратегію безпеки української нації, необхідно врахувати той факт, що на теренах української держави існує українська етнічна нація, яка відроджується, та йде процес формування української політичної нації. Кожен із цих, відносно автономних, різновидів української нації вимагає продуманої

безпекової політики. Причому, неприпустимим є створення кращих або гірших безпекових умов для етнічної і політичної українських націй, що в кінці-кінців породить конфлікти між ними і провокуватиме дезінтеграцію українського суспільства. Подібні перекося, як свідчить новітня українська історія, призводять до революційного збурення народу та зовнішнього втручання в життєдіяльність держави й суспільства;

- українська держава, як суспільний інститут, та її безпека повинні розглядатися, насамперед, як умова і засіб забезпечення життєдіяльності української нації. Крім того, сучасна українська держава повинна мати офіційний статус і сутнісні риси національної держави, тобто держави, що виражає життєво важливі потреби й інтереси української нації (етнічної та політичної), плекає і примножує славні традиції національної самооборони;

- оскільки за національну безпеку відповідають очільники держави, необхідно виробити нормативні акти, що забезпечують належний моральний і освітньо-професійний рівень правлячої еліти, а також належне представництво осіб української та інших національностей у парламенті, уряді, адміністрації (офісі) глави держави та інших державних і муніципальних органах влади;

- у доктрині національної безпеки слід чітко сформулювати тезу про те, що впродовж усієї історії підступним і вкрай небезпечним ворогом української нації є Росія з її середньовічним імперським мисленням та поведінкою. Враховуючи цю обставину, – слід зробити максимум можливого для блокування політичного, економічного й гуманітарного (у т. ч. релігійного) впливу Російської Федерації на державотворчі процеси в Україні та наполегливо підтримувати дії, спрямовані на входження української держави в систему колективної безпеки демократичних країн Європи та світу і, в першу чергу, набуття членства в НАТО;

- у свідомості українського народу слід цілеспрямовано формувати патріотичну настанову на те, що захист нації та національної держави – священний обов'язок кожного громадянина. Населення України повинно бути готовим до захисту національної безпеки на засадах народної самооборони в добровільних формуваннях, особливо, коли держава не є достатньо дієздатною, або, коли до влади прийшли агенти інших держав. Слід творчо використати досвід США, Франції та інших політій, в яких створено особливий різновид Національної гвардії – воєнізовані структури з резервістів та добровольців, які, поєднуючи перебування у підрозділах Гвардії з роботою за основним фахом, – періодично проходять військову підготовку, а у кризових ситуаціях можуть швидко стати на захист Вітчизни.

У переліку внутрішніх загроз національній безпеці головною є корупція, що підриває політичну систему суспільства та конституційні засади державного і суспільного ладу загалом. У статті «Пізнавальний потенціал теорії політичної системи в дослідженні політичної корупції» (2018 р.) та ряді інших публікацій нами проаналізовано зміст корупційної деформації основних структурних ланок політичної системи України: первинних суб'єктів політичної влади, політичних інститутів, політико-правових норм, політичних відносин, політичної свідомості та культури. Обґрунтовано положення про те, що корупція, що набрала всеохоплюючого і системного характеру, призводить до зміни сутнісних ознак політичної системи, її паралічу та виродження в кримінальну антинародну систему, що підриває національну безпеку та добробут народу. Боротьба з політичною корупцією повинна охоплювати всі ланки та всі рівні політичної системи суспільства. Оскільки політична і, пов'язана з нею, бюрократична корупція в Україні глибоко вкорінені в механізми політичної влади, основним шляхом їх подолання має стати використання політичних засобів, що супроводжуються суворими правоохоронними діями. Йдеться, перш за все, про розвиток і вдосконалення сучасних інститутів прямої і представницької демократії, а також набуття політикою і управління публічного характеру; чітке законодавче розмежування функцій законодавчої, виконавчої і судової гілок влади, контроль за діяльністю кожної з них; розробку і впровадження прозорого виборчого законодавства, в якому передбачені запобіжники проти адміністративного та кримінального втручання в електоральний процес; утвердження конкурсних засад кадрової політики; посилення контролю за політичними процесами з боку інститутів громадянського суспільства; кардинальні зрушення в суспільній моралі, загальній і політичній культурі населення, зокрема досягнення ментального несприйняття народом проявів корупції в побуті та у відносинах з органами влади; підвищення відповідальності глави держави та уряду за утвердження професійності, моральності та патріотизму в системі публічного управління й адміністрування.

За народним повір'ям, для того щоб захиститися від зовнішніх проблем, – слід окреслити навколо себе коло. А що, коли ці проблеми є внутрішніми, доморощеними, власними? Тут уже треба змінювати себе, власний світогляд, своє мислення та поведінку, докладати інтелектуальних та і фізичних зусиль для того, щоб розірвати «зачароване коло» проблем. У першу чергу треба взяти на озброєння творчо опрацьовані націологічні засади модернізації українського суспільства, що базуються на новітніх досягненнях вітчизняної та зарубіжної науки.

Література:

1. Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. Київ: Либідь, 1995. 816 с.
2. Декларація про державний суверенітет України. *Вісник Верховної Ради УРСР (ВВР)*. 1990. №31. Ст. 429.
3. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин. Харків: центр освітніх ініціатив, 2001. 173 с.
4. Котигоренко В. Націотворчий потенціал суспільних криз в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 3–4. С. 153–174.
5. Крючков Г., Табачник Д. Фашизм в Україні: угроза или реальность? Харків: Фолио, 2008. 414 с.
6. Панько В. Роздуми на тему: «Що я порадив би Президенту країни, якби він поцікавився моєю думкою». URL: ukrinform.ua/rubric-politics/2708734.html
7. Промова Володимира Зеленського на інавгурації: повний текст. URL: ukrinform.ua/rubric-politics/2703883-inauguracijna-promova-vladimira-zelenskogo-povnij-tecs.html
8. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід: моногр. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2010. 456 с.
9. Рудакевич О. Національні принципи: етнополітична концепція нації: моногр. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. 292 с.
10. Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження: моногр. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 345 с.
11. Савченко О. АНТИУКРАЇНЕЦЬ або воля до влади, поразки чи зради. Київ: Самміт-книга, 2017. 120 с.
12. Світоглядні та соцікультурні засади формування модерної української нації: моногр. / авт. колектив: О. М., Рудакевич (керівник) та ін. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 256 с.
13. Україна езотерична. Розслідування. URL: ridna.ua/2012/02/ukraina-ezoterychna-rozsliduvannya
14. Шевченко Т. Кобзар. Львів: Книжково-журнальне вид-во, 1964. 647 с.

Oleh Rudakevych

Doctor of Political Sciences, Professor

Ukraine in the «Magic» Circle of the Nation-Forming Problems

The theoretical, methodological and practical problems of Ukrainian nation-formation that have been relevant in modern history for decades are analyzed. They seem to create a "magic" circle that the Ukrainian people cannot leave in order to overcome the protracted social crisis and build a modern nation successfully. The main problems of nationalization include the following: lack of a clear national phenomenon essence understanding, discussions about modern Ukrainian nation model, finding out the obstacles that interfere into the way of Ukraine's development as a nation state, content uncertainty of the modern Ukrainian national idea, formation of adequate political time requirements, neutralizing the negative features of the Ukrainian mentality, developing effective means of securing the sovereignty of the Ukrainian nation and state.

The purpose of the study is to ostend the causes and content of these and other nation-forming problems in terms of the nation modern scientific achievements and to offer certain ways and conditions for their implementation.

The main analytical tool used developed by author contain nation ethnic and political concept, the theoretical foundations of the national political culture and so-called "national principle". The latter reveals the essence of the national phenomenon, which lies in the dialectical unity of ethno-cultural and political ways of society self-organization. It is justified theoretically, methodologically and politically expedient to consider two national formations in the Ukrainian society: the Ukrainian ethnic nation that is being revived and the political nation that has begun to emerge. The modern Ukrainian nation combines the essential characteristics of both communities. The objective necessity for Ukraine to acquire real features of a nation-state has been proved, which will fully express the Ukrainian nation interests and aspirations. The conclusion according to which the Ukrainian national idea should reflect three vital social processes is justified: formation and development of the modern Ukrainian nation; development of Ukraine as a nation state; implementation of social development strategies. Therefore, the Ukrainian national idea has three logical components: the idea of the nation, the idea of the national state and the national stratagem. The political culture of Ukraine must acquire a national character and content, that is, to reflect adequately national interests, the ideal of the future social order, traditions that have been tested over time. The subjects of historical creativity must critically analyze the mental guidelines in order to reinforce the effect of the positive and counteract the influence of negative archetypes. National security should be provided not so much by external factors but by the power of the national state and the system of voluntary national self-defense.

Keywords: nation, Ukrainian nation, modern Ukrainian nation, national state, Ukraine, national idea, national political culture, nation mentality, security of the nation.

**МИРОВА ЮСТИЦІЯ ТА СУД ПРИСЯЖНИХ
В ЛАБІРИНТАХ РЕФОРМ**

У статті розкриваються проблеми удосконалення правового інституту, доктрини та процесуальної моделі діяльності суду присяжних, аналізуються доктринальні аспекти запровадження в Україні інституту мирових суддів. Акцентовується увага на тому, що у суді присяжних відокремлюється питання про винність від питання про покарання, чим по суті судова влада ділиться на дві взаємно контролюючі частини. Це обмежує можливості зловживання, корупції та тиску на судову владу, зміцнює принцип неупередженості і незалежності суду та зменшує ризик судових помилок. Саме така модель має біти запроваджена в КПК України. Доводиться, що окрім суду присяжних в Україні має бути відроджена історично притаманна нашому народу доктринальна модель мирового суду.

Ключові слова: суд присяжних, мировий суд, судова процедура, судове слідство, вердикт.

Постановка проблеми. Розбудова правової держави та завдання забезпечення справедливості судочинства потребують удосконалення моделі діяльності судової гілки влади, створення системи дієвих і достатніх механізмів стримувань і противаг проти судових помилок, для мінімізації можливостей свавілля та корупції при здійсненні судочинства. В пошуках шляхів підвищення ефективності судової влади привертають увагу ідеї запровадження мирового суду та удосконалення моделі діяльності суду присяжних, які потребують системного аналізу.

Актуальність проблеми становлення суду присяжних та інституту мирових суддів Україні обумовлюється наявними суттєвими недоліками функціонування судової влади та необхідністю підвищення ефективності судочинства через забезпечення в сфері правосуддя дієвого контролю суспільства за судовою гілкою влади.

Аналіз останніх наукових досліджень показує на певне посилення уваги науковців до проблем інституту суду присяжних [1-6, 9-14, 16-18, 20-23, 26-20, 34, 35, 38-43, 48, 49]. Останнім часом дослідники звертаються і до аналізу історичної спадщини – інституту мирових суддів [7, 8, 15, 19, 45-47, 50]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а скоріше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Метою даної публікації є визначення доктрини, принципів формування та концептуальної моделі діяльності суду присяжних в Україні, формування основних засад формування інституту мирових суддів.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Юстиція означає справедливість. Правосуддя – справедливий суд. Ну, а «право, – як мовить давній римський афоризм, – є мистецтво добра і справедливості» («Jus est ars boni et aequi»). Відтак в цьому контексті, як нам образно бачиться, «кримінально-процесуальне право має стати архітектурною моделлю справедливого судочинства».

Формування ефективної процесуальної форми судочинства має забезпечувати досягнення мети судового процесу, запроваджувати як необхідну процесуальну економію та усувати надлишкові бюрократичні процедури, так і втілювати систему надійних гарантій захисту прав і свобод людини, забезпечення справедливого правосуддя, а отже має іти шляхом досягнення виваженого балансу приватних і публічних інтересів. В цьому аспекті диференціація процесуальної форми судочинства може здійснюватися як шляхом створення додаткових механізмів стримувань і противаг проти судових помилок відносно проваджень в складних справах, так і шляхом певного спрощення процедури у не складних справах. В цьому аспекті історична спадщина залишила нам два, об'єднані однією ідеєю зміцнення контролю суспільства за судовою владою, але діаметрально протилежні концепції, які були реалізовані в законодавчому правовому полі і на теренах України – інститут суду присяжних та інститут мирових суддів. Вони потребують окремого інтегративного аналізу з урахуванням досвіду інших країн, сучасного національного законодавства та демократичних європейських стандартів правосуддя.

Простота процесуальної форми передбачає таку побудову процесу, де є достатні й необхідні процедури, але відсутні пусті, непотрібні формальності, зайві правила, що невинновато ускладнюють й уповільнюють судочинство, роблять його труднодоступним, бюрократичним, громіздким і невинновато затратним. В аспектах простоти і надійності процесуальної форми судочинства заслуговує ідея так званої мирової юстиції та концепція мирового суду.

Запровадження мирового суду приваблює додатковими можливостями не тільки спрощення судочинства, а й переходу на гуманістичні засади у визначених випадках відмови від кримінальних репресій, розв'язання справи шляхом закриття кримінального провадження на підставі укладення мирової угоди між сторо-

нами. Адже, як влучно мовлять народні прислів'я: «В тюрму двері широкі, а звідти вузькі», «До суду два скачуть, а після суду один скаче, другий плаче»... По суті нерідко «найкраще правосуддя те, яке робить себе зайвим, але залишається справедливим». Досягти такого важко, але намагатись потрібно.

Реалізація історично відомого правового інституту мирових суддів в Україні, на наш погляд, відповідає тенденціям розвитку суспільства в напрямку побудови правової держави та реалізації ідей гуманізму і відновлюваного правосуддя, може сприяти більш широкому та дієвому застосуванню інституту судових компромісів, знаходиться в гармонії з традиціями і світоглядом нашого народу, стало б прогресивним явищем в сфері правосуддя.

Уособленням мирових судів на українських землях історично були копні суди, що територіально об'єднували кілька сіл (копну). В російській науковій літературі термін «мировий» вважають похідним від поняття «мир» в значенні «порядок, спокій». Відзначається, що саме для цілей охорони державного і громадського порядку виникають в історії європейських держав мирові суди та їх аналоги (мирові установи) [15, с. 8].

За часів Київської Русі, законодавство якої наголошувало, перш за все, на відшкодуванні шкоди потерпілому та досягненні компромісу, в ст. 3-4 Руської Правди встановлювало правила: якщо хтось кого ударить батою, або рукояткою меча чи просто рукою, то має заплатити 12 гривень за образу. Передбачалась також можливість вибору потерпілим засобів покарання винуватого: тілесне покарання чи грошове стягнення, а також широка можливість мирових угод – суд мав сприяти закінченню справи саме мировою угодою, якщо винна особа відшкодовувала заподіяну нею шкоду.

Ґрунтуючись на історичних національних моральних та правових традиціях, а також особливостях визначення в українській мові слів «мир» та «мирова», під доктриною мирового суду варто розуміти таку модель судового провадження спеціальної судової інституції органів місцевого самоврядування, судді якої на основі спрощеної процедури їх діяльності забезпечують максимальну доступність до правосуддя, розглядають малозначні проступки та правопорушення, щодо яких можуть укладатись мирові угоди, а провадження як правило можуть закриватись за примиренням сторін, а відтак орієнтовані на мирне вирішення справ та максимальне сприяння згоді в суспільстві.

Аналогами такої концепції мирових суддів в зарубіжних країнах виступають суди, які називають «місцевими», «магістратськими» чи «судами малих сесій» (Австралія) або «магістратами» (Англія та

Уельс, Канада, Нова Зеландія, Мальта), або «судами дрібних позовів» – small claims court (ПАР), або «муніципальними міськими» чи «поліцейськими судами», «судами графств» чи «судами загальних сесій» (США), «трибунали малого процесу» (Франція), «дільничні суди» ФРН [45].

С. В. Прилуцький не безпідставно вважає, що поняття «мировий суд» містить у собі декілька самостійних, але взаємопов'язаних значень. По-перше, мировий суд – це суд, який організовується миром (общиною, громадою) для забезпечення внутрішнього, суспільного порядку. По-друге, це суд, що забезпечує мир між членами суспільства шляхом примирення сторін при розв'язанні внутрішніх соціальних конфліктів [21, с. 260].

За приписами Уставу про покарання, що накладаються мировими суддями (1864 р.). відомству мирових суддів підлягали всі кримінальні справи, які порушувались не інакше як за скаргою потерпілого, справи, які підлягали закриттю за примиренням сторін, а також справи про проступки, за які могло бути визначене покарання у вигляді арешту на термін до трьох місяців або ув'язнення на термін не більше одного року. Мировий суддя, розглядаючи справи в умовах дії принципів усності, гласності і змагальності сторін, міг у справах, які припиняються за примиренням сторін, обмежуватися дослідженням тільки тих доказів, які представлялись учасниками процесу, давати доручення поліції щодо провадження оглядів, обшуків, освідкувань.

В світовій судовій практиці юрисдикція мирових судів законодавчо обмежується різним колом справ:

а) найширша – справи про малозначні (як правило) злочини та цивільні справи із визначеною певними межами невеликою сумою позову (Австралія, Гондурас, Мальта, Мексика, Канада, США, Франція, ФРН, Швейцарія, Англія та Уельс – цивільна юрисдикція магістратів украї обмежена лише розглядом спорів про стягнення боргів і з окремих питань сімейного права; Ізраїль – також справи про порушення правил дорожнього руху; Іспанія – тут мирові суди розглядають основну масу дрібних цивільних справ; Нова Зеландія – також видають ордери на арешт й обшук; РФ – також справи про адміністративні правопорушення, деякі адміністративні, сімейні, трудові, земельні справи, видають судові накази; Сирія – також комерційні справи, здійснюють процедуру примирення; Туреччина – на мировий суд також покладається виконання судових рішень вищих судів, проведення дізнання тощо);

б) лише справи про поліцейські порушення та цивільні справи із визначеною певними межами невеликою сумою позову (у Бельгії

головна мета суду – примирення сторін; Люксембург – також здійснюють накладення і зняття арешту на майно, захист інтересів недієздатних осіб тощо);

в) тільки окремі цивільні справи (ПАР; Бразилія – зокрема сімейні, також здійснюють процедури примирення; Італія – щодо спорів про рухоме майно та про порядок користування майном, про відшкодування шкоди внаслідок зіткнення транспортних засобів; Кувейт – також дрібні комерційні справи; Уругвай – справи, що стосуються виселення, порушення контрактів, оренди, також дрібні комерційні справи) [45].

Думаємо, що потребує невідкладної реалізації, раніше висловлена нами пропозиція [40, с. 75-76], щодо запровадження в Україні не тільки суду присяжних, а й відповідної національним традиціям доктрини мирового суду.

За визначенням М. І. Сірого: «З очевидністю українській судовій системі не вистачає мирових судів. Разом з тим, їх створення не може відбуватись на основі штучного виділення до їх можливої майбутньої юрисдикції «всліпу» відібраних складів адміністративних правопорушень. Мирова юстиція потребує визначеності на рівні предмету і методу тих правовідносин, на сферу яких буде поширюватись її юрисдикція» [33, с. 18].

В Канаді кримінальні справи про найменш тяжкі злочини, які переслідуються в сумарному порядку, а також деякі злочини, які переслідуються за обвинувальним актом, розглядаються магістратськими судами (у Квебеку мировими сесійними судами). Їх частка складає понад 90% кримінальних проваджень [24, с. 119].

До підсудності мирових суддів в сфері кримінального судочинства в Україні варто віднести усі справи щодо кримінальних проступків, а також провадження про злочини, які порушуються тільки за заявою потерпілого та підлягають закриттю при досягненні мирової угоди, а також всі інші кримінальні справи, які за приписами норм матеріального і процесуального права можуть бути закриті за примиренням сторін чи у зв'язку з дійовим каяттям.

М. І. Хавронюк та С. Ф. Мироненко називають такі, відомі світовій практиці, системи формування мирових суддів: а) обираються населенням (Бразилія, Венесуела, деякі штати США, деякі суб'єкти РФ, деякі кантони Швейцарії – на різні строки, як правило, від трьох до восьми років); б) призначаються чи обираються (деякі суб'єкти РФ – представницьким (законодавчим) органом на п'ятирічний строк; деякі штати США – губернатором; деякі кантони Швейцарії – вищими судовими інстанціями або радами кантонів на різні строки; Австралія – відповідними органами виконавчої влади

довічно або до досягнення певного віку; Іспанія – Вищим судом правосуддя певної адміністративно територіальної одиниці на чотири роки; Канада – владою провінцій; Нова Зеландія – Генерал-губернатором; Люксембург – Великим герцогом довічно; Уругвай – Верховним судом на чотири роки). [45].

З усіх даних систем формування мирових суддів скоріш за все в найбільшій мірі відповідають принципам правової держави взагалі, та забезпеченню верховенства права, зокрема, модель виборності суддів народом шляхом прямих виборів, Така модель забезпечує більшу незалежність і самостійність суддів та більшу прозорість їх формування для суспільства.

Правова природа інституту мирових суддів передбачає, що вони повинні отримувати мандат довіри безпосередньо від населення, чиї щоденні життєві конфлікти змушені вирішувати мирові судді. Крім того, виборність була б гарантією незалежності мирових суддів від державних органів, що в повній мірі відповідало б принципу поділу влади [7, с. 275].

Як слушно зауважує В. М. Кампо, «Свіжий струмінь в українську судову систему може внести інститут мирових суддів, які за певних умов могли б виступити противагою до старого пострадянського суду. Тому ніхто, крім мирових суддів, не зможе виконати надзавдання, яке стоїть перед державою: дати суспільству дійсно демократичний суд. Ці судді повинні стати гарантами верховенства права, а не як нинішні судді захищати верховенство закону, який сам по собі здебільшого недосконалий та далекий від запитів і потреб народу, бо служить бюрократії. Інакше кажучи, мирові судді можуть забезпечити перехід судової системи від юридичного до соціологічного позитивізму, юридичного постпозитивізму тощо» [8, с. 4].

Мировий суд, як окрема, самостійна гілка судової системи, – на слухну думку С. В. Оверчука, – повинен бути відокремлений від загальних судів (англійська конструкція), підлягаючи, однак, нагляду з боку вищої касаційної інстанції, тобто Верховного Суду (французька конструкція ієрархічності та єдиного касаційного суду). За такої архітекτονіки мирові суди утворюють паралельну до загальних та спеціалізованих судів дволанкову систему, яка складається з місцевих (дільничних) мирових судів, територіальна юрисдикція яких визначається межами територіальної громади (або об'єднаної територіальної громади), та апеляційних мирових судів. Загальні, спеціалізовані та мирові суди (як напівавтономні судові гілки) мають інстанційно «замикатися» на Верховному Суді (як вищому касаційному суді країни). Такий підхід дозволить забезпечити єдність судової системи та судової практики, а щодо миро-

вих судів – реалізувати їх організаційні та процесуальні особливості [19, с. 18].

До позитивних моментів діяльності мирових судів належать: виборність, а отже, незалежність судів від інших гілок влади, простота судового провадження і швидкість розгляду справ, забезпечення більш надійного доступу до правосуддя та процесуальної економії при його провадженні, покращення суспільного контролю за судовою інституцією та довіри до неї, сприяння миру і злагоди в суспільстві, а сам мировий суд, окрім того, може стати гарною практичною школою підготовки професійних суддів для судів загальної юрисдикції і інших судових та правоохоронних установ.

Інститут мирових суддів в сучасних реаліях судочинства має бути запроваджений в правову систему України для розгляду як малозначних адміністративних і цивільних справ, так і в кримінальний процес де до його компетенції варто віднести усі справи щодо кримінальних проступків, а також кримінальні провадження, які порушуються лише за заявою потерпілого, та справи, які можуть бути закриті провадженням за примиренням сторін чи застосування інституту дійового каяття.

Відповідно до ст. 127 Конституції України «Правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних».

Витоки інституту суду присяжних можна вбачати ще в традиційних правилах часів звичаєвого права. В деякій мірі прототипами суду присяжних можна вважати вервні суди, що здійснювалися членами місцевої громади – верви, як органу місцевого самоврядування.

В Руській Правді легалізуються дієві на той час в суспільстві звичаєві норми, їм надається значення норм права, тобто норм, забезпечуваних тепер уже державною владою. За приписами Руської Правди судочинство здійснювалося за участю: князя – він виконував функції суду; вірника – проваджував розслідування; дванадцяти мужів – вирішували питання про справу, де особа не визнавала себе винною; отрока – помічника вірника. Найбільш складні справи (хабарництво, посадові злочини) розглядалися світськими судами спільно з Віче.

Більш чіткого юридичного визначення ідея суду присяжних отримує в подальших законодавчих актах слов'янських народів в XV віці. Згідно ст. 38 Судебника 1497 року, прийнятому Іваном III спільно з Боярською Думою, в судах, які розглядали найбільш важливі справи, мали бути присутні «староста та кращі і добрі люди» без котрих «суду не чинити» [27, с. 58-59].

Разом з тим, у Статуті Великого князівства Литовського 1529 року вказувалось, що «воеводи, старости і державці наші мають у своєму повіті вибрати двох землян, людей достойних, які заслуговують на довіру, привести їх до присяги і встановити такий порядок: якщо пан воевода, староста і державця наш, будучи зайняті нашими або державними справами, самі не встигнуть розглянути справи, то ті два землянина разом із намісниками і маршалками цих наших панів врядників мають розглянути справи і вирішити їх у відповідності до тих прав писаних, які ми дали всій державі». [36, с. 242].

В Україні протягом XV – XVII століть здійснювалося провадження судочинства з таким унікальним інститутом давньоукраїнського права, як копний суд (суд громади). Діяльність його передбачалася загальним кодексом прав для українських земель, а Статут Великого князівства Литовського 1588 року приписував запровадити названі суди на території всієї держави.

Загальною назвою зборів громади, що сходилася для розгляду судової справи, була копа, звідси й назва – «копний» суд (суд громади). Такий суд відбувався за участю всіх членів громади, діяв на підставі звичаєвого права й поєднував у собі розшукові, слідчі та судові функції. Звичаєве право закріпило вироблену протягом віків народом систему засобів, прийомів, що стосувались як окремих моментів проведення (користуючись сучасною термінологією) слідчих дій, так і загалом всього «копного поступку» (судового слідства) і були найбільш ефективними у конкретних історичних умовах [32, с. 71-76]. Значна роль у процесі розслідування належала потерпілому, який був як ініціатором скликання копи і розпочинав судове слідство поданням своєї скарги, так і обов'язковим учасником та основною фігурою всіх судочинних дій, що проводились судом громади.

За Судебником Івана Грозного 1550 року (ст. 62) фактично вже існуючий інститут цілувальників перетворювався на своєрідних присяжних засідателів. Цілувальники разом із кращими людьми і старостами слідкували за правильністю судочинства і засвідчували своїми підписами протокол судового засідання .

В обласних судах мали бути присутніми особи: виборні земські старости з присяжними засідателями, цілувальниками. Їм наказувалося «по всякій справі берегти правду по хрестовому цілуванню без всякої хитрості», «бути носіями мирової совісті».

Отже, суд присяжних належить до надбань слов'янської юридичної науки і може бути предметом національної гордості. Потрібно бережно ставитися до досвіду минулого.

В 1533 році жителі Новгорода уже вибрали 48 цілувальників (добрі люди що приносили клятву цілуючи хрест) кожний місяць четверо з яких засідали в суді як представники громади. Без них закон наказував «суду не чинити. Цілувальникам же наказувалось «в суді сидіти і правду стерегти» [27, с. 108-112, 150-151].

Початок активному процесу демократизації кримінального судочинства в Росії був покладений доповіддю Д. М. Блудова «Про запровадження присяжних стряпчих» імператору Росії 8 вересня 1858 року, де викладені пропозиції про заснування адвокатури. На підставі даних положень були підготовлені Статут кримінального судочинства і Устав про покарання, що накладаються мировими суддями, які були затверджені 20 листопада 1864 року.

Відповідно до названих законів правосуддя здійснювалося мировими суддями і окружними судами, а для визначення у кримінальних справах провини або невинуватості в описаних у законі випадках приєднувалися присяжні засідателі.

Присяжні засідателі для роботи в окружних судах обиралися земськими комісіями. Як правило, це були люди, які мали повагу і довіру співвітчизників. Загальний список присяжних публікувався в місцевих відомостях. Функцію захисника виконували присяжні повірені.

Для участі в роботі суду пропонувалось тридцять присяжних засідателів. Прокурор міг відвести не більше шести засідателів. Підсудні могли заявляти відвід з тією умовою, щоб залишалось не менше вісімнадцяти присяжних. З-поміж останніх за допомогою жеребкування визначалось чотирнадцять засідателів, які повинні були брати участь в роботі суду: дванадцять основних і двоє запасних.

Таким чином, суд присяжних складався із судді і дванадцятьох присяжних засідателів.

Зрозуміло, присяжні починали виконання своїх обов'язків із прийняття привселюдної присяги – обіцянки судити по правді і переконанню совісті, не виправдовуючи винного і не засуджуючи невинуватого.

Коли істина в суді була з'ясована, суд присяжних виносив вердикт.

Вердикт (від латинського *vere dictum*) означає «істинно сказане» є по суті висновком суду присяжних про винність або невинуватість підсудного. Він являє собою узагальнену відповідь присяжних на поставлені перед ними питання.

За результатами судового слідства присяжні давали відповіді на запитання:

Чи мав місце злочин?

Чи винний в ньому підсудний?

Чи з умислом він діяв?

Чи заслуговує підсудний на поблажливість?

Присяжні зобов'язувались прагнути до одностайного рішення при постанові вердикту. Такий вердикт надавав йому більше моральної сили, а на шляху досягнення одностайності неминуче необхідно було б всебічно досліджувати всі обставини і докази. Лише у виняткових випадках дозволялось ухвалення рішення більшістю голосів. При рівності голосів приймалась та думка, яка свідчила на користь підсудного.

Суд присяжних має відроджуватись з урахуванням історичного досвіду його функціонування в минулому. Цей суд діяв у складі судді і 12 присяжних засідателів, які належать до так званих суддів факту, тобто вони виносять вердикт про винність або невинуватість підсудного.

Відродження класичної моделі суду присяжних неминуче спричиняє необхідність активного і всебічного дослідження доказів у суді, розвитку мистецтва аргументації, буде сприяти росту професіоналізму обвинувачів і захисників. Не можна не зауважити, що осудження підсудного своїми ж громадянами, а не чиновниками судового відомства, може сприяти поліпшенню виховного і профілактичного впливу правосуддя.

Заснування суду присяжних в його класичному розумінні, в період судової реформи 1864 року, було найважливішим демократичним завоюванням в дореволюційній Росії, в правовому полі законодавства якої знаходились Україна, Польща, Фінляндія. Прогресивні вчені висловлювали думку про суд присяжних як про продукт національного генія слов'янських народів [25, с. 133].

Прихильники суду присяжних в період підготування судової реформи в Росії 1864 року *висловлювали такі аргументи на користь його заснування*. Якщо визначення винності і призначення покарання належить одним і тим самим суддям, то суди часто можуть визначати ступінь провини так, щоб підсудний підлягав би тому покаранню, якому судді бажали б його піддати. В суді присяжних повноваження по визнанню провини і повноваження про призначення покарання розділені, що обмежує свавілля судів [37, с. 95]. Ці аргументи не втратили свого значення і в наш час.

Що стосується недоліків судочинства в суді присяжних, то вони полягають в тому, що колегія присяжних більш суб'єктивна, ніж професійний суд, члени суду присяжних не завжди мають необхідну юридичну освіту. Ці недоліки дійсно мають місце але вони не носять визначального характеру, компенсуються другими перевагами, усуваються подальшою системою і процесуальною формою

судочинства, яка виступає гарантом від помилок. До речі талант Ф. Н. Плевако, А. Ф. Коні, А. І. Урусова, Н. П. Карабачевського, С. А. Андієвського і багатьох других відомих юристів зростав і розквітав саме за часів функціонування суду присяжних.

Присяжні засідателі для роботи в окружних судах обиралися земськими комісіями. Як правило, в список присяжних включались люди, які мали повагу і довіру співвітчизників. Загальний список присяжних публікувався в місцевих відомостях. Функцію захисника виконували присяжні повірені.

Для участі в роботі суду пропонувалось *тридцять присяжних засідателів*. *Прокурор міг відвести не більш шести засідателів*. Підсудні могли заявляти відвід з тією умовою, щоб залишилося не менше вісімнадцяти присяжних. З числа останніх жеребкуванням визначалось чотирнадцять засідателів, які повинні були брати участь в роботі суду: *дванадцять основних і двоє запасних*.

Таким чином, суд присяжних складався із судді і дванадцятьох присяжних засідателів. За результатами судового слідства присяжні виносили вердикт, в якому давали відповіді на питання: *Чи мав місце злочин? Чи винний в ньому підсудний? Чи з умислом він діяв? Чи заслуговує підсудний поблажливості?*

Вердикт означає «вірно сказане» є по суті висновок суду присяжних про винність або невинуватість підсудного. Він являє собою загальнену відповідь присяжних на поставлені перед ними питання.

В подальшому розгляд справи здійснював суддя. Він отримував вердикт присяжних і в разі згоди з ним продовжував судочинство в загальному порядку виносячи вирок. В разі незгоди з вердиктом суддя міг направити справу на новий розгляд судом присяжних в іншому складі.

Суд присяжних має бути відроджений з урахуванням історичного досвіду його функціонування в минулому. Суд присяжних (сама навіть можливість розгляду кримінальної справи таким судом) виступав найважливішим демократичним важелем захисту прав і свобод людини, обмеження влади правом, зміцнення народного контролю за процесом правосуддя.

Спроба визначити процесуальну форму діяльності суду присяжних зроблена в КПК України 2012 року. Але сама ідея суду присяжних тут витерпіла значну мімікрію і до неможливості спотворена. У ч. 3 ст. 31 КПК України передбачено, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, здійснюється за клопотанням обвинуваченого – «судом присяжних у складі **двох професійних** суддів та трьох присяжних».

Ніякої особливої процесуальної форми провадження тут не розкрито, та і розкрито не могло бути, адже присяжні мисляться як декоративний придаток, що сидить рядом з професійними суддями і «киває» під їх керівництвом.

Стаття 391 чинного КПК України (Закон України від 13. 04. 2012 № 4651-VI) зазначає, що «Нарадою суду присяжних керує головуєчий, який послідовно ставить на обговорення питання, передбачені статтею 368 цього Кодексу, проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. Головуючий голосує останнім».

Тобто, дві поважні людини, не маючих належної юридичної підготовки, під присягою та керівництвом трьох суддів-професіоналів вирішують доленосні для людини юридичні питання, щодо яких вони, мають туманне уявлення (чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою саме статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений; яка саме міра покарання повинна бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати; чи підлягає відшкодуванню шкода, завдана потерпілому, територіальній громаді чи державі і, якщо так, у якому розмірі та в якому порядку; чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності і таке інше).

Але чим такі присяжні відрізняються від народних засідателів часів «розвинутого соціалізму», яких в народі небезпідставно прозвали «кивалами»? Та нічим, окрім того факту що вони будуть отримувати чималу платню. Чи потрібні нам сьогодні такі «дорогі кивали-цілувальники»?!

Пропонувати неосвіченим в юриспруденції людям голосувати по чисто юридичним проблемам, по суті дискредитувати саму ідею суду присяжних. Підкреслимо, що присяжні за Статутом кримінального судочинства 1864 року самостійно виносили вердикт, в якому розв'язували питання для розуміння яких достатньо було здорового глузду (*Чи мав місце злочин? Чи винний в ньому підсудний?*) і не приймали участь в розв'язанні чисто юридичних питань щодо кваліфікації дій підсудного та його покарання.

Колись народні засідателі придумали формулу – «якщо щось не зрозуміло – один головує «за», а інший «проти», головуєчий, голосуючи останнім, розставить крапки над «і».

Запроваджена в новому КПК України глава, що мала б регламентувати діяльність суду присяжних, м'яко кажучи, не витримує ніякої критики.

Ніякого самостійного рішення (вердикту) присяжні, за такої концепції, не приймають, а отже – практично не відповідають ні за

долю справи, ні за свої рішення. Пропонуючи ж їм спільно з суддями вирішувати всі питання судочинства законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і суддів-професіоналів, котрі, за таких умов, свої помилки і зловживання можуть «списувати» на недосвідчених присяжних. Такі присяжні можуть легко стати ширмою судового безглуздя.

По суті за КПК України судочинство повертається не до ідеї суду присяжних в класичній його формі, а до ідеї «народних засідателів-цілувальників». Адже нові присяжні можуть легко стати такими ж «кивали», як і народні засідателі, але ще й клятву будуть приносити, та гроші отримувати. Залишилось їм тільки оригінальні мантії придумати та давати після клятви цілувати або хрест, або Конституцію, або ще щось. Похоже, що упорядники Проекту не з'ясували до кінця відмінностей в моделях суду шефенів, суду присяжних, цілувальників і народних засідателів, та між тим хутко їх змішали до кучі і явили народу нову «гібридну панацею» від судових негараздів.

Нове – давно забуте старе. Суд присяжних має відроджуватись в класичній його моделі.

Особливість класичної моделі суду присяжних:

поділ судової влади на дві відносно самостійні інституції (суд присяжних і професійний суддя), які взаємно контролюють один одного, що створює додаткові важелі стримувань і протидії проти свавілля й можливих проявів корупції та зменшує можливості судових помилок;

відокремлення питання про винність (це питання вирішується присяжними в вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя в вирокі), що обмежує можливості зловживання, корупції та свавілля;

активізація ретельного безпосереднього дослідження доказів в суді та змагальності сторін, чому сприяє, зокрема, той факт, що до початку судового розгляду присяжні не знайомляться з кримінальною справою;

колегіальність прийняття вердикту та численність суддів і широкі права їх відводу, що значно обмежує можливості тиску та корупційних проявів.

Після проголошення вердикту судовий розгляд продовжується суддею за участю сторін в загальному порядку. Суд (суддя) може прийняти рішення про направлення справи на новий розгляд в іншому складі суду присяжних, якщо присяжні винесли незаконний, необґрунтований чи несправедливий вердикт. Це ще одна гарантія справедливого розв'язання справи.

Відродження суду присяжних в такій моделі буде сприяти зміцненню незалежності правосуддя, мінімізації тиску на судову владу, з неминучістю спричинить необхідність активного і всебічного дослідження доказів в суді, розвитку мистецтва аргументації, буде сприяти росту професіоналізму обвинувачів і захисників.

Як слушно відмічає Є. А. Чорнобай адвокати виступають проти суду присяжних тому, що «домовитися» про позитивний розгляд справи із колегією присяжних фактично не реально, у той самий час, як із тим чи іншим суддею цей шлях розв'язання проблеми є давно налагодженим. Разом з тим, коли державний обвинувач чи адвокат виступають перед суддею та ще кількома учасниками процесу, то їхня профнепридатність мало проявляється. А коли доводиться проголошувати промову перед колегією присяжних, а як наслідок і перед більшою глядацькою аудиторією (розгляд справи судом присяжних завжди має громадський резонанс), то можлива фахова ущербність юриста постає в усій красі. Суспільна думка – це велика сила, яка здатна автоматично виключити правника із юридичного співтовариства. Це, у свою чергу, призведе до загострення конкуренції, яка є рушійною силою у напрямі розвитку та самовдосконалення, і як наслідок, – професійний рівень вітчизняних правознавців стане значно вищим. Справа полягає в тому, що в суді присяжних створені найкращі умови для виявлення помилок та зловживань слідства [48, с. 95].

Судове слідство в суді присяжних може сприяти активізації вирішенню архіскладної задачі встановленню істини («Правда ясніша від сонця, та і її з свічкою шукають» – укр. народне прислів'я), а тим самим і мінімізувати можливі помилки. По-перше, присяжні приступають до розгляду справи, не знайомлячись з матеріалами досудового слідства. Це спонукає до ретельного дослідження доказів у суді. Змагальність сторін тут не просто форма, а стає необхідною практичною реальністю, виступає суттєвим каталізатором пошуку істини. По-друге, остаточній оцінці доказів передують судові дебати, в процесі яких фактично продовжується судове слідство в сенсі оцінки і використання досліджених доказів. Тут сторони мають довести вірність своїх суджень перед присяжними. Присяжні, як зацікавлені у найбільш повному і всебічному висвітленні усіх обставин справи, які ними будуть враховуватись при винесенні ними відповідального рішення – вердикту, стають не просто питливим слухачами, а своєю потребою в доказовій інформації та можливих варіантів її інтерпретації, «активізують» сам інститут судових дебатів, що не може не вплинути на всебічність дослідження обставин справи.

З відродженням суду присяжних в Україні стане проблема відродження мистецтва дослідження доказів у відкритому гласному судовому процесі в умовах змагальності сторін, мистецтва судових промов. Сьогодні мистецтво судової риторики має відроджуватись і є надія що з запровадженням суду присяжних так процеси отримують додатковий імпульс і стимул для їх прискорення.

Наразі до Верховної Ради України направлено Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення участі присяжних у здійсненні правосуддя», яким пропонується, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі, здійснюється судом присяжних у складі *одного судді та семи присяжних*. Пропонується норма, згідно якої *вердикт присяжних обов'язковий для головуючого* і має наслідком ухвалення ним відповідного вироку. Зокрема, після проголошення вердикту присяжних головуючий: 1) ухвалює виправдувальний вирок – якщо присяжні визнали обвинуваченого невинуватим у вчиненні злочину; 2) ухвалює обвинувальний вирок із визначенням виду та міри покарання – якщо присяжні визнали обвинуваченого винуватим у вчиненні хоча б одного із злочинів.

Безумовно, це крок вперед в порівнянні з існуючим концептом. Але така концепція судді не отримує належних умов для вільного розсуду щодо справедливого і законного вердикту присяжних. Сенс суду присяжних в розподілі повноважень щодо визнання вини підсудного (розв'язання питань вердикту) з повноваженнями повного юридичного розв'язання справи (питань вироку), при забезпеченні вільного волевиявлення як присяжних так і судді. Судді має бути надано право повернути справу на новий розгляд судом присяжних, в разі незгоди з вердиктом.

Суд присяжних дозволить створити необхідні умови для подальшого втілення ідей правової держави в сфері правосуддя, зміцнити довіру до суду, удосконалювати гарантії справедливості, захисту прав і свобод людини.

З урахуванням досвіду становлення суду присяжних в багатьох країнах та узагальнюючи на інтегративній основі існуючі доктрини судочинства з участю присяжних, вважаємо за необхідне в КПК України главу **«Проведення у кримінальних справах з участю присяжних засідателів»**, викласти в новій редакції *де мають бути викладені такі основні концептуальні положення даного інституту.*

1. *Визначення підсудності справ суду присяжних:* «Суду присяжних підсудні справи про тяжкі і особливо тяжкі злочини, якщо

про це заявили клопотання хоча б одна із сторін, за винятком справ про злочини, розгляд яких пов'язаний з дослідженням доказів, що можуть становити державну таємницю (державна зрада – ст. 111, шпигунство – ст. 114 КК України), а також справ про злочини: у сфері господарської діяльності (розділ 7 КК України), у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розділ 14 КК України), у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та контрольних мереж (розділ 16 КК України) та військових злочинів (розділ 19 КК України)».

2. Складання попереднього списку присяжних засідателів:

«Після призначення справи до розгляду в суді присяжних суддя чи секретар судового засідання, за дорученням і під контролем судді, робить добір кандидатів у присяжні засідателі з загального списку осіб, зарахованих в установленому законом порядку до числа присяжних засідателів, шляхом випадкової вибірки.

Одна й та ж особа не може брати участь протягом року в судових засіданнях в якості присяжного засідателя більш одного разу.

По завершенні добору кандидатів у присяжні засідателі для участі в розгляді кримінальної справи складається попередній список з тридцяти осіб».

3. Визначення складу суду присяжних:

«Списки кандидатів у присяжні засідателі, що з'явилися в судове засідання, без указівки їхньої домашньої адреси, вручаються потерпілому, цивільному позивачу, обвинувачу, підсудному та його захиснику.

Сторонам роз'яснюється право:

- 1) задавати питання кандидатам у присяжні засідателі;
- 2) заявити мотивований відвід присяжному засідателю.

Головуючий роз'ясняє кандидатам у присяжні засідателі їхній обов'язок правдиво відповідати на питання, що їм задаються, а також представити необхідну інформацію про себе і про відносини з іншими учасниками судочинства. Після цього головуєчий опитує кандидатів у присяжні засідателі про наявність обставин, що перешкоджають їхній участі у розгляді кримінальної справи.

Головуючий надає сторонам можливість задати кожному з кандидатів у присяжні засідателі питання, які, на їх думку, пов'язані з з'ясуванням обставин, що перешкоджають їх участі у розгляді кримінальної справи.

Сторони передають головуєчому мотивовані письмові клопотання про відводи, не оголошуючи їх.

Для розгляду кримінальної справи, з числа осіб, яким не було заявлено відвід, шляхом жеребкування обирається дванадцять присяжних засідателів».

4. Статус присяжних засідателів:

«Присяжні засідателі, у тому числі і запасні, вправі:

1) бути присутніми при провадженні судового слідства і брати в ньому активну участь, а також присутніми при проведенні судових дебатів сторін;

2) брати участь у безпосередньому дослідженні доказів, задавати через головуючого питання допитуваним, брати участь в огляді речових доказів, документів та провадженні інших дій, направлених на отримання, дослідження й перевірку доказів;

3) заявляти клопотання про провадження експертиз, а також про необхідність судового доручення слідчим органам щодо провадження необхідних слідчих дій і надання суду протоколів і всіх отриманих доказів за наслідком їх здійснення;

4) вносити клопотання перед головуючим про тлумачення норм закону, щодо кримінальної справи, роз'яснення змісту оголошених у суді документів й інших неясних для них питань і понять;

5) здійснювати необхідні записи або технічне документування судового слідства та користуватися ними при підготовці в дорадчій кімнаті відповідей на поставлені перед присяжними засідателями питання;

6) обговорювати питання вердикту в дорадчій кімнаті.

Присяжні засідателі не вправі:

1) порушувати принцип презумпції невинуватості підсудного, принижувати честь і гідність будь-яких учасників процесу, незаконно обмежувати їх права і свободи;

2) відлучатися з залу судового засідання під час слухання кримінальної справи;

3) проявляти упередженість та висловлювати свою думку щодо кримінальної справи до обговорення питань в дорадчій кімнаті при винесенні вердикту;

4) спілкуватися з особами, які не входять до складу суду, з приводу обставин кримінальної справи;

5) отримувати доказові матеріали судовим засіданням;

6) порушувати таємницю наради і голосування присяжних засідателів щодо вердикту».

5. Питання вирішувані присяжними засідателями при винесенні вердикту:

«По кожному з днів, у здійсненні яких обвинувачується підсудний, ставляться три основних питання:

Чи доказано, що відповідне діяння мало місце?

Чи доказано, що це діяння вчинив підсудний?

Чи винен підсудний у вчиненні цього діяння?

У випадку визнання підсудного винним ставиться питання: *«Чи заслуговує він милостивості або особливої милостивості?»*.

Питання, що підлягають розв'язанню присяжними засідателями, ставляться у відношенні кожного підсудного та кожного діяння окремо.

6. Винесення вердикту:

«Присяжні засідателі під час обговорення поставлених перед ними питань мають прагнути до прийняття одностайних рішень. Якщо присяжним засідателям під час обговорення протягом 4 годин не удалось досягти єдності, то рішення приймається головним суддею.

Обвинувальний вердикт вважається прийнятим, якщо за позитивні відповіді на кожне з трьох поставлених перед присяжними питань, включаючи питання про винність підсудного, проголосувала більшість присяжних засідателів.

Виправдувальний вердикт вважається прийнятим, якщо за негативну відповідь на кожний з поставлених у питальному листі основних питань проголосувало не менш шести присяжних засідателів.

Вердикт присяжних підписують старшина і всі присяжні засідателі».

7. Подальше судочинство після проголошення вердикту:

«Після проголошення вердикту судовий розгляд продовжується за участю сторін в загальному порядку.

При винесенні колегією присяжних засідателів вердикту про невинність підсудного головуючий суддя, в разі згоди з вердиктом, проголошує його виправданим. При цьому підсудний, що знаходиться під вартою, негайно звільняється з-під варти в залі судового засідання.

При винесенні присяжними засідателями виправдувального вердикту, з яким погоджується головуючий суддя, подальший судовий розгляд справи спрямовується на розгляд питань, пов'язаних з розв'язанням цивільного позову, розподілом судових витрат, визначенням долі речових доказів та застави, забезпечення прав учасників процесу.

У випадку винесення обвинувального вердикту, з яким згоден головуючий суддя, останнім визначається процедура дослідження обставин, пов'язаних з кваліфікацією вчиненого підсудним діяння, призначенням йому покарання, розв'язанням цивільного позову й

інших питань, що вирішуються судом при постанові обвинувального вироку.

Після завершення судового слідства суддя призначає судові дебати, а по їх завершенні самостійно виносить вирок у загальному порядку в дорадчій кімнаті.

Суд (суддя) може прийняти рішення про направлення справи на новий розгляд в іншому складі суду присяжних, якщо присяжні винесли незаконний, необґрунтований чи несправедливий вердикт».

Висновок: У суді присяжних відокремлюється питання про винність (це питання вирішується присяжними в вердикті) від питання про покарання (це питання вирішує суддя в вирок), чим по суті судова влада ділиться на дві взаємно контролюючі частини, що обмежує можливості зловживання, корупції та тиску на судову владу, зміцнює принцип неупередженості і незалежності суду та зменшує ризик судових помилок. Саме така модель має біти запроваджена в КПК України.

Окрім суду присяжних в Україні має бути відроджена історично притаманна нашому народу доктринальна модель мирового суду.

Діяльність суду присяжних та мирових суддів логічно відносити до особливих форм провадження та більш детально регламентувати в окремих главах КПК України, а організаційно-правові питання їх формування, статусу, принципів, компетенції та гарантій діяльності визначити в окремих законодавчих актах.

Перспективи подальшого дослідження даної проблеми вбачаються в розробці окремих законопроектів та моделей правових норм щодо розгляду справ судом присяжних та мировими суддями.

Література:

1. Ахтирська Н. М. Становлення суду присяжних в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 5. С. 83–89.
2. Бобрищев-Пушкин А. М. Эмпирические законы деятельности русского суда присяжных. Москва, 1896. 620 с.
3. Бушная Н. В., Чуниха А. А., Гусейнова И. С. Суд с участием присяжных заседателей как индикатор «здоровья общества». Наука и школа. 2017. № 3. С. 40–47.
4. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності: дисертація к. ю. н.: 12. 00. 09. ; Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2017. 225 с.
5. Гловюк І. В. Вердикт присяжних: de lege ferenda. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 358–361.

6. Добровольская С. И. Суд присяжных: актуальные проблемы организации и деятельности: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 09. Москва, 1995. 231 с.
7. Дорошков В. В. Мировой судья. Исторические, организационные и процессуальные аспекты деятельности. Москва: НОРМА, 2004. 320 с.
8. Кампо В. М. Мирові судді та громадські мирові судді в Україні: проблеми та перспективи впровадження. Київ: Ін-т громадян. сусп-ва: ТОВ «ІКЦ Леста», 2007. 40 с.
9. Карнозова Л. М. Суд с участием присяжных заседателей. Судебная реформа: проблемы и перспективы. Москва: НОРМА, 2001. С. 182–195.
10. Карпов Н. С. Усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді. *Фінансові розслідування: імплементація європейського досвіду в Україні*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 19 травня 2017 р.). Ірпінь: НВТ «Правник», 2017. С. 12–20.
11. Кони А. Ф. Судебная реформа и суд присяжных. Собрание сочинений: в 8 т. Москва: Юрид. лит., 1967. Т. 4. 542 с. 231.
12. Курманова М. С. Суд присяжных за новим КПК України. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в умовах євроінтеграції*. Матеріали укр.-польск. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15 листоп. 2013 р.). Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 212–214.
13. Ларин А. М. Иного пути для нас нет: открытое письмо противникам суда присяжных. Российская юстиция. 1999. №2. С. 8-9.
14. Лисюк Ю. В. Суд присяжных в Україні: шлях до відродження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 200–204.
15. Лонская С. В. Мировая юстиция в России. Калининград, 2000. 215 с.
16. Маляренко В. Позитиви і негативи суду присяжных. *Право України*. 2000. № 3. С. 3-12.
17. Михеенко М. М. Від суду шефенського до суду присяжных. *Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні*: Вибрані твори. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 239 с.
18. Молдован А. В., Савченко В. А., Садова Т. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, США. Навчальний посібник. Київ: Алерта, 2014. 334 с.
19. Оверчук С. В. Запровадження мирової юстиції в умовах судової реформи в Україні: теоретико-правове дослідження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2019. № 1(19). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2019/n1/18osvrvu.pdf>.
20. Петрухин И. Л. Суд присяжных: проблемы и перспективы. *Государство и право*. 2001. №3. С. 5-15.
21. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.
22. Пушкіна О. В., Чебікіна Т. С. Інститут присяжных: історичні аспекти й сьогодення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Юридичні науки». 2014. Випуск 6-2. Т. 4. С. 126–129.
23. Радутная Н. В. Суд присяжных. Москва, 1991.

24. Решетников О. М. Правовые системы стран мира. Москва: Юрид. лит., 1993. 412 с.
25. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Петроград, 1916. С. 133.
26. Романюк Т. Не зовсім присяжні. *Віче*. 2013. № 15. С. 20–21.
27. Российское законодательство X-XX веков. Москва, 1985. Т. 2. С. 58-59, 108-112, 150-151.
28. Рощина І. О., Цигалій С. О. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування. *Юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 188–193.
29. Русанова І. Становлення суду присяжних в Україні: деякі міркування. *Право України*. 1999. №7. С. 71-73.
30. Сакальська О. В. Засоби й тактика розслідування злочинів у процесі судового слідства на копному суді в Україні в XV-XVII століттях. *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах*. Ч. 1. Київ: НАВСУ, 2001. С. 71-76.
31. Сборник законовъ о волостномъ и мировомъ судѣ. С.-Петербургъ: Типографи «Ш. Буссель», 1914. 519 с.
32. Сиза Н. П. Суді і кримінальне судочинство в добу Гетьманщини. Київ, 2000.
33. Сірий М. І. Конституційні засади розбудови судової системи України. *Конституційні аспекти судової реформи в Україні: Мат-ли науково-практичної конференції 24-25 березня 2011 р.* Львів: ФОП Кундельський Г. Л., 2011. С. 13-19.
34. Соловей В. Переваги та недоліки створення інституту суду присяжних в Україні. *Аналітика*. 2012. № 3 (117). С. 88-89.
35. Солодков А. А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: автореферат дисертації к. ю. н.: 12. 00. 09. ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків, 2015. 20 с.
36. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том І. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.
37. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложением рассуждений на коих они основаны, изданные государственной канцелярией. Ч. 3. СПб, 1867. С. 95.
38. Теремецький В. І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Форум права*. 2012. № 3. С. 728–735.
39. Тернавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 / Київ, 2007. 220 с.
40. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. Київ: А. С. К., 2003. С. 72-76.
41. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 15-те, доп. і перероб. Київ: Правова Єдність, 2018. 854 с.
42. Тертишник В. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 274–278.

43. Турман Н. О. Специфіка здійснення судового розгляду за участю присяжних. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 426-431.

44. Уголовный процесс европейских государств (Criminal Procedure of European States). Монография. Под ред. Самарина В. И., Луцка В. В. (Ed. Vadzim Samaryn and Vasyl Lutsyk) Москва (Moscow): Проспект, 2018. 660 с.

45. Хавронюк М. І. Мироненко С. Ф. Чи потрібні в Україні мирові суди? URL: <http://www.scourt.gov.ua>

46. Хаматова Е. В. Мировые судьи в судебной системе России. *Мировой судья*. 2004. № 2. С. 6-12.

47. Цибуляк-Кустевич А. С. Мировая юстиция: дис... . канд. юрид. наук: 12.00.10; Нац. юрид. унт ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 275 с.

48. Чорнобай Є. А. Суд присяжних в Україні: pro et contra. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1160-1162. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_190.pdf.

49. Щерба В. М., Юхно О. О. Кримінальне провадження в суді присяжних: монографія / За заг. ред. О. О. Юхна. Харків: Панов, 2018. 274 с.

50. Яновська О., Дика Н. Модель мирового суда в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. №2. С. 100-104.

Volodymyr Tertyshtnyk

Doctor of Law, Professor

Draw Justice and Jury in the Labyrinth of the Reforms

The article reveals the problems of improving the legal Institute, the doctrine and procedural models of the activity of the Court of jury, analyses the doctrinal aspects of introduction in Ukraine of the Institute of justices of the peace.

The article is devoted to the complex study of the problems of legal certainty of the Institute Court jury and settlement of Justice, justification of the necessity of its implementation in the legal system of Ukraine. It is necessary, that the jury will create the necessary conditions for the further implementation of the ideas of legal State in the area of Justice, to strengthen the credibility of the Court, to improve guarantees of Justice, protection of rights and freedoms.

Trial by jury must be the defendants case on crimes against life and health, and private property, in consideration of which the defendants Bush may be prescribed penalties in the form of a prison sentence of more than 8 years, if it is said the petition of the defendant, and also the case of crimes, for the Commission of which the law stipulates a prison sentence of over 15 years.

To the positive aspects of activity of the justices of the courts include: the election and the independence of the courts from the other

branches of power, ease of judicial proceedings and the rate cases, ensuring the reliable access to justice and procedural economy in its proceedings, improvement of public control over the judicial institution, and confidence to promote harmony in society. In addition to the justice court may become a good practical professional training skulls Provided suggestions concerning the determination of the jurisdiction of the Court, the jury and the justices of the courts, the composition of the Court, order of formation and activity.

In court, jurors separates the issue of guilty on the question of punishment than on the merits of the judicial branch is divided into two mutually controlling part that limits the ability of abuse, corruption and pressure on the judicial power, strengthens the principle of impartiality and independence of the Court and reduces the risk of miscarriages of Justice.

Taking into account the experience of the Court's formation chartered in many countries and summarizing on the integral basis of the current litigation doctrines involving the chartered, consider it necessary in the CPC of Ukraine chapter "criminal proceedings involving chartered the new version where such basic conceptual provisions of the Institute should be outlined.

The juror have their own make verdict, which solve three main issues: is it proven that the relevant act has occurred? Is it evidence that this act has committed the defendant? On the other hand, blame the defendant in the committing of this act? Jurors during the discussion of the questions assigned to them should strive for the adoption of unanimous decisions. If the sworn assessor in the discussion did not achieve unity, the majority of votes takes the decision.

The indictment is deemed accepted if the positive answers to each of the three assigned questions, including questions about the guilt of the defendant, voted most chartered assessors. The acquittals verdict is considered accepted if for a negative answer to each of the questions asked by the question, no less than six chartered assessors voted for each letter. A court (judge) may decide to send a case to a new consideration in another part of the Court of Chartered, if the jury has taken over his opinion illegal verdict.

This model has bits implemented in the CPC of Ukraine. In addition to court jurors in Ukraine should be revived historically characterized by our people as a model of the magistrate's Court. Provided suggestions for determining the jurisdiction of the Court, the jury and the justices of the courts, the composition of the Court, order of formation and activity.

Keywords: trial by jury, the judicial investigation, the verdict.

Халапсіс Олексій Владиславович
доктор філософських наук, професор

ВІД МОНАРХІЇ ДО РЕСПУБЛІКИ: ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Вигнання царя Тарквінія Гордого в Стародавньому Римі пройшло на-
прочуд швидко та безболісно. Хоча цар був верховним жерцем, інші
жерці не намагалися оскаржувати його вигнання, лише наполягавши на
необхідності збереження його життя. Армійські командири не вважали
за зраду перехід на бік повсталого Міста. Сенатори, чия місія як старій-
шин полягала у підтримці традицій і укладу життя громади, не лише не
перешкоджали революції, але й фактично її очолили. Все це свідчить про
те, що хоча вигнання царя і було безпрецедентним випадком в історії
раннього Риму, воно не руйнувало саму модель світобудови.

Республіка так відносно легко встановилася у Римі саме тому, що ідея
спільної справи, під якою розумілася колективна зацікавленість у процві-
танні цього нового світу, була закладена тут із самого початку. Обрані (з
найдостойніших) царі повинні були ефективно керувати «римським бізне-
сом», і доки вони з цим справлялися, доки вони забезпечували паритет
інтересів різних груп суспільства, його стабільний територіальний ріст та
мали підтримку богів, проблем не виникало. Коли ж в ефективності цар-
ської влади виникли сумніви, її просто замінили іншою формою правління,
але сам принцип громади (і ідея спільної справи, що була покладена в
його основу) залишився недоторканим. Тарквіній Гордий порушив не-
гласний «суспільний договір», за що і був відсторонений. Але це відсто-
ронення не призвело до скасування самого договору (укладеного між
людьми і богами), а лише – до його модифікації.

Позбавлення від царської влади, яке знаменувало собою розрив з
останніми елементами традиційного світу, поставило на порядок денний
питання про необхідність розробки моделі, яка могла б легітимізувати
ідеал спільної справи. Ця модель відома як «Римська республіка». За ха-
рактером політичних форм вона протиставляється царській моделі, але
в світоглядному плані вона виступає логічним розвитком римської ідеї,
яка ніколи не була пов'язана ні з уявленням про божественне поход-
ження влади, ні з концепцією абсолютної (та спадкової) монархії. На-
ступність між царським і республіканськими періодами римської історії
виражалася в єдності вихідних патернів, що визначають характер рим-
ської ідеї. Римське суспільство сформувалося не «під царя» і навіть не
«під богів». Царі і боги служили засобами цементування громади, на-
дання їй сакрального характеру; саме останній, що виражав уявлення

про «загальне священство» як колективне сакральне начало, був покладений і в основу політичної доктрини. Питання про конкретні форми управління (чи буде на чолі громади стояти обраний довічно цар, чи магістрати, які обираються на обмежений час) виявляється другорядним. Ідея колективної зацікавленості в успіху спільної справи була властива римському проекту з самого початку, просто нова модель дозволяла йому (проекту) реалізовуватися більш ефективно, сприяючи як приходу до влади найбільш здібних членів громади, так і забезпеченню контролю народу над діяльністю уряду.

Ключові слова: Тарквіній Гордий, республіка, монархія, римська громада, цар, Стародавній Рим.

Римська громада в період свого формоутворення реалізує не племінні принципи соціальної організації, а шукає нові алгоритми, які можна назвати «принципом команди». Інакше і бути не могло в суспільстві, яке з'явилося на *новому місці*, що стало центром тяжіння вже готових етнічних структур, окремих шукачів пригод і численних деєтнізованих особистостей, спраглих кращої долі. Протиріччя між багатими і бідними, лідерами і аутсайдерами, талановитими і безталанними є завжди, але ці протиріччя відступили на другий план перед спільними завданнями, що виникли із спільних же інтересів.

Цей командний дух буде присутній протягом всієї римської історії. Місто дуже швидко стало рости і поширювати свій вплив на навколишні народи, щоб встиг сформуватися стан родової аристократії, який б чітко протиставляв себе нижчим верствам. Аристократія («батьки» часів Ромула і «нащадки батьків» – у майбутньому), звичайно, виникла, але вона не була непроникною для вихідців з плебеїв або навіть для іноземців. У царський період традиції римськості ще взагалі не встигли пустити коріння, адже Місто заснували емігранти з різних племен, а не представники одного племені.

Засновниками громади були не племінні вожді, а харизматичні особистості, що зібрали навколо себе всіх тих (пасіонаріїв), хто не зміг або не схотів вписатися в структуру традиційних італійських суспільств і готовий був ризикнути «почати все з нуля». Легенда про божественне походження Ромула мала на меті затвердити не божественність влади, а сакральність самої громади, і ця мета була успішно досягнута. Священний характер римського суспільства, його тісний контакт з богами-покровителями і міфологія, що лежить в основі такого світогляду і яку треба було ще розробити наступникам Ромула, – всі ці обставини стануть визначальними для подальшої еволюції цієї оригінальної цивілізації, що зробила неоціненний внесок у духовну скарбницю людства.

Антична традиція налічує сім римських царів¹ (не рахуючи Тита Тація, який деякий час був співправителем Ромула). Більшість сучасних вчених вважають перших чотирьох (латино-сабінська династія) легендарними персонажами, визнаючи історичність трьох останніх царів (етруська династія).

Барон Ш. Л. Монтеск'є вважав однією з причини процвітання Риму те, що всі його царі були великими людьми [1, с. 262]. Можливо, це і перебільшення, але якщо відомі нам образи перших семи римських правителів хоча б частково відповідають особистостям реальних людей, то слід визнати, що римлянам із царями пощастило, бо кожен з них зробив значний внесок не тільки в облаштування життя громади, але й у вироблення відповідних світоглядних стратегій; римлянам став у нагоді навіть негативний досвід.

В історії чимало прикладів того, як певне дійство, починаючись з великим пафосом та залучаючи на перших порах величезні маси людей (а ще більше їх число просто втягуючи в свою орбіту) через нетривалий час тихо і скромно закінчувалося, багато суспільств, що подавали великі надії, розсіювалися вітром історичних змін, багато народів, що вселяли сусідам повагу або наводили на них жах, зникли. Деякі міста, що випромінювали могутність і багатство, перетворювалися в будівельний матеріал для якогось мізерного поселення, яке викликає у мандрівників подив невідповідністю колишньої величі і нинішнього жалюгідного стану, а деякі міста і зовсім зникали з географічної мапи, в мороку забуття чекаючи на свого Генріха Шлімана.

Амбітний проект Ромула мав всі шанси згорнутися, вилившись у щось цілком пересічне, зі смертю (зникненням) свого харизматичного і надзвичайно діяльного автора. Ромул фактично з нуля запустив соціальний механізм, але він не задавався метою надати йому якусь духовну єдність. Цю задачу вирішив його наступник Нума Помпілій (715–673/672 рр. до н. е.), який провів деякі адміністративні реформи, розробив новий календар і т. ін.; він був єдиним царем, за правління якого римляни не воювали.

Але, мабуть, головна заслуга Нуми Помпілія полягала у встановленні *державного культу*. Значення цього заходу важко переоцінити, бо релігія була єдиною формою ідеології, яка могла згуртувати суспільство. Нума був реформатором, а не пророком, він не вигадав нову релігію і не залишив після себе одкровення. Він упорядкував і привів до єдності існуючі латинські, сабіянські та інші культи, які лягли в основу подальшої еволюції римської релігійної системи. Римський патріотизм, про який йтиметься, як раз і виникає з усвідомлення громадянами свого священного обов'язку

щодо захисту спільних вівтарів. Можна сказати, що якщо Ромул створив громаду, то другий цар надав їй духовної цілісності.

Третій римський цар Тулл Гостілій прославився військовими діями, розширенням меж Риму і подвоєнням чисельності його жителів. Анк Марцій, четвертий цар, доклав зусиль для розвитку землеробства, ремесла і торгівлі; за миролюбством він був подібний до Нуми Помпілія, але при цьому вів успішні війни з сусідами, які зазіхали на територію Римської держави. При п'ятому царі, Луції Тарквінії Пріску (Тарквінії Древньому), Рим остаточно став лідером латинського союзу, були побудовані храм Юпітера Капітолійського, цирк, а також міська каналізація (Слоаса Maxima, яка частково функціонує і в наш час).

Сервій Туллій – шостий цар – провів центуриатну і грошову реформи, сприяв зростанню добробуту суспільства, викупував з рабства бідняків тощо. При ньому ж був прийнятий закон, який зробив плебеїв громадянами і встановив інші принципи проходження військової служби; за рахунок надання плебеям римського громадянства, Сервій Туллій вирішив задачу не тільки єдності громади, а й поповнення армії.

Оскільки до Сервія громадянами вважалися лише патриції, то цілком природньо, що і народні збори – куріатні коміції – представляли собою збори патриціїв. Оскільки тепер громадянами стали і плебеї, то природньо було б допустити їх до обговорення та прийняття політичних рішень. Однак якщо всі громадяни матимуть однакові політичні права, то неминуче голос найбільш видатних, родовитих і заслужених потоне у криках черні. У той же час, якщо плебеям не надавати політичних прав, то важко від них вимагати поваги до законів, у обговоренні та прийнятті яких вони не брали участь.

Цар пішов на хитрість. Наділивши всіх громадян політичними правами, він перетворив ці права в пусту формальність, провівши поділ за майновим цензом. Всі громадяни були розподілені на сім класів, причому перший, що складався з тих, хто мав сто тисяч фунтів міді, отримував 98 голосів, а всі інші шість класів – всього 95 голосів в сумі [2, с. 19]. Таким чином, кожен громадянин міг тішити своє самолюбство думкою про участь у вирішенні державних питань, але при цьому фактична влада залишалася в руках заможних верств населення.

Луцій Тарквіній Гордий, сьомий і останній цар Риму, прославився успішними завоюваннями і широким будівництвом, а його тиранія і безчинства його синів сприяли формуванню у римлян стійкого імунітету до царської влади і встановленню республіки, яка формально ніколи не буде ними скасована.

Майже у всіх стародавніх суспільствах верховна влада мала сакральний характер, бо лише через співвіднесення з вищою реальністю державні інститути отримували свою легітимність. Як відомо, форми легітимації відображають панівні в суспільстві світоглядні імперативи. Якщо в більшості сучасних держав легітимація влади тою чи іншою мірою пов'язується з уявленням про виражену *волю народу*, то в більшості давніх суспільств вона пов'язувалася з ідеєю *сакрального походження* верховного носія влади та/або його права на *сакральну функцію*. У деяких суспільствах правитель був богом, в деяких – нащадком богів, їх обранцем і т. д.

Для древніх лідерів право на владу було питанням *релігійним*, бо як інакше воно могло б бути обґрунтоване, якщо не апеляцією до сили, яку їх піддані вважали священною? Приміром, японський імператор, який має номінальну владу та значний авторитет в своєму суспільстві, і на сьогодні багатьма своїми підданими вважається нащадком богині Аматерасу². І це стосується не лише політеїстичних релігій. Перший єврейський цар Саул, якщо вірити біблійному оповіданню, був обраний безпосередньо Богом і помазаний на царство його пророком Самуїлом³.

Схожа ситуація складається і з обранням римських царів, хоча сама процедура вибору залишається не цілком зрозумілою. Як зазначає А. М. Сморгков, «... можливо, це було неформальне проголошення воїнами свого вождя, чому в римській практиці відповідає *acclamatio* (проголошення)» [5, с. 135]. Не виключено навіть, що їх повноваження щороку продовжувалися. Римський рік починався 1 березня. 23 лютого римляни відзначали свято, присвячене богіві рубежів Терміну, і саме цей день вважався останнім у році, а дні з 24 по 28 лютого були додатковими [5, с. 124]. Саме на 24 лютого припадало дуже специфічне свято, яке називалося *Regifugium* («Втеча царя»). Точний зміст цього свята невідомий, тому нині існують різні його інтерпретації і різні паралелі з іншими культурами. Можливо, справа була в символічному акті припинення царських повноважень з подальшим відновленням царя на посаді⁴.

Як би там не було, влада царя була виборною, одноосібною (хоча й не абсолютною) та довічною (навіть якщо і не юридично, то фактично). Більшість дослідників сходяться на тому, що вона була сакральною, а сама особистість царів розглядалася римлянами як священна. Набуття влади відбувалося за допомогою процедури інавгурації після попередньої згоди богів. Царі були верховними жерцями, а їх рішення з судових питань створювали прецеденти, що мали силу закону. Культ царів продовжував діяти і з встановленням республіки, а їх золоті статуї знаходились на Форумі аж до

початку V століття. Всі ці факти нібито однозначно свідчать про наявність концепції божественного походження царської влади.

Однак римська політична модель царського періоду мала суттєві відмінності від більшості інших стародавніх суспільств. По-перше, в Римі не встановилася спадкова монархія, а тому божественна санкція була не одноразовою, як в тих випадках, коли засновник династії передавав її своїм спадкоємцям; тут же кожне обрання царя вимагало *нової* санкції. По-друге, влада римських царів не була абсолютною, оскільки основні рішення, що стосуються життя громади, приймалися сенатом і народними зборами (коміціями); деякими істориками вона позначається як влада довічного магістрату, діяльність якого була підпорядкована звичаям і законам [6, с. 18]. По-третє, не передбачалося обрання царя богами (Юпітером), а лише затвердження ними кандидата, обраного сенатом і народом Риму. Отже, *ініціатива* йшла від громади, а не від богів, яким необхідно було лише погодитися або відкинути цей вибір. По-четверте, жерці, що посвячували царя, самі були не членами закритої касты, а лише *обраними* представниками громади, яким вона довіряла *вести справи* з богами. По-п'яте, римляни ставилися до богів як до *покровителів* громади, а не як до її керівників; завданням же царів (як і пізніше – республіканських магістратів) було не виконання волі богів, а лише підтримання з ними миру (*pax deorum*). Тому я ризикну стверджувати, що римське суспільство з самого початку будувалось на світському ґрунті, а царська влада ані під час свого функціонування, ані в наступні епохи не сприймалася громадянами як священна.

¹ При перекладі титулу перших семи правителів Риму на українську мову виникають, так би мовити, філологічні (і культурно-історичні) труднощі. Традиційно правителів від Ромула до Тарквінія Гордого українською називають «цар». Майже всі філологи визнають, що слов'янське «цар» походить від когномену Гая Юлія Цезаря, зв'язок з яким (спочатку кровний, а потім – духовний) підкреслювали правителі від Августа до Ромула Августа (а згодом – і візантійські імператори, а також правителі Священної Римської імперії). Виходить, «царі» з'явилися декількома століттями раніше, ніж, власне, «цезарі». Більш того, самого Г. Юлія Цезаря звинувачували в прагненні до царської влади, а його вбивці свій вчинок пояснювали бажанням зберегти республіку. Якщо ставити знак рівняння між поняттями «цар» і «цезар», то виходить, *Цезаря вбили за намір стати цезарем*.

З іншого боку, титул «гех», яким позначалися перші правителі Риму, стосовно західноєвропейських монархів (Іспанії, Франції, Англії тощо) на українську мову перекладається як «король». Такий же переклад прийнятий і в інших слов'янських мовах. Приміром, польські королі латиною титулувалися як «гех» (латинська легенда присутня на всіх польських середньовічних монетах), але самі поляки називали свого правителя «ко-

Взагалі, коли мова заходить про сакральність влади, а тим більше – про її божественне походження, то імпліцитно мається на увазі існування певної світоглядної системи, в рамках якої верховна влада сприймається *підданими* як божественне встановлення, а її носій – або як бог, або як знаряддя вищих сил; у будь-якому випадку, це *особлива* постать, що стоїть завідомо вище «всіх інших» в силу особливого онтологічного статусу, властивого йому як «обранцю богів». Таке уявлення про вищу владу характерне для стародавніх

ролем», а свою країну – *Krylestwo Polskie*. Виходячи з цих міркувань, римських рексів логічно було б називати «королями» (наприклад, англійці називають їх словом «king» – так само, як і своїх монархів).

Але і тут не все просто. Слов'янське «король» походить від імені Карла Великого, який був правителем франків і лангобардів, але вершини своєї політичної кар'єри досяг в титулі «імператора» (на численних монетах його посада вказана як «IMP (erator) AVG (ustus)»). «Конунги», «кеніги», «кінги» були і до Карла; він же став першим імператором в Західній Європі (офіційно іменуючись «римським імператором»). Проте слов'янське «король» закріпилося не за імператорами, а за правителями іншого статусу. До того ж, Карл Великий народився через півтора тисячоліття після заснування Риму, та й до римської історії (не дивлячись на свій гучний титул) не мав жодного відношення, в зв'язку з чим переклад слова «rex» як «король» не менше безглуздо, ніж його переклад як «цар».

Як бачимо, якщо враховувати історію походження слов'янських слів «цар» і «король», зокрема – їхні неслов'янські коріння, то жодне з них не може вважатися *повноцінним еквівалентом* титулу давньоримських рексів. Однак є історіографічна традиція, в якій за першими сімома правителями Риму закріпився титул «цар». Я не бачу гострої потреби ламати цю традицію, але слід пам'ятати, що «римський цар» – це, м'яко кажучи, не зовсім те, що, скажімо, «російський цар» або «болгарський цар». Значення багатьох слів протягом століть змінюється істотно, а тут взагалі особливий випадок, бо лінія, розпочата в Римі (де з'явилися «рекси», «цезарі» і «імператори») перетнулася з лініями розвитку народів Західної та Східної Європи, які використовували римські зразки (титули правителів – лише окремий випадок) для вибудовування власних світів, в яких «за визначенням» вони (ці зразки) не могли функціонувати так само, як і в суспільстві, яке їх породило. Згодом результат вже постримської еволюції ми використовуємо для ідентифікації римських же форм життя, вважаючи виправданим перенесення понять з нашого суспільства в стародавнє на тій підставі, що оскільки наші поняття (як ми побачимо далі на прикладі з «республікою») походять від давніх, вони повинні б їм відповідати. Нам складніше перекласти титул «султан» словом «цар» або «король», оскільки ми відчуваємо різницю в культурно-історичних умовах, при яких ці титули були актуальні, а ось з римським світом різницю ми відчуваємо не завжди. Тому при перекладі навіть, здавалося б, близьких за значенням термінів, слід пам'ятати зазначену умовність і не потрапляти в полон «еквівалентів».

монархій (серед нечисленних винятків можна, мабуть, назвати деякі грецькі поліси), для європейських середньовічних королівств тощо; ці ж якості (з певними застереженнями) приписують католики *папі* як наступникові апостола Петра і наміснику Сина Божого. Наскільки подібні уявлення були властиві стародавнім римлянам?

Церемонія інаугурації царів носила явно виражений релігійний характер, а роль самих авгурів (звідси – і назва церемонії) полягала в тлумаченні волі богів, бо римлянам необхідно було впевнитися в їх згоді. Ромул був першим, хто пройшов цю процедуру, в чому можна бачити підтвердження ідеї священного характеру царської влади в стародавньому Римі, адже саме боги в особі Юпітера дозволили йому очолити громаду.

Але не будемо поспішати з висновками. Те, що царем став саме Ромул, цілком природно, оскільки саме йому належала ініціатива заснування Міста, і саме він був загальноновизнаним лідером колективу, що формувався. Важко повірити, що пасіонарії, які стікалися до нього з усієї Італії, могли серйозно сприймати його божественний патент. Ромул обіцяв (і давав) їм можливості, яких вони були б позбавлені, залишаючись у звичному для себе середовищі. Його популярність пов'язана з тим, що багато людей зробили ставку на його проект, і ця ставка зіграла. Навіть природне відчуття вдячності вимагало особливої поваги до нього, як і пізніше – до його пам'яті.

Однак обожнювання Ромула навряд чи вплинуло на ставлення римлян до самої царської влади, адже якщо б вони вважали, що остання є необхідним елементом божественного світоустрою, то відразу ж після зникнення Ромула богам була б запропонована кандидатура нового царя. Цього не сталося. Протягом цілого року місце, залишене божественним Ромулом, було вакантним. Містом правили сенатори, які розподіляли між собою за жеребом царські повноваження на 5 днів (за іншими даними – навіть на один день). Такі «п'ятиденки» могли задовольнити амбіції батьків Міста, багато з них отримували можливість «побути царями», але очевидна неефективність таких короткострокових правлінь змусила відмовитися від цієї практики. Підкреслюю: не релігійні причини змусили повернутися до інституту монархії, а цілком практичні (навіть – технічні) міркування.

Сам Ромул не був сенатором, він стояв біля витоків громади і був як би *над* процесом. А ось після його смерті (вознесіння?) проблема верховної влади повстала в повний зріст. Оскільки Ромул не залишив потомства чоловічої статі (а вождем громади міг бути тільки чоловік-воїн), логічно було б очікувати, що його наступником стане хтось із сенаторів. Але сенатори царської епохи – це голови

патриціанських родів. Якщо не рахувати «п'ятиденок» інтеррегнуму, ніхто з цих патріархів не міг претендувати на царську владу, бо якби якийсь сенатор став царем, його рід автоматично отримав би перевагу над іншими. Тому царі не були сенаторами; більш того, вони не були навіть патриціями.

Остання обставина здається вражаючою лише на перший погляд. Патрицій – член роду, і якби він став царем, то виникли б складнощі юридичного характеру. Вийшло б так, що як цар, він мав верховну владу, але при цьому він би перебував у повному підпорядкуванні у одного з сенаторів – глави свого роду. Це б призвело не тільки до піднесення одного з родів, але і зробило вельми невизначеним статус того сенатора, з чийого роду вийшов цар. Те, що цілий рік після смерті Ромула сенатори не наважувались на обрання царя, пояснюється, як мені здається, не стільки їх особистими амбіціями і честолюбством, скільки непростою проблемою: «де взяти царя?». Сенатори на таку роль не підходили, патриції – тим більше. Оскільки ж громадянами Риму вважались лише патриції, то царями по ідеї можна було проголошувати тільки негромадян. Це було дивно, але іншого шляху не було. Батьки-сенатори зіткнулися з необхідністю прийняття складного рішення, і запрошення союзника-сабіяннина Нуми Помпілія («щоб нікому не було образливо», за словами Лівія) було вельми мудрим.

Принцип «царя-варяга» діяв і надалі. Анк Марцій був онуком сабіяннина Нуми, обидва Тарквінія походили з етрусько-грецького роду, Сервій був уродженцем зруйнованого римлянами Корнікула. Римські корені були тільки у Тулла Гостилія, який був онуком Гостилія – солдата Ромула, але як деталі біографії обох цих Гостиліїв, так і їх історичність залишається під великим питанням.

² Вчення про божественне походження імператорської сім'ї було не просто частиною міфологічного світогляду; цей факт був закріплений в Конституції Японії 1889 року. У 1945 році імператор Хірохіто заявив: «Припустимо заперечувати, що японці походять від богів. Але абсолютно неприпустимо заперечувати, що імператор – нащадок божества» [3, р. 3]. Однак вже 1 січня 1946 Хірохіто випустив два рескрипти, які отримали загальну назву «Декларації про людську природу» («Нінген-Сенген»), де, зокрема, визнав помилковими міфи, відповідно до яких імператор володіє божественною природою. Виходить, що за кілька місяців божественна кров найдавнішої правлячої династії перетворилася на людську, і я навіть здогадуюся, хто створив це диво. Про інтерпретацію декларації ще ведуться дискусії [4, р. 314-317], але навіть якщо Хірохіто вдалося обдурити генерала Дугласа МакАртура – в будь-якому випадку, сам факт юридичного вирішення такого специфічного теологічного питання вельми примітний.

Ромул на власній інавгурації заповів, щоб громада нікого не робила царем без згоди богів. І римляни дійсно запитували їх згоду, але спочатку самі визначалися з кандидатом. Втім, два останніх царя – Сервій Туллій і Тарквіній Гордий – не мали і цього формального божественного мандата, хоча лише останній з них сприймався як узурпатор, причому підстави для цього були аж ніяк не релігійні. Узурпацією ж правління Тарквінія Гордого традиція розглядає остільки, оскільки його влада не була затверджена *народом*; до того ж, останній римський цар створив режим особистої тиранії, значно скоротив сенат за рахунок прихильників свого попередника і намагався якомога рідше його (сенат) скликати. Це послужило однією з підстав для його вигнання.

Можна зробити висновки, що сакральність царської влади лише в другу чергу пов'язувалася з божественною санкцією, а в першу – з *вибором громади*, яка наділяла лідера сакральними повноваженнями для спілкування з богами. Навіть якщо у царя не склалися добрі стосунки з Юпітером (як у випадку з Туллом Гостилієм³), навіть якщо цар «забував» запитати думку богів про своє призначення (як Сервій Туллій), це не особливо впливало на ставлення до царя і його пам'яті, не скасовувало сакрального характеру факту його *визнання громадою*, особливо якщо перед нею він мав *заслуги*. Таким чином, вже в царський період сформувалась особливість, яка характерна для усієї римської історії: священний характер був властивий не персонально носію верховної влади, і навіть не посаді, яку він займав, але самій *громаді* (*civitas*) та її *вибору*; обожнювання ж царів, як і пізніше – імператорів – було не рішенням Юпітера і його колег, а реалізацією громадою своїх сакральних повноважень.

Однією з найулюбленіших тем філософії історії є проблема ролі особистості в історичному процесі. Коли мова заходить про людину, яка змінила хід історії, мається на увазі, як правило, «велика особистість» – видатний законодавець, реформатор, полководець, мислитель або пророк. При більш уважному розгляді виявляється,

³ Цей вибір, судячи по тій же розповіді, був не дуже вдалим, бо цар не виправдав високу довіру (Самуїл передав Саулу вимогу Бога винищити амалікітян «від чоловіка до жінки, від юнака до немовляти, від вола до вівці, від верблюда до осла» (1Цар. 15: 3). Саул виконав наказ, але недостатньо буквально, пощадивши частину людей і худоби).

⁴ Справа в тому, що річний цикл мав для римлян правове значення. Вважалося, що рік, якою людина розпоряджається більше року, стає її власною. Це свято могло символізувати те, що хоча цар розпоряджався справами держави, вона не переходила у його «власність».

що винуватцями масштабних змін виявляються не лише видатні благодійники людства, але й «великі злодії»; втім, різниця між першими та другими часто вельми умовна.

Як би там не було, але «великі особистості» протиставляються «народним масам», і вже у такому проблемному полі розгортається дискурс, який присвячений ступеню історичної свободи перших і творчих можливостей других. Але багато великих подій, що суттєво змінили хід історії, зовсім не пов'язані з діяльністю особистостей, яких під тим чи іншим приводом можна було б назвати «великими». Історичну роль через більш-менш випадкові обставини часом відіграють особистості цілком пересічні.

Перехід до республіканського правління у Римі саме і відноситься до таких подій. Ключовою постаттю, що викликала ланцюгову реакцію лише почасті керованих подій, був цар Луцій Тарквіній Гордий (Lucius Tarquinius Superbus, 534–509 pp. до н. е.) – не те, щоби пересічна, проте зовсім не велика особистість.

Початок правління Тарквінія Супербуса ознаменувався вбивством попередника, проплекійські реформи якого налаштували проти нього патриціат і вартували йому підтримки сенату. До речі, Сервій Туллій був зміщений лише з другої спроби, оскільки спершу планам Тарквінія завадив народ, котрий заступився за свого зі зрозумілих причин любимого царя. Луцій Тарквіній провів роботу над помилками і наступного разу він наважився на радикальні дії в момент, коли народ був зайнятим на ланах. Він скликав сенат і проголосив себе царем. Коли Сервій з'явився до курії з метою прогнати самозванця, Тарквіній скинув його зі сходів на кам'яний поміст, а його прихильники вбили монарха. Сенатори спочатку позитивно сприйняли зміну правителя (саме вони затвердили його на посаду, без голосування у народних коміціях), проте новий цар і не думав ділитися з ними повноваженнями, оточивши себе фаворитами та встановивши режим нічим не обмеженої одноособової влади. У результаті Тарквіній Гордий примудрився налаштувати проти себе всі верстви населення. Останньою краплею, що переповнила чашу терпіння римлян, став випадок зі зґвалтуванням Секстом (одним із синів Тарквінія) гарної та добродісної матрони Лукреції, дружини Тарквінія Коллатіна, котра, не витримавши сорому, заколола себе кинджалом. Обурені громадяни під керівництвом родичів Лукреції підняли повстання проти царя, яке увінчалось успіхом. Гнів, що спонтанно спалахнув, спонукав римлян закрити ворота Міста перед своїм царем, який на той момент знаходився у військовому відрядженні, а військо, котре його при цьому супроводжувало, вирішило залишити свого головнокомандувача та перейти на бік народу.

Прихильники Тарквінія Гордого намагалися влаштувати роялістський переворот, але їх швидко викрили і показово покарали (один з республіканських вождів, Луцій Юній Брут, котрий до того часу став консулом, був вимушений засудити до страти двох власних синів – учасників замаху). Задля уникнення ревізії республіканського правління усі сенатори принесли присягу на вірність народові.

Коли колишній цар зрозумів, що в самому Римі він уже не має достатньої підтримки, то не знайшов нічого за краще, аніж звернутися за допомогою до колег, переконуючи їх у тому, що римляни намагатимуться розповсюдити республіканські форми правління на всю Італію. За підбуренням Тарквінія, Ларс Порсена (цар етруського міста Клузія) рушив свої війська на Рим, одержавши низку перемог і навіть підійшовши до Міста. Проте мужність його захисників збентежила іноземного монарха. За легендою, патриціанський молодик Муцій прокрався до шатра Порсени з метою його вбивства, але через помилку позбавив життя царського писаря. Коли його схопили, той заявив, що він – лише один з 300 юнаків, котрі заприсяглися ціною власного життя вбити вождя окупантів. Задля підтвердження своєї рішучості Муцій простяг праву руку до вогню і тримав її там, доки вона не обвуглилася. Цей факт так вразив Порсену, що він відпустив молодика (пізніше прозваного «Сцевола» – лівша), надавши перевагу мирному договору з римлянами. Сам Тарквіній Гордий помер у вигнанні в 495 році до н. е. Взагалі, цим все й закінчилося [7, р. 215-217]. Приблизно так у Римі встановилася республіка, якщо говорити про рівень подій.

А тепер проаналізуємо цю історію.

Приводом до повалення царя стало з'валтування Лукреції царевичем Секстом, і на цьому деякі дослідники роблять наголос, зіставляючи цей сюжет з аналогами в грецькій традиції, або розглядаючи його як священний ритуал, в якому щось пішло не так, або як арену політичних інтриг тощо; огляд відповідних реконструкцій можна знайти в статті Олександра Коптева [8]. Деякі версії досить цікаві, проте мені не здається, що ритуали грали тут першорядну роль. Вони виконують роль ідеологічного забезпечення існуючого в даному суспільстві і в даний час ладу, проте важко повірити, що вони в змозі кардинально змінити сам лад.

Є версія і про те, що цар Ларс Порсена (Порсенна) насправді захопив Рим, змусивши бігти Тарквінія Гордого. Порсена, який прагнув зміцнити своє становище в Лаціумі, нав'язав римлянам невигідний і принизливий договір, а через деякий час, коли римлянам вдалося звільнитися від влади іноземного завойовника, а царська

влада була скасована за фактом, вони вирішили за краще «забути» про цей принизливий епізод своєї історії, придумавши сюжет як з вигнанням Тарквінія, так і з героїчною боротьбою проти Порсени [9, р. 148-149]. Ця версія також не позбавлена цікавості, але головним її мінусом є те, що вона, як і попередні, базується більшою мірою на домислах сучасних дослідників, ніж на історично зафіксованих фактах.

Але наскільки офіційну версію у викладі Тита Лівія та інших стародавніх авторів, можна вважати «фактом»? Відносно царського періоду римської історії не так вже й багато відомостей, які з повним на те правом можна було б вважати встановленими фактами. Однак історіографічна традиція – сама по собі факт духовного життя, і в цьому факті відбилася якась концепція, яку самі римляни *прийняли за істину*, визнавши *правдоподібною*. Дослідження істориків можуть змусити переглянути існуючі реконструкції емпіричних фактів, але вони не в змозі вплинути на факти духовного життя, які суть інтерпретації досвіду, в даному випадку – історичного. Якщо покоління римлян вірили, що Тарквіній Супербус був вигнаний обуреними громадянами, а Порсена був його союзником, то навіть якщо все насправді було не так, ці нововиявлені обставини жодним чином не зможуть стерти зі свідомості римлян те, що вони вважали істиною, і головне – подальші дії, підґрунтям яких була відповідна картина світу.

Будь-яка політична структура має деякий запас стійкості, який визначає не лише її здатність ефективно реагувати на виклики історії, але й інерційність соціальної механіки. Важно повірити, що встановлення республіки обумовлено лише реакцією на самодурство царя і пригоди його синів. Навіть якщо особистість Тарквінія Гордого викликала у суспільстві такий негатив, що позбавлення від його тиранії сприймалося як благо, з *необхідності вигнання царя ще не впливає необхідність зміни форми правління*.

Немає жодних достовірних відомостей про антироялістські товариства, котрі б готували громадську думку, вели пропаганду, збирали зброю і вербували прихильників. Якщо якісь опозиційні структури й існували, то про їх силу та організованість годі й говорити. Під час Римської революції сплелися воедино безліч факто-

⁵ Цей правитель хоч і мав мандат богів, але в своєму захопленні завоюницькою політикою мало приділяв уваги релігійним церемоніям, за що і був знищений блискавкою Юпітера. Проте, гнів верховного бога, скоротивши терміни правління третього царя, не вплинув на шанування того, чий заслуги перед громадою були очевидні.

рів, що вилилися в загальну думку: римляни більше не бажали жити по-старому. Причому мова йшла не про заміну «поганого» царя «добрим», а про повне перезавантаження влади.

В стародавньому світі було безліч прикладів повстань проти не-популярний царів, заколотів проти них, переворотів і навіть вбивств. Ніхто, я думаю, таку статистику не веде, але в будь-якому разі, ця кількість має бути досить значною. А щодо випадків, коли невдоволення монархом призводило до скасування монархії, можна перелічити на пальцях. Навіть тривала підготовка та наявність сприятливих обставин зовсім не гарантували успіх республіканців, бо значно простіше вбити монарха, ніж знищити монархічну ідею.

У Римі ж якось все сталося стрімко і майже безкровно. Титу Лівію знадобилася всього кілька сторінок, щоб описати події від згвалтування і самогубства Лукреції до вигнання царя [10, р. 201-209]. Сліди серйозної ідеологічної боротьби відсутні. Можна сказати, що в Римі навіть роялістів як таких не було, тобто були не ідейні прихильники царської влади, а нечисельні прибічники самого Тарквінія. Хоча цар був верховним жерцем, інші жерці не намагалися оскаржувати його вигнання, лише наполягавши на необхідності збереження його життя. Армійські командири не вважали за зраду перехід на бік повсталого Міста; навпаки, армія відчайдушно билися з іноземцями, котрі намагалися повернути владу Тарквінію. Сенатори, чия місія як старійшин полягала у підтримці традицій і укладу життя громади, не лише не перешкоджали революції, але й фактично її очолили.

Все це свідчить про те, що хоча вигнання царя і було безпрецедентним випадком в історії раннього Риму, воно не руйнувало саму модель світобудови. Суспільство не дезінтегрувалося і навіть не переструктувалося: патриції залишилися патриціями, плебеї – плебеями тощо. Довелося зробити лише необхідні поправки (політичного, юридичного та релігійного порядку) у формі функціонування суспільства. С верхівки прибрали одну деталь, але піраміда залишилася стояти; отже, ця деталь (я зараз говорю не персонально про Луція Тарквінія Гордого, а про царську владу в Римі взагалі) не була системоутворюючою, тому її ліквідація не стала для суспільства катастрофою і не підірвала мозок цілком релігійному «середньому римлянину», котрий з дивного легкістю прийняв республіканську парадигму.

Але ж як бути з пануючою серед істориків теорією сакрального характеру царської влади у Римі? Мені здається, що якби протягом двох з половиною століть римлянам вселяли думку про те, що цар

є необхідним елементом божественної світобудови, що саме його зв'язки з богами забезпечують порядок і процвітання держави, що у нього особливий мандат від Юпітера [11], то як би вони відразу ж (за декілька років) повністю змінили свої погляди? Навіть прийшовши до необхідності вигнання «поганого» царя, римляни б відразу заповнили «добрим» кандидатом місце, що звільнилося (наприклад, кимось на зразок Сервія Туллія). Якби царська влада мала сакральне (тобто – і світоглядне) значення, римляни б не відмовились від *інституту* царів, особливо так несподівано.

Мабуть, цей інститут не відігравав у їх свідомості такої важливої релігійної ролі, яку йому надають сучасні дослідники. Коли царі втратили моральний авторитет, їх функції (в тому числі – сакральні) передали обраним магістратам, і в цьому ніхто не вбачав проблеми. Я вже згадував про те, що протягом року після зникнення Ромула (чи то вбитого, у чому народ звинувачував патрициїв, чи то такого, що вознісся на небеса, на чому наполягали самі патриції) та обранням Нуми Помпілія, римляни обходилися без царів, і світ за цей рік не зруйнувався; по суті, цей рік і став першою спробою республіканського правління. Тобто, ідея того, що Римська держава може справлятися і без царів, з'явилася не в 509 році до н. е., а значно раніше.

Отже, римська модель світу ніколи не була зав'язана на цареві, тому його вигнання не потребувало докорінного перегляду самої моделі. Цар не був ані намісником богів, ані їх ставлеником. Монарх був лідером громади, котрому вона (а не Юпітер) надавала владу, у тому числі – і в релігійній сфері. З огляду на те, що громада сама обирала собі керівника (а Юпітер лише затверджував його) і сама наділяла його повноваженнями, то природно, що вона ж мала змогу й *відзивати* ці повноваження у лідера, що втратив довіру, і взагалі змінити підхід до визначення своїх лідерів. Це здавалося цілком очевидним, тому вигнання Тарквінія Гордого не викликало *релігійних* протестів. Відсутність ідеологічної боротьби між роялістами (монархістами) і республіканцями, відносно швидке і безболісне встановлення республіки підтверджують тезу про секулярний (світський) характер інституту царської влади в римській громаді. Оскільки громада сама по собі священна, саме вона визначає тих, кому доручено спілкування з богами від її імені, рівно як і процедуру їх призначення.

Римляни бачили себе як *громаду рівних*, керувати якою мали змогу лише найбільш *достойні*, які довели це своїми особистими якостями, а не старовиною роду і правом спадкування. Республіка так відносно легко встановилася у Римі саме тому, що ідея *спільної справи*, під якою розумілася колективна зацікавленість у процві-

танні цього нового світу, була закладена тут із самого початку. Обрані (з найдостойніших) царі повинні були ефективно керувати «римським бізнесом» – у громадянському, військовому та релігійному аспектах, і доки вони з цим справлялися, доки вони забезпечували паритет інтересів різних груп суспільства, його стабільний територіальний ріст та мали підтримку богів, проблем не виникало. Коли ж в ефективності царської влади виникли сумніви, її просто замінили іншою *формою правління*, але сам *принцип громади* (і ідея спільної справи, що була покладена в його основу) залишився недоторканим. Тарквіній Гордий порушив негласний «суспільний договір», за що і був відсторонений. Але це відсторонення не призвело до скасування самого договору (укладеного між людьми і богами), а лише – до його модифікації.

Позбавлення від царської влади, яке знаменувало собою розрив з останніми елементами традиційного світу, поставило на порядок денний питання про необхідність розробки моделі, яка могла б легітимізувати ідеал спільної справи. Ця модель відома як «Римська республіка». За характером політичних форм вона протиставляється царській моделі, але в світоглядному плані вона виступає логічним розвитком римської ідеї, яка ніколи не була пов'язана ні з уявленням про божественне походження влади, ні з концепцією абсолютної (та спадкової) монархії. Наступність між царським і республіканськими періодами римської історії виражалася в єдності вихідних патернів, що визначають характер римської ідеї. Римське суспільство сформувалося не «під царя» і навіть не «під богів». Царі і боги служили засобами цементування громади, надання їй сакрального характеру; саме останній, що виражав уявлення про «загальне священство» як колективне сакральне начало, був покладений і в основу політичної доктрини. Питання про конкретні форми управління (чи буде на чолі громади стояти обраний довічно цар, чи магістрати, які обираються на обмежений час) виявляється другорядним. Ідея колективної зацікавленості в успіху спільної справи була властива римському проекту з самого початку, просто нова модель дозволяла йому (проекту) реалізовуватися більш ефективно, сприяючи як приходу до влади найбільш здібних членів громади, так і забезпеченню контролю народу над діяльністю уряду.

Хоча ідея спільної справи, породжена усвідомленням спільної долі і спільної зацікавленості, виникає ще у перших переселенців, їй в деякій мірі протистоїть інший тренд, який генетично був пов'язаний з до-римською історією, і який полягав в уявленні про державу як про справу виключно «благородних». Чи має плебс від-

ношення до держави, чи може він впливати на державні рішення, чи є він складовою частиною громади? Передостанній римський цар дав ствердну відповідь на ці питання, і це його рішення виявилось визначальним для подальшого розгортання цього унікального цивілізаційного проекту. Тому мені здається, що реформи Сервія Туллія, який ввів до складу римської громади плебеїв, мали набагато більше значення для світосприйняття римлян, аніж встановлення республіки. Зрештою, форми правління – справа минула, що і продемонстрували наступні події, які історики пов'язують з імператорською епохою. Вертикаль влади і методи її формування – це, звичайно, важливо, але набагато важливішими є світоглядні питання, пов'язані з колективною ідентичністю.

Можливо (і ймовірно), що ініціатори встановлення республіки мріяли про перехід від монархічної до аристократичної моделі влади, однак цим планам (якщо вони існували) не судилося повною мірою втілитися в життя. Оскільки громадянами є і патриції, і плебеї, то держава – це спільна справа не лише перших, але й других. Звичайно, станові перегородки залишилися, але вони не були непроникними.

До того ж, не можна забувати і про еволюційні трансформації самого принципу аристократизму. Для середньовічної Європи знатність походження *автоматично* давала право на владу і привілеї, безвідносно до особистості того, хто на цю владу і привілеї претендував. Для римлян же (як і для греків) благородне походження було не стільки правом, скільки відповідальністю. Влада в римському суспільстві не була власністю і не могла передаватися у спадок. Навіть царська влада не розглядалася як власність; тим більше не виступав *власністю* імперій республіканських магістратів, будучи законодавчо обмеженим у часі. Тому на сина консула могла поширюватися повага громадян до заслуг його батька, але саме по собі це не давало йому *права* на консульську посаду. Імперій не діставався у спадок, громада сама визначала осіб, гідних бути його (тимчасовим) носієм. І гідними могли бути не тільки представники древніх і знатних родин.

Участь плебеїв у другій колегії децемвірів, поступовий допуск їх до інших (ординарних та екстраординарних) магістратур (в тому числі – магістратур консула і диктатора), скасування обмеження на шлюби між патриціями і плебеями, «примирення богів» тощо, свідчило про формуванні тренду *корпоративної державності*. Республіка для римлян – це не стільки форма політичного устрою, скільки така модель суспільства, при якій кожен громадянин відчував себе членом однієї команди.

Звичайно, ані реформи Сервія Туллія, ані встановлення республіки не пояснюються випадковістю або простим збігом обставин. Сама ідея республіки імпліцитно присутня в царський період як непорушна максима. Римські царі не були самодержцями, у своїй діяльності вони змушені були зважати на думку громади. Головною була громада, а не цар; коли Тарквіній Гордий про це «забув», йому швидко «нагадали». Також імпліцитно ідея спільної справи патриціїв і плебеїв була присутня у свідомості громадян і до реформ Сервія Туллія.

Закладені Ромулом і його наступниками основи державності будуть використані і в наступні часи. Коли сформується система *принципату* і *домінату*, ці традиції римського царства будуть відтворені, крім однієї істотної відмінності: імперія була *республіканською* формою влади, а, отже, верховним носієм влади вважався не правитель, а народ Риму. Саме тут слід шукати витоки римської ідеї, яка є онтологічним проектом цієї оригінальної цивілізації.

Література:

1. Монтеск'є Ш. Л. Персидские письма. Размышления о причинах величия и падения римлян. Москва: КАНОН-пресс-Ц, 2002. 512 с.
2. Гиббон Э. Закат и падение Римской империи. Москва: ТЕРРА-Книжный клуб, 2008. Т. 5. 592 с.
3. Wetzler P. Hirohito and War: Imperial Tradition and Military Decision Making in Pre-war Japan. Honolulu: University of Hawaii Press, 1998. 294 p.
4. Dower J. W. Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II. New York: W. W. Norton, 1999. 688 p.
5. Сморгчов А. М. Религия и власть в Римской Республике: Магистраты, жрецы, храмы. Москва: РГГУ, 2012. 602 с.
6. Кофанов Л. Л. Характер царской власти в Риме VIII-VI вв. до н. э. *Антиковедение и медиевистика: сб науч тр.* / Ред. Дементьева В. В. Ярославль: Ярославский государственный университет, 2001. Т. 3. С. 14-24.
7. Cornell T. J. The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). London: Routledge, 1995. 527 p.
8. Коптев А. В. История добродетельной Лукреции: между литературой, правом и ритуалом. *Античный мир и археология*. 2009. №13. С. 176-202.
9. Forsythe G. A Critical History of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War. Berkeley: University of California Press, 2005. 421 p.
10. Livy. History of Rome. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1967. 571 p.
11. Halapsis A. V. Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman "Globalization". *Scientific cognition: methodology and technology*. 2014. Vol. 33, #2. P. 173-178.

Alex Halapsis

Doctor of Philosophical Sciences, Professor

From Monarchy to Republic: Political Transformations in Ancient Rome

The exile of King Tarquinius Superbus in Ancient Rome was surprisingly quick and painless. Although the king was the high priest, the other priests did not seek to challenge his exile, only insisting on the need to preserve his life. Army commanders did not consider treason to move to the rebellious City. The senators, whose mission as elders was to uphold the traditions and way of life of the community, actually led the revolution. All this indicates that although the exile of the king was an unprecedented event in the history of early Rome, it did not destroy the very model of the universe.

The Republic was so easily settled in Rome precisely because the idea of a common cause, which meant a collective interest in the prosperity of this new world, was laid out here from the very beginning. The chosen (of the most worthy) kings were to effectively manage the "Roman business", and as long as they coped with it, while securing the parity of interests of different groups of society, its stable territorial growth and the support of the gods, no problems arose. When doubts arose about the effectiveness of the tsarist power, it was simply replaced by another form of government, but the principle of community (and the idea of a common cause that was at its core) remained intact. Tarquinius Superbus violated an unspoken "social contract" for which he was removed. But this removal did not lead to the cancellation of the contract (concluded between humans and gods), and only – to its modification.

Getting rid of royal power, which marked a break with the last elements of the traditional world, brought to the agenda the question of the need to develop a model that could legitimize the ideal of a common cause. This model is known as "Roman Republic". In its political form, it is opposed to the royal model, but in a worldview, it is a logical development of a Roman idea that has never been associated with either the conception of the divine origin of power or the concept of an absolute (and hereditary) monarchy. The continuity between the royal and republican periods of Roman history was expressed in the unity of the original patterns that determine the character of the Roman idea. Roman society was not formed "under the king" or even "under the gods". The kings and gods served as a means of cementing the community, giving it a sacred character; the latter, which expressed the concept of the "universal priesthood" as a collective sacred principle, was also the basis of political doctrine. The question of specific forms of government (whether the community will be headed by a lifetime elected king, or magistrates who are elected for a limited time) is secondary. The idea of a collective interest in the success of the common cause was inherent in the Roman project from the beginning, just a new model allowed it (the project) to be implemented more effectively, facilitating both the coming to power of the most capable members of the community and ensuring the control of the people over the activities of the government.

Keywords: Tarquinius Superbus, republic, monarchy, Roman community, king, ancient Rome.

Омельченко Вікторія Юрївна

кандидат філософських наук

**ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ВТРАТИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ПАМ'ЯТІ.
СТРАТЕГІЯ ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ
ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ**

Репрезентовано історико-філософський аналіз поняття державних інституцій. Осмислені причини і наслідки втрати інституційної пам'яті та запропоновані дієві механізми на шляху імплементації ефективного державного будівництва. Встановлено, що фундаментом ефективної роботи інституцій є право. Без правової держави інституції не працюють. На підставі соціологічної аналітики, обґрунтовано, що ефективна робота державних інституцій залежить не лише від сили права, а й від цінностей, які сповідує спільнота. Доведено, що неефективна робота державних інституцій призводить до соціальної напруги і соціального конфлікту.

Отримані результати можуть бути використані у переосмисленні державної стратегії України, як аналітичний коментар у контексті побудови ефективної інфраструктури державних інституцій.

Ключові слова: державне управління, державні інституції, інституційна пам'ять, соціальні цінності, правова держава.

Читаючи видання, які датуються далеким 1909 р., наприклад авторства М. Грушевського або М. Костомарова, ми немовби у машині часу повертаємося до орбіти тих питань, які з усією повнотою набувають своєї актуальності і сьогодні. Це питання ефективності державного управління, «національної ідеї», мови, становлення української політичної нації. Повернення до яких вказує як на циклічність розвитку історичного процесу, так і на «хронічність» невирішених питань.

На нашу думку, одним з найважливіших серед яких є питання неефективної роботи державних інституцій. Як зробити так, аби вони стали людиноцентричними та головно ефективними. Даному питанню приділяли увагу такі інтелектуали, як, В. Липинський, який дуже влучно помітив, що, саме втрата інституційної пам'яті і є причиною «хронічної» втрати державності. І, такий фундатор філософії права і адепт «абсолютного духу», як Г. Гегель, який наголошував на прямому взаємозв'язку між правовою державою і розумним державним управлінням. Що таке правова держава? Це та держава, в якій, від зміни прізвища правителя не змінюється якість механізму роботи інституцій, які незмінно продовжують працювати на

Громадянина. Правова держава там, де закон є вищим від особистих інтересів. Там, де державна стратегія є довгостроковою і працює на Людину, захист її прав і свобод, де діють правила та закон.

Відповідно, ми сконцентруємо свою дослідницьку увагу на осмисленні питання втрати інституційної пам'яті та на пошуку механізмів імплементації ефективного державного будівництва.

Щодо методологічного підґрунтя нашого дослідження, слід зазначити, що, саме філософія є тією ефективною методологією розуміння, яка дозволяє формулювати та вирішувати не лише метафізичні, онтологічні, гносеологічні питання, а й бути корисною у вирішенні запитів прикладного характеру. Філософія це про досягнення відносного балансу між «ідеалами» теорії та «недоліками» практики. Філософія покликана мінімізувати похибку недосконалості практики. Питання про ефективну дієвість інституцій є одним з найважливіших в контексті сучасного соціогуманітарного і політичного дискурсів. Втрата інституційної пам'яті є вкрай загрозливою тенденцією, що може перетворювати таке благо як «свобода» на свавілля. Тому, ми – філософи, політологи, соціологи живучи в глобальному, відкритому світі не маємо права говорити мовою виключно «ідеальних теорій» та «абстрактних ідеалів», що сторонні запитів та викликів бурхливої реальності в якій ми живемо, а маємо мовою термінологічної визначеності та сильних аргументів говорити про ті смисли, які здатні змінити суспільну реальність.

Філософія не займається ані побудовою ідеальних теорій, ані дескриптивним описом, філософія вивчає першопричини. Філософія це дослідницька робота по відтворенню уламків смислів із самих джерел, шляхом аналітичного осмислення. Саме така аналітична робота набуває повноти своєї дієвості для подальшого прогнозування та напрацювання довгострокової стратегії державного управління.

Ми переконані, що базисом і запорукою ефективної роботи державних інституцій є правова держава. Вдалим прикладом втілення такої теорії є «Філософія права» Г. Гегеля. Сам текст якої не є ані повчанням, ані детальною інструкцією, а є методологією розуміння першопричин тих чи інших похідних явищ. Перш ніж приступити до викладу концепції правової держави за Г. Гегелем, слід зазначити, як ми розуміємо сам предмет філософії права. Філософію права ми не зводимо до метафізики або гносеології, а розглядаємо її як «методологію учення про право» [11, с. XI]. «Філософія права не суперничає з теорією права, оскільки звертається до проблем, що їх оминають юридичні дисципліни» [11, с. XII]. Принагідно, згадаємо І. Канта, який, свого часу наголошував, що

завдання юриста зводиться до здатності застосовувати закони, а не досліджувати передумови їх появи.

До речі, питання соціальних інституцій є одним із базових для соціології. Пригадаймо, Е. Дюркгайма [5], який визначав соціологію як науку, що вивчає соціальну дійсність, яка, в свою чергу характеризується специфічними властивостями. Е. Дюркгайм говорить про два види соціальних фактів: матеріальні соціальні факти (система законодавства і механізм бюрократії) та нематеріальні (культура та соціальні інститути).

Поруч з тим, неефективність роботи державних інституцій є «патологією», а дезорганізація соціальної дійсності є «аномією» [5]. Саме за такими термінами, Е. Дюркгайм закріплює факт руйнування суспільних інститутів, що характеризується як низьким рівнем довіри так і не готовністю в них інтегруватись і підкорюватись соціальним нормам.

Що ж таке державні інституції? Це перш за все, досягнення впорядкованості життясвіту (поняття порядку набуває повноти своїх смислів в німецькій мові – «*Ordnung muss sein*»/«має бути порядок»), його регламентація у відповідності із універсальними правилами, що мають всезагальну значущість. Ефективне функціонування державних інституцій є базисом розвитку розумного суспільства. Для того, щоб обґрунтувати виголошену думку щодо домінуючого значення соціальних інституцій для розвитку здорового суспільства, ми звернемось до осмислення роботи «*Grundlinien der Philosophie des Rechts*» Г. Гегеля [16]. Який зводить свою будівлю філософії права на трьох принципах, а саме: абстрактному праві, моральності, моралі – першому, другому, третьому щабля відповідно.

Г. Гегель осмислює право у динаміці його поступу від абстрактних до конкретних форм. Абстрактне право (*das abstrakte Recht*) є першим (I), базовим принципом, де ідеться про свободу окремої особи, яка наділена правоздатністю і регулює свої дії у відповідності із такою максимою: «...будь особою і поважай інших у якості осіб» [2, с. 18]. Реалізація свободи може бути втілена через право на приватну власність (форма майнових стосунків), договір (предметом якого є річ, що може бути відчужена власником), неправду (злочин і відповідно покарання, а не помста, тобто з'являється чинник моралі). На другому рівні (II) – моральності (*die Moralität*) [16] у дії вчинку враховується намір і мотив, що й звеличує людську гідність. На третьому рівні (III) – моралі (*die Sittlichkeit*) [16] ідеться про поєднання особистого із всезагальним, абстрактне набуває своєї конкретності і розкривається у поняттях сім'ї, громадянського сус-

пільства і з необхідністю втілюється з усією повнотою у формі держави. Нас цікавить третій рівень, коли свобода набуває своєї змістовності. Перш ніж перейти до поняття «держава» зазначимо, що на рівні «громадянського суспільства» ще не йдеться про абсолютний вимір свободи, а йдеться про конфлікти приватних інтересів, які стримуються, контролюються, обмежуються силою закону. Ключовим моментом утвердження поняття «громадянського суспільства» є спроможність захисту приватної власності засобом закону, а не сили (як під час «війни всіх проти всіх»), а закон функціонує через посередництво інституцій, які збалансовують приватні інтереси у відповідності із принципом всезагальності. Лишень на рівні держави йдеться про монолітність особливого і приватного із всезагальним і публічним началами. Тільки «держава реалізує ідею розуму, свободи і права, оскільки ідея і є втіленням поняття в формах зовнішнього, наявного буття» [2, с. 22]. Тобто ідея держави тотожна правовій дійсності. Об'єктивний чинник державного ладу визначений і разом із тим обмежений та обумовлений законами. «Держава» і є вінцем філософсько-правового вчення Г. Гегеля. В межах держави свобода набуває своєї всезагальності. Тобто, держава є тією кінцевою метою розумної спільноти, в якій приватні інтереси підпорядковані принципам всезагальності, що і є ознакою ефективної роботи державних інституцій. Відповідно, держава набуває повноти своєї визначеності через механізм ефективного функціонування державних інституцій.

Поняття «держави» базується на двох основних положеннях: по-перше, на всезагальному значенні закону і, по-друге, на ефективному функціонуванні інституцій. Дані компоненти й утворюють правову систему та утверджують статус держави як правової, система права якої жодним чином не залежить ані від волі правителя, ані від індульгенцій обраних.

Таким чином, поняття держави у філософсько-правовому вченні Г. Гегеля тотожне розумному ладу, в якому свавілля обраних обмежується правом, розчиненим у формі строгих приписів законів, а інституції (а не правитель) забезпечують об'єктивність, неупередженість, ефективність правової системи, себто розумної правової держави. Це диктатура всезагального над суб'єктивним, конкретного над абстрактним, свободи розумної над свавіллям. Це «диктатура» права. Власне, правова держава не може ґрунтуватися на фундаменті санкцій, заборон, обмежень, а має засвідчити настільки зрілий рівень культури мислення, який здатен звести власні суб'єктивні нахили і переконання під ризик всезагальності.

В такій здатності до «всезагальності мислення і є абсолютна цінність культури», тому що правова держава, це не лише про санкції, це, головню про культуру мислення. [2, с. 83]. За оцінкою, Ф. Фукуями «Гегель сам вважав себе філософом свободи, який вбачав кульмінацію усього історичного процесу у втіленні свободи у функціонуванні конкретних політичних і суспільних інститутах» [13, с. 103].

Відповідно, принцип всезагальності Г. Гегеля і є такою домінуючою ознакою ефективного функціонування державних інституцій. Будь-які раціональні заклики так і залишатимуться лише гомінкими лозунгами, якщо немає ефективного функціонування таких інституцій. Пригадаймо думку О. Пасхавера [9], який напрочуд влучно зазначив, що якщо населення сповідує одні цінності, а інститути побудовані на інших, то це означає, що такі інститути не працюють. Номінально вони існують, втім вони не відображають дійсність.

До числа соціальних цінностей європейця, О. Пасхавер відносить, по-перше, свободу для себе і для інших; по-друге, відповідальність; по-третє, довіру та ефективну співпрацю з співгромадянами. Відповідальна свобода та відповідальна співпраця – ось ключові принципи соціальних цінностей європейця [9]. На відміну від яких, поведінкова особливість українця полягає у довірі лише до ближнього кола, що підтверджують соціологічні дані (зазначимо нижче). Подекуди ми схильні виправдовувати свої невдачі і перекладати відповідальність на інших. В той час, як відповідальність має бути персональною. Червоніти ми маємо персонально. Згідно, з соціологічними даними Інституту соціології НАН України найбільший кредит довіри українці віддають ближньому колу – сім'ї. Разом з тим неважко помітити і позитивну тенденцію, що виявляється у зростанні довіри до волонтерів та співгромадян. Поміж тим, рівень довіри до виконавчої, законодавчої та судової гілок влади залишається критично низьким. За оцінкою, Е. Лібанової [6] така ситуація недовіри українців практично до усіх владних структур в поєднанні з довірою до свого ближнього кола є прямим свідченням неефективності державного управління в соціальній сфері [6]. Чому, важлива ефективна робота державних інституцій, тому що це базис і єдина підстава для функціонування розумного суспільства, яке має перспективу розвитку. Руйнування, засад роботи державних інституцій спотворює життя суспільства. Є «аномією», мовою Е. Дюркгайма [5]. На нашу думку, ми маємо підсилити цінність нашого дослідження аналітикою соціології. Як слушно зазначає, Е. Лібанова (очільниця Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України), неефективна робота держав-

них інституцій це завжди про нерівність. «Наука визнає нерівність головною проблемою сучасності» [6], одним з найголовніших факторів суспільної нестабільності, «чим вищою і різноманітнішою є нерівність, тим вищими є ризики соціальної напруги і соціального конфлікту» [6], тобто від ефективної роботи державних інституцій залежить стабільність існування самої держави. Держави в якій дотримуються соціальних стандартів та державних гарантій, де немає відчуття різкої несправедливості у громадян. «Ефективна державна політика обумовлює обґрунтовану, обмежувальну, зрозумілу та прийнятну для суспільства диференціацію доходів. Відповідно, задача влади – зниження нерівності за допомогою, перш за все, політики доходів». «Основними наслідками нерівності є консервування бідності, макроекономічна нестабільність, звуження можливостей економічного зростання і поширення корупції, тотальна недовіра до влади. Формування довіри до співгромадян є відображенням розвитку сучасного громадянського суспільства» [6]. Ми дозволили собі таке розлоге цитування, оскільки викладені смисли Е. Лібановою мають неабияку цінність для нашої розвідки. Без довіри, без справедливості, без рівності люди виживають, але не мають можливості повноцінної реалізації в суспільстві, позбавлені перспективи розвитку. Такий стан призводить до глибоких суспільних криз і загострення соціального конфлікту, що є саморуйнівним процесом, як, для індивіда, так і для держави, бо без легітимності влади немає. Відповідно, без державницької стратегії, без національної ідеї, без чітких механізмів роботи усіх суспільних інституцій держави немає. Поруч з тим маємо зазначити, що держава це не лише про механізм функціонування інституцій, а й про цінності, довкола яких гуртуються співгромадяни.

Вивчаючи питання роботи державних інституцій перед нами з усією гостротою постає питання, якими ж мають бути політики, аби сприяти якісному функціонуванню державних інституцій? Мовою Макса Вебера, вони мають жити «для» політики, жити «політикою», а не «за рахунок» політики («von» der Politik)». Жити «для», а «не за рахунок» політики. Тобто, принципова позиція полягає у тому, що політиками не народжуються, а стають, це є вибором і відповідальністю. Відповідно, справжній політик живе «для», а не «за рахунок» політики. Є політики, які стають державниками, а є політики, які залишаються чиновниками. Треба навчитись служити своїй справі («Sache») [1, с. 653]. У чиновника і державного діяча принципово інший рівень відповідальності. Політика «робиться» головою [1, с. 690]. Саме, виходячи з таких засад, одні країни пишуть свою історію успіху, а інші приречені на занепад, на що звертають увагу,

Джеймс Робінсон та Дарон Аджемоглу [10]. Коли поєднуються репресії, соціальна несправедливість разом з відсутністю механізмів для мирної зміни системи, це стає «бомбою сповільненої дії». Це спричинено «неефективним корумпованим урядом і неефективними соціальними структурами, які не дозволяють громадянам застосувати свої таланти, майстерність і освіту» [10]. Резюмуючи, автори вважають, що країни, яким вдалося втілити у життя свою історію успіху, це США і Великобританія. Індикатором таких якісних змін є рівень впливу громадян на перебіг суспільних процесів, громадяни розвинутих країн змінювали еліту доти доки правляча еліта не ставала по-справжньому їм підзвітною. Сторінка якісних змін для Англії розпочалася у далекому 1688 році (для Франції – 1789 р.), дати на яку припадає Славетна революція, яка не обмежилась підняттям лозунгів, а спричинила докорінну зміну політичного ладу, обмежила повноваження правителя, зробила його підконтрольним, і тим самим, було започатковане життя за правилами, за текстом і духом Конституції.

Це принципово відрізняє країни з розвинутими парламентськими палатами, дієвими конституціями від країн, де панують лозунги, свавілля, правовий нігілізм та несправедливість. Юваль Ной Харарі [14] стверджує, що станом до 2013 р. світ залишався ще політично роздробленим, станом на сьогодні, жодна з країн не здатна проводити незалежну економічну політику. Кожна країна є взаємозалежною від інших країн.

Ми співіснуємо у відкритому світі, ми маємо навчитись жити за правилами, за цінностями, які об'єднують нас таких різних у єдине розумне світове співтовариство. Громадяни усіх країн хочуть однаково високих стандартів життя. Держави мають підпорядковуватись світовим стандартам щодо медицини, прав людини, судової і правової системи [14, с. 57]. Усі держави мають жити за стандартами і уніфікувати державницькі інституції таким чином, аби вони працювали на Людину, на Громадянина. «Ліберальна демократія – це дещо більше, ніж голосування більшості на виборах; це – складний набір інституцій, що стримує й регулює здійснення влади через право та систему стримувань і противаг. У багатьох країнах визнання офіціозом демократичної легітимності супроводжувало систематичне усунення стримувань і запобіжників діям виконавчої влади разом з ерозією верховенства права» [12, с. 20]. Відповідно, без ефективної роботи інституцій держави просто немає. Процедура легітимності, це не розкіш, а базова засада побудови демократичної держави, де є повага до Закону і Громадянина.

Право – це не лише кодекси нормативних зведень, але й «дзеркало» усіх суспільних процесів, що віддзеркалює культуру мислення спільноти, як її позитивні сторони, так і усі можливі патології. Ефективна робота державних інституцій залежить не лише від права, але й від цінностей, які сповідує спільнота. Правила, норми права є інструментами, які впорядковують наше суспільне життя, а цінності є тими дороговказами, які наповнюють їх смислами. Ми маємо єднатися довкола, «національної ідеї», гуртуватись довкола ідеологічної константи, саме така думка стала точкою відліку для В'ячеслава Липинського (1882-1931), вихідця з польської шляхти, студента Ягелонського та Женевського університетів, українського історика, соціолога, публіциста, ідеолога консервативно-монархічного напрямку соціально-політичної думки, який самоідентифікував себе як Українець. Державницьку позицію В'ячеслава Липинського не сприймала більшість соціалістично налаштованих українських діячів. Свої ідеї він виклав в роботі «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму» [7]. Обґрунтовував доцільність зведення української політичної нації. Він протиставив територіальний принцип усім народницьким проектам, які на перший план висували критерій мови. Якщо, ми втратимо державу, цілісність наших кордонів, то ми неминуче втратимо і мову і культуру. Тому, базис – територія, підсилена ідеологічною єдністю. Ми можемо бути різними за нашим етнічним походженням, але ми маємо бути єдиними як «нація», маємо бути згуртованими довкола «національної ідеї». Відповідальність за формулювання якої він поклав на еліти, інтелігенцію, провідну верству, яка є совістю нації. «Нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної, а не навпаки [8, с. 65]. Нації поділяються на недержавні і поневолені. Недержавні – це ті, які не мають національної держави як реального втілення своєї самостійності.

В. Липинський критично ставився до націоналізму, до його радикальних форм, вважав, що націоналізм буває двояким: державно-творчим і державно-руйнівним, перший з яких є патріотичним, а другий – шовінізмом. Лозунги, внутрішня розбалансованість є ознакою шовінізму, а консолідація нації довкола збалансованої «національної ідеї» є патріотизмом. Якою тонкою є грань, що проходить між патріотизмом і шовінізмом, але, наскільки ж руйнівними можуть бути наслідки від нездатності розмежовувати ці погляди. Як слушно і подекуди пророчче зазначав Михайло Грушевський, що український народ належить до європейської сім'ї і історичними зв'язками і народним характером, але поруч з цим,

застерігав від культивування «взірця»: «ми не маємо підганяти нашого життя до котрого-небудь західноєвропейського взірця, хоч би й німецького. Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другою, хоч би добровільною. Українське життя повинно емансипуватися взагалі» [3]. Йти своїм шляхом. Це й має бути стратегією України сьогодення. Націями не народжуються, націями стають через кров, культуру, через біль свідомого державотворення. Свого часу, М. Грушевський говорив про надважливий обов'язок – обов'язок бути Громадянином, українці мають виявляти своє «спартанське почуття обов'язку» [4]. Ми маємо бути гідними часу в який живемо.

Побудова інфраструктури державних інституцій є індикатором правої культури, закону і порядку, є базисом для розвитку усіх інших суспільних проявів. Є запорукою формування здорової спільноти, яка має майбутнє. Любомир Гузар казав, що: «націоналізм – це любити своє і не поважати чуже, а патріотизм – любити своє і поважати чуже. В націоналізмі є величезна спокуса нетерпимості, а це не по-християнськи. Потрібно любити своє і поважати чуже» [15].

Втрата інституційної пам'яті є однією із найбільш загрозливих тенденцій, адже «свобода» без меж перетворюється на «свавілля», «відповідальність» на «безвідповідальність», а подекуди і «безкарність», відповідно, лише ефективно працюючі інституції є передумовою становлення правової держави, де панують верховенство права звернене до людини, поваги її прав і гідності.

Для того, щоб відбувався якісний поступ у царині розвитку державного управління, слід сприяти приросту «людського капіталу», тобто здійснювати інвестиції в освіту, моделювати соціогуманітарну стратегію України сьогодення. І, таким чином, виховувати і формувати людей нової генерації, які будуть не імітувати, а реально створювати ті соціальні інституції, які будуть відображати наші справжні цінності. Саме інвестиція в інтелектуальний капітал дозволить побудувати країну рівних можливостей та рівного доступу до правосуддя. Таким чином, без ефективного функціонування суспільних інституцій якісний поступ і розвиток розумної спільноти неможливий. Як казав, один з провідних голосів совісті нації Любомир Гузар, «родина, школа, церква, телебачення, література – усі повинні підкреслювати користь для себе і для загалу суворого дотримання законів. Хочемо жити в нормальній державі – працюймо над тим, щоб законослухняність стала нормою поведінки для всіх громадян» [15].

Література:

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Избранные произведения: Пер. с нем. /сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; Предисл. П. П. Гайденко. Москва: Прогресс, 1990. 808 с. (Социологич. Мысль Запада). С. 643-706. URL: <http://www.filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000304/st000.shtml>
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. Москва: Мысль, 1990.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть, 1917 р. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Khto_taki_ukraintsi_i_choho_vony_khochut_zb.pdf
4. Грушевський у досягненні ідейно-культурної соборності та подоланні наддніпрянського партикуляризму в 1906-1907 рр. (за матеріалами щоденника) / І. Б. Гирич. *Український історичний журнал*. Київ, 2016. № 5. С. 101-138. С. 101.
5. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. Пер. с фр. и послесловие Л. Б. Гофмана. Москва: Наука, 1991. 576 с. (Социологическое наследие).
6. Либанова Э. Украина – глубина неравенства. URL: <http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-glubina-neravenstva-.html>
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919-1926 р. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Lypynskiy_Viacheslav/Lysty_do_Brativ-Khliborobiv_pro_ideiu_i_organizatsiiu_ukrainskoho_monarkhizmu.pdf
8. Липинський В. Хам і Яфет. Львів: Поступ, 1928. 30 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Lypynskiy_Viacheslav/Kham_i_Yafet.pdf
9. Пасхавер А. С нашими нынешними ценностями мы не можем быть богатой страной. URL: <http://reinvent.platfor.ma/aleksandr-paskhaver/>.
10. Робинсон Дж. А., Аджемоглу Д. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Перевод: П. В. Миронов, Дмитрий Д. Литвинов, С. Санолич. АСТ, 2016. 696 с.
11. Філософія та енциклопедія права в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. (Пам'ятки правничої думки Київського університету). Кн. 1 / уклад. І. С. Гриценко, В. А. Короткий; за ред. І. С. Гриценка. Київ: Либідь, 2011. 500 с.
12. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції. Переклад: Роман Корнута. Київ: Наш Формат, 2018. 576 с.
13. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Перевод с англ. М. Б. Левина. Публикується по изданию ООО «Издательство АСТ», 2004. URL: <http://www.nietzsche.ru/influence/philosophie/fukuama/>
14. Харари Ю. Н. Краткая история человечества. Москва: Синдбад, 2011. URL: <http://mido.kiev.ua/lib/sapiens.pdf>
15. Що заповів нам Любомир Гузар: Найяскравіші цитати великого мудреця. URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/scho-zapoviv-nam-lyubomir-guzar-nayyaskravishi-citati-velikogo-mudrecya-20170601581743>
16. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch für seine Vorlesungen). Verlag: Suhrkamp Verlag. 2000. 531 s.

Viktoriia Omelchenko

Candidate of Philosophical Sciences

Causes and Consequences of Institutional Memory Loss. Strategy for Building Efficient Work of Public Institutions

Historical and philosophical analysis of the concept of state institutions is represented. Mechanisms for implementing effective public administration are proposed. It is established that the foundation for effective work of institutions is law. Without the rule of law, institutions do not work. The rule of law is where the law is above personal interests. Where the state strategy is long-term and works for the person, protection of his rights and freedoms, where the rules and the law apply. The rule of law depends on the efficient operation of state institutions and adherence to the procedure of legitimacy of the authorities. All states must live by standards and state institutions should work for the Person, the Citizen. Politicians should live for the sake of politics, not at the expense of politics. Policymakers need to implement a new strategy for building effective public institutions. Based on sociological data, it is substantiated that the effective work of state institutions depends not only on the power of law, but also on the values of the society. Law is not only codes of norms, but also a "mirror" of all social processes, reflecting the culture of thinking of the community, both its positive aspects and all possible pathologies. The effective work of state institutions depends not only on law but also on the values of the society. Rules of law are instruments that regulate our public life, and the values, fill them with meanings. We need to unite around a "national idea". It is proved that the ineffective work of state institutions leading to social tension and social conflict. Repression, social injustice, the absence of mechanisms for peaceful change of the system leads to a social explosion. The authorities should undergo the process of legitimacy. The rules of law are instruments that regulate our public life, and the values, fill them with meanings. Citizens have the right to change the ruling elite until it satisfies their demands. The effective functioning of public institutions depends on the system of law and values that are professed by the community. The stability of the existence of the state depends on the effective work of the state institutions. States that abide by social standards and state guarantees where there is no sense of injustice among citizens are effective. Citizens should invest in education and science to build social maturity and responsibility. It was the investment in intellectual capital will enable us to build a country of equal opportunities and equal access to justice. Building the infras-

structure of public institutions is an indicator of the culture of thinking, law and order, and is the basis for the development of all other social manifestations. It is the key to building a healthy community that has a future. The effective work of state institutions depends on a system of law and values of the society. On the effective work of state institutions depends on the stability of the existence of the state itself.

The analysis of causes and consequences the concept of state institutions allows us to formulate a national strategy for the development of Ukraine.

The results obtained can be used in the rethinking of Ukraine's national strategy as an analytical commentary in the context of building an efficient infrastructure of state institutions.

Keywords: *public administration, state institutions, institutional memory, social values, rule of law.*

Розділ III.

ПОЛІТИЧНА КОФЛІКТОЛОГІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

УДК 315:351. 86

Смолянюк Володимир Федорович

доктор політичних наук, професор

Балан Микола Іванович

здобувач Національної академії державного управління
при Президентіві України

УКРАЇНА ЯК СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ: АРГУМЕНТАЦІЯ З ПОЗИЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Суспільний розвиток диктує необхідність чіткого вербального позначення деструктивних чинників, спрямованих проти інтересів більшості (національних інтересів). Термінами, що описують їх ймовірний або реальний вплив на суспільство, стали «виклики», «загрози», «небезпеки», а також «ризик». Природним кроком їх сутнісного визначення та змістовного наповнення стала їх імплементація у понятійно-категоріальний апарат теорії національної безпеки. У широкому сенсі національною безпекою пропонується вважати стан захищеності національних інтересів та цінностей як від викликів, загроз і небезпек, так і ризиків. Найбільш широковживаним терміном у суспільно-політичних реаліях України стали «загрози», які широко представлені у вітчизняному законодавстві з питань національної безпеки. Загальна кількість загроз в сучасній Україні невинно зростає. Відповідно до західних аналітичних напрацювань надмірне поширення загроз у базових суспільних сферах (економічній, політичній, соціальній, духовно-культурній та ін.) дає підстави кваліфікувати Україну як «суспільство ризику».

Ситуація ускладнюється з огляду на гібридну війну, яка ведеться РФ проти України та інших демократичних країн. Сучасні бойові дії, ініційовані Росією, доцільно представити як процес невинного продукування загроз (ризиків), сумарним ефектом яких має стати знищення Української державності.

Останнім часом доводиться враховувати ефект «чорних лебедів» як неочікуваних процесів глобального рівня, які слугують джерелом додаткових загроз (ризиків), що поширюються практично на всі країни й додатково ускладнюють процес рефлексії деструктивних впливів на державу й суспільство. За таких умов Україна має прискорити процес вироблення (оновлення) та практичної реалізації основних стратегічних документів – Стратегії національної безпеки, Стратегії воєнної безпеки, Стратегії кібер-

безпеки, Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту, Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу. Але поки що такі документи або є змістовно застарілими, або відсутніми взагалі.

Ключові слова: виклик, загроза, небезпека, ризик, національна безпека, гібридизація загроз, суспільство ризику.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кількість та якість ризиків, які стосуються України (її політичної, економічної, інформаційно-комунікативної, духовної та інших систем) невпинно зростають. Україна і як фізичний, і як соціокультурний простір фактично перетворюється на «мінне поле» ризиків, спроможних заблокувати, зробити непрохідними її стратегічні магістралі, ескізно прокладені у напрямі цивілізаційного Заходу. Вітчизняна інформаційна сфера пістріє різними форматами загроз та ризиків, у які занурені держава й суспільство. Подібний шквал ризико-забарвленої інформації потребує ґрунтового наукового роз'яснення, відокремлення суті проблеми від її ситуативних трактувань, що мають доволі помітний попит з боку невибагливих споживачів інформації. Отже, що таке «ризик»? Які ризики реально існують в Україні, а які визрівають? І головне: як їм протистояти в сучасному збуреному суспільстві, яке не має належного імунітету від ризиків-імовірностей, ризиків-реалій та ризиків-фейків? Відповідь на ці та інші питання викладена у наступних нотатках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій по темі. Проблематика забезпечення національної безпеки як стану захищеності національних інтересів (цінностей) від деструктивного впливу різнохарактерних ризиків широко представлена у працях В. Абрамова, С. Борисевича, О. Власюка, В. Горбуліна, А. Дацюка, Т. Запорожець, В. Кириленка, В. Мандрагелі, Р. Марутян, Ю. Мельника, І. Мордас, О. Пошедіна, М. Розумного, А. Семенченка, Г. Ситника, О. Суходолі, М. Шевченка, Л. Шипілової. В Україні активно використовуються наукові здобутки західних авторів, що стосуються різних аспектів державного та суспільного реагування на ризики (Ф. Белі, К. Даудінга, Ф. Кімбера, Д. Яворські, Е. Ціммермана, Д. Сірінга, А. Лійпхарта, П. Свенсона, Л. Гурвіца, К. Ейка, Р. Кімбера та ін.). Осмислення «суспільства ризику» є чітко сформованим напрямком наукової рефлексії проблематики соціогенезису в західних країнах. Про це свідчать праці У. Бека, Е. Гіденса, Р. Еріксона, К. Лау, Н. Лумана. В Україні ця тема отримала розвиток у працях В. Воронкової, О. Горбняк, О. Дейнеки, Д. Демчука, О. Євтухова, Р. Карагіоза, А. Качинського, О. Кіндратець, М. Козловця, В. Кривошеїна, В. Крутія, М. Лукашевича, А. Моїсеевої, М. Недюхи, С. Сітар-

ського, О. Соскіна, В. Торяника, Т. Удовиської, Н. Чоловської, Т. Шоріної, В. Юрчишина, інших вчених. Загальна кількість наукових розробок, присвячених еволюції викликів, загроз, небезпек, ризиків, невинно зростає. Проте доводиться констатувати високу швидкість подальшого накопичення подібних суспільних збудників. Це актуалізує проблему подальшого вивчення деструктивних впливів на суспільство крізь призму національної безпеки, яка є нагальною і для стабільних, і для перехідних суспільств.

Формулювання цілей статті. Визначити сутність викликів, загроз, небезпек, а також ризиків як деструктивних чинників соціального, техногенного та природного походження, здатних негативно відбитись на основних суспільних характеристиках. Довести пріоритетність категорії «загроза» як різновиду ризику у вітчизняному законодавстві з питань національної безпеки. Аргументувати тезу про належність України до «суспільств ризику». Вказати на подальше ускладнення процесу продукування різнопланових загроз і викликів, спрямованих проти держави і суспільства (у тому числі ні основі так званих «чорних лебедів»).

Викладення основного матеріалу. У вітчизняній гуманітарній традиції, що постала як синтез теорії національної безпеки, державного управління, ризикології та інших наук (дисциплін), увага акцентується на кількох деструктивних впливах різної інтенсивності – викликах, загрозах та небезпеках. Дані терміни змістовно тісно пов'язані, оскільки передбачають нанесення суспільних збитків – від малопомітних до критичних й навіть руйнівних. Різниця між ними базується на ймовірності процесу об'єктивації.

Зокрема, в науковій літературі виклик визначається як «подія, явище, процес, інші фактори, які, за наявності певних умов, одночасно можуть бути оцінені і як можливі небезпеки, і як додаткові можливості стосовно реалізації національних інтересів» [1, с. 91]. Виклик є сукупністю нових обставин розвитку, своєрідною точкою біфуркації, яка відкриває перед системою рівні шанси як на конструктивну, так і деструктивну еволюцію.

Загрозою визнаються «події, явища, процеси, які створюють небезпеку національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) та формують певну можливість спричинення збитків (шкоди) національним цінностям» [1, с. 435]. Іншими словами, загроза втрачає ознаки можливого конструктивізму та суттєво посилює ймовірність деструктивного розвитку соціальної, технічної або природної системи.

Небезпекою вважається «можливість за певних умов набуття явищем (предметом, процесом, соціальним феноменом) здатності

адресної дії на той чи інший предмет та спричинення йому відчутної шкоди, збитку» [1, с. 243]. Небезпека – це умовний «припис» на здійснення збурення, аварії, катастрофи, шанси настання яких рішуче перевищують можливість уникнення небезпечної перспективи.

Різниця між названими деструктивними впливами є наступною. Найбільш поширені у суспільній життєдіяльності виклики доцільно сприймати як численні повсякденні імпульси, які сприймаються як даність та диктують необхідність коригування й адаптації індивідуальної чи групової життєдіяльності з метою їх уникнення. Викликами можуть бути інтенсивна підготовка до важливих політичних подій (виборів, референдумів), поступове зростання цін, насичення інформаційного середовища недостовірною інформацією, різке погіршення погодних умов, погіршення мікроклімату в колективі, відхилення у стані здоров'я конкретної людини тощо. Способом протидії подібним впливам як правило є корекція індивідуальної або групової поведінки, яка не призводить до глибоких змін у структурі та способі життєдіяльності людини (соціальної групи).

Загроза – соціальна, техногенна, природна – є більшим деструктивним впливом порівняно з викликом. Виникнення загрози (сукупності загроз) означає суттєве підвищення ймовірності послаблюючого або руйнівного впливу зовнішньої або внутрішньої сили на суспільство, соціальну групу, окремого індивіда. Результатом практичного втілення загрози може стати суттєве порушення базових характеристик об'єкта, що з високою ймовірністю призведе до якісних перетворень у його структурі та алгоритмі функціонування. Загроз за їх сумарною кількістю у суспільних реаліях спостерігається менше, ніж ризиків, проте наслідки їхнього впливу мають набагато сильніший резонанс та потребують більших зусиль для подолання загрозової ситуації.

Небезпека є крайньою формою деструктивного впливу. Саме небезпеки в особливо гострій формі ставлять об'єкт перед вибором: або мобілізуватись, вступити в батальну фазу небезпечного конфлікту й виграти (уціліти), або бути трансформованим стороною, яка перемогла, до принципово іншого вигляду, або бути знищеним. Суспільні події, наслідком яких є значні людські жертви та матеріальні втрати (війни, збройні конфлікти, акти геноциду, епідемії, техногенні катастрофи, природні лиха та ін.) кваліфікуються як небезпеки, що отримують значне емоційне забарвлення та зберігаються у колективній (національній) пам'яті впродовж тривалого часу [2, с. 122-125].

Додаткового роз'яснення потребує категорія «ризик», яка широко використовується в офіційних документах та аналітичних розробках західних держав, а останнім часом дедалі ширше застосовується в Україні. У широкому сенсі ризиком є «можливість або небезпека постати перед можливими прикрими наслідками». Різниця між ризиком та невизначеністю полягає у можливості застосування / незастосування хоча б приблизних кількісних підрахунків стосовно можливих наслідків. Або: ризик прораховується, невизначеність – ні [3, с. 593]. У політологічній літературі ризиком пропонують вважати міру очікуваної невдачі певної діяльності, яка визначається як співвідношення ймовірності неуспіху вжитих заходів і ступеня несприятливих наслідків, зумовлених утіленням прийнятих рішень [4, с. 341]. У теорії національної безпеки ризиком є можливість зашкодити досягненню цілей національної безпеки. В такому випадку ризик характеризує ступінь (розміри) заподіяння можливого збитку тим або іншим інтересам від згаданих вище деструктивних чинників – викликів, загроз, небезпек [5, с. 174].

Доводиться констатувати відсутність єдиних підходів щодо визначення сутності ризиків: в одних випадках ризик розглядається як узагальнюючий термін стосовно викликів, загроз і небезпек, в інших – як самостійний деструктивний вплив, який на відміну від інших має кількісний вираз. Проте в будь-якому випадку впадає в очі прогрес ризикології як окремої галузі наукових досліджень, що прагне формалізувати процес оцінки несприятливих перспектив розвитку складних систем (соціальних, технічних, екологічних) за допомогою теорії ймовірності, теорії інвестицій, теорії ситуаційних домінант, накладених на суперечливі суспільно-політичні, економічні та ін. реалії.

У вітчизняній політичній практиці (зокрема державно-управлінській) найбільш поширеним вербальним прийомом рефлексії суперечливого соціального середовища стало використання категорії «загроза» як головного маркера позначення реальних та визрівання можливих передумов суспільних випробувань та труднощів. Про це переконливо свідчить вітчизняне законодавство з питань національної безпеки, де проблематика загроз є фундаментальним способом привернення уваги зацікавлених суб'єктів до деструктивних реалій та перспектив суспільного розвитку. Зокрема, у чинному Законі України від 20. 06. 2018 р. «Про національну безпеку України» наведене визначення насамперед загроз, якими пропонується вважати «явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити

реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» [6]. Визначення викликів, небезпек, ризиків у цьому законодавчому акті не наводиться (хоча це було б незайвим).

Принагідно зазначимо, що такий же підхід було застосовано і в попередньому Законі 2003 р. «Про основи національної безпеки України»: про загрози йшлося (загрози національній безпеці – це «наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України»), про інші деструктивні впливи – ні [8].

Закон України від 20. 06. 2018 р. «Про національну безпеку України» формулює «фундаментальні національні інтереси України». Ними названі:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Стратегія національної безпеки України від 26. 05. 2015 р. лаконічно пропонує перелік «фундаментальних національних інтересів України», до якого належать: незалежність, територіальна цілісність і суверенітет, гідність, демократія, людина, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпека [7].

Цитовані вище документи лежать в основі сучасного націєбезпечного мислення України. Фундаментальний сенс останнього полягає в тому, що саме національні інтереси та національні цінності є головними «мішенями», які «атакуються» об'єктивно існуючими та цілеспрямовано створеними загрозами. Реалізація і національних інтересів, і національних цінностей може бути загальмованою (унеможливленою) дією широкого спектру різнопланових загроз, які постали або можуть постати перед сучасною Україною.

Доцільним пізнавальним кроком виглядає визначення загальної кількості загроз, присутніх у нормативно-правовому полі України, починаючи з моменту продукування перших нормативно-правових актів у сфері національної безпеки. Зокрема, у Законі України від 19. 06. 2003 р. «Про основи національної безпеки України»

(втратив чинність у 2018 р.) було конкретизовано сфери забезпечення національної безпеки та загрози, що існують (можуть виникнути) у кожній з них [8]. Статистика з цього приводу виглядала так: зовнішньополітична сфера – була передбачена можливість об'єктивації 3 загроз, сфера державної безпеки – 8 загроз, воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону – 10 загроз, внутрішньополітична сфера – 4 загроз, економічна сфера – 14 загроз, соціальна та гуманітарна сфери – 7 загроз, науково-технологічна сфера – 6 загроз, сфера цивільного захисту – 5 загроз, екологічна сфера – 7 загроз, інформаційна сфера – 5 загроз. Отже, йшлося про 12 сфер забезпечення національної безпеки, які містили 69 загроз загальнонаціонального рівня.

Критично зауважимо, що вказаний Закон 2003 р. був законодавчим актом мирного часу, періоду стратегічного партнерства України та Росії, яке навіть гіпотетично не вказувало на ймовірність анексійних та окупаційних дій з боку РФ, спрямованих проти України. Попри «мирність» документу визначений на той момент перелік сфер, що стосувалися національної безпеки, аж ніяк не був вичерпним. У згаданому Законі не йшлося про енергетичну, фінансову, духовно-культурну, кібернетичну, етнонаціональну, міжконфесійну, демографічну, міграційну, продовольчу, морську та ін. важливі сфери забезпечення національної безпеки. Більш ніж очевидно, що кожна з них містила власні специфічні загрози, не артикульовані у законодавчому порядку. Як наслідок, загальна кількість загроз могла б бути істотно більшою [9, с. 4-6].

Розширення державно визначеного переліку загроз відбувалося шляхом розробки інших документів, що стосувалися сфери національної безпеки. Наприклад, чинна Стратегія національної безпеки України від 06. 05. 2015 р. до вказаних вище загроз додає «актуальні загрози національній безпеці України», гострота яких має конкретно-політичний характер [7]. Такими загрозами, зокрема, названі:

- агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території (7 позицій);

- неефективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України (5 позицій);

- корупція та неефективна система державного управління (3 позиції);

- економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення (9 позицій);

- загрози енергетичній безпеці (4 позиції);

загрози інформаційній безпеці (2 позиції);
загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів (2 позиції);
загрози безпеці критичної інфраструктури (3 позиції);
загрози екологічній безпеці (4 позиції).

Всього на сторінках Стратегії маємо 39 загроз, загострених до стану реальних небезпек українській державності.

Слід врахувати й загрози, названі у чинних Стратегії кібербезпеки України від 27. 01. 2016 р. (6 визначень) та Доктрині інформаційної безпеки України від 29. 12. 2016 р. (7 визначень).

Так, у Стратегії кібербезпеки у контексті загроз йдеться про [10]: невідповідність інфраструктури електронних комунікацій держави, рівня її розвитку та захищеності сучасним вимогам; недостатній рівень захищеності критичної інформаційної інфраструктури, державних електронних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, від кіберзагроз; безсистемність заходів кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури; недостатній розвиток організаційно-технічної інфраструктури забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури та державних електронних інформаційних ресурсів; недостатню ефективність суб'єктів сектору безпеки і оборони України у протидії кіберзагрозам воєнного, кримінального, терористичного та іншого характеру; недостатній рівень координації, взаємодії та інформаційного обміну між суб'єктами забезпечення кібербезпеки.

Доктрина інформаційної безпеки розширює перелік загроз, додаючи до їх загального списку [11]:

здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні;

проведення державою-агресором спеціальних інформаційних операцій в інших державах з метою створення негативного іміджу України у світі;

інформаційну експансію держави-агресора та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах;

інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях;

недостатню розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України;

неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства;

поширення закликів до радикальних дій, пропаганда ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні.

Визнаючи факт активного використання терміну «загроза» у різних нормативно-правових актах, вважаємо за необхідне вказати на небажаність абсолютизації загроз шляхом надання їм статусу універсальної методичної одиниці, здатної відбити всю складність націєбезпечної проблематики. Загрози не вичерпують усієї складності проблеми. Дається взнаки те, що вони слабко підлягають універсальним трактуванням та математичній формалізації. Загроз надто багато, вони присутні практично в усіх суспільних сферах. При цьому їх перелік на сторінках нормативно-правових актів в ідеалі можна нарощувати як завгодно довго. Загрози духовно-культурного ґатунку взагалі не підлягають кількісній обробці. Маємо ситуацію, за якої математичні прорахунки не можуть вважатися достатніми для відповідних висновків.

Так само неприйнятною виглядає пропозиція стосовно підготовки й затвердження органами влади документу на кшталт «паспорту загроз національній безпеці», побудованого на уніфікації природи загроз за статичними й динамічними ознаками, сферами прояву, ресурсним забезпеченням, очікуваними результатами та ін. показниками [1, с. 271]. Непередбачувана (непрогнозована) природа продукування загроз різними соціальними силами, як і нелінійний характер впливу загроз на різні суспільні сегменти, цілком здатні порушити наперед задані алгоритми аналізу політичних, економічних, інформаційних, воєнних та ін. деструктивних чинників, частина яких об'єдналась у «гібридні», тобто принципово інші конструкції порівняно з їх історичними попередниками [12].

Непряме визнання цієї обставини присутнє на сторінках чинного Закону України від 21. 06. 2018 р. «Про національну безпеку України». Даний Закон не містить математично визначеної кількості загроз в чітко визначених сферах, як це було у Законі 2003 р. та інших нормативно-правових документах. Закон 2018 р. пропонує «широкий» підхід щодо визначення загроз: «Загрози національній

безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України» [6]. Як видно, в умовах розвитку України як «суспільства ризику» держава обрала варіант періодичного уточнення переліку загроз на сторінках підзаконних нормативно-правових актів, не претендуючи при цьому на їх вичерпний список. Головне полягає у здатності державних органів чітко визначити тенденції розвитку загрозливих ситуацій та застосувати відповідні контрдії з метою їх подолання [13, с. 24-30].

Якщо повернутися до названих вище документів з питань національної безпеки, напрацьованих легітимними державними органами, то слід вказати, що **загальна кількість загроз становить 121 визначення**. Ця кількість є досить умовною, оскільки не заперечує можливості подальшої документальної фіксації загроз у ключових суспільних сферах. Проте навіть така їх кількість, виражена тризначним числом, дає всі підстави кваліфікувати сучасну Україну як «суспільство ризику».

Попередньо зауважимо, що концепт «суспільства ризику» був запропонований західними дослідниками наприкінці ХХ ст. Теоретичні основи «суспільства ризику» розроблено Ульріхом Беком (Німеччина) та Ентоні Гіденсом (Великобританія). За їх активної участі аналіз суспільних процесів став будуватися на основі врахування не стільки позитивно-конструктивного, скільки негативно-руйнівного досвіду взаємодії соціальних акторів, що прагнуть досягти наміченої мети (доволі часто – у будь-який спосіб). Різниця між традиційним суспільством та суспільством ризику є принциповою: перше продукує й накопичує багатства (матеріальні цінності, гроші, технології, інформацію), друге – пропонує невпинно прогресуючий спектр ризиків, які здатні множитись, урізноманітнюватись та втягувати в орбіту свого впливу дедалі ширше коло соціальних акторів [14].

У широкому сенсі суспільством ризику прийнято вважати соціум, який під впливом внутрішніх, техногенних або антропогенних впливів з однаковою вірогідністю може зумовити як матеріальні й духовні втрати певного суб'єкта діяльності (людини, групи, співтовариства, суспільства в цілому), так і забезпечити його переваги й здобутки (матеріальні блага, соціальний і культурний капітал). Нормою функціонування такого суспільства може стати надзвичайний

стан як перманентне відтворення ризику в кожному акті соціального виробництва [15, с. 390]. Відповідно, позитивна логіка суспільного розвитку, яка домінувала в індустріальних суспільствах та базувалась на накопиченні й розподілі багатств, сублімується (заміщується) негативною логікою виробництва й поширення ризиків, природа яких може значно відрізнятись. Зокрема, ризики: а) можуть бути результатом неакцентованої (випадкової) дії чи бездіяльності певних осіб чи соціальних інститутів; б) можуть продукуватися природним шляхом як необхідний етап суспільної еволюції; в) можуть цілеспрямовано створюватися й імплементуватися в тканину суспільних відносин зацікавленими силами: провладними або опозиційними структурами, засобами політичної реклами, представниками політичних партій, конкуруючими групами інтересів, екстремістськими угрупованнями (у тому числі збройними), зовнішніми політичними силами (державами) тощо. Найбільш небезпечним є останній різновид процесу продукування й поширення ризиків, оскільки передбачає їх ініціативне створення з метою деструктивного впливу на усталені соціальні інституції з метою реалізації власних інтересів [16].

Ризикам, за У. Беком, властиві наступні риси: глобальне поширення, розмитість впливу (невідчутність), віддаленість, невидимість, невизначеність, ірраціональність, невідомість, здатність до всепроникнення, складність страхування. Особливо важливими слід вважати глобалізаційні аспекти виникнення ризиків, а також економічну модернізацію країн та глобалізацію соціальних відносин, які аж ніяк не позбавлені ризикових ефектів. Глобалізація та модернізація надають процесам виробництва, накопичення, концентрації, розподілу та поширення ризиків максимально можливих масштабів [17].

При цьому суттєво послаблюється значення інститутів громадянства, національних інтересів та цінностей, державних кордонів, міграційних обмежень та інших суверенних ознак держави. Небезпечною виглядає тенденція інтеграції суспільств ризику, що існують в межах окремих країн, в умовну глобальну конструкцію. У такому випадку доведеться визнати наявність не окремих «вогнищ ризику», а «цивілізації ризику» в цілому, що лише погіршує її шанси на поступальний розвиток [18].

Осмислюючи сутність наявних суспільств, що зазнають дестабілізаційних впливів, Е. Гідденс вводить дещо абстраговане поняття «середовище ризику», яке доцільно застосовувати як в умовах чітко фіксованої державності, так і в умовах її відсутності. До проявів «середовища ризику» пропонується віднести: а) за-

грози та небезпеки суспільного походження; б) загрози насильства над людиною, що є результатом насичення воєнної сфери високотехнологічними розробками; в) загрози усвідомлення недоцільності людського існування взагалі [19].

Виходячи з наведених вище міркувань, Е. Гідденс пропонує розуміти розвиток суспільства ризику як поєднання двох процесів – структуризації та інституалізації [20]. Структуризація означає відтворення соціальних норм, правил суспільної взаємодії в чітко визначених просторово-часових рамках. Інституалізація передбачає створення й закріплення найбільш сучасних (модернових) політичних інститутів і практик, метою яких має стати адекватне реагування політичної системи (держави) на дестабілізаційні впливи, зокрема ризики. Структуризація та інституалізація, утворюючи стійку суспільну макроструктуру, конструюють необхідний формат влади, здатний ефективно протидіяти різноплановим ризикам. Ця констатація стосується фактично всіх сучасних суспільств, проте насамперед тих, що перебувають на етапі стрімкої трансформації.

Всі ці міркування безпосередньо стосуються України, яка відчуває нестачу як структурних, так й інституційних трансформацій достатньої демократичної якості. Спектр ризиків в Україні впродовж тривалого часу демонструє тенденцію зростання. Відповідно до даних Світового банку, у рейтингу глобальної суспільно-політичної стабільності у 2017 р. Україна займала 182-е місце із 195, маючи своїми сусідами Туреччину, Малі та інші дестабілізовані країни [21].

У широкому сенсі суспільство ризику являє собою специфічний спосіб організації соціальних зв'язків, взаємодії і відносин людей в умовах невизначеності, коли відтворення життєвих засобів, фізичних і духовних сил людини має не соціально спрямований, а переважно випадковий, імовірнісний характер, який поступово витісняється виробництвом самого ризику [22, с. 182]. Т. Власенко з цього приводу деталізує: «Сучасна Україна все більше набуває рис суспільства ризику. До екологічних проблем, Чорнобильської техногенної катастрофи сьогодні додалися жертви і руйнації, спричинені збройним конфліктом в Донецькій і Луганській областях, список загиблих в якому вже налічує декілька тисяч людей. Постійна загроза терористичних актів в інших регіонах України розширює межі ризиків на всю територію української держави... Посилення ризиків, які ... стали невід'ємною сутнісною характеристикою українських реалій, суттєвим чином обумовлені саме продовженням агресивної інформаційної політики, яка є складовою гібридної війни, що відбувається в Україні» [14].

Статус України як «суспільства ризику» має додаткову аргументацію у вигляді інших державних документів та науково-аналітичних розробок. Так, щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році» містить перелік «викликів стабільності суспільного розвитку», що можуть бути ототожені з ризиками [23]. На сторінках документу актуальними загрозами у сфері державної безпеки визнано наступні:

- посягання на державний суверенітет, територіальну цілісність України (насамперед з боку РФ);
- терористична та диверсійна діяльність, що стимулюється Росією;
- інспірування і спроби з поширення сепаратистських настроїв у районах компактного проживання національних меншин, формування сепаратистських рухів у країні, створення умов для автономізації певних територій;
- розвідувально-підбивна діяльність російських спеціальних служб, спрямована на: організацію масових заворушень із використанням агентурних мереж та підконтрольних проросійських громадсько-політичних структур; розпалювання сепаратистських і автономістських настроїв; дестабілізацію політичної ситуації; створення позицій впливу в органах державної й місцевої влади в Україні тощо;
- загрози у сфері безпеки державного кордону;
- перешкоджання РФ заходам української сторони з охорони державного кордону.
- До визначальних чинників негативного впливу на стан громадської безпеки України віднесено:
 - складну соціально-економічну ситуацію в країні, проблеми із занятістю населення, погіршення рівня життя населення, незадоволення перебігом реформ;
 - тривале протистояння різних політичних сил, політизацію й радикалізацію певних суспільних відносин;
 - суттєве зниження правової свідомості та моральних критеріїв у суспільстві;
 - складну криміногенну ситуацію в країні;
 - зростання незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин та засобів ураження, а також прошарку громадян, які готові при нагоді їх застосовувати;
 - створення та діяльність на території держави парамілітарних збройних формувань, які діють не тільки в зоні ООС, а й в інших регіонах та спричиняють небезпеку силового вирішення соціальних суперечностей;

- активізацію протиправних дій, спрямованих на перерозподіл майнових прав, зокрема підприємств, продукції виробництва, у т. ч. сільськогосподарської, а також землі шляхом рейдерського та іншого силового захоплення;
- посилення міграційних процесів через територію України;
- діяльність міжнародних злочинних угруповань, передусім пов'язана з незаконною торгівлею зброєю, людьми, забезпеченням наркотрафіку тощо.

Окремо виділено загрози відпливу людського капіталу, що пояснюється значним розривом між високими показниками розвитку людського капіталу в Україні та його нереалізованістю у вітчизняній економічній діяльності.

Проблеми та ризики фінансово-економічної сфери є так само значними. Йдеться про: низьку інвестиційну привабливість України; затягування земельної реформи; уразливість фінансової сфери; перешкоди розвитку реального сектора економіки; проблеми енергетичного сектора та ін.

Виклики, загрози та ризики є предметом аналізу не лише державних органів, а й окремих науковців. Зокрема, О. Корнієвський та В. Нечипоренко до «небезпечних викликів» українській державності та громадянському суспільству відносять [24, с. 65]:

зневіру громадськості у спроможності нині діючої «партії влади» провести повномасштабні демократичні реформи, особливо в сфері державного управління, державних фінансів, приватизації та залучення інвестицій;

згасання громадянської активності внаслідок погіршення добробуту середнього класу – економічної основи громадянського суспільства, соціально-психологічної втоми від недалекоглядної політики правлячого класу, що призвело до масового зубожіння українських громадян;

зростання рівня корупції через невдалі дії з реформування тих державних органів, які найбільше взаємодіють з громадянами (податкова служба, поліція, прокуратура, органи охорони здоров'я тощо);

неправомірне поширення адміністративних заходів і нормативно-правових засобів обмеження прав і свобод громадян під гаслами захисту від зовнішньої агресії;

поширення настроїв патерналізму внаслідок масовізації політики субсидій у соціальній (житлово-комунальній) сфері;

зростання рівня радикальних настроїв у суспільстві внаслідок невдоволення політикою нинішньої «партії влади» щодо вирішення комплексу проблем, зумовлених російською гібридною війною, не-

професіоналізмом і некомпетентністю частини представників політико-владних структур, їхніми корупційними діями, нехтуванням громадської думки та організацій громадянського суспільства як рівноправних партнерів органів державної влади, небажанням створювати однакові можливості для всіх учасників процесів політотворення на засадах демократії участі, цінностей громадянського суспільства.

Отже, існують усі підстави стверджувати про виникнення в Україні нового напрямку аналітичного осмислення деструктивних чинників, що виникають у ключових суспільних сферах та коригують їх еволюції. Йдеться про ризики як ступінь виразу викликів, загроз і небезпек, присутніх у різних соціальних сегментах. Наприклад, виклики, ризики та загрози національній безпеці України в транспортній сфері осмислює О. Сапронов [25], економічні ризики, небезпеки, загрози – Т. Семенютіна [26], загрози та ризики фінансовій безпеці – Н. Носань [27], вплив загроз, ризиків, небезпек на систему економічної безпеки підприємства – Є. Рудніченко [28]. Фактично в Україні вже створено віртуальну бібліотеку наукових розробок, аналітичних текстів, соціологічних досліджень, об'єднаних тематикою визрівання та практичного прояву широкого спектру ризиків, а також владного реагування на них. Проте привертає увагу інше: різні автори по-різному комбінують причинно-наслідкові зв'язки між різними деструктивними впливами. Деяка інтелектуальна розгубленість виникає при ознайомленні з наступними пізнавальними ланцюгами, логічність яких, на погляд їхніх авторів, не викликає сумнівів: виклики – ризики – загрози; ризики – небезпеки – загрози; загрози – ризики; загрози – ризики – небезпеки... Це зайвий раз підтверджує необхідність подальшого розвитку теорії національної безпеки та ризикології, чий понятійно-категоріальний апарат «виростає» з необхідності чіткого й несутеречливого трактування вказаних вище термінів та змістовно-субординаційних співвідношень між ними.

Варто підкреслити й те, що середовище загроз не є статичним. Процес накопичення та різнопланового поєднання загроз у різних суспільних сферах, який здійснюється зовнішньою силою, але при цьому слабо регулюється з боку держави або не регулюється взагалі, доречно позначити як їх гібридизацію. Під впливом останніх подій (насамперед українсько-російського збройного протистояння) термін «гібридна війна» увійшов до політичного лексикону та широкого наукового обігу [29].

Головна відмінність гібридної війни від війн історичного минулого полягає у цілеспрямованому «схрещуванні» матеріальних та

духовних елементів діяльнiсної активностi задiяних сторiн (їх цiлей, засобiв, ресурсiв, результатiв). Подiбне «схрещення» (комбiнування) може вiдбуватися в досить широкому спектрі, дозволяючи будувати нестандартні ударні формати – традиційно-збройні, інформаційно-психологічні, дипломатичні, економічні, економіко-технологічні, фінансові, екологічні, громадянські, консцієнтальні, мережеві, радіоелектронні, локальні, партизанські, терористичні тощо [30, с. 66-67].

Сутність гібридної війни є цілеспрямована «гібридизація» суспільно-політичного простору держави-ворога, його насичення якомога більшою кількістю ризиків у максимально можливих сферах впливу. Подiбне «ризико-мiнування» означає створення не лише необхідних, а й достатніх пiдстав для дестабiлізації суспiльства загалом [31, с. 5-12]. Проте висновок з приводу активного розгортання гібридних війн у різних регіонах планети є беззаперечним: гібридні суспільні реалії – від збройно-бойових до енергетично-шантажних та інформаційно-руйнівних – виступають живильним середовищем для продукування нових ризиків, у тому числі невідомих.

Тренд гібридизації конфліктних суспільних взаємин, який відчули непоодинокі країни, не дозволяє обійти увагою феномен «чорних лебедів» (англ. *the black swan*), які у світлі останніх подій розглядаються в якості джерела абсолютно несподіваних викликів, загроз, небезпек, ризиків, перед якими постають сучасні держави й суспільства. Метафора «чорний лебідь» – це спроба у поетичний (гіперболізований) спiсiб позначити непередбачувану аномальну подію, що вiдбувається всупереч очiкуваним прогнозам й радикально змiнює iснуючий суспiльно-політичний та економічний устрiй, мережу соціальних зв'язків, тональність міждержавних дiалогiв, стилістику групової поведінки тощо. Термін уведено економістом Нассімом Талебом (США) у 2007 р. у книзі «Чорний лебідь. Під знаком невизначеності» [32]. В основі цієї метафори – цитата римського поета Ювенала (I-II ст.): «рідкий птах на землі, подібний чорному лебедю» (*rara avis in terris, nigroque simillima cygno*).

Метафорично «чорний лебідь» означає, що частина катаклізмів, які спричиняють злам та змiну iснуючих суспiльних парадигм (економічної, політичної, ідеологічної, духовно-культурної та ін.), не можуть бути передбачені шляхом застосування усталених наукових методів – історичного, порівняльного, структурного, функціонального, системного, психологічного, прогностичного тощо. В основі подiбних катаклізмiв лежить так звана «мала (другорядна, нік-

чемна, непомітна) причина», якою у суспільні практики прийнято нехтувати. Як зазначив Н. Талеб: «Нездатність передбачувати аномалії призводить до нездатності передбачити рух історії, враховуючи фактичну невидимість аномалій в динаміці подій».

«Чорним лебедям» властиві наступні ознаки: аномальність, несподіваність події, яка в момент об'єктивації не має раціонального пояснення; надзвичайний вплив події на соціум, який руйнує установлений порядок та започаткує нові сюжетні лінії з використанням нової суб'єкт-об'єктної структуризації процесу розвитку; намагання пояснити подію, визначити її рушійні сили та причинно-наслідкові зв'язки після того, як вона сталася.

Відповідно до теорії «чорних лебедів», світова історія демонструє прискорений рух («стрибає») внаслідок спричинення аномальних, малоймовірних, непередбачуваних, алогічних подій, які виступають новими точками відліку (фазами переходів) суспільних станів, призводять до масштабних наслідків та вимагають від впливових соціальних акторів нового цілепокладання, нових форматів життєдіяльності, нової ресурсної бази.

«Чорними лебедями» насичена будь-яка історична епоха. У XX ст. їх практичними втіленнями стали провокативні приводи обох світових війн, абсолютний суб'єктивізм у діях «великих диктаторів», що очолювали деякі соціалістичні та капіталістичні держави, карибська ядерна криза 1962 р., чорнобильська радіаційна катастрофа 1986 р. з її глобальними наслідками тощо.

В якості останніх прикладів «чорних лебедів» можна назвати події 2020 р. – світову пандемію коронавірусу, «якої ніхто не чекав», раптовий обвал цін на нафту, глобальну економічну рецесію, конституційні інновації глави російської держави, вірогідність яких раніше ним же категорично заперечувалися тощо. Будь-які з цих подій, взяті окремо або комплексно, дозволяють стверджувати про лавиноподібний прогрес нових загроз, до яких виявились неготовими як окремо взяті країни, так і людство в цілому. Іншими словами, умовні «генератори загроз» (теж метафора) постійно модернізуються. Причому швидкість їх модернізації випереджає адаптивність раціональної реакції людських спільнот на несподіванки, вбивчий потенціал яких невпинно зростає.

Отже маємо: об'єктивні ризики (виклики, загрози, небезпеки), продиктовані самою природою суспільного розвитку – суб'єктивні ризики (зовнішнього та внутрішнього походження) – гібридні ризики (набувають яких завгодно інституційно-функціональних, цільових та ресурсних форматів) – «чорні» ризики з «лебединими» ознаками, наукова рефлексія рушійних сил яких ледве розпочата.

Якщо раніше «суспільства ризику» сприймалися як окрема група невдалих громад, то сьогодні усі наявні людські об'єднання (на державній основі чи без неї) можуть сприйматися як «суспільства ризику». Втіхою може слугувати відома рекомендація, що має позитивний психологічний ефект: правильний діагноз – початок процесу лікування. Дослухаємось до неї.

Висновки. Суспільство, виходячи з його неймовірно складної природи, побудованої на єдності й боротьбі протилежностей, відчуває безперервний вплив викликів, загроз і небезпек (ризиків), які саме ж генерує. Об'єктивізація (реалізація) деяких з них позитивно відбивається на соціогенезисі, проте більшість ризиків мають деструктивно-негативні наслідки.

Уніфікованих та загально визнаних трактувань викликів, загроз, небезпек та ризиків не існує. Кожна країна, виходячи з власного історичного досвіду та досягнутої гносеологічної культури, пропонує власні формати їх взаємовпливу та взаємної трансформації. Найбільш широковживаними з них є «загрози» (Україна) та «ризики» (держави Заходу). У 2000-х роках Україна, прагнучи удосконалити національне законодавство з питань національної безпеки, здійснила спробу нормативно-правової фіксації ризиків у визначених суспільних сферах, включно з розробкою загальнодержавного Паспорту загроз. Проте ця спроба не увінчалась успіхом: динаміка накопичення загроз перевищила можливості державних структур щодо їх моніторингу, документальної фіксації та розробки практичних рекомендацій щодо подолання.

Євроінтеграційний та євроатлантичний курс України одним із своїх наслідків має дедалі ширше використання терміну «ризики» у вітчизняному інформаційному просторі. Загальна кількість ризиків, у які безпосередньо або опосередковано залучена Україна, невпинно прогресує. Низка авторів аргументовано доводить, що сучасна Україна є чітко окресленим «середовищем ризиків», якісно спорідненим з подібними африканськими, азійськими суспільно-політичними системами, еволюція яких є надто проблематичною.

Під тиском численних викликів, загроз та небезпек Україна як «середовище ризиків» відмовляється від однозначного (лінійного) формулювання загроз національній безпеці, притаманних конкретним суспільним сферам, та їх законодавчого закріплення. Державою передбачені підготовка та періодичне оновлення низки стратегій (національної безпеки, воєнної безпеки, кібербезпеки, інших документів з питань національної безпеки і оборони), що мають містити перелік основних загроз, що склалися відповідно до

формули «тут і зараз». Це означає вихід України на рівень нелінійного (більш гнучкого) мислення з питань безпеки, оборони, подолання політичних конфліктів, стабілізації суспільно-політичної обстановки. Здійснення цих задумів можливе на основі подальшого зміцнення демократичної державності, забезпечення прозорості дій влади, використання як державних, так і громадських можливостей при розв'язанні назрілих суспільних проблем.

Література:

1. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник. Под ред. Г. П. Сытника. Київ: НАГУ при Президенте Украины, 2012. 496 с.
2. Дюзь-Крячченко О. П., Лисичин Е. М. Щодо термінологічного аспекту проблеми національної безпеки України. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2014. № 1.
3. Короткий оксфордський політичний словник. Пер. з англійської. Київ: Основи, 2006. 790 с.
4. Купрій Т. Ризик політичний. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори. За ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. 492 с.
5. Геополітика і національна безпека: словник термінів / Укладачі: Г. П. Ситник, В. Ю. Богданович, М. Ф. Єжеев. Київ: НАДУ при Президентові України. 232 с.
6. Про національну безпеку України / Закон України від 21. 06. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» / Указ Президента України від 26. 05. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
8. Про основи національної безпеки України / Закон України від 19. 06. 2003 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
9. Балан М. І. Основні загрози суспільно-політичній стабільності України. *Альманах науки*. 2018. № 9 (18).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України» / Указ Президента України від 15. 03. 2016 р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016>.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» / Указ Президента України від 25. 02. 2017 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
12. Barrett Christopher. Food Security and Sociopolitical Stability. URL: <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/acprof:oso/>.
13. Євтухов О. В. Тенденції розвитку соціальних ризиків у сучасному суспільстві: державно-управлінський аспект. *Аспекти публічного управління*. 2018. Том 6. № 6-7.
14. Власенко Т. Т. Медіа-дискурс у суспільстві ризику. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. URL: [C:/Users/ADmin/Downloads/cuc_2015_1\(1\)_4%20\(1\).pdf](C:/Users/ADmin/Downloads/cuc_2015_1(1)_4%20(1).pdf).

15. Лукашевич М., Недюха М. Суспільство ризику / Соціологічна енциклопедія. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.

16. Балан М. І. Суспільство ризику: дестабілізаційні можливості. *Державне управління: удосконалення та розвиток* [Електронне видання]. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua>.

17. Beck's Theory of Risk Society of Modernity: Definition and Speciality of Risk Society. URL: <http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/becks-theory-of-risk>.

18. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / [пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой]. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

19. Anthony Giddens' and Ulrich Beck's conceptions of risk. URL: <https://multimediateeek.wordpress.com/2015/11/27/anthony-giddens-and-ulrich-becks-conceptions-of-risk/>.

20. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / [пер. з англ. Н. Поліщук]. Київ: Альтпрес, 2004. 100 с.

21. Political stability – Country rankings (measure: points; Source: The World Bank). URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/.

22. Джалілова О. М. Ризик у сучасному суспільстві: соціально-філософський аналіз. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 109.

23. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». Київ: НІСД, 2018. 688 с. URL: http://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-02/Analit_Dopovid_Poslannia_2018.Pdf.

24. Корнієвський О. А., Нечипоренко В. О. Сучасні виклики громадянському суспільству України в умовах політичної нестабільності. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1.

25. Сапронов О. Виклики, ризики та загрози національній безпеці в транспортній сфері. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10sovbts.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10sovbts.pdf).

26. Семенютина Т. В. Економічні ризики, небезпеки, загрози: сутність та взаємозв'язок. URL: [file:///C:/Users/ADmin/Downloads/ecpros_2012_68_13%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/ADmin/Downloads/ecpros_2012_68_13%20(1).pdf).

27. Носань Н. С. Актуальні загрози та ризики фінансової безпеки України на межі посткризового та євроінтеграційного періоду. URL: http://bses.in.ua/journals/2019/40_2019/8.pdf.

28. Рудніченко Є. М. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/1983/1/ecmepi_2013_25%281%29__23.pdf.

29. Deep A. Hybrid War: Old Concept, New Techniques. URL: <https://smallwar-journal.com/jrnl/art/hybrid-war-old-concept-new-techniques>.

30. Крутій В. О. Трансформація політичної системи суспільства в умовах гібридної війни: дис... канд. політ. наук. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2018. 179 с.

31. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 4 (33).

32. Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті. URL: <https://kniga.biz.ua/book-chornii-lebid-pro-ne-imovirne-u-realnomu-zhitti-005869.html>.

Volodymyr Smolianiuk

Doctor of Political Sciences, Professor,

Mykola Balan

Ukraine as a Risk Society: Argumentation from Positions National Security

Social development dictates the need for a clear verbal designation of destructive factors against the interests of the majority (national interests). The terms describing their likely or real impact on society were "challenges", "threats", "dangers" and "risks". The natural step of their substantive definition and meaningful filling was their implementation in the conceptual and categorical apparatus of national security theory. In a broad sense, national security is proposed to be considered a state of protection of national interests and values, both from challenges, threats and dangers, and risks. The most widely used term in Ukraine's socio-political realities is the "threat" that is widely represented in national legislation on national security. The total number of threats in modern Ukraine is steadily increasing. According to Western analytical developments, the excessive spread of threats in basic social spheres (economic, political, social, spiritual, cultural, etc.) gives reason to qualify Ukraine as a "risk society".

The situation is complicated by the hybrid war being waged by the Russian Federation against Ukraine and other democratic countries. It is advisable to present the modern hostilities initiated by Russia as a process of continuous production of threats (risks), the total effect of which should be the destruction of the Ukrainian statehood. In modern Ukraine, there are practically no public spheres that would not be in the area of increased Russian attention, with a view to further saturating them with risks until reaching the "chain reaction" of their disintegration.

Recently, we have to consider the effect of "black swans" as unexpected processes of global level, which serve as a source of additional threats (risks), which spread to almost all countries and further complicate the process of reflecting destructive effects on the state and society. In such circumstances, Ukraine should accelerate the process of development (updating) and practical implementation of key strategic documents – the National Security Strategy, the Military Security Strategy, the Cyber Security Strategy, the Public Security and Civil Defense Strategy, the Strategy for the Development of the Defense Industrial Complex. But for the time being, such documents are either substantially outdated or missing at all.

Under the pressure of numerous challenges, threats and dangers, Ukraine as a "risk environment" refuses to explicitly (linear) formulate national security threats. The state provides for the preparation and periodic updating of a number of strategies (national security, military security, cybersecurity, other national security and defense documents), which should contain a list of major threats that have developed in accordance with the "here and now" formula. This means entering Ukraine to the level of non-linear (more flexible) thinking on security, defense, overcoming political conflicts, stabilizing the socio-political environment. The realization of these ideas is possible on the basis of further strengthening of democratic statehood, ensuring transparency of the actions of the authorities, using both state and public opportunities in solving emergent social problems.

Keywords: challenge, threat, danger, risk, national security, hybridization of threats, risk society.

Ткаченко Василь Миколайович
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

**НЕ «ВІЙНА В УКРАЇНІ», А «ВІЙНА В ЄВРОПІ»
(на полях Мюнхенської конференції з питань безпеки)**

Центральна проблема статті – вкидання проросійського плану «12 кроків для більшої безпеки України і євроатлантичного регіону» (Twelve Steps Toward Greater Security in Ukraine and the Euro-Atlantic Region) до розгляду на Мюнхенській конференції з безпеки 14-16 лютого 2020 р. Авторами документу стала якась Група лідерів з питань євроатлантичної безпеки (Euro-Atlantic Security Leadership Group) разом із Російською радою з міжнародних питань. Серед підписантів, на жаль, виявився ряд високопоставлених осіб, в тому числі голова Мюнхенської конференції з безпеки Вольфганг Ішінгер.

Цій ініціативі приписувалася роль «примирення України і Росії». Головний посыл зазначеного плану – зняття санкцій з Росії, а також поліпшення відносин між ЄС і РФ ще до виконання Мінських угод і деокупації Криму. Неприйнятним з точки зору України є те, що в проекті «12 кроків» відсутня оцінка того, хто є агресором, а хто – жертвою агресії. Тенденційно не допускаються навіть згадування про напад Росії на Україну, а натомість стверджується, що оцей якийсь «конфлікт у і навколо України» став просто наслідком «катастрофічного прорахунку». Під час обговорення раз-по-раз впливали аргументи про нібито чисто внутрішній український характер конфлікту, про необхідність діалогу із «главами» так званих Л/ДНР щодо досягнення домовленостей у Мінську або ж у форматі «нормандської четвірки».

Найбільшу реакцію з боку проукраїнських сил на Мюнхенській конференції викликав пункт 12 розглядуваного проекту. Підступність цього плану полягала у спробі втягнути Україну у відверто надуманий загальнонаціональний діалог щодо визначення національної ідентичності України із врахуванням пропозицій та побажань сусідніх країн – Росії, Польщі та Угорщини. Україна відкидає такий підхід, оскільки питання національної ідентичності стосується сфери державного суверенітету й не може бути предметом будь-якого узгодження на міжнародному рівні.

Попри те, що центральна тема обговорення на Мюнхенській конференції звучала як «криза ідентичності та втрата Заходом свого впливу на політику», український народ демонструє нині досить сильну і чітку ідентичність, а також прагнення стати частиною Європи. Ці зміни – фундаментальні, і вони подають надії на краще майбутнє.

Ключові слова: Мюнхенська конференція з безпеки, агресія Росії проти України, анексія Криму, проект «примирення України і Росії», національна ідентичність України, криза ідентичності Заходу.

Зустрівшись із викликом часу, суспільство в цілому, як і окремі люди, намагається зрозуміти й оцінити: яке місце воно посідає у світі, наскільки унікальним і неповторним є пройдений ним шлях, що йому судилося в майбутньому. Неусталеність і невизначеність з цих питань викликає кризові явища, що доводять вряди-годи до світоглядного хаосу. За оцінкою відомого британського політичного мислителя лорда Ентоні Гіденса, «у міру того, як космополітизм завойовує світ, виникають могутні контртенденції... повернення націоналізму, космополітичні цінності ставляться під знак запитання, виникає новий релігійний фундаменталізм» [15].

Нині, за умов російської «гібридної війни» проти України, слід над усе зважати на проблему територіальної цілісності України. Маємо до діла не війну «в Україні», а «війну в Європі». До того ж напруженість на європейських кордонах наростає. Так, за даними міжнародної ділової газети Financial Times, після російської анексії Криму прагнення анексувати якусь частину сусідньої країни висловили й представники інших народів: 67% угорців, 60% греків, 58% болгар і турок, 53% росіян і 48% поляків. Від цих ревізіоністських почуттів виявилася непозбавленими і народи Західної Європи – 37% іспанців, 36% італійців і 30% німців [22].

За умов усталеного світового порядку, зазначає газета, подібні різноманітні почуття чи упередження людей на побутовому рівні навряд чи мали б якесь практичне застосування у сфері реальної політики. Громадяни будь-якої країни – хоч росіяни, хоч китайці, хоч угорці, хоч ізраїльтяни – мають право думати про кордони своїх держав все, що їм заманеться. В минулому кордони не раз змінювалися, а тому були й будуть такі групи населення, які вважають, що кордони мають бути узгоджені з етнічними чи релігійними факторами. Тут вже багато що залежить від політичної культури населення, і від того, чи потурають таким реваншистським настроям політичні верхи суспільства. З цього приводу міжнародна ділова газета Financial Times зазначала: «Погано те, що нині не нормальні часи. Ідея анексії, котра тривалий час була табуйована у міжнародній політиці, починає знову обговорюватись. Найважливішим у цьому сенсі стало захоплення Росією Криму в 2014 році. Суверенітет Росії над Кримом визнало всього декілька країн, в тому числі Північна Корея, Венесуела й Зімбабве. Однак п'ять років по тому, контроль Москви над півостровом лише ужорсточився. Нині більша частина світу мовчки погоджується з тим, що серйозні перспективи повернення Криму до складу України відсутні. В цьому розумінні анексія Криму виявилася вдалою» [22].

Такими настроями не слід легковажити – адже здавна відомо, що кожна війна розпочинається в головах людей. Тож доводиться виходити з реальної ситуації: лише потужне почуття національної ідентичності, що спирається на могутній економічний, військовий та дипломатичний потенціал, дає впевненість у забезпеченні всієї повноти суверенітету в рамках національної держави. Більше того, зазначають провідні теоретики Заходу (Е. Балібар, І. Валлерстайн), уповні нормальним є те, що «будь-якій національній спільноті судилося в той чи інший момент являти себе в іпостасі «обраного народу». Цей романтичний сплеск почуттів і відповідна піднесена поведінка... не оминула й старі нації Європи» [3].

Жити «як люди» – прагнення зрозуміле й виправдане. Україна у своїх прагненнях нічим не відрізняється від інших народів світу. Інша справа – практична реалізація розбудови власної державності в ролі «обраного народу». Тут багато що залежить від здатності національної еліти мобілізувати народ і повести його за собою. Прикладом для наших політиків могла б бути наша видатна землячка 5-й прем'єр-міністр Ізраїлю Голда Меїр: «Бути чи не бути – це не питання компромісу. Або вам бути, або не бути» [2].

Перший крок на шляху самоствердження – набуття народом ідентичності відторгнення: «МИ не ВОНИ». Або, як у Леоніда Кучми: «Україна – не Росія». Цей етап національного самоусвідомлення – «хто ми»? – був пройдений нашим народом починаючи від доби Тараса Шевченка та Лесі Українки. Саме тоді інтелектуальна еліта України перестала називатися «українофілами», а натомість почала ідентифікувати себе українцями. Конституція незалежної України зафіксувала поняття українського народу як **«громадян України всіх національностей»**.

Другий крок становлення національної ідентичності полягає в пошуку відповіді на питання: *«куди йдемо»?* Суть відповіді на це неперехідне запитання виклав ще півтора століття тому Михайло Драгоманов: «Вся практична мудрість людська може бути в тому, щоб убачити напрямок руху світового, його міру, закон і послужити тим рухом. Інакше той рух піде проти нас, роздавить нас» [7].

Отож – куди прямує світ і ми в ньому?

Кремлівська інтрига

Мюнхенська конференція з питань безпеки – традиційна міжнародна інституція, де аналізуються невідкладні глобальні виклики. Нинішня 56-та сесія, що відбулася 14-16 лютого 2020 р., стала на думку оглядачів найбільш значимою з моменту проведення першої конференції у 1963 р. Високий рівень представництва перетворив

цей захід у своєрідний індикатор рівня міжнародної заклопотаності, викликаній відсутністю серйозного і ефективного механізму контролю над світовими конфліктами і розбіжностями. До того зобов'язувала й **центральна тема обговорення – криза ідентичності та втрата Заходом свого впливу на світову політику.**

Як то кажуть – дійшли реченця, а таму ситуації слід дати раду. Зокрема західному суспільству доведеться сформулювати більш чітке стратегічне бачення – якими будуть стосунки з Росією в новій декаді. Надто з огляду на те, коли президент Франції Емманюель Макрон говорить про необхідність діалогу з Росією в обстановці «смерті мізків» НАТО. А це якось не надихає на оптимізм: хоч світ міняється на наших очах, проте російська зовнішня політика лишається тою самою – ревізійністською й агресивною. Зокрема у ставленні до України. Тут практично не відбулося жодних вагомих змін, хоч минуло вже 5 років після підписання Мінських угод і 6 років після початку агресії Росії проти України. Кремль намагається перевести міжнародний тиск з Росії на Україну, заявляючи, що він не несе жодної відповідальності за виконання Мінських угод – ні стосовно припинення вогню, ні стосовно відведення важкого озброєння, ні стосовно розпуску незаконних збройних формувань, виведення своїх збройних сил тощо.

Як показав перебіг подій на Мюнхенській конференції, для України склалася дещо «підвішена» ситуація, коли США, перейняті внутрішніми проблемами, впродовж декількох місяців не були активним гравцем. Натомість Росія перейнялася думкою про неминучий розпад Заходу і як спільноти, і як цивілізаційного проекту. А відтак – намагається скористатися ситуацією. Так, завдяки активній участі у воєнному конфлікті в Сирії, підриваючи інтереси європейських держав і США на Близькому Сході, Росія змушує Захід вести з нею діалог і формувати за її участю новий міжнародний порядок. Тісно співпрацюючи з Китаєм, Росія прагне змінити розклад сил на свою користь, стати одним із важливих елементів «концерту держав», змусити США сприймати себе як рівноцінного партнера.

Отже, в той час як президент РФ Володимир Путін продовжує заперечувати будь-яку причетність до вторгнення в Україну, деякі впливові сили на Заході, судячи з усього, уже змирилися з хронічним порушенням Росією імперативу міжнародного права. Хіба не про це йшлося у виступі президента Німеччини Франк-Вальтера Штайнмайера: «Росія, правомірно чи неправомірно ображена і відчужена, не лише анексувала Крим і перекроїла міжнародне право. Вона перетворила військову силу і насильницьке перекроювання кордонів на європейському континенті в політичні інструменти» [23]?

Все це створює відповідну атмосферу тривожності й непередбачуваності. Впродовж багатьох десятиліть Сполучені Штати гарантували захист Європи від Росії, зберігали свої бази в Німеччині, сприяли європейській інтеграції. Американське лідерство на сторожі єдиної й захищеної Європи сприймалося тоді як непорушна константа західної цивілізації. Нині ж, як це засвідчила Мюнхенська конференція з безпеки, європейці не розуміють, у якому стані вони перебувають, переймаються почуттям подиву, гніву, розчарування й страху.

Сьогодні вже мало хто не ставить під сумнів здатність Америки Дональда Трампа виконати свою роль охоронця існуючої міжнародної системи. Розбіжності між двома берегами Атлантики призвели не лише до понятійних розходжень у політичному словнику, але й в площині усвідомлення інтересів, пов'язаних із зобов'язаннями щодо альянсу. А це те, що послаблює й позиції України у її здатності протистояти агресії з боку Росії. В інформаційному полі навколо Мюнхенської конференції стали досить помітними тривожні настрої: «Володимир Путін здійснює масштабний проект помсти проти того Заходу, що зруйнував Радянський Союз... Він анексував Крим, дестабілізував Україну і відродив традицію покарання шпигунів, котрі намагаються знайти захист в тій чи іншій європейській державі» [18].

І ситуація, на жаль, щоразу ускладнюється. Ще минулого року глава Мюнхенської конференції з безпеки Вольфганг Ішінгер у своїй книжці «Світ у небезпеці» звертав увагу на те, що агресія Москви проти Києва складає особливу загрозу для Європи. Наголошувалося, що однією із найголовніших причин тому послужила відмова Росії дотримуватися принципів, закладених у заключному акті Ради безпеки і співробітництва в Європі. Тоді Росія була чітко означена агресором. Що й ставило проблему у відповідну – адекватну реальності – систему координат [5].

Але ось минув рік, і в лютому 2020 року, в документах Мюнхенської конференції, серед рейтингу 10 найбільш загрозливих конфліктів у світі, війна проти України посіла лише останнє – 10 місце. Та й це ще не все. На сайті конференції 14 лютого було опубліковано абсолютно проросійський план щодо досягнення миру на Донбасі під назвою «12 кроків для більшої безпеки України і євроатлантичного регіону» (Twelve Steps Toward Greater Security in Ukraine and the Euro-Atlantic Region). Авторами документу стала якась Група лідерів з питань євроатлантичної безпеки (Euro-Atlantic Security Leadership Group) разом із Російською радою з міжнародних питань. Серед підписантів виявився ряд високопоставлених

осіб: голова Мюнхенської конференції з безпеки Вольфганг Ішінґер, экс-міністр оборони Великобританії Десмонд Браун, экс-сенатор США Семюел Нанн, а також колишній глава МЗС РФ Ігор Іванов [16].

Оцей так би мовити план «примирення України і Росії» складався із чотирьох блоків: гуманітарного, політичного, економічного і з питань безпеки. Всього в документі було перераховано 12 пунктів. За цими численними пунктами проглядався головний посил плану – зняття санкцій з Росії, і відновлення відносин між ЄС і РФ ще до виконання Мінських угод і деокупації Криму.

З боку України й наших західних союзників цей план був названий неприйнятним з самого початку. Насамперед тому, що агресію Росії було неправдиво подано в тексті як нібито «конфлікт в Україні та навколо неї», що став просто наслідком «катастрофічного прорахунку». У документі тенденційно не допускалося згадування про напад Росії на Україну, хто є агресором, а хто – жертвою агресії, що автоматично знімало з Російської Федерації тавро палія війни. А тому, мовляв, для залагодження справи слід здійснити кроки «для припинення збройного конфлікту на Донбасі, поліпшення перспективи конструктивного українсько-російського діалогу в більш широкому плані, в тому числі по Криму, і для зміцнення Євроатлантичної безпеки».

Під час обговорення документу учасниками конференції раз-по-раз впливали аргументи про нібито чисто внутрішньо український характер конфлікту, про необхідність діалогу із «главами» так званих Л/ДНР щодо досягнення домовленостей у Мінську або ж у форматі «нормандської четвірки». Тож надзвичайний і повноважний посол України Володимир Василенко прокоментував ситуацію таким чином: «Це був пробний камінь, щоб поглянути, чи проковтне його Україна й солідне експертне середовище. Ця заява – калька російської позиції стосовно України. Це спроба нав'язати громадській думці неіснуючу паралельну реальність замість того, що відбувається насправді» [12].

Таким чином, Росія в документі «12 кроків» виводиться із зони уваги. Натомість в установчому документі конференції акцент переноситься на підвищення очікувань від української влади: «Новий президент України додав свіжої енергії до зусиль, спрямованих на припинення шестирічного конфлікту між Києвом та сепаратистами на Сході України й Донбасі, що підтримуються Росією. І хоча примирення стало дещо більш реальним, ніж рік тому, але далеко не гарантованим. Плани щодо припинення вогню й розведення ще можуть провалитися, а бойові дії – посилюватися» [9].

Як могла поставитись українська делегація до подібних інспірованих Кремлем проектів? У заяві Міністерства закордонних справ України було зазначено, що оцей оприлюднений на Мюнхенській конференції план «12 кроків до миру на Донбасі», є лише виворочком приватної ініціативи, а не офіційним документом порядку денного. Взагалі уся ситуація з появою цього документу виявилася досить тухлою, але, враховуючи, що у числі спонсорів «12 кроків» значилася Російська громадська рада з міжнародного співробітництва, все ставало на свої місця – кремлівського курсу було ретельно дотримано. Українські організації у формулюванні пропозицій участі не брали, хоча окремі українські експерти у приватному порядку до написання тексту все ж залучалися.

Характерною особливістю «12 кроків» стало те, що відверто антиукраїнські тези були приховані за декоративними, а часом і доречними пунктам щодо урегулюванню ситуації на Донбасі. Йшлося про пошук зниклих безвісти, розмінування територій, створення в рамках «норманського формату» групи щодо діалогу у військовій сфері, опрацювання плану реконструкції Донбасу за участю Росії, відновлення Спільного центру щодо контролю координації режиму припинення вогню тощо.

Однак за цими тактичними ініціативами містилися деякі пропозиції стратегічного значення: переведення перемовин щодо припинення вогню на Донбасі в рамки «норманського формату», а насамперед – відновлення співробітництва між ЄС і РФ з ряду питань, створення «дорожньої карти» з метою «зміни ситуації» з антиросійськими санкціями. Йшлося насамперед про таку собі часткову відміну антиросійських санкцій після якогось часткового виконання Мінських угод. Ось тут, як виявляється, й була собака зарита: наразі офіційна позиція Євросоюзу полягає в дотриманні принципу «санкції в обмін на повністю реалізований пакет Мінських угод». До того ж Захід завжди дотримувався лінії на відновлення українськими прикордонниками контролю над кордоном по усій території конфлікту аж до його повного і всеосяжного політичного урегулювання.

А над усе – основна ідея плану зводилась до необхідності досягти широкого співробітництва між Європою та Росією без відновлення Україною суверенітету над Кримом. Це ще раз засвідчує, що Кремль досить агресивно «атакує» Європу на дипломатичному рівні, що складає проблему для українського МЗС. Мало тішить те, що скандальний план «12 кроків» щодо примирення України і Росії після критики з боку офіційного Києва та міжнародних партнерів України досить-таки швидко був видалений із сайту Мюнхенської конференції. Адже згодом, якимсь дивним чином, його знову було

поновлено. Більше того – згодом надійшло повідомлення, що «учасники Мюнхенської конференції з безпеки прийняли першу заяву по Україні, в котрій узгодили 12 кроків щодо посилення безпеки на її територіях, а також в євроатлантичному регіоні» [4].

Тож доводиться з прикрістю констатувати, що Росія нагло скористалася нагодою для здійснення чергового гібридного контрнаступу, вкинувши до обговорення одіозний документ «12 кроків». І справа не в тім, що свої підписи під цим документом поставили майже п'ять десятків людей різного статусу й впливовості. Проблема полягає в тому, що замість реальних кроків щодо врегулювання вогнища війни на Європейському континенті на конференції було поставлено до обговорення план, в якому: не йдеться ні про виведення російських військ; де не покладається жодна відповідальність на агресора; а навпаки – уводиться низка положень, категорично неприйнятних для України.

На думку ряду оглядачів, над Україною нависла загроза стати розмінною монетою у політичному заграванні Європи з Росією.

Український спротив

Не дивно, що проект «Дванадцять кроків до більшої безпеки в Україні і Євроатлантичному регіоні» викликав різко негативну реакцію з української сторони. Було мобілізовано контингент прибічників України серед європейських та американських політиків, насамперед в Атлантичній Раді (Atlantic Council). Цей впливовий американський аналітичний центр був заснований у 1961 р. для обговорення актуальних міжнародних проблем та надання рекомендацій адміністрації Білого Дому. Зокрема в 2018 р. з боку експертів Ради уряду США було рекомендовано посилити санкції щодо Росії. Зате й реакція російської сторони не затрималася: у липні 2019 р. Генеральна прокуратура РФ визнала Атлантичну Раду «небажаною організацією».

Отож союзник України виявився компетентний і авторитетний. Оперативно того ж таки 14 лютого на сайті Атлантичної Ради з'явилася контр-заява, підписана 26 відомими політиками й експертами. Серед них: колишній заступник держсекретаря США і посол в НАТО Ніколас Бернс, колишній посол США в Росії Майкл Макфол, та ще декілька колишніх послів США в Україні – Джон Хербст, Стівен Пайфер, Роман Попадюк, Вільям Б. Тейлор, Мері Йованович. Підписанти цієї заяви зазначили, що ряд положень «12 кроків» можуть бути корисними при вирішенні проблеми на Донбасі, однак акцентували увагу на тому, що деякі з них є не чим іншим, як калькою «Кремлівських пропозицій».

Насамперед цих поважних людей обурило звернення до формулювань у стилі російської пропаганди на кшталт щодо «конфлікту в Україні» що нібито сам по собі призвів до «насилля». На думку авторів контр-заяви, у такий спосіб Москва (прикриваючись іменами підписантів) знімає з себе усяку відповідальність за скоєне: оскільки «це описання спотворює істині проблеми й робить знаходження рішення неможливим». Також ці авторитетні експерти наголошували, що без втручання Росії не було б жодного «конфлікту в Україні та навколо неї».

Особливу увагу серед пропонованих у доповіді «12 кроків» привертають деякі ініціативи щодо запровадження певних цілеспрямованих «політичних кроків». Йдеться про те, що нібито якісь соціальні зрушення між українцями і їхніми сусідами **«впливають на політику історичної пам'яті й національну ідентичність і ставлять перед урядом складні питання, що стосуються громадянства й мовних прав – з реальним впливом на політику, економіку й безпеку»** [16].

Отож, нібито дбаючи про безпеку на Європейському континенті, пункт 12 із пропонованих кроків, пропонує запустити в Україні новий суспільний діалог про національну ідентичність України за участю сусідніх країн – Росії, Польщі та Угорщини. Підступність цього плану змушує до цитування його положень в повному обсязі: **«Новий інклюзивний діалог по всій Україні є бажаним і може бути розпочатий якомога скоріше. Цей діалог має включати осіб, які формують громадську думку, провідних вчених й міжнародно визнаних експертів. Варто докласти зусиль щодо взаємодії України із своїми сусідами, особливо з Польщею, Угорщиною і Росією. Цей діалог повинен стосуватися теми історії й національної пам'яті, мови, ідентичності й досвіду меншин. Він має включати в себе терпимість й повагу до етнічних і релігійних меншин – як всередині країни, так і за рубежом – для підвищення залученості, інклюзивності й соціальної згуртованості»** [16].

Абсурдність і провокаційна спрямованість подібної пропозиції просто вражає. РФ руками своїх прихильників знову підсовує для розгляду стару байку про те, що Україна, мовляв, не може самостійно й цивілізовано вирішувати свої проблеми, а надто – внутрішні питання міжетнічного характеру. Ситуація вже в котрий раз зображується так, що нібито ставлення України до російськомовного населення Донбасу й довело, мовляв, до стану громадянського протистояння.

Це та абсурдна теза, з якої Кремль не допускає жодного зрушення. Але, хочеться вірити, що й Україна усвідомлює питання національної ідентичності як виключну компетенцію власного державного суверенітету. Питання національної ідентичності не може бути предметом будь-якого узгодження на міжнародному рівні. А тим більше за умов російської агресії, коли досягнення консолідованої точки зору на наратив спільності історичної долі – стають першорядними в досягненні національної безпеки України.

Тим часом великодержавна російська душа прагне будь-що добитися права вето стосовно вирішення будь-яких європейських проблем, як це було Ялтинською конференцією 1945 р. Насамперед Росія добивається міжнародного визнання права виступати від імені 25 мільйонів етнічних росіян, що проживають поза межами РФ, незалежно від того, чи хочуть вони того самі. «Насамперед, – пише *Die Welt*, – мова йде про Україну, але ж апетит, як відомо, приходить під час їди. Простір, який Путін називає «русским миром», безмежно великий. Декілька років тому на засіданні «Валдайського клубу» у Сочі він заявив: «Новий порядок – або ніякого». Ці слова були спрямовані проти Америки, а саме проти Білого дому. Вірогідність того, що з цього виникне нова російська перевага над Європою, стає усе більшою й більшою в міру того, як Вашингтон втрачає свої позиції в світовій політиці» [20].

До останнього часу ми втішалися думкою про те, що світ дедалі рішучіше відкидає цю езуйтську риторику московської пропаганди, усвідомлює агресивну сутність Кремля. І для цього переконання як здавалось були підстави. Наприклад, авторитетний журнал *Foreign Affairs* у номері за грудень 2018 р. зазначав загрозу «наративів Кремля на розуміння міжнародною спільнотою суті подій в Україні», оскільки російська інформаційна інтервенція вносить в міжнародне інформаційне поле «певний ореол двозначності й розмиває статус України як жертви агресії». Журнал рекомендував: «Це має змінитися, якщо Київ хоче добитися тієї підтримки, яку він відчайдушно потребує...». Тож українському керівництву «слід повернути національний наратив України в центр міжнародних дебатів й нагадати західним лідерам про необхідність захищати ті цінності, котрі лежать в основі їхніх суспільств» [21].

Цей виклик у сфері ідеологічного протистояння, зазначали американські аналітики, потребує невідкладної відповіді: **«Оскільки в українського народу немає жодних шансів на успіх у військовому зіткненні з Росією – чи то на суші, чи на морі – найбільші шанси на прорив у цьому гібридному конфлікті полягають у зміцненні почуття національної ідентичності, яке допоможе**

країні дистанціюватися від її історичних зв'язків з Росією. Це і є головним фронтом у тій конфронтації, яка обумовлена історією цих двох країн... Москва любить говорити про те, що сучасні українці і росіяни – це єдиний народ, що робить прагнення України зблизитися із Заходом одночасно і зрадою і екзистенційною загрозою для майбутнього Російської Федерації» [21].

І в цій характеристиці, як мовиться, нічого додати чи відняти. Позиціонуючи себе правонаступницею Радянського Союзу та Російської імперії, кремлівська адміністрація як у своїх політичних заявах, так і в посиланнях на результати російських наукових центрів, намагається будь-що заперечити сам факт існування українців як окремого народу та піддає сумніву легітимність існування Української держави. То ж маємо утверджувати український наратив. Якщо не будемо робити цього ми, то тут уже Москва не втратить свого імперського шансу, та ще й залучить до своїх ідеологічних диверсій певні реваншистські сили з боку сусідніх до України держав. І вже звісно не обійдеться без колабораціоністів-малоросів, яких, на жаль, ніколи не бракувало на українській землі.

Так, наприклад, рекламувати план досягнення «миру в Донбасі» відразу заповзявся проросійський інформаційний сайт «Страна». Політична спрямованість зазначених вище «12 кроків» розглядається на сайті відверто цинічно: «вони покликані полегшити співіснування Києва з «республіками» Донбасу за зразком Молдови й Придністров'я. Котрі так і не об'єдналися, але навчилися жити в мирі». По-суті, зазначається в сайті, «це м'яке заморожування конфлікту», що «може дати поштовх реалізації уже Мінських домовленостей – якщо не тепер, то декілька років по тому. А значить – і концептуальному вирішенню питання Донбасу».

Самовпевненість імперської сили брутально дише з кожного рядка апологетів «12 кроків»: «Що стосується нинішнього плану, то для РФ він в теорії є прийнятним. Тим більше, що там передбачено створення дорожньої карти, згідно якої з Росії почнуть поступово знімати санкції у міру деескалації на Донбасі. Єдине, що Москві доведеться, згідно цього плану, взяти участь у фінансуванні відновлення регіону, розореного війною, але це посильна плата за зняття санкцій» [11].

Отже, гроші пораховані, збитки з російського боку мають себе окупити. А що вже про Крим – то тут російська сторона взагалі уникає будь-яких розмов. Отже, на порядку дня – санкції, а вони (не виключено), судячи з в'ялої реакції Заходу, тишком-нишком поступово зніматимуться – а куди ж, мовляв, та Європа подінеться? Хіба

не про це визнала міністр оборони Німеччини Аннегрет Крамп-Карпенбауер на тій же Мюнхенській конференції: «Противники ідеї Заходу хочуть діяти і готові застосувати воєнну силу», – взяти хоча б проведення Росією «гібридних атак» і «порушення державного суверенітету в ході анексії Криму... І що ж робить Захід? Що робимо ми? Ми розповідаємо про наші слабкості. Коментуємо дії інших. І жаліємось». А тим часом ситуація вимагає «розвивати здатність і волю до дії» [10].

Україна не має іншого вибору як мобілізувати всі наявні матеріальні й інтелектуальні ресурси задля посилення руху громадянського опору імперським зазіханням Кремля. Маємо добре усвідомити, чого намагаються досягти ідеологи «руського мира», запускаючи в дію так званий «новий національний діалог щодо ідентичності», сформульований у пункті 12 задекларованих «кроків». Йдеться не про що інше як пустити по другому-третьому колу розгляд питань, які уже не раз були предметом загальнонаціональної дискусії і з яких українське суспільство уже досягло певного національного консенсусу. Найголовнішим із результатів консолідації української нації можна вважати опитування, проведені центром «Соціс», згідно яких 54% українців розглядають Росію як агресора, що загрожує існуванню України і від якого необхідно захищатися. Все інше – то вже похідне і, будемо сподіватися, перехідне [17].

Однак не слід заплющувати очі на те, що 35,4% опитуваних схиляються до думки, що загроза від Путіна і Росії для незалежності й територіальної цілісності України скоріше є надто перебільшеною, а ще 6,9% не відповіли чи відмовилися відповідати. Ось на цей прошарок населення й роблять ставку ідеологи «руського мира», які у своїх «12 кроках» мудрують ідеологічну пастку.

Не заступити за «червону лінію»

Впродовж усього періоду незалежності України кремлівські ідеологи намагаються змінити хід ідейно-політичних дискусій, спрямувати їх в русло підриву суверенітету і незалежності нашої держави. Не відрізняється в цьому й план «12 кроків» – по усьому писаному аж надто дається взнаки почерк відповідних методичних опрацювань із архівів російських підривних спецслужб. Насамперед – навішування негативних ярликів на дії політичних і урядових кіл України. У їхньому трактуванні оцей закликає до якогось невідкладного національного діалогу «з врахуванням прав національних меншин» України, та ще й із залученням країн-сусідів (головною серед яких трактується Росія) може, мовляв, «викликати протести націоналістів» у Києві. Політично нейтральний термін «націоналіст» щодо українців тут трактується в негативному контексті (і це при

тому, що Путін сам себе в позитивному контексті проголосив головним націоналістом у Росії!).

Друга ідеологічна оборудка за лекалами спецслужб – штучний поділ українського політикуму на «партію війни» і «партію миру». Чи й варто сумніватися в тому, що «партія миру» у їхньому трактуванні орієнтується на Росію, а «партія війни» – на Європейський союз та НАТО. Тож апологети «12 кроків» застерігають своїх прихильників, що їхню програму, мовляв, зі старту торпедують прихильники «партії війни». І навпаки – «партія миру», мовляв, «відстоює можливість перегляду українізації, а також відмову від нав'язування націоналістичного трактування історії України. Без цього перегляду жодний національний діалог дійсно неможливий, оскільки нинішніх ціннісних настанов не поділяє мільйон українців».

По-третє, апологети «12 кроків» не утрималися і взялися по-вчати президента України та урядові органи уму-розуму «по-російськи»: «щоб виконати 12-й пункт владі доведеться відійти від політики ідеологічного диктату і перейти на поле національного компромісу. До чого у Зеленського поки що не виявляють жодного інтересу... Крім того, проти «12 кроків» висловився МЗС України» [11].

Тоді постає реальна проблема: де ж проходить ота сама «червона межа» на полі національного компромісу? Тут знову хотілось би послатися на авторитетне судження Голди Меїр: «Ми хочемо жити. Наші сусіди хочуть бачити нас мертвими. Це залишає не надто багато простору для компромісу» [2]. Українці, поклавши на олтар перемоги у Другій світовій війні 7 мільйонів життів, самі дійшли до усвідомлення подібної екзистенціальної істини. У поезії Павла Тичини вона набула такої форми: «Щоб жить – ні в кого права не питаюсь. // Щоб жить – я всі кайдани розірву. // Я стверджуюсь, я утверджуюсь, // бо я живу».

Разом з тим слід зважати й на обставини. А вони розвиваються для України не завжди однозначно позитивно. Як це не прикро, але в світовому інформаційному просторі увага до проблеми України як конфлікту європейського рівня дещо спадає. Все більше оглядачів посиляються на «втому» Європи від затяжної кризи навколо України й відсутність «проривних рішень». Наразі Європа намагається не згадувати про гарантії територіальної цілісності України, зафіксовані Будапештським меморандумом 1994 року.

Тож не дивно, що цього року українська делегація залишилася розчарованою як недостатньою увагою Європи до проблем Донбасу й Криму, так і зниженням інтересу до ситуації в Україні в цілому. Це не могло бути непоміченим з боку оглядачів Мюнхенської

конференції: «Президент Зеленський зазначив, що він засмучений тим, що в традиційно оприлюдненій перед початком конференції щорічній доповіді щодо основних викликів безпеці Україна була згадана «всього» вісім разів. Для порівняння у минулому році Україна згадувалася в цьому документі тридцять п'ять разів, у 2018 році – дванадцять. Незадоволеними залишилися українські політики і експерти й тим, що конфлікт на Донбасі автори доповіді помістили на останнє місце у рейтингу найбільш значимих конфліктів поточного року. Володимир Зеленський зазначив, що «всі рано стали заспокоюватися». В цьому приховується небезпечна, з його точки зору, тенденція, оскільки такі серйозні проблеми «не мають втрачати свою актуальність, поки не будуть вирішені повністю». Зеленський також наголосив, що мова має йти не про «війну в Україні», а про «війну в Європі», і що Україна має відновити свою територіальну цілісність, повернувши до свого складу не лише Донбас, але й Крим» [13].

Разом з тим оглядачі зазначають, що без належної бурхливої реакції української делегації на появу плану «12 кроків» до цієї антиукраїнської акції не було б жодним чином прикуто такої пильної уваги. Досить звернути увагу на різке зауваження президента України Володимира Зеленського під час інтерв'ю на Мюнхенській конференції: «Я завжди ображався, коли про Україну починають говорити, вирішувати питання, десь у нас за спиною. Це я про те, що ви питали, як я ставлюсь до нового плану в Мюнхені, як урегулювати війну в Україні. А нас запитали? Це у нас війна, хочу нагадати. Насамперед, пріоритет – це наша незалежність» [8].

Тому й реакція прихильників України із Атлантичної Ради теж стала передбачуваною – вони виявили крайню заінтересованість з тим, щоб «12 кроків» не були сприйняті як поворот до «умиротворення» Росії. Не останню роль відіграла й позиція Польщі, уряд якої останнім часом все виразніше демонструє як непримириму позицію стосовно керівництва Росії, так і критичне ставлення до в'ялої позиції своїх європейських партнерів. Зокрема міністр закордонних справ Польщі Яцек Чепутович заявив на брифінгу під час Мюнхенської конференції: «Ми вважаємо, що санкції слід зберегти. Ми вважаємо, що Росія являє собою дуже серйозну загрозу, що вона серйозний гравець, що діє на шкоду інтересам Заходу, на шкоду демократії. Тому Європа і Євросоюз мають об'єднатися тут з іншими країнами, насамперед із США». Так само президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмайер наголосив, що новий підхід Європи до Росії не повинен формуватися без участі і тим більше за рахунок країн Центральної й Східної Європи [13].

Отже, попри всі хитрощі прибічників «компромісу» з Росією, для критично мислячих оглядачів «Мюнхена 2020» не стало секретом, що план «12 кроків» був шитий білими нитками й мав відверто антиукраїнську спрямованість. Так, Роджер Бойз із лондонської The Times із прикрістю констатував: «Конференція також була використана для «запуску пробної кулі» з тим, щоб прозондувати ґрунт щодо шляхів пом'якшення конфлікту на сході України, включаючи зв'язки з Росією у воєнній сфері, опрацювання дорожньої карти щодо зняття західних санкцій стосовно Москви й запрошення Росії приєднатися до публічної дискусії про історичну ідентичність України. Цей документ був сприйнятий за образу президентом України Зеленським, котрий справедливо вважав, що акцент має бути зроблений на припиненні спроб Росії розколоти його країну. Зеленський зрозумів це правильно: Україна приходить до тьми й відновлюється» [24].

Не обійшли аналітики увагою і той факт, що низка пропозицій у зазначеному документі перекликається із розповсюджуваною Кремлем дезінформацією. Що найважливіше, в цьому документі описується процес вирішення проблеми на умовах, які вигідні Кремлю. Наприклад, підписанти «12 кроків» вдалися до речення про якийсь нібито «конфлікт в Україні» і пов'язаний з ним сплеск «насилля», а це формулювання абсолютно «неадекватно висвітлює витоки цієї проблеми і, відповідно, заважає знайти належне її вирішення» [19].

З боку групи прихильних до України аналітиків було особливо акцентовано увагу на те, що рекомендація під номером 12, у якій міститься заклик до «нового національного діалогу з проблем ідентичності», є не чим іншим як завуальованою спробою втручання у внутрішні справи України. Ця діяльність відбувалася в руслі розповсюджуваного Росією мему про нібито якийсь «розкол» в Україні, котрий і призвів до «громадянської війни» на Донбасі. Але насправді, як показує життя, історичні розбіжності в Україні значною мірою нівелювалися за майже 30 років незалежності, а особливо впродовж останніх шести років з моменту анексії Криму Росією. Зокрема американські аналітики нагадують про те, що серед воїнів, які борються із сепаратистами на Донбасі, багато російськомовних українців, а агресія Путіна проти України лише посилила відчуття спільності історичної долі українського народу.

Було б безглуздо, зазначали аналітики Атлантичної Ради на Мюнхенській конференції, ігнорувати цілий ряд факторів: «Заклик дати Росії можливість взяти участь у національному діалозі в Україні, що міститься в кроці під номером 12, просто вражає своєю неповагою до тієї країни, на територію котрої Росія вторглася.

Польща була другом України, а Угорщина – ні, однак Україні взагалі не слід обговорювати свою ідентичність з ким би то ні було. Її можна попросити дотримуватися міжнародних стандартів і стандартів Організації з безпеки і співробітництва в Європі стосовно захисту прав людини – і на це вона вже погодилася, – однак до неї неможливо відноситися як до неповноцінної країни, якою її зображають в рекомендаціях під номером 12. Яким інтересам Заходу це може служити?» [19].

Так само викликав подив аналітиків крок під номером 10, що закликає до «нового діалогу між країнами Євroatлантичного регіону щодо розбудови системи взаємної безпеки». Аналітики вповні справедливо зазначають, що нині уже є в наявності цілий ряд угод, підписаних Москвою і спрямованих на забезпечення миру, безпеки й стабільності в Європі та за її межами: Гельсінський заключний акт (1975) і Паризька хартія (1990). Біда лише в тому, що Москва неодноразово порушувала ці угоди, котрі були покликані гарантувати суверенітет і територіальну цілісність країн-підписантів. Все це ставить під знак запитання будь-які нові ініціативи як такі, що лише відволікатимуть увагу світової громадськості від агресивної політики Росії.

XXI століття – право сильного

А що ця політика й надалі залишається по своїй суті агресивною і загарбницькою – у незаангажованому експертному середовищі не викликає жодного сумніву. Взяти б, наприклад, такого авторитетного в світі американського дипломата як Курт Волкер. З одного боку, впродовж 2017–2019 рр. він працював спеціальним представником США з переговорів по Україні. З другого, він практично став неофіційним зв'язковим між тодішньою українською владою і Кремлем. І в цій непростій ситуації він залишався тверезомислячим аналітиком і чи не найжорсткішим критиком Росії серед західних дипломатів. Він щоразу наголошував, що достоту Росія є відповідальною за загибель людей на Донбасі, за виконання нею (скоріше – невиконання!) Мінських угод тощо.

Так і після «українського ланчу», організованого на теренах Мюнхенської конференції з безпеки, він знову підтвердив свою точку зору, що на Донбасі триває «гаряча війна» між Росією і Україною: «Коли українські солдати гинуть кожного тижня, захищаючи свою країну на її території – у цього не може бути ніякої іншої назви. Це війна... Війна в Україні залишається свідомим спланованим дійством Росії, мета якої – чинити тиск на український уряд. І усе це дійсно називається «війною». Її чинить Росія проти України» [14].

Що може вдіяти Україна за цих обставин? Чи залишається в силі уже розглядуване нами судження Foreign Affairs про акцентування уваги України до національної ідентичності, спільності історичної долі усіх українців, осмисленні ними українського нарративу історичного минулого, сьогодення й майбутнього? Які перспективи звільнення українських земель проглядаються з огляду на геополітичне становище у світі?

Ситуація, з погляду Курта Волкера, залишається й досі неоднозначною, однак і не фатально програшною для України. Фактом залишається те, що путінська Росія окупувала частину Донбасу й Крим, застосовуючи воєнну силу. Однак, хто б що не заявляв, але реальні суб'єкти сучасних міжнародних відносин навіть не розглядають можливості того, що Україна може повернути ці території також шляхом застосування воєнної сили. На сьогоднішній день цього досягти неможливо. Таким чином, залишається один варіант: створювати умови для того, щоб Путін сам дійшов висновку про неминучість і невідкладність припинення агресії і виведення військ з території України. Саме на цьому й наголошував президент України Володимир Зеленський у своєму мюнхенському інтерв'ю: «Ми дійсно зможемо досягти припинення вогню й повернення наших територій. Скільки нам знадобиться часу, я не знаю. Цього хоче Європа – потрібно, щоб цього хотіла Росія. Росія повинна захотіти віддати нам нашу землю» [8].

З огляду на зазначене лінія поведінки союзників України мала б полягати у тому, щоб надавати Україні допомогу, посилювати її здатність чинити опір російській агресії, допомагати Україні ставати все сильнішою й демонструвати Росії, що окупація українських територій їй лише шкодить. Звичайно, слід мати на увазі й те, що у Росії є стратегічна ціль, котрої вона ніяк не може досягнути – вона потребує, щоб у Києві з'явилася догідлива, прислужницька щодо Москви влада. Поки що все вказує на те, що така ціль недосяжна.

А те, що президент України Володимир Зеленський в ході міжнародних переговорів уникає називати Росію агресором, на думку Курта Волкера, означає розумну і доцільну політичну лінію. Її смисл – показати світові, що Україна прагне вирішити конфлікт політико-дипломатичним шляхом: «Я вважаю, що це розумна тактика, тому що вона створює запобіжник від звинувачень на адресу України. Ви ж прекрасно знаєте, що є тенденція, особливо у деяких західноєвропейських столицях, звинувачувати Україну, а не Росію... Звичайно, важливо, щоб у цієї тактики була межа і вона не приводила до ваших поступок на адресу Росії. Готовність до

діалогу не повинна призвести до думки про те, що проблема – в Україні. Слід мати чітке уявлення про те, що має робити Росія для виконання Мінських домовленостей. І у мене є враження, що Київ це розуміє» [14].

Звісно, було б необачно тішити себе думкою, що Україна самостійно здатна докорінно змінити ситуацію. Факт залишається фактом, що внаслідок процедури імпічменту американці у значній мірі самоусунулися від процесу урегулювання російсько-українських відносин. До того ж дії Німеччини і Франції, як це стало видно із норманського формату, добавили Росії простору для маневру. А у підсумку, зазначає Курт Волкер, складається така ситуація: «Я не думаю, що Росія, а насамперед Путін, схильні нині до того, щоб досягти якої-небудь домовленості щодо Донбасу. Найбільш вірогідний сценарій – що окупація Донбасу триватиме, Путін продовжуватиме говорити, що «їх там немає», і створювати постійні проблеми й тиск на Київ» [14].

Що ж стосується Криму, то тут ближчим часом взагалі не проглядається якогось прогресу і, судячи з усього, до того часу, доки Путін зберігатиме владу в Росії, важко вбачати будь-який шанс на деокупацію півострова. А це значить, що маємо бути готовими до тривалої боротьби, постійно тримати проблему в міжнародному інформаційному просторі, акцентувати увагу та тому, що в анексованому Криму порушуються права людини, а відтак санкції мають тривати й посилюватися. Саме тому нині Україні важливо установити чітке позиціонування у конфлікті з РФ, зберігати тиск але й не допускати до нової агресії. А насамперед – трансформувати Україну у сучасну демократичну державу. Ми стали сильнішими. У нас відбулися демократичні вибори, мирна зміна влади. Економіка зростає, інфляція і кредитні проценти падають. Українська армія стала набагато сильнішою, ніж шість років тому. Ми отримали летальну зброю із США, домоглися широкої міжнародної підтримки.

І найголовніше – український народ на сьогоднішній день демонструє досить сильну і чітку національну ідентичність, а також прагнення стати частиною Європи. Ці зміни – фундаментальні, і вони подають надії на краще майбутнє. Україна не випрошує своє майбутнє – вона його вибудовує й відстоює: «І не дивлячись на Будапештський меморандум, – зазначає Володимир Зеленський, – на цивілізований світ, ми все розуміємо, що сильна армія, ядерна зброя, НАТО, є захистом незалежності, територіальної цілісності тої чи іншої країни. Ніякі документи, меморандуми, підписанти, не захищають – це ми вам говоримо, як українці, на своєму прикладі.

Не захищають. Тому я особисто не вірю в будь-які папери. І усім країнам моя пропозиція із власного досвіду: неможна вірити в будь-які документи – ніхто нічого не гарантує, на жаль. Хоча, ми дуже багато говоримо про міжнародне право: 21 століття – право сильного» [8].

А той факт, що план «12 кроків» був підписаний Вольфгангом Ішінґером та рядом інших шанованих у світі людей є лише ще одним свідченням того, що значній частині учасників Мюнхенської конференції бракувало істинного розуміння того, який документ вони підписали. Внаслідок нерозуміння української проблематики вони, очевидно, не усвідомлювали того, що саме Росія не виконує Мінські домовленості, що на Донбасі перебувають регулярні російські війська, що ці війська звідти не виводять, що Росія не виводить також важке озброєння, не дотримується перемир'я, не ліквідує незаконні збройні формування. А у підсумку, зазначає Курт Волкер, «і хоча нічого з цього не зроблено, вони беруть на себе сміливість стверджувати, що зовнішні гравці, включаючи Росію, мають право голосу стосовно майбутнього політичного устрою України? Але ж це зовсім неприйнятно! Цей план викликав дуже скору й жорстку критику з боку великої кількості людей – тих, хто розбирається в українській проблематиці. Я думаю, що цей документ помер під час Мюнхенської конференції. Я дуже щодо цього сподіваюся» [14].

Тут доречно нагадати про каламбур Марка Твена про те, що «чутки про мою смерть дещо перебільшені». Було б наївно з нашого боку сподіватися, що Росія спиниться у своїх трактуваннях України як «задвірку» Російської імперії. Саме тому маємо постійно тримати проблему національної ідентичності та історичного наративу спільності нашої долі в центрі уваги як запоруку зміцнення суверенітету нашої країни. І виходити з того, що світ «стомився» не від України, а насамперед від велетенської маси проблем, що були викликані кризою політики ґлобалізму. Наприклад, Америка нині повністю зосереджена на протистоянні з Китаєм. Євросоюз із свого боку, теж стомився від проблеми біженців та наростання дезінтеграційних тенденцій. Тут хочеш того, чи ні, але все настирливіше постає питання про переосмислення стратегії і тактики XXI століття. Час від часу пригадуються слова канцлера Німеччини Гельмута Коля, який у 2014 р. сказав, що так звана Східна політика ЄС, «м'яко кажучи, не була ідеальною, в тому числі й стосовно України».

Однак тут є своя пастка – вигородити й виправдати агресивний курс Росії. В нашому конкретному випадку небезпека від зазначеного Гельмутом Колем «переосмислення» чатує у тому пункті, що під час здійснення Східної політики Євросоюзу у свій час нібито «не

вистачило такту у стосунках з Росією; європейські політики і дипломати не врахували хворобливість цієї теми для неї».

Отож, як на нашу думку, щоб виправити становище експертами й було нині запропоновано план «12 кроків» як спробу пошуку нових рамок умов для відновлення діалогу ЄС із Росією. І саме заради цього й стали нині здійснюватися спроби «примирення» України з Росією, що й знайшло свій вияв у винесенні проблеми Криму «за дужки» під час останньої зустрічі в «норманському форматі». Відтак зустріч відбулася, але принципово становище не змінилося. На думку оглядачів, «це не більше, ніж разовий тактичний виверт в інтересах справи. Поки що до реального переговорного прориву він не привів. Мінські домовленості не працюють, ситуація на Донбасі зайшла в тупик, добитися зупинення вогню сторонам не вдається, оскільки у всіх активних учасників надто різноспрямовані інтереси» [13].

І тут Європі доводиться вишукувати якесь виправдання і для себе, і для ситуації, яку вони штучно створили навколо проблеми України, але не досягли при тому бажаного успіху. Щоправда, слід визнати, що до самої Росії ставлення у європейців все-таки залишається суперечливим. Як слушно зазначає директор Московського Центру Карнегі Дмитро Тренін, автори головної доповіді Мюнхенської конференції щодо кризи ідентичності та втрати Заходом свого впливу на світову політику зіткнулися із непростю ситуацією. Щодо Росії, то вони вдалися «до спроби зіпнути – майже по Некрасову – образ країни, одночасно і могутньої і безсилої: з одного боку, «пут'юмкінської», а з другого – глобально-гегемоністської. Керівництво НАТО оживило формулу Армеля [П'єр Армел – міністр закордонних справ Бельгії у 1966-1973 рр. – В. Т.] піввікової давнини: стримування і діалог, але діалог із НАТО, за виключенням питань упередження чи купірування інцидентів, за нинішніх умов є безпредметним. Мінські домовленості є нездійсненні: Київ не піде на особливий статус Донбасу, а примусити його Європа не зможе, а Америка не буде. Нормандська четвірка може збиратися, але максимально можливе на цьому треку – заморожування конфлікту по придністровській моделі» [6].

Ось такі прогнозуються тенденції, у межах котрих Україні доведеться залагоджувати своє життя. Саме на цьому наголошував, як ми зазначали вище, Михайло Драгоманов. А сьогодні наш шлях до західної цивілізації виявився тернистим, та й іншого, судячи з усього, нам не дано. А поки що маємо виходити з того, що «світу без Заходу», щоб хто не пророчив, не буде. Навіть коли США більше не буде світовим гегемоном, ця країна тим не менше надовго залишиться могутньою світовою потугою. Та й нині вона не

стільки відступає, скільки вдається до перегрупування сил задля успішної конкуренції з Китаєм. Європа, хоч вона й не здатна нині відігравати самостійної ролі, однак змушена простувати за старшим союзником навіть туди, куди їй самій і не хочеться. Отож нинішній роман Європи з Росією теж навряд чи дійде логічного кінця: на євроатлантичному напрямі Кремлю мало що світить. Хіба що керівництво Росії вдасться до використання свого головного резерву – запустить модель внутрішнього розвитку як частини процесу політичного транзиту. Разом з тим – «умом Россию не понять».

Подібні судження Дмитра Треніна не поодинокі. Вони перегукується з тезою широко знаного нині Ніла Фергюсона про те, що: «скоро всі країни опиняться перед вибором: до якої «ієрархічної» влади примкнути – китайської чи американської?». Вісь протистояння залишається та сама що й за часів СРСР: тоталітаризм чи демократія? В цьому сенсі фраза «холодна війна», як це не парадоксально звучить, може бути методом уникнути гарячої: «при холодній війні сторони ставляться одна до одної з величезною підозрілістю, а тому вірогідність зіткнення є малою» [1].

За цих умов подальша доля України залежатиме від безлічі різноманітних факторів, найголовнішим із яких нині проголошується досягнення миру. А поки що маємо мобілізувати свій потенціал, утверджувати наратив спільності історичної долі й виходити з того, що «кожній справі – свій час, і своя пора: час війни, і час миру».

Література:

1. Асахи: Америке нужен враг и вторая холодная война. URL: inosmi.info/asakhi-amerike-nuzhen-vrag-i-vtoraya-kholodnaya-voyna.html
2. Афоризмы и цитаты Голды Меир. URL: <https://citaty.su/aforizmy-i-citaty-goldy-meir>
3. Балибар Є., Валлерстайн И. Раса, нация, класс: двусмысленные идентичности. Москва: Логос-альтернатива, 2003. С. 112.
4. В Мюнхене создали план завершения войны в Украине. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/4193847-v-muinkhene-sozdaly-plan-zaversheniya-voyny-v-ukraine>
5. Глава Мюнхенской конференции: «Кто будет у руля вместо США?» – главный вопрос XXI века. URL: <http://inosmi.info/glava-myunkhenskoy-konferentsii-kto-budet-u-rulya-vmesto-ssha--glavnyy-vopros-xxi-veka.html>
6. Дмитрий Тренин: что ждет Россию и Запад после конференции в Баварии (СМС). URL: inosmi.info/dmitriy-trenin-chto-zhdet-rossie-i-zapad-posle-konferentsii-v-bavarii-cmc.html
7. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. Вибране. Київ, 1970. Т. 1. URL: <http://litopes.org.ua/drag/drag19.htm>
8. Зеленский в Мюнхене – Спасибо Европе за помощь, но она защищает в первую очередь себя, а не Украину – 112 Украина. URL: <https://112.ua>

ua/interview/kogda-byl-akterom-hotel-popularnosti-v-ssha-teper-ya-ochen-populyaren-v-ssha-intervyu-zelenskogo-v-myunkhene-5258...

9. Кореспондент: на форумі в Мюнхені забули об Україні. URL: inosmi.info/correspondent-na-forume-v-myunkhene-zabyli-ob-ukraine.html

10. Міністр оборони ФРГ: Москва проводить «гібридні атаки», а Запад тільки жалується. URL: inosmi.info/ministr-frg-moskva-provodit-gibridnye-ataki-a-zapad-tolko-zhaluetsya.html

11. Мюнхен – 2020. Україні – мовне рівноправ'я, Росії – зняття санкцій (Страна). URL: inosmi.info/myunkhen-2020-ukraine-yazykovoe-ravnopravie-rossii-snyatie-sanktsiy-strana.html

12. Огляд: 12 кроків Європи і Росії проти України. URL: inosmi.info/obozrevatel-12-shagov-evropy-i-rossii-protiv-ukrainy.html

13. Росія – Україна: чому компромісу в Мюнхені не вийшло. URL: inosmi.info/rossiya-ukraina-pochemu-kompromissa-v-myunkhene-ne-poluchilos.html

14. УП: Путін не віддасть ні Крим, ні Донбас. URL: inosmi.info/ep-putin-ne-otdast-ni-krym-ni-donbass.html

15. Ентоні Гідденс: «Ми страждаємо від «космополітичної перегрузки, і перед нами стоїть серйозна задача – створити відповідальну капіталізм». URL: <http://gefter.ru/archive/23882>

16. «12 кроків» для врегулювання війни на Донбасі. Повний текст плану, представленого на Мюнхенській конференції по безпеці. URL: <https://gordonua.com/neys/politics/12-shagov-dlja-uregulirovaniya-vojny-na-dondasse-polnyi-text-plana-predstavlenogo-na-mjunhenskoj-konfer...>

17. 24 канал: більшість українців вважають Росію агресором URL: inosmi.info/24-kanal-olshinstvo-ukraintsev-schitayut-rossiyu-agresorom.html

18. Asharg al-Awast: тінь Путіна на Мюнхенській конференції. URL: inosmi.info/asharg-al-avast-ten-putina-na-myunkhenskoj-konferentsii.html

19. Atlantic Council: «Не давати сили кремлівським ястребам». URL: inosmi.info/atlantic-council-ne-davat-sily-kremlevskim-yastrebam.html

20. Die Welt: завоює чи Росія Європою. URL: <http://inosmi.info/die-welt-zavladeet-li-rossiya-evropoy.html>

21. Foreign Affairs: Запад зобов'язаний запобігти вбивству України. URL: <http://inosmi.info/foreign-affairs-zapad-obyazan-predotvratit-udushe-nie-ukrainy.html>

22. FT: приєднання Криму – перша ластівка нової епохи? URL: inosmi.info/ft-prisoedinenie-kryma--Pervaya-lastochka-novoy-epokhi.html

23. Halo noviny: Запад – Росія. Новий виток конфронтації? URL: inosmi.info/hal-noviny-zapad---rossiya-novyy-vitok-konfrontatsii.html

24. Times: геополітичне переважання зсувається в бік Росії. URL: inosmi.info/times-geopoliticheskoe-preimushchestvo-smeshaetsya-v-storonu-rossii.html

Vasyl Tkachenko

Doctor of Historical Sciences, Professor

**Not "War in Ukraine", but "War in Europe"
(in the Scope of the Munich Security Conference)**

The central issue of the article is entering of the pro-Russian plan "Twelve Steps Toward Greater Security in Ukraine and the Euro-Atlantic Region" for the consideration at the Munich Security Conference on 14-16 February 2020. Some Euro-Atlantic Security Leadership Group together with the Russian Council on International Affairs became authors of the document. Among signatories, unfortunately, there were a number of high-profile persons, including the Chairman of the Munich Security Conference Wolfgang Ischinger.

This initiative was attributed to the role of the reconciliation of Ukraine and Russia. The main meaning of the mentioned plan is to lift sanctions from Russia, to improve relations between the EU and the Russian Federation even before the implementation of the Minsk agreements and the occupation of Crimea. It is unacceptable from the point of view of Ukraine that the project "12 steps" does not assess who is the aggressor and who is the victim of the aggression. Even the mention of Russia's attack on Ukraine is tentatively disallowed, but it is argued that this "conflict in and around Ukraine" became simply the result of a "catastrophic miscalculation". During the discussion, arguments repeatedly emerged about the allegedly purely internal Ukrainian nature of the conflict, the need for dialogue with the heads of the so-called L/DNR on reaching an agreement in Minsk or in the format of the "Norman Four".

The greatest reaction from the pro-Ukrainian forces at the Munich Conference was caused by item 12 of the draft. The insidiousness of this plan was to involve Ukraine in a frankly far-fetched nationwide dialogue on defining Ukraine's national identity, taking into account the proposals and wishes of neighboring countries – Russia, Poland and Hungary. Ukraine rejects this approach because the issue of national identity concerns the sphere of state sovereignty and cannot be the subject of any concordance on the international level.

Although the central topic of the discussion at the Munich Conference sounded like "the crisis of identity and the loss of the West its influence on politics" the Ukrainian people are now demonstrating a strong and clear identity and the desire to become the part of Europe. These changes are fundamental, and they give the hope for a better future.

Keywords: Munich Security Conference, Russia's aggression against Ukraine, annexation of Crimea, project "reconciliation of Ukraine and Russia", Ukraine's national identity, crisis of the West identity.

Тимошенко Володимир Андрійович

доктор юридичних наук, професор

Дрьомов Сергій Володимирович

кандидат юридичних наук

КОМУ І НАВІЩО ПОТРІБНА АМНІСТІЯ НА ДОНБАСІ?

Держава, здійснюючи кримінальне переслідування щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне протиправне діяння, піддає осуду їх неправомірну поведінку та водночас володіє виключним правом вибачати винуватців. При цьому, однією з найбільш поширених форм такого прощення є звільнення від кримінального покарання із застосуванням амністії, що є яскравим виявом реалізації принципу гуманізму, спрямованого на захист інтересів усіх членів суспільства, у тому числі й громадян, які порушили кримінально-правову заборону.

Застосування амністії, як одного із ключових елементів механізму розв'язання конфлікту на сході України, породжує низку надзвичайно болючих та вкрай суперечливих для українського суспільства питань. Йдеться про те, які категорії громадян підпадатимуть під амністію. За якими критеріями визначатимуться такі категорії? Коли саме застосовуватиметься інститут амністії: до проведення місцевих виборів, чи після?

Стурбованість викликає те, що державна стратегія реінтеграції окупованих територій на сході України до цього часу не розроблена та не ухвалена. Тому усі заходи, спрямовані на врегулювання збройного конфлікту на сході країни, які сьогодні вживає держава, носять уривчастий, несистемний характер. Не виключенням є спроби унормувати на законодавчому рівні питання щодо застосування амністії.

Вирішуючи зазначені вище проблеми, держава повинна враховувати, що переважна більшість громадян негативно ставиться до самої ідеї амністування учасників подій на сході України, вважаючи її реалізацію доволі небезпечною для національної безпеки України.

Також слід взяти до уваги іноземний досвід вирішення подібної проблеми, який свідчить, що процес реалізації амністії в юридичній площині може тривати роками, якщо не десятиліттями. Адже цей процес передбачає тривалий перехідний період деокупації та кропіткої роботи правоохоронних і судових органів.

Автори публікації переконані, що амністія на Донбасі потрібна стати виявом гуманізму Української держави до осіб, які були введені оману агресивною антиукраїнською інформаційною політикою Російської Федерації та не вчинили тяжких чи особливо тяжких злочинів, що призвели до загибелі людей.

На думку авторів публікації, амністія повинна стати одним із етапів реалізації державної стратегії реінтеграції окупованих територій на сході України, відповідати принципам положенням національного законодавства та міжнародно-правових норм, ратифікованих Україною, і передувати проведенню місцевих виборів в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Амністія має стати одним із ключових елементів механізму допуску громадян до участі в управлінні державними справами та надійним запобіжником, який би унеможливив реалізацію пасивного виборчого права особами, які інспірували збройний конфлікт на Донбасі. З огляду на це, застосування цього кримінально-правового інституту має передувати проведенню місцевих виборів на звільнених від окупації територіях.

Ключові слова: окуповані території, деокупація, кримінальна відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, амністія, помилування.

Питання щодо застосування амністії в процесі врегулювання збройного конфлікту на Донбасі було і залишається для України надзвичайно актуальним. Однак, перш ніж перейти до конкретних кроків з реалізації положень цього кримінально-правового інституту, наш погляд, слід чітко визначитися: кому і навіщо потрібна амністія на Донбасі? На кого вона поширюватиметься? Коли і у якому форматі здійснюватимуться заходи щодо її застосування?

Частково відповіді на ці запитання дав Президент України В. Зеленський, повідомивши, що про амністію можна буде вести мову тільки після виведення з Донбасу Російською Федерацією своїх окупаційних військ та забезпечення належного стану безпеки [1]. При цьому, на наш погляд, варто погодитися із тим, що механізми реалізації цього кримінально-правового інституту необхідно продумати до щонайменших деталей.

Заступник Міністра закордонних справ України В. Боднар під час години уряду у Верховній Раді України 18 жовтня 2019 року також звернув увагу на необхідність широкого обговорення питання проведення амністії на окупованих територіях [2]. Однак, спробувавши заглибитися у це питання, він виявив неприпустимо слабке розуміння правової природи інституту амністії та суміжних кримінально-правових інститутів. За його словами, «... рішення про помилування ухвалюватимуться виключно судом, а також після того, як на окупованих територіях буде обрано легітимну українську владу та відновлено суверенітет. » [2]. При цьому пунктом 27 статті 106 Конституції України встановлено, що **помилування здійснюється Президентом України** (виділено нами – В. Т., С. Д.). До того ж на відміну від амністії акти про помилування завжди

мають індивідуальний характер і застосовуються лише персонально до окремих осіб.

Як видно, недостатня обізнаність щодо конституційних повноважень Президента України та судової гілки влади, відсутність розуміння правової природи амністії, а також та надзвичайно важливого значення її застосування на Донбасі, тягне за собою ще одну системну помилку. Йдеться про хронологію проведення заходів щодо реінтеграції окупованих територій. **Проведення амністії після місцевих виборів**, на наше переконання, – **це те саме, що мертвому кадило...** Свої судження та умовиводи з цього привиду ми запропонуємо далі.

На необхідності широкого обговорення проведення амністії на Донбасі наполягає й співголова фракції «Європейська Солідарність» І. Геращенко. Під час круглого столу з питань перехідного правосуддя вона зауважила, що таке важливе рішення не може ухвалюватися на догоду Росії у турборежимі [3]. При цьому шановна пані депутатка якимось дивним чином «забула», як у «посиленому турборежимі» вона зі своїми колегами 16 вересня 2014 року голосувала за ухвалення сумнозвісних законів «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», «Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей» та «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей».

Слід зазначити, що реалізація Мінського «Комплексу заходів» від 12 лютого 2015 року з поміж іншого передбачає обов'язок України забезпечити помилування та амністію шляхом введення в дію закону, що забороняє переслідування та покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей. Таке формулювання надзвичайно важливого для країни питання видається абсолютно нелогічним та некоректним з юридичної точки зору, на що ми уже звертали увагу в одній із своїх публікацій [4]. Однак, на подібні «дрібнички» не звернули увагу а ні представники української сторони переговорного процесу, які готували та підписували текст цього документа, а ні попередні очільники держави, котрі поволі самоусунулися від процесу врегулювання збройного конфлікту на сході країни... Тож виникає низка цілком слушних запитань: *Cui bono? Cui prodest?* Чи потрібна взагалі амністія у контексті врегулювання збройного конфлікту на Донбасі? У якому вигляді вона має відбуватися? До чого може призвести застосування цього кримінально-правового інституту?

Спробуємо віднайти відповіді на ці запитання. Для цього пропонуємо зробити невеликий екскурс в історію зазначеної проблеми...

16 вересня 2014 року (ще до підписання Мінського «Комплексу заходів») Верховною Радою України **в закритому засіданні** (виділено нами – В. Т., С. Д.) ухвалено Закон України «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей», проект якого вніс до парламенту тодішній Президент України П. Порошенко, визначивши його як невідкладний для позачергового розгляду.

Під час обговорення та ухвалення цього Закону тодішнім Головою Верховної Ради України О. Турчиновим та народними депутатами України було порушено вимоги низки статей (ст. ст. 30, 90, 91, 92, 93, 98, 101, 103 та ін.) Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (далі – Регламент). Докладніше про це йдеться тут ([URL: https://dt.ua/internal/zakon-zombi-.html](https://dt.ua/internal/zakon-zombi-.html)).

Зміст ухваленого Закону суперечив положенням чинних законодавчих актів України, містив низку концептуальних вад і неточностей, а також був обтяжений грубими порушеннями усталеної юридичної техніки. При цьому, на обговорення та прийняття цього, поза сумнівом, надзвичайно важливого Закону нардепи «згаяли» аж 1 хв. 45 сек. свого дорогоцінного часу (докладніше про це див. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52183)!

У той же день групою народних депутатів України зареєстровано проект Постанови Верховної Ради України про скасування рішення Верховної Ради України про прийняття за основу та в цілому проекту Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей» (реєстр. 5082-П). Обґрунтовуючи необхідність ухвалення цього документа, його автори вказують на численні порушення Конституції України та Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», допущені під час розгляду проекту Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей». Йшлося про те, що голосування відбулося у таємному режимі за допомогою електронної системи для голосування. При цьому на офіційному веб-сайті Верховної Ради України відсутня будь-яка інформація щодо результатів голосування за вказаний законопроект.

Порушуючи принцип відкритості роботи Верховної Ради України, тодішні очільники держави намагалися приховати інформацію не тільки про справжні мотиви ухвалення Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей», допущені під час

його реєстрації, включення до порядку денного, а також обговорення численні порушення Регламенту Верховної Ради України, але й дані про те, хто з тодішніх народних депутатів України підтримував цей Закон.

4 листопада 2014 року О. Турчинов також вніс до парламенту проект Постанови Верховної Ради України про скасування рішення Верховної Ради України від 16 вересня 2014 року про прийняття за основу та в цілому проекту Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей» (реєстр. № 5082-П1). Думаєте, що у цього добродія за три тижні до закінчення повноважень Верховної Ради України VII скликання раптово прокинулося сумління?... Не дочекаєтесь! У Пояснювальній записці до проекту Постанови немає жодного слова про допущені під орудою пана О. Турчинова порушення приписів Конституції та Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Натомість, у документі йдеться про необхідність скасування голосування за Закон України «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей» через псевдовибори, що відбулися 2 листопада 2014 року на окремих територіях Донецької та Луганської областей всупереч передбаченому Мінським протоколом від 5 вересня 2014 року плану мирного врегулювання конфлікту.

Слід зазначити, що жоден з цих проектів Постанови Верховної Ради України так і не було розглянуто. Тож минуло уже понад п'ять років, а «невідкладний» Закон «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей» до цього часу так і не введено в дію... Він навіть не надходив на підпис Главі держави, який, у свою чергу, надто не переймався зазначеною обставиною... Мовляв, немає Закону, то немає! Тож не таким він виявився невідкладним...

Видається доцільним звернути увагу на те, що про ці та інші факти протиправної діяльності тодішніх очільників держави вказано у заяві, яка надійшла до Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) 21 серпня 2019 року. За результатами розгляду цієї заяви 19 вересня 2019 року слідчим ДБР внесено відомості до реєстру досудових розслідувань під № 62019100000001434 за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого частиною 1 статті 364 Кримінального кодексу (далі – КК) України, та розпочато досудове розслідування. Проте, протягом 5 місяців розслідування слідчий навіть не спромігся допитати як свідка заявника (одного із авторів цієї публікації)... Сподіватимемося, що слідство все таки

зрушить з місця і протиправним діям суб'єктів владних повноважень буде надана належна правова оцінка.

Необхідно звернути увагу й на те, що 19 липня 2019 року до Конституційного Суду України надійшло конституційне подання 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», Закону України «Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей», Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей».

У конституційному поданні, зокрема, йшлося про те, що Закон України «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей» від 16 вересня 2014 року не відповідає приписам статей 1, 2, частини другої статті 5, частин першої та другої статті 8, частин першої та другої статті 24, статей 61, 132, 133 Конституції України та був прийнятий з порушенням встановленої статтями 84 та 91 Основного Закону України процедури ухвалення законодавчих актів.

У якості доказів до конституційного подання долучено **копію зробленого народним депутатом України С. Власенком відеозапису пленарного засідання Верховної Ради України 16 вересня 2014 року, на якому ухвалено вказаний Закон (виділено нами – В. Т., С. Д.)**. На наш погляд, вказаний відеозапис має бути долучений як доказ до матеріалів згаданого вище кримінального провадження.

За результатами розгляду вказаного конституційного подання Великою палатою Конституційного Суду України 27 січня 2020 року прийнято ухвалу № 2-у/2020 про відмову у відкритті конституційного провадження. Мотивуючи таке рішення судді Конституційного Суду України зазначили, що «... Закон України «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей» не набрав чинності у передбаченому частиною п'ятою статті 94 Конституції України порядку, то він не може бути предметом конституційного контролю у розумінні пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України. Згідно із Законом України «Про Конституційний Суд України» неналежність до повноважень Конституційного Суду України питань, порушених у конституційному поданні, є підставою для відмови у відкритті конституційного провадження у справі (пункт 2 статті 62). » [5].

Варто зазначити, що у мотивувальній частині цієї ухвали судді Конституційного Суду України звернули увагу на недотримання суб'єктом права на конституційне подання вимог частини третьої статті 51 Закону України «Про Конституційний Суд України» та неналежну підготовку тексту конституційного подання. Йдеться, передусім, про відсутність необхідного обґрунтування висловлених тверджень щодо неконституційності Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей».

Таким чином, можна дійти висновку, що а ні колишньому президентові П. Порошенку, а ні народним депутатам попереднього скликання проблеми застосування інституту амністії у врегулюванні збройного конфлікту на Донбасі були зовсім не цікаві. Кожен з цих суб'єктів владних повноважень лише мляво демонстрував таку собі стурбованість, пускаючи пил в очі громадянам України та нашим іноземним симпатикам.

Тож час спливає, а проблема залишається невирішеною... Обрання у 2019 році нового президента та переформатування парламенту шляхом дострокових парламентських виборів, на наш погляд, результатів поки що не принесли... На таке, зокрема, може вказувати проведений нами аналіз законодавчих ініціатив щодо унормування питання про проведення амністії на Донбасі. Так, 29 серпня 2019 року у Верховні Раді України зареєстровано два законопроекти з ідентичною назвою «Про недопущення кримінального переслідування, притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності та покарання осіб – учасників подій на території Донецької, Луганської областей»:

реєстр. № 1089, внесений народними депутатами України В. Новинським, Д. Шпенювим, С. Магєрою, М. Магомєдовим, В. Гриб;

реєстр. № 1089-1 (альтернативний), внесений народними депутатами України Н. Шуфрічем, В. Німченком, В. Рабіновичем.

Слід зауважити, що абсолютно ідентичною є не тільки назва, але й зміст цих законопроектів та супровідних документів до них. Вийшов такий собі «парад плагіату»... Не зрозуміло лише, хто у кого запозичив текст законопроекту, та як можна було зареєструвати (в один і той же день!) два абсолютно однакових законопроекти, визначивши при цьому один із них альтернативним? У чому тут альтернатива? Хіба що у прізвищах авторів...

Зважаючи на вказану «пікантну обставину» зупинимося на змістовній частині лише одного з них – «основного», зареєстрованого під № 1089.

У пояснювальній записці до законопроекту зазначається, що необхідність його прийняття зумовлена «... потребою невідкладного вжиття заходів щодо створення умов для подальшої реалізації Мирного плану Президента України, Мінського протоколу від 5 вересня 2014 року, Мінського меморандуму від 19 вересня 2014 року і Мінського «Комплексу заходів» від 12 лютого 2015 року, резолюції Ради Безпеки ООН від 17 лютого 2015 року № 2202, якими, у свою чергу, визначені зобов'язання України забезпечити помилування та амністію шляхом введення закону, що забороняє переслідування та покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей. ».

Законопроектом пропонується звільнити від відповідальності осіб, які були учасниками подій на території Донецької, Луганської областей у період з 28. 02. 2014 року до дня набрання чинності цим Законом та своїми протиправними діями не спричинили смерть потерпілого (потерпілих), або середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження. Для цього передбачається: закриття усіх кримінальних проваджень та проваджень щодо вчинення адміністративних правопорушень, відкритих з приводу зазначених подій; встановлення заборони на відкриття нових кримінальних проваджень та проваджень щодо адміністративних правопорушень з приводу цих подій.

Необхідно зазначити, що пунктом п'ятим Комплексу заходів передбачено **забезпечення помилування та амністії шляхом введення в дію Закону України, яким заборонятиметься переслідування та покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей**. Як уже зазначалося, такий Закон ухвалено Верховною Радою України ще 16 вересня 2014 року, але до цього часу не введено в дію.

Аналіз тексту законопроекту дає підстави стверджувати, що він значно мірою відтворює зміст Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей» (прийнятого Верховною Радою України 16 вересня 2014 року та не введеного в дію). Однак, положення вказаного законопроекту, на відміну від Закону, розширюють коло осіб, які підлягатимуть звільненню від кримінальної відповідальності та кримінального покарання. Серед таких, зокрема:

ватажки ДНР та ЛНР, а також особи, які організували та спровокували початок збройного протистояння на Донбасі. У такий спо-

сіб автори законопроекту намагаються створити умови для реалізації цими особами пасивного виборчого права та подальшої їхньої легалізації, як суб'єктів владних повноважень, обраних на посади за законодавством України;

особи, дії яких призвели до падіння 17 липня 2014 року в Донецькій області літака компанії "Malaysia Airlines" рейсу MH17, та/або перешкоджали проведенню розслідування цієї авіакатастрофи.

Заборона переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей, про яку йдеться у пункті п'ятому Комплексу заходів та в зазначеному законопроекті, законодавством України взагалі не передбачена. Натомість, у статті 2 законопроекту передбачається **звільнення від кримінальної відповідальності** осіб, які вчинили в період з 28 лютого 2014 року по день набрання чинності цим Законом на території Донецької, Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, та були громадянами України на момент скоєння дій, що містять ознаки кримінальних (адміністративних) правопорушень.

Статтею 2 законопроекту також передбачається обов'язкове закриття кримінальних проваджень, у яких осіб, що вчинили відповідні злочини, звільнено від кримінальної відповідальності. Водночас, у статті 4 містяться приписи, які зобов'язують слідчих закривати кримінальні провадження, розпочаті у зв'язку з діями, передбаченими статтею 2 цього законопроекту, в яких жодній особі не повідомлено про підозру.

Таке вирішення проблеми видається помилковим з кількох причин. *По-перше, застосування амністії на досудовій стадії кримінального процесу є грубим порушенням вимог частини другої статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод*, відповідно до яких «... кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку». Це положення знайшло своє відображення в статті 62 Конституції України у вигляді конституційного принципу презумпції невинуватості. З огляду на це запропонований варіант вирішення питання щодо амністії на Донбасі ні за яких умов не може бути застосований.

Крім того, **амністія – це нереабілітуюча обставина**. Тому у відповідності до частини другої статті 3 Закону України «Про застосування амністії в Україні», встановивши на стадії судового розгляду кримінальної справи наявність акту амністії, який виключає

застосування покарання за вчинене діяння, суд, у випадку доведеності вини особи, виносить обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від відбування покарання. Такий підхід видається правильним, адже перш ніж застосувати норму нереабілітуючої дії (у даному випадку – амністії) необхідно неодмінно констатувати сам факт вчинення злочину, а також доказати винуватість конкретної особи у його вчиненні.

Слід також враховувати те, що відповідно до пункту 5 частини першої статті 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України серед обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, є такі, що становлять підставу для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Тому посадова особа, яка провадить досудове розслідування, зобов'язана встановити наявність або відсутність підстав для застосування до особи, що підозрюється у вчиненні злочину, положень Кримінального кодексу (далі – КК) України про звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання.

У статті 44 КК України передбачені правові підстави та порядки звільнення від кримінальної відповідальності і чітко зазначається, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом. Проте, у законопроекті ці законодавчі приписи відверто ігноруються, що у разі його ухвалення та введення в дію неминуче призведе до руйнування усталеної національної системи кримінально-правових інститутів. Запропоноване недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей, відчутно виходить за межі правового регулювання, встановлені КК України, адже через притаманну йому правову природу не може вважатись ні одним із видів звільнення від кримінальної відповідальності, ні як різновид звільнення від покарання.

Суб'єкт права законодавчої ініціативи необґрунтовано надає своєму «творінню» пріоритетної перед іншими нормативно-правовими актами юридичної сили, безапеляційно та недвозначно зазначивши у статті 9, що «... положення Закону України «Про застосування амністії в Україні», Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення можуть застосовуватися під час виконання цього Закону в частині, що йому не суперечить. ».

На наш погляд, застосування подібних підходів законодавцем є не просто шкідливим, а почасти й небезпечним для україн-

ського суспільства. Оскільки це означатиме створення прецеденту, за якого руйнуватиметься усталена ієрархія нормативно-правових актів (Конституція – Кодекс – Закон – підзаконний нормативно-правовий акт), а також передумов для появи нового корупціогенного чинника з можливостями «ручного» впливу на державну політику у сфері протидії злочинності. Крім того, це ймовірно може призвести до порушення стабільності законодавства про кримінальну відповідальність (хоча, саме недопущення внесення до нього довільних змін повинно бути однією з гарантій прав учасників кримінально-правових відносин) та підриває й без того низький рівень довіри до національного кримінального законодавства через вкрай невисоку якість запропонованих новел. Усе зазначене у сукупності створюватиме суттєві проблеми при застосуванні законодавства у цій сфері регулювання суспільних відносин.

У статті 9 Конституції України зазначається, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Відповідні положення Основного закону знайшли своє відображення також у межах частині 5 статті 3 КК України – «законодавство України повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України». Тобто будь-які зміни чи доповнення до національного законодавства (у т. ч. ті, які безпосередньо стосуються питань притягнення до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї,) в обов'язковому порядку повинні кореспондуватися з положеннями відповідних міжнародних конвенцій, угод, протоколів тощо.

По-друге, за даними Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, які було оприлюднені у 25-й доповіді УВКПЛ ООН, станом на 15 лютого 2019 р. по обидва боки лінії зіткнення наразі нараховується понад 50 тис. будинків цивільного населення, пошкоджених чи зруйнованих під час бойових дій [6]. І ця цифра не остаточна: конфлікт триває, обстріли продовжуються, досі не обстежені частина житлових об'єктів вздовж лінії розмежування, куди не мають доступу ні власники нерухомого майна, ні місцеві органи влади.

Однак, автори законопроекту пропонують виявити «турботу» лише про осіб, які вчинили злочин, при цьому жодним чином не подбавши про необхідність належного забезпечення прав потерпілих. Законопроектом не передбачено порядок вирішення питання про відшкодування матеріальних збитків громадянам,

державним організаціям та установам особами, які їх завдали. Натомість, положення статті 4 цього Закону, що передбачають закриття кримінальних проваджень, в яких жодній особі не повідомлено про підозру, позбавляють можливості встановлення винуватців, чим унеможливляють застосування статті 128 КПК України. Цією кримінально-процесуальною нормою встановлено, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Крім того, статтею 128 КПК України передбачено, що цивільний позов пред'являється прокурором в інтересах держави, а також в інтересах громадян, які через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права.

Таким чином, реалізація вказаних положень законопроекту унеможливить подальше пред'явлення цим особам цивільного позову про відшкодування завданих збитків та притягнення до цивільно-правової відповідальності.

На наш погляд, положення законопроекту суперечать принципам верховенства права та справедливості, адже, як визначив Конституційний Суд України у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, верховенство права – це панування права в суспільстві; верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони. При цьому, слід пам'ятати, що однією із засад права є справедливість, окремим виявом якої, як відзначено у названому Рішенні, є відповідність покарання вчиненому злочину. Тож категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину, це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина.

У нашому ж випадку суб'єкти права законодавчої ініціативи,

грубо порушуючи принципи верховенства права та справедливості та посиляючись у Пояснювальній записці на соціально-корисні цілі – необхідність нормалізації ситуації в Донецькій та Луганській областях, недопущення дальших людських жертв, відновлення повноцінної життєдіяльності на цих територіях тощо, безпідставно абсолютизують гуманізм до злочинців (що були учасниками збройних формувань або особами, задіяними в діяльності таких формувань, та/або брали участь у діяльності самопроголошених органів у Донецькій, Луганській областях або протидіяли проведенню антитерористичної операції), а тому фактично нехтують правами, свободами та законними інтересами потерпілих – законслухняних громадян, що поза своєю волею стали іншою стороною кримінально-правового конфлікту.

Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності у запропонованій редакції може розглядатися скоріше як одна з основних причин подальшої стрімкої ескалації злочинності, чинника, який на фоні погіршення морально-психологічних характеристик сучасних злочинців, формує психологію безкарності та стимулює стійкість злочинності. Адже насправді, будь-яке покарання і, відповідно, звільнення від нього, яке застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винуватою у вчиненні злочину, повинно мати на меті виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами. Тому говорити про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей як один з засобів врегулювання конфлікту на Сході України, а також економії кримінальної репресії є неприпустимим у сучасній державі європейського типу, оскільки така теза руйнує основні підвалини кримінально-правової політики української держави у сфері застосування покарань.

Тож кому потрібна така «амністія», яку пропонують автори законопроектів № 1089 та № 1089-1? Відповідь на це запитання очевидна! Реалізація положень цих «шедеврів» законотворчої діяльності дозволить заколотникам збройного конфлікту на Донбасі (путінським маріонеткам) не тільки уникнути кримінальної відповідальності за вчинені ними злочини, цивільно-правової відповідальності за завдані збитки за зруйноване (знищене) державне майно, пошкоджене (знищене) приватне житло або приватні домогосподарства, заподіяння іншої майнової шкоди, а й через виборчі процедури легалізуватися в органах державної влади та місцевого самоврядування. Усе це може призвести до нових загострень суспільно-політичної ситуації в країні.

Реалізація положень вказаних законопроектів може створити у населення країни враження щодо неспроможності державної влади забезпечити належний правопорядок, а у злочинців – відчуття безкарності та всюдозволеності, а також завдати шкоди профілактичній роботі у сфері протидії сепаратизму.

На наше переконання, при вирішенні питання про застосування амністії на окупованих територіях слід неодмінно враховувати настрої населення країни. Так, за даними спільного соціопитування Фонду «Демініціативи» та «КМІС», лише 8% опитаних підтримали звільнення від кримінальної відповідальності для всіх бойовиків, тоді як 63% вважають повну амністію для всіх учасників бойових дій проти українських військ неприйнятним компромісом. Ще 22% вважають, що амністувати можна учасників незаконних збройних формувань, за винятком тих, хто чинив серйозні злочини (вбивства цивільних людей, тортури тощо). 25% опитаних громадян України не готові до жодного варіанту амністії [7].

Ми переконані, що амністія на Донбасі потрібна як вияв гуманізму Української держави до осіб, які були введені оману агресивною антиукраїнською інформаційною політикою РФ та не вчинили тяжких чи особливо тяжких злочинів, що призвели до загибелі людей.

Амністія повинна стати одним із етапів реалізації державної стратегії реінтеграції окупованих територій на сході України, відповідати принциповим положенням національного законодавства та міжнародно-правових норм, ратифікованих Україною, і передувати проведенню місцевих виборів в окремих районах Донецької та Луганської областей. На жаль, доводиться констатувати, що така стратегія до цього часу не розроблена та не ухвалена на відповідному рівні. Тому усі заходи, спрямовані на врегулювання збройного конфлікту на сході держави, носять уривчастий, несистемний характер. Не виключенням, на нашу думку, є спроби унормувати на законодавчому рівні питання щодо застосування амністії.

Ми переконані, що амністія має стати одним із ключових елементів механізму допуску громадян до участі в управлінні державними справами та надійним запобіжником, який би унеможливив реалізацію пасивного виборчого права особами, які інспірували збройний конфлікт на Донбасі. З огляду на це, застосування цього кримінально-правового інституту має передувати проведенню місцевих виборів на звільнених від окупації територіях.

Література:

1. Зеленський розповів, коли буде амністія на Донбасі. URL: <https://rubryka.com/2019/12/06/zelenskyj-rozpoviv-koly-bude-amnistiya-na-donbasi/>
2. Рішення про амністію буде ухвалювати суд. URL: <https://tsn.ua/politika/u-mzs-poyasnili-yak-vidbuvatimetsya-amnistiya-na-donbasi-i-na-kogo-z-boyovikiv-vona-ne-poshiritsya-1428885>.
<https://tsn.ua/politika/u-mzs-poyasnili-yak-vidbuvatimetsya-amnistiya-na-donbasi-i-na-kogo-z-boyovikiv-vona-ne-poshiritsya-1428885.html>
3. Геращенко І. Закон про амністію не можна ухвалювати в турборежимі під тиском Росії. URL: <https://www.facebook.com/EuropeanSolidarity.official/posts/2718267871583463>.
4. Дрьомов С., Тимошенко В., Усатий Г. Закон-зомбі. *Міжнародний громадсько-політичний тижневик «Дзеркало тижня»*. Вип. № 12. 1 квітня – 8 квітня 2016. URL: <https://dt.ua/internal/zakon-zombi-.html>.
5. Ухавала Великої палати Конституційного суду України № 2-у/2020 «Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», Закону України «Про створення необхідних умов для мирного врегулювання ситуації в окремих районах Донецької та Луганської областей», проекту Закону України про недопущення переслідування та покарання осіб – учасників подій на території Донецької та Луганської областей (реєстр. № 5082)». URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_u_2020.pdf.
6. Збройний конфлікт на сході України: шкода, завдана житлу цивільного населення. URL: http://www.donbasssos.org/zbroyniy_konflikt_na_cxodi/
7. Чого очікувати від закону про амністію? URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/12/16/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/skladna-dylema-choho-ochikuvaty-zakonu-pro-amnistiyu>.

Volodymyr Tymoshenko

Doctor of Legal Sciences, Professor

Serhii Dromov

Candidate of Legal Sciences

To Whom and Why Necessary Amnesty on Donbas?

The state, carrying out the criminal proceeding in relation to persons that accomplished a dangerous противоправное act publicly, exposes to conviction their illegal behavior and at the same time owns an absolute title to forgive guilty. Thus, one of the most widespread forms of such forgiveness is a release from criminal punishment with the use of amnesty, that is

the bright display of realization of principle of the humanism, sent to defence of interests of all members of society, including citizens that violated criminal prohibition.

Application of amnesty, as one of key elements of mechanism of decision of conflict on east of Ukraine, generates totality of extraordinarily sore and extremely contradictory for Ukrainian society subjects. The question is about that, what categories of citizens will fall under amnesty. What criteria will such categories be determined on? When will the institute of amnesty be used exactly: to realization of local elections, or after?

A disturbance causes that state strategy of reintegration of the occupied territories on east of Ukraine to this time is not worked out and not accepted. Therefore all measures, sent to the settlement of the armed conflict on east countries that is today used by the state, carry fragmentary, nonsystem character. A not exception are attempts to ration at legislative level a question in relation to application of amnesty.

Working out the problems marked higher, the state must take into account that swingeing majority of citizens negatively behave to the idea of amnesty of participants of events on east of Ukraine, counting her realization of dangerous enough for national safety Ukraine.

It is also necessary to take into account foreign experience of decision of similar problem, that testifies that the process of realization of amnesty in a legal plane can last for years, if by not decades. In fact this process envisages the protracted transitional period of деокупації and tedious work law-enforcement and judicial bodies.

The authors of publication are convinced, that amnesty on Donbas is needed reason by the display of гуманізму of the Ukrainian state to the persons, that were deceived by aggressive антиукраїнської informative politics of Russian Federation and did not accomplish severe or especially severe crimes that resulted in death of people.

In opinion of authors of publication, amnesty must become one of implementation of state strategy of reintegration of the occupied territories phases on east of Ukraine, to answer fundamental positions of the national legislation and міжнародно-правових norms, ratified by Ukraine, and preceded to realization of local elections in separate districts Donetsk and Luhansk areas.

Amnesty must become one of key elements of mechanism of admittance of citizens to participating in the management of state affairs and by a reliable safety device, that would do impossible realization of passive the right to vote persons that influenced the armed conflict on Donbas. Taking into account it, application of this кримінально-правового institute must be preceded to realization of local elections on the territories released from occupation.

Keywords: the occupied territories, деокупація, criminal responsibility, absolute discharge, amnesty, forgiveness.

Краснодемська Ірина Йосипівна

кандидат історичних наук

ВИСВІТЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ В УКРАЇНІ НА ШПАЛЬТАХ АМЕРИКАНСЬКОГО ТИЖНЕВИКА «СВОБОДА» У 2014 Р.

У статті показана реакція тижневика «Свобода» на події в Україні після Революції Гідності в 2014 р. З'ясовано, що в ньому, починаючи з березня 2014 р., постійно публікувалися статті, які містили багато цінної інформації про події Євромайдану, анексію Росією Криму, російсько-українську війну на Сході України й взагалі українсько-російські стосунки останніх років. Ці матеріали в основному містяться в рубриках: «Актуальна тема», «Україна в небезпеці», «Точка зору», «Головна тема дня», «На тему дня» («Тема дня»), «Україна за тиждень», «Триває акція допомоги війську України», «Америка і світ», «Хроніка бойових дій», «Війна на сході об'єднала турботами усю Україну», «Дискусійний клуб», «Експертна думка», «З редакційної пошти».

Визначено, що основні проблеми, які порушувалися в публікаціях, стосувалися підготовленої заздалегідь збройної агресії РФ проти України, порушення нею цілої низки фундаментальних принципів та норм міжнародного права, зокрема незаконної окупації АР Крим і Севастополя та війни на Сході України.

«Свобода» є одним із основних джерел інформації про Україну для переселенців, впливає на збереження історичних витоків українців і допомагає формувати у світі імідж України.

Ключові слова: тижневик «Свобода», російська агресія, російсько-українська війна, окупація, анексія, АР Крим, Схід України, українська діаспора.

Актуальність запропонованої наукової проблеми визначається надрізною потребою осмислення сприйняття російсько-української війни упродовж останніх років різними ЗМІ, які із звичайного поширювача інформації перетворилися на важливого учасника суспільно-політичного життя, внаслідок чого різко зросла їхня роль у формуванні державою зовнішньої й внутрішньої політики та громадської думки. Особлива роль у цьому відводиться газетним виданням, які, надаючи оперативну і доступну інформацію, «створюють громадську трибуну» [Ошибки! Источник ссылки не найден. 5]. Отже, увага науковців до дослідження газетної інфор-

мації щодо подій, які відбуваються у повсякденному житті суспільства, роль ЗМІ у процесі формування поглядів громадян, є на часі, закономірно викликаючи підвищений інтерес. Актуальність статті визначається й тим, що знають про події 2014–2015 років в Україні (Революція Гідності, анексія Криму, військові дії на Сході країни) представники української діаспори і як вони їх аналізують.

Об'єктом нашого дослідження стала одна з перших і найстарших українських газет у США «Свобода», перше число якої побачило світ 15 вересня 1893 року й яка нині виходить у Джерсі-Сіті поблизу Нью-Йорка (США). Газета «Свобода» є офіційним органом Українського Народного Союзу і від початку стояла виразно на українських національних позиціях, поборювала москвофільство, широко висвітлювала українське життя на еміграції і в Україні; відіграла вагомую роль у процесах збереження національної ідентичності серед українських емігрантів у США і в їх організації.

Сьогодні головний редактор – Роман Гадзевич, редактори – Левко Хмельковський, Петро Часто.

З 1999 року головна українська газета США знову перейшла на щотижневу періодичність і виходить по п'ятницях накладом 20 тисяч, забезпечуючи Новий Світ інформацією про українські справи.

Метою даної статті є показати реакцію тижневика «Свобода» на події в Україні 2014 р., проаналізувати висвітлення на його сторінках анексії Криму Росією, збройного конфлікту на Донбасі, систематизувати і охарактеризувати проблематику та динаміку публікацій з цих проблем.

Вже 7 березня 2014 р. на 1-й сторінці «Свободи» вміщено статтю Петра Часта «Росія зазіхає на українську землю», в якій автор зауважує, що «Україні на роду написано бути головною учасницею історичного процесу, який, за визначенням християнських мислителів минулого, є нічим іншим, як процесом суду між Добром і Злом. ... Україна ж для демонічного Кремля – це питання майбутнього: з Україною Росія виживає як все та ж тупа, бездуховна, безсенсова машина великодержавного шовінізму, без України – зникне з історичної сцени, як задушливий морок, що стільки віків заступав собою Боже сонце. Зникне, хоч би там як не розвивалися московські провокації в Криму і на українському Сході» [32, с. 1, 4]. В цьому ж номері часопис нагадує про події перших березневих днів 2014 р. Зокрема, про звернення 1 березня голови Ради міністрів АР Крим С. Аксьонова до Президента РФ В. Путіна з проханням забезпечити «мир і спокій на території Автономної Республіки Крим» та про блискавичну реакцію В. Путіна та обох палат підкон-

трольної йому Державної думи (о 17:20 вони проголосували за введення російських військ на територію Криму), йдеться в статті «В. Путін оголосив Україні війну» [32, с. 4.]. Тут також вміщено заяви Постійного представника України в ООН Посла Ю. Сергєєва, Білого Дому та НАТО, в яких засуджується тогочасна воєнна ескалація в Криму, висловлюється глибоке занепокоєння дозволом Державної Думи РФ на використання воєнної сили Росії в Україні та зазначається, що «подальше порушення суверенітету і територіальної цілісності України з боку Росії може негативно вплинути на позиції Росії в міжнародному співтоваристві» [32, с. 4].

В статті «Агресію Росії розглядають в ООН» Л. Хмельковський інформує про прес-конференцію для американських газет, що виходять у США українською та російською мовами, яка відбулася у Постійному представництві України в ООН 7 березня. Зокрема, Посол Ю. Сергєєв розповів про діяльність місії України у Раді Безпеки ООН та стан конфлікту між Україною та Росією, відповів на численні запитання присутніх [25].

В 11 числі «Свободи» за 2014 р. опубліковано статті П. Часта «Україна в небезпеці», В. Чумака «Кров Майдану, збройна агресія... Що дали?», «Мир в Криму – в інтересах світу», в яких йдеться про реальні передумови повернення Європи і решти західного світу до нової конфронтації між Сходом в особі РФ та Заходом. Досить очевидно виглядає нова геополітична конфігурація, де Україна буде новим кордоном і форпостом західного світу [35, с. 19]. В рубриці «З редакційної пошти» лист С. Караванського з Дентона «Як зупинити Путіна» та Т. Гаюна «Живемо у часи змін». Зокрема, С. Караванський для того, щоб спинити агресію В. Путіна, пропонує такі санкції: звільнення з посад у міжнародних організаціях представників держави-агресора, економічні санкції, ізоляція агресора від світу [37]. А Т. Гаюн вважає, що В. Путіна може зупинити лише сила в усіх її проявах – економічному, політико-дипломатичному і військовому, оскільки фактично відбувається нова «Мюнхенська змова», яка вже в короткостроковій перспективі призведе до подібних наслідків – формування нової імперії, виникнення «залізної завіси» та втрати демократичним Заходом свого геополітичного впливу. Потурання агресорові тільки розпалює його апетит, і європейці повинні пам'ятати про це, як ніхто інший на планеті [37].

23 лютого 2014 р. у Севастополі відбувся 20-тисячний мітинг, на якому було прийнято рішення не перераховувати у Київ податки і міським головою проголошено громадянина Росії О. Чалого. 27 лютого 2014 р. невідомі «зелені чоловічки» (російські бойовики, спецназівці) у військовій формі без розпізнавальних знаків за

участю місцевих проросійських бойовиків захопили будівлі парламенту та уряду Криму. Тим часом депутати Верховної Ради АР Крим прагнули якнайшвидше втілити в життя свої ідеї про відділення від України та приєднання до Росії (які президент Б. Обама, новий уряд у Києві та європейські лідери вважали провокаційними й незаконними). Відтак вони зібралися на позачергову сесію й ухвалили рішення про проведення референдуму з питання подальшої долі Криму 16 березня 2014 р. для підтвердження цього рішення [14] (спочатку його планували провести 25 травня, згодом перенесли на 30 березня). Зокрема, кримчани мали відповісти на питання про відновлення конституції Криму 1992 р. і про входження Криму до складу Росії.

Оголошення референдуму відбулося всупереч українському законодавству, яке не передбачає проведення місцевих референдумів; а питання щодо зміни кордонів України мають виноситися виключно на всеукраїнський референдум. Попри указ тодішнього виконувача обов'язків Президента України О. Турчинова про призупинення рішення кримського парламенту, рішення Конституційного суду України, котрий визнав оголошення референдуму в Криму таким, що не відповідає Конституції України, а також позицію Ради безпеки ООН, псевдореферендум таки було проведено.

З приводу ситуації в Україні, анексії Криму Росією у «Свободі» 21 березня опубліковано 4 Заяви: Президента США, «Великої сімки», УККА (Українського Конгресового Комітету Америки) [5, 6, 11, 23]. Зокрема, в заяві Б. Обами йдеться про те, що треба поважати суверенітет України та її територіальну цілісність, дотримуватися міжнародного законодавства. Таким чином, рішення Росії послати свої війська до Криму справедливо було засуджене світовим співтовариством. З самого початку конфлікту Сполучені Штати Америки мобілізували міжнародну спільноту на підтримку України, ізоляцію Росії за її дії та залучення до цього наших союзників і партнерів. Ми знову стали свідками єдності міжнародного співтовариства, коли Росія опинилася на самоті у Раді Безпеки ООН, намагаючись виправдати свої дії у Криму. Референдум у Криму був прямим порушенням положень української Конституції та міжнародного права, тому не буде визнаний міжнародною спільнотою. Президент США також завив про запровадження санкцій щодо конкретних осіб, винних у підриві суверенітету, територіальної цілісності та влади України. Це стосується насамперед державних службовців та юридичних осіб Росії, які працюють у сфері озброєння, а також осіб, які надають матеріальну підтримку високопосадовцям у російському уряді. І якщо Росія продовжуватиме

втручання у справи України, то США готові запроваджувати подальші санкції. США солідарні з народом України та захищатимуть його право на визначення власної долі. «Ми продовжимо роботу з Конгресом США і нашими міжнародними партнерами та запропонуємо Україні економічну допомогу, яка потрібна їй для виходу з кризи та для покращення життя українського народу. По мірі просування вперед ми будемо продовжувати пошук шляхів, які можуть допомогти нашим українським друзям відстояти їхні загальні права та їхню безпеку, забезпечити добробут та гідність, на яку вони заслуговують, – зауважив Б. Обама [6].

Російська анексія Криму стала явним порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй, зобов'язань Росії щодо Гельсінкського Заключного акту, її зобов'язань щодо України у Договорі від 1997 року про дружбу, співробітництво та партнерство, Угоди між Росією та Україною про військове базування від 1997 року і зобов'язань, узятих при підписанні Будапештського меморандуму від 1994 року. На додаток до впливу на єдність, суверенітет і територіальну цілісність України анексія Криму може мати серйозні наслідки щодо правового порядку, який захищає єдність і суверенітет усіх держав, – йдеться у заяві «Великої сімки» щодо України [5]. Цю заяву провідників G-7 (Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Великобританія, США) підтримав КУК [11].

УККА не визнає плебісцит, що 16 березня проходив у Криму. Зважаючи на те, що цей так званий «референдум» є неконституційним щодо Конституції України і прямим порушенням міжнародного права, не може бути ніякого розгляду передбачуваних «результатів». Враховуючи масову присутність чужоземних військових і воєнізованих формувань, слід визнати, що особи були змушені брати участь в голосуванні під примусом, адже на територію України вторглися збройні сили Російської Федерації. Цей фарс, який наразі називається «референдумом», не може вважатися навіть соціологічним опитуванням. Існують докази голосування виборчими бюлетенями осіб, котрі не є громадянами України, осіб, які голосували, використовуючи більше ніж один виборчий бюлетень, а також заявленої участі 123 відсотків виборців в Севастополі. Ці дії нагадують радянські часи. УККА вітає заяву Президента США Барака Обами про введення санкцій відносно Російської Федерації, його підтримку міжнародного засудження так званого «референдуму» в Криму і готовність уряду США «допомогти нашим українським друзям у досягненні своїх універсальних прав і безпеки, процвітання і гідности, на що вони заслуговують» [4].

Нас тішить підтримка, висловлена урядом США для мужнього українського народу та його прихильність до свободи та демократії, – зазначив у своїй заяві УККА [23].

На першій шпальті ц. ч. (21 березня) вміщено також статтю В. Зілгалова «Світ засуджує рішення В. Путіна про анексію Криму», в якій йдеться про одностайну негативну реакцію провідних держав світу на підписання 18 березня у Москві Президентом Росії В. Путіним угоди з самопроголошеною владою Криму щодо анексії півострова Росією. Віце-президент США Джозеф Байден пообіцяв після цього рішення В. Путіна ще сильніші санкції з боку Заходу. Такий само осуд анексії Криму главою Кремля і санкції проти Росії оголосили провідники Великої Британії, Франції, Польщі та низки інших країн світу, – підкреслює автор статті [7].

19 березня 2014 р. президент Світового Конгресу Українців (СКУ) Євген Чолій надіслав листа Генеральному секретареві ООН Бан Кі-Муну та президентові Генеральної асамблеї ООН Джонові В. Ешові з закликом призупинити членські права і привілеї Росії в ООН та спрямувати миротворчі сили в Україну, щоб захистити її від подальшого вторгнення російських військ. Президент СКУ звернув увагу провідників ООН на грубе порушення миру в регіоні, на загрозу безпеці і стабільності у всьому світі [17].

20 березня 2014 р. Верховна Рада України голосами 274 народних депутатів ухвалила Декларацію «Про боротьбу за визволення України». Документ підтримали 76 депутатів від «Батьківщини», 42 позафракційних парламентарів, 31 член фракції партії «УДАР», 32 члени депутатської групи «Суверенна європейська Україна», 32 депутати з групи «Економічний розвиток», 32 депутати від «Свободи» і 29 депутатів від Партії Регіонів. Представники Комуністичної партії за Декларацію не голосували. Текст цього документу вміщено у «Свободі» за 28 березня [24].

У квітні 2014 р. розпочалася друга фаза збройної агресії РФ проти України, коли контрольовані, керовані й фінансовані російськими спецслужбами озброєні групи проголосили створення т. зв. ДНР (7 квітня) та ЛНР (27 квітня).

6 квітня організовані і проплачені Москвою проросійські сепаратисти вчинили одночасний напад на будівлі обласних державних організацій у Донецьку, Харкові і Луганську. 7 квітня «делегати народної ради» проголосили «незалежність Донецької республіки» і звернулися до Москви за військовою підтримкою. Як і під час російської анексії Криму, українська міліція мала незрозумілий наказ від київського уряду «не втручатися» у ці небезпечні для єдності України дії декількох сотень «тітушок» [8, с. 1].

Ланцюжок невимушеної агресії Росії проти України, який тимчасово призупинився на стадії анексії Криму, є результатом спланованої й багаторічної кампанії В. Путіна із всеохопної руйнації України за кедебістськими технологіями: підрив авторитету України; підживлення корумпованості та енергетичної залежності; нівелювання української державності; переписування історії, демонізація українського націоналізму, внутрішній розкол суспільства; інфільтрація агентури у структури національної безпеки; розпад економіки; знищення обороноздатності, – писала «Свобода» 15 квітня 2014 р. [8, с. 11].

15 квітня виконувач обов'язків Президента України О. Турчинов оголосив про початок антитерористичної операції (АТО) на півночі Донецької області, де проросійські сепаратисти захопили адміністративні будівлі в Слов'янську, Горлівці, Маріуполі, Харцизьку, Краматорську, Макіївці та Єнакієвому, розстріляли авто з працівниками Служби безпеки України. 15 квітня спалахнуло протистояння між сепаратистами і українським військом в селищі Ялта Першотравневого району. Від українських військових сепаратисти вимагали скласти зброю. Коли у небі з'явилися українські гелікоптери, нападники припинили дії. Перший батальйон Національної гвардії, сформований з добровольців «Самооборони Майдану», відбув на Схід України. СБУ виявила ватажка групи, яка захоплює адміністративні будівлі і дестабілізує суспільно-політичну ситуацію. Ним виявився офіцер спецназу Головного розвідувального управління Росії І. Стрелков. Його розмову з московським куратором оприлюднено в засобах масової інформації. 14 квітня кризу на Сході України обговорили в телефонній розмові президенти США і Росії. Останній заперечував присутність диверсантів і військових Росії на Сході України [15, с. 11].

17 квітня у Женеві відбулися чотиристоронні (Київ – Вашингтон – Брюссель – Москва) переговори щодо ситуації в Україні. Українська офіційна сторона має женецькі переговори за успіх. Незалежні експерти – дещо іншої думки. Судячи зі спільної заяви чотирьох делегацій, позитивом зустрічі нібито слід сприймати такі вимоги: роззброєння всіх незаконних збройних формувань; звільнення всіх захоплених озброєними групами урядових будівель та вулиць від барикад; амністія для сепаратистів; загальнонаціональний діалог в Україні щодо нової Конституції. П. Часто в статті «У дзеркалі Женевської зустрічі» піднімає доволі складні питання: «Чому присутність в Донецьку і Луганську військових російських диверсантів не стала предметом обговорення на зустрічі в Женеві? Чому спільна заява дозволяє ставити на одну дошку озброєних

Росією сепаратистів з «Правим сектором», який, як знаємо, перебував у перших лавах боротьби з антиукраїнським режимом Віктора Януковича? Чи можна рівняти звільнення від барикад захопленої антиукраїнськими бандами площі у Донецьку чи Слов'янську і славний на весь світ мирною революцією Майдан Незалежності в Києві? Або – що насправді може означати оце спонукання до «загальнонаціонального діалогу»? З ким його провадити – з непримиренними ворогами України? Чи з тими обвішаними георгіївськими стрічками сліпцями, котрим втікачі-регіонали платять по 5000 дол. за штурм будинків і 500 дол. за день участі у вуличних протестах? Це вони мають про нову Конституцію Києву розказувати?» [21, с. 1, 2]. І далі П. Часто розмірковує про перші кроки нової влади, її помилки та бездіяльність. «15 квітня сепаратисти в Краматорську без бою захопили в учасників операції шість бронетранспортерів разом з залогою і офіцерами. Невже справді, як стверджують незалежні політичні експерти, це була свідомо імітація боротьби з сепаратизмом? Невже має рацію Т. Чорновіл, кажучи, що «нова-стара» влада України здала Донецьк і Луганськ за попередньою домовленістю – так само, як до того здала Крим? І неville залишиться таємницею, хто і з ким домовлявся? На жаль, багато що в діях провідників схоже на імітування захисту українських національних інтересів. Очевидно, що однією з найтяжчих провин цієї пореволюційної влади є те, що вона так само, як і влада дореволюційна, щільно закриває всі можливі «ліфти», якими на поверхню політичного життя в Україні можуть піднятися люди зовсім іншої моральної та інтелектуальної якості. І щось гіршого: нова влада шукає примирення з старою. Забувши сумнозвісний «меморандум порозуміння» Президента В. Ющенка з Партією Регіонів, О. Турчинов пропонує «меморандум злагоди» з тією ж антиукраїнською силою, і ще більш нападницький, аніж Ющенко, бо в ньому обіцяє узаконити російську мову як другу державну в Україні. Чим насправді є згода з партією бандитів і відвертих ворогів української державної незалежності? І коли нарешті Україна буде визначати свій завтрашній день і свою долю сама, без запобігання перед «сильними світу цього?», – пише він [21, с. 2].

Захоплення проросійськими бойовиками, російськими диверсантами і найманцями адміністративних будівель на Донбасі навесні 2014 р. призвело до т. зв. кримського сценарію антиконституційного референдуму (ніким не визнане «народне волевиявлення») стосовно незалежності «ДНР» і «ЛНР», який відбувся 11 травня 2014 р.

Бойовики, за активної допомоги посібників з місцевої влади, просто захопили скриньки для голосування з українським гербом, списки виборців, сформуvalи «комісії» і за кілька днів розіслали за адресами оголошення, а потім надрукували на ксероксі «бюлетені», у яких було одне питання: «Чи підтримуєте ви акт державної самостійності ЛНР (ДНР)?».

Більшість людей, які йшли на цей «референдум», не усвідомлювали його незаконність, а хтось йшов, мріючи про російські пенсії і зарплати тощо. Аби створити видимість масового голосування, терористи вдавалися до залякувань, обіцянок райського життя «як у Росії і Криму», та й просто відкривали невелику кількість дільниць, щоб там були черги. В результаті російські телеканали отримали потрібну картинку – «народ Донбасу масово йде на референдум». За даними ініціаторів псевдореферендуму, явка виборців у Донецькій області склала 74,87 %. «За» проголосували 89,07 %, «проти» – 10,19 % осіб, а 0,74 % бюлетенів виявилися зіпсованими [22]. У Луганській області явка становила 75 %. Проголошення незалежності «ЛНР» підтримали 96 % виборців, «проти» висловились 3,8 % осіб, які взяли участь у голосуванні [13].

Після оголошення результатів «референдуму» вже наступного дня, 12 травня, було оголошено заяву про звернення «ДНР» щодо розгляду питання про входження її до складу Російської Федерації, а також оголошено про перспективи об'єднання з «Луганською народною республікою» у «державу» «Новороссія» [2].

Упродовж травня 2014 року їхні самозвані лідери (серед яких було багато російських громадян) у неконституційний спосіб провели фіктивні референдуми про відокремлення цих нелегітимних утворень від України. У цей час під приводом тих «референдумів» і задля підтримки незаконних територіальних формувань на територію України були заслані розвідувально-диверсійні групи, очолювані кадровими офіцерами ГРУ Генштабу Збройних сил РФ, парамілітарні формування російського козацтва, укомплектований чеченцями – громадянами РФ сумнозвісний батальйон «Восток», а також задіяні такі озброєні групи найманців, як «Русский сектор» та «Оплот». За їхньою участю розпочалися захоплення адміністративних будівель у багатьох населених пунктах Донецької та Луганської областей, напади на частини українських Сухопутних військ та літаки Повітряних сил України. Контрольовані, керовані й фінансовані РФ збройні формування, задіяні в агресивній війні проти України, регулярно підживлювалися російськими найманцями з числа звільнених у запас військовослужбовців ЗС РФ та постачанням зброї і військової техніки включно з танками, артилерійськими

системами, засобами протитанкової боротьби та сучасними земітно-ракетними комплексами.

«Нічого гіршого, ніж очікувалося, 11 травня 2014 р. ніби не сталося, хоч і не сталося нічого кращого. Швидше за все, Донецьк і Луганськ вже надовго залишаться головним болем України, бо лікування вимагає, по-перше, дуже складної «комплексної терапії», а по-друге, того чинника, яким український державний провід дотепер не надто відзначався – сильною і ясною політичною волею. Саме відсутність такої волі дала простір для сепаратистського «референдуму», який абсолютно нічого не має спільного з волевиявленням населення українського Сходу. «Голосуванням» керували кримінальні елементи, вони ж і оголошували потрібні їм результати», – зауважував П. Часто в статті «Референдум не мав нічого спільного з волевиявленням українського народу» 16 травня 2014 р. [31, с. 1].

На сторінках «Свободи» опубліковано також заяву МЗС України з приводу проведеного референдуму, в якій наголошується, що він інспірований, організований та профінансований Кремлем, є нелегітимним і «юридично нікчемним та не матиме жодних правових наслідків для територіальної цілісності і устрою України. Організатори цього злочинного фарсу свідомо пішли на порушення Конституції та законодавства України, знехтували закликами української влади та міжнародного співтовариства. За «референдумами» і провокаціями стоять вишколені та озброєні за сучасними російськими стандартами терористичні бандформування...» [31, с. 1].

У публікації «Санкції проти Росії – міт» Ю. Корольчук висловлює думку про застосування світом подвійних стандартів: попри санкції, провідні європейські та американські енергетичні компанії США і ЄС візьмуть участь у Міжнародному економічному форумі у Санкт-Петербурзі наприкінці червня 2014 р. Хоча частина компаній із США і ЄС проігнорують захід, але більшість чужоземних енергетичних компаній, які давно працюють з Росією, візьмуть у ньому участь. На його думку, «тим самим їхні дії лише підтверджують неформальну думку світової громадськості: для ЄС і США байдужа доля України, їх цікавлять власні бізнесові інтереси» [16, с. 2].

В ході АТО 26 травня 2014 р. у Донецьку загинули 38 учасників бойових дій і двоє мирних жителів, повідомив очільник міста О. Лук'яненко. Влада не уточнює, на чиєму боці вони воювали. До лікарень доправили 31 пораненого, у тому числі чотирьох мирних жителів. Напередодні 200 бойовиків самопроголошеної «Донецької народної республіки» захопили летовище, у відповідь

українські сили завдали авіаударів і нападників знищили. Серед поранених в Донецьку, які перебувають у лікарнях, восьмеро – громадяни Росії, зокрема жителі Грозного і Москви, є також жителі Криму. Місце проживання 18 поранених не встановлене [3].

20 червня 2014 р. в ході поїздки на Донбас Президент України П. Порошенко оголосив десятиденне одностороннє припинення вогню. За його словами, час припинення вогню буде дуже коротким, і за цей час має відбутися роззброєння з боку незаконних збройних формувань, а також наведення ладу в регіоні. «Зі свого боку, я запропоную коридор, щоб російські найманці могли залишити зі зброєю територію України», – сказав П. Порошенко[1].

Також П. Порошенко представив на Донбасі свій мирний план врегулювання ситуації на Сході країни, який включав 15 пунктів. План передбачав гарантії безпеки для всіх учасників переговорів, звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які склали зброю і не вчинили тяжких злочинів, звільнення заручників тощо. Однак запропоновані умови П. Порошенка не були прийняті сепаратистами, вони не припинили вогню й відмовилися складати зброю.

Після закінчення 10 днів одностороннього припинення вогню українські сили закінчили оточення Слов'янська, змусивши угруповання російських бойовиків 5 липня 2014 р. відступити до Донецька. Штаб АТО почав масштабну операцію по встановленню контролю над російсько-українським кордоном, створюючи силами кількох бригад 15-кілометрову зону уздовж кордону, контрольовану ЗСУ і батальйонами територіальної оборони. Водночас українські сили почали операцію з деблокади ЛАП й оточення Луганська.

11 липня 2014 р., на фоні загрози повного блокування кордону українськими силами, російські регулярні війська почали участь у війні, завдавши зі своєї території нищівного ракетного удару українським формуванням під Зеленопіллям – селом за кілька кілометрів від російсько-українського кордону. Відтоді вся лінія українських формувань біля кордону – від Луганської області до узбережжя Азовського моря – впродовж липня-серпня 2014 р. знаходилася під систематичними артилерійськими обстрілами з території РФ, на які українські формування не відповідали. Обстріли призвели до перерізання ліній постачання українського угруповання, що перебувало в районі Ізвариного, і значні українські сили опинилися в оточенні впродовж тижня. Операцію з їх деблокади було проведено 6–7 серпня 2014 р., після чого виснажені підрозділи були виведені з зони бойових дій, таким чином остаточно втративши контроль над 140 км державного кордону.

В ніч на 14 червня 2014 р. терористи двома ракетами збили військово-транспортний літак Іл-76. Загинули 49 військових: дев'ять членів залоги з Мелітополя Запорізької області, 40 десантників з різних міст України. Літак міг ще приземлитися після влучення двох ракет, але терористи спрямували на нього довгу чергу з крупнокаліберного кулемету бронебійно-запалювальними набоями. Вибухнув газ, і літак впав на землю. Речник групи «Інформаційний спротив» Д. Тимчук повідомив, що на місці, з якого підбили Іл-76, знайшли три пускові труби від зенітно-ракетного комплексу 9К38 «Ігла». Президент України Петро Порошенко оголосив 15 червня Днем жалоби. «Усі, хто причетний до цинічного терористичного акту такого масштабу, обов'язково будуть покарані», – заявив він [19].

11 липня 2014 р. «Свобода» повідомляла, що попри припинення бойових дій з боку українських військових формувань, терористи продовжили війну проти України. Помічник Генерального секретаря ООН з прав людини Іван Шимонович заявив 24 червня на засіданні Ради Безпеки ООН, що ситуація в східних регіонах України погіршилася. За інформацією з офіційних джерел, за період з 15 квітня по 20 червня в Україні під час конфлікту загинули 423 особи (радник міністра внутрішніх справ України Антон Геращенко 25 червня назвав 460 загиблих), зокрема, мирні жителі і військові, налічується понад 46 тис. переміщених осіб [20].

17 липня 2014 р. під містом Торез Донецької обл. зазнав катастрофи пасажирський літак «Боїнг-777», що належав компанії «Малайзійські авіалінії», який летів з Амстердаму до Куала-Лумпуру, на висоті 10 тис. метрів, в певному міжнародному коридорі. За 50 кілометрів до входження в повітряний простір Росії він несподівано почав знижуватися, а невдовзі його виявили розбитим на українській території. На борту перебували 283 пасажирів і 15 членів екіпажу (загалом 298 осіб). Всі вони загинули. Цій події присвячена низка публікацій в «Свободі», зокрема: «Над Донбасом терористи збили «Боїнг 777» (25 липня), «Чого можна чекати після збитого літака» (25 липня), «Українські сепаратисти чи російські окупанти» (1 серпня) тощо. Радник міністра внутрішніх справ України Антон Геращенко повідомив на своїй сторінці у «Facebook», що пасажирський літак над містом Торез був збитий сепаратистами з російського зенітно-ракетного комплексу «Бук». Українська сторона говорить, що вранці 17 липня очевидцями було зафіксоване переміщення такого комплексу «Бук» з боку Тореза в селище Сніжне [14, с. 1]. «Сьогодні вранці ми отримали достовірну інформацію про те, що через міста Торез, Сніжне проїхав комплекс «Бук»

– установка на гусеничному ході з чотирма ракетами, що дозволяють збивати цілі на висоті до 15 кілометрів. У нас є відео– та фотодокази цього факту. Після чого терористи, мабуть, вважали, що над ними пролітає якийсь український військовий або військово-транспортний літак, і зробили постріл. Це зафіксовано і відомо», – сказав А. Геращенко [14, с. 13]. За його словами, в літак стріляли в районі Сніжного, а користуватися такого роду комплексом можуть тільки люди, які мають багаторічний відповідний досвід. Тому є сумніви, що це могли бути терористи. Цілком можливо, що це здійснювалося кадровими російськими військовими, яких перекинули на допомогу терористам. Речник Інформаційного центру Ради національної безпеки і оборони Андрій Лисенко зазначив, що зенітно-ракетний комплекс «Бук», з якого збивають українські літаки, буде знищений військово-повітряними силами України. Державна авіаслужба закрила повітряний простір в зоні АТО. Для того, аби розслідувати авіакатастрофу поблизу Донецька, створено спеціальну урядову комісію та «гарячу лінію» МЗС України. Це вже третій збитий літак за тиждень. Президент України П. Порошенко та міністр закордонних справ України П. Клімкін висловили свої співчуття родичам загиблих та всьому малайзійському народові [23, с. 13].

14 липня 2014 р. Державний департамент США оприлюднив документ, у якому міститься офіційне звинувачення на адресу Росії, котра далі підтримує сепаратистів в Донецькій та Луганській областях. «Росія заявляє, що прагне миру, але її дії не відповідають цій риториці. Ми не маємо доказів того, що Російська Федерація перестала підтримувати сепаратистів. Насправді, за нашими оцінками, вона продовжує доставляти їм важке озброєння, іншу військову техніку та фінанси, а також, як і раніше, дозволяє бойовикам вільно в'їжджати в Україну», – наголошується в документі [18, с. 1].

З серпня 2014 р. в «Свободі» систематично виходить рубрика «Хроніка бойових дій», в якій міститься щоденна оперативна інформація інформаційно-аналітичного центру РНБО про події на Сході України та повідомляється про запеклі бої в ряді населених пунктів, звільнення їх від бойовиків, обстріли терористами блокпостів, прикордонних підрозділів та позицій сил АТО.

Зокрема, йдеться про обстріли терористами блокпостів та позицій підрозділів України в районах населених пунктів Шахтарськ, Весела Тарасівка, Білоріченський, Контарне, Дебальцеве, Стукалова Балка, Макарове, Григорівка, Дякове та летовища Луганська. 2 серпня 2014 р. звільнено біля Донецька Красногорівку та Старомихайлівку. 3 серпня українські підрозділи вели бої з бойовиками

в районах населених пунктів Земляне, Авдіївка, Городище, Обозне, Іллінка, Стукалова Балка, Сабівка, Червонопартизанськ, Тепличне, Василівка та Станично-Луганське. 4 серпня підрозділи сил АТО зайняли місто Ясинувата Донецької області, яке є важливим пунктом залізничного сполучення регіону [30, с. 4].

14 серпня 2014 р. українські війська звільнили від терористів селище Новосвітлівка біля Краснодону та перекрили останню можливість автосполучення між Луганськом та іншими територіями, підконтрольними російським найманцям. Найбільш запеклі бої велися в районах Горлівки, Красного Луча, Іловайська і Донецька. Наступного дня українські війська взяли під контроль міста Чернухіне, Булавинське і Олександрівське. В серпні тривали бої в районах Жданівки, Макіївки, Харцизька, Дебальцевого, Старобешового. Українські війська проводили знешкодження бойовиків в Ясинуваті. Повністю заблоковано Горлівку, Малу Іванівку, Андріянівку та Алчевськ [27, с. 5].

22–26 серпня продовжувались бої за звільнення від бойовиків Донецька, Шахтарська, Тореза, Зугреса, Іловайська Донецької області. У Луганській області бойові дії тривали у передмісті Луганська, в районі Алчевська і Перевальська. Не припинялися бої за утримання Савур-Могили, а також населених пунктів Хрящувате і Новосвітлівка. Найзапекліші зіткнення відбулись неподалік Оленівки під Донецьком, де було знищено сім танків, сім бойових броньованих машин, систему «Град», гаубицю та близько 80 бандитів. Після прориву кордону в районі Новоазовська високоточними ударами української артилерії та авіації було знищено 12 бронемашин супротивника. Українські військові закріпились на оборонних рубежах під Новоазовськом [28, с. 13].

«Свобода» від 5 вересня 2015 р. повідомляє про те, що за безпосередньої підтримки Збройних сил Росії терористи відновили активні дії в районах Іловайська, Новосвітлівки, Хрящоватого, Новоазовська та кургану Савур-Могила. Участь у військових діях на території України беруть щонайменше 1600 військовослужбовців Збройних сил Росії у складі чотирьох батальйонно-тактичних груп, посилені гарматами і засобами протиповітряної оборони. Українські військові залишили летовище в Луганську, оскільки російська армія наносила точкові ракетні удари і діяла методом «випаленої землі». Надзвичайно складною є ситуація у районі Іловайська. Операція з виведення українських підрозділів з оточення триває [29, с. 4].

На початку вересня 2014 р. у Донецькій області бої відбулись поблизу Мар'їнки, Авдіївки, Тоненького, Комінтернового, Малоорлівки, Верхньоторецького, Нікішиного та біля летовища Донецька,

в Луганській області – біля Золотого, Веселої Гори, Станиці Луганська, Стукалової Балки, Макарового [26, с. 5].

Крім пізнавальної інформації, на сторінках тижневика містяться також дискусійні матеріали А. Лозинського («Українські сепаратисти» чи російські окупанти?»), В. Швеця («Четверта російсько-українська війна»), К. Костенка («В інформаційній війні програє той, хто каже правду»), П. Часта («Що принесуть переговори в Мінську?», «Україна в тривозі і сумнівах», «Непопулярний закон про Донбас»), Т. Кузя («Як Україні відповісти на виклики»), С. Стефанко («Україна звільняє чи захоплює Донбас?») та ін.

Основні лейтмотиви цих публікацій:

1) Росія вдерлася до демократичної європейської країни з наміром нав'язати свою волю світові.

2) Росія й далі брехатиме і заперечуватиме все до тих пір, поки ми слухаємо або робимо вигляд, що слухаємо. Половинчаста позиція Заходу тільки додає сміливості ворогові [12, с. 10].

3) У світі є розуміння, що Російська імперія, як би вона не називала себе, становить загрозу для Заходу. Війна на Сході України швидко не припиниться. Військова загроза з боку Росії і далі буде підсилюватися. Жодними перемовинами з Росією цього не змінити. Жодні домовленості з нею нічого не варті. Реальністю є той факт, що Росія є імперією азійського зразка, подібною до імперії Чингізхана, з тими самим внутрішніми імпульсами до захоплення якомога більших територій [36, с. 2].

4) Росія проти України веде гібридну війну. Вона проходить на різних фронтах та різних рівнях – у військовій площині, дипломатичній, у кіберпросторі. Її невід'ємною складовою є інформаційна та психологічна війна. Ми маємо справу з новою інформаційною матрицею, яка не просто штампує світогляд ненависті, а й створює нову реальність. Лише за півроку вона докорінно змінила свідомість росіян та частини українських громадян. Більшість росіян підтримують агресію та війну проти України, вбивства українців та анексію території України. Протистояти потужній пропагандистській машині ми можемо лише разом – держава та суспільство. Врешті-решт, нам усім потрібна сильна демократична незалежна Україна. ЗМІ не мають поширювати недостовірні дані, брехню чи продукцію професійних пропагандистів, надавати трибуну терористам та сепаратистам. Необхідно, щоб вони розвінчували брехню. Будь-яка інформація, що представляє небезпеку для наших військових, не має поширюватися в інформаційному просторі. Потрібно об'єднати зусилля та ресурси для захисту україн-

ського інформаційного простору, адже ворог має майже необмежені у порівнянні з нашими можливості [9, с. 2].

5) У цій війні Україна може покладатися виключно на власні сили, а не на допомогу ззовні. Є все для організації відсічі ворогові. Немає лише організаторів... [33, с. 18].

6) У такій ситуації Україна може обрати один із трьох варіантів дій: капітулювати, боротися чи згуртуватися. Перший передбачає фактичне виконання вимоги В. Путіна щодо «державності» Донбасу в складі України. Друга і третя альтернативи більш прийнятні для українських керівників, однак, потребуватимуть військової допомоги Заходу. США і Велика Британія морально зобов'язані допомогти Україні, оскільки у 1994 р. вони підписали Будапештський меморандум, що гарантував безпеку України в обмін на її відмову від на той час третього найбільшого в світі ядерного арсеналу (більшого за арсенали Франції, Великої Британії та Китаю разом узятих). Росія також була підписантом цього документу, однак виявила небажання його виконувати. Те, який з трьох варіантів зрештою вибере Україна, матиме величезний вплив на європейську безпеку і стосунки Заходу з Росією [10, с. 3].

Отже, підводячи підсумки дослідження, зазначимо, що нами опрацьовано та проаналізовано 42 номери часопису «Свобода» за 2014 рік (починаючи з березня), в яких постійно публікувалися статті, що містили багато цінної інформації про події ЄвроМайдану, анексію Росією Криму, російсько-українську війну на Сході України й взагалі українсько-російські стосунки останніх років. Ці матеріали в основному містяться в рубриках: «Актуальна тема», «Україна в небезпеці», «Точка зору», «Головна тема дня», «На тему дня» («Тема дня»), «Україна за тиждень», «Триває акція допомоги війську України», «Америка і світ», «Хроніка бойових дій», «Війна на Сході об'єднала турботами усю Україну», «Дискусійний клуб», «Експертна думка», «З редакційної пошти». В них стверджувалося про те, що розпочавши підготовлену заздалегідь збройну агресію проти України, РФ порушила цілу низку фундаментальних принципів та норми міжнародного права і мала на меті знищення України як незалежної держави, а першим кроком до цього стала незаконна окупація АР Крим і Севастополя.

Сучасна російсько-українська війна є гібридною, яка, крім збройної агресії, включає такі елементи: інформаційну брехню, економічний тиск, енергетичну блокаду, тероризм, залякування українців, кібер-атаки, заперечення самого факту війни тощо.

Тижневик «Свобода» є одним із основних джерел інформації про Україну для емігрантів, впливає на збереження історичних витоків українців і допомагає формувати у світі імідж України.

Література:

1. Бойовики відмовляються скласти зброю. *Свобода*. 2014. 20 червня. Ч. 25. С. 1.
2. Донецькі сепаратисти попросились до Росії. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/12/7025131/> (дата звернення: 15. 03. 2020); Донецька і Луганська самопроголошені республіки хочуть об'єднатися. URL: http://ipress.ua/news/donetska_i_luganska_samoproголоsheni_respubliky_hochut_obiednatysya_64110.html (дата звернення: 15. 03. 2020).
3. Загинули 38 учасників боїв. *Свобода*. 2014. 30 травня. Ч. 22. С. 5.
4. Закордонні організації підтримують Україну. *Свобода*. 2014. 4 квітня. Ч. 14. С. 5.
5. Заява «Великої сімки» щодо України. *Свобода*. 2014. 21 березня. Ч. 12. С. 1, 17.
6. Заява Президента США з приводу ситуації в Україні. *Свобода*. 2014. 21 березня. Ч. 12. С. 1, 3.
7. Зіггалов В. Світ засуджує рішення В. Путіна про анексію Криму. *Свобода*. 2014. 21 березня. Ч. 12. С. 1, 5.
8. Кампанія зі знищення України планувалася давно. *Свобода*. 2014. 11 квітня. Ч. 15. С. 1, 11.
9. Костенко К. В інформаційній війні програє той, хто каже правду. *Свобода*. 2014. 8 серпня. Ч. 32. С. 2.
10. Кузьо Т. Як Україні відповісти на виклики. *Свобода*. 2014. 12 вересня. Ч. 37. С. 3.
11. КУК закликає захистити Україну. *Свобода*. 2014. 21 березня. Ч. 12. С. 1, 4.
12. Лозинський А. «Українські сепаратисти» чи російські окупанти? *Свобода*. 2014. 1 серпня. Ч. 31. С. 4, 10.
13. Луганські сепаратисти оголосили остаточні результати «референдуму». *Українська правда*. 2014. 12 травня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/12/7025091/> (дата звернення: 15. 03. 2020).
14. Над Донбасом терористи збили «Боїнг 777». *Свобода*. 2014. 25 липня. Ч. 30. С. 1, 13.
15. Розпочато антитерористичну операцію. *Свобода*. 2014. 18 квітня. Ч. 16. С. 2.
16. Санкції проти Росії – міт. *Свобода*. 2014. 23 травня. Ч. 21. С. 2.
17. СКУ закликав ООН вжити санкцій щодо Росії. *Свобода*. 2014. 28 березня. Ч. 13. С. 4.
18. США офіційно звинуватили Росію. *Свобода*. 2014. 25 липня. Ч. 30. С. 1.
19. Терористи збили ракетою літак. *Свобода*. 2014. 20 червня. Ч. 25. С. 1.
20. Терористи продовжують бойові дії. *Свобода*. 2014. 27 червня/4 липня. Ч. 26–27. С. 1.
21. У дзеркалі Женевської зустрічі. *Свобода*. 2014. 25 квітня. Ч. 17. С. 1, 2.

22. У Донецьку оприлюднили результати «референдуму» URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/05/140512_donbass_referendum_results_rl.shtml (дата звернення: 20. 03. 2020).

23. УККА вітає підтримку з боку США. *Свобода*. 2014. 21 березня. Ч. 12. С. 4.

24. Україна переможе, бо з нами Бог і правда. *Свобода*. 2014. 28 березня. Ч. 13. С. 1.

25. Хмельковський Л. Агресію Росії розглядають в ООН. *Свобода*. 2014. 14 березня. Ч. 11. С. 1, 12.

26. Хроніка бойових дій. *Свобода*. 2014. 12 вересня. Ч. 37. С. 5.

27. Хроніка бойових дій. *Свобода*. 2014. 22 серпня. Ч. 34. С. 5.

28. Хроніка бойових дій. *Свобода*. 2014. 29 серпня. Ч. 35. С. 13.

29. Хроніка бойових дій. *Свобода*. 2014. 5 вересня. Ч. 36. С. 4.

30. Хроніка бойових дій. *Свобода*. 2014. 8 серпня. Ч. 32. С. 4.

31. Часто П. «Референдум» не мав нічого спільного з волевиявленням українського сходу. *Свобода*. 2014. 16 травня. Ч. 20. С. 1.

32. Часто П. Росія зазіхає на українську землю. *Свобода*. 2014. 7 березня. Ч. 10. С. 1, 4.

33. Часто П. Україна – в тривозі і сумнівах. *Свобода*. 2014. 5 вересня. Ч. 36. С. 1, 18.

34. Часто П. Україна в небезпеці. *Свобода*. 2014. 14 березня. Ч. 11. С. 1, 12.

35. Чумак В. Кров Майдану, збройна агресія... Що далі? *Свобода*. 2014. 14 березня. Ч. 11. С. 4, 19.

36. Швець В. Четверта російсько-українська війна. *Свобода*. 2014. 8 серпня. Ч. 32. С. 2.

37. Як зупинити Путіна. *Свобода*. 2014. 14 березня. Ч. 11. С. 7.

Iryna Krasnodemska

Candidate of Historical Sciences

Elucidation of the Russian Aggression in Ukraine on the Pages of the American Weekly "Freedom" in 2014

The article shows the reaction of the weekly "Freedom" to the events in Ukraine after the Revolution of Dignity in 2014. "Freedom" is one of the main sources of information about Ukraine for migrants, influences the preservation of historical origins of Ukrainians and helps to shape the image of Ukraine in the world.

It has been found that, since March 2014, it has consistently published articles containing a lot of valuable information about the events of Euromaidan, the annexation of Russia by the Crimea, the Russo-Ukrainian war in eastern Ukraine, and generally Ukrainian-Russian relations in recent years. These materials are mainly contained in the headings: "Topical Topic", "Ukraine at Risk", "Point of View", "Main Topic of the Day", "Topic of the Day", "Ukraine for the Week", "Continues action to help the troops of Ukraine, "America and the World", "Chronicle of Fighting", "War in the East united all Ukraine with concern", "Discussion Club", "Expert Opinion", "From the Editorial Mail".

It was found that the articles paid much attention to the analysis of the previously planned armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, violation of a number of fundamental principles and norms of international law, in particular, the illegal occupation of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol and the war in eastern Ukraine.

The main leitmotifs of these publications are:

1) Russia has invaded a democratic European country with the intention of imposing its will on the world.

2) Russia will continue to lie and deny everything as long as we listen or pretend we are listening. This one-legged is the position of the West only adds courage to the enemy.

3) There is an understanding in the world that the Russian Empire is a threat to the West. The war in eastern Ukraine will not end quickly. The military threat from Russia will continue to intensify. No negotiations with Russia will change this.

4) Russia is waging a hybrid war against Ukraine. It takes place on different fronts and levels – in the military, diplomatic, cyberspace. Its integral part is the information and psychological warfare. A powerful propaganda machine can only withstand the state and society together. After all, we all need a strong democratic and independent Ukraine. Efforts and resources must be combined to protect the Ukrainian information space.

5) In this war, Ukraine can rely solely on its own strength and not on outside help. There is everything for the organization of repelling the enemy. No organizers...

6) In such a situation, Ukraine can choose from three options: capitulate, fight or rally. The first involves the actual fulfillment of Putin's demand for Donbass "statehood" in Ukraine. The second and third alternatives more acceptable to Ukrainian leaders, however, will require Western military assistance. Whichever of the three options Ukraine ultimately chooses will have a huge impact on European security and Western relations with Russia.

The present-day Russian-Ukrainian war is a hybrid one, which, in addition to armed aggression, includes the following elements: information lies, economic pressure, energy blockade, terrorism, intimidation of Ukrainians, cyber-attacks, denial of the fact of war, etc.

Keywords: Svoboda weekly, Russian aggression, Russian-Ukrainian war, occupation, annexation, Crimea, eastern Ukraine, Ukrainian diaspora.

Розділ IV.

РЕЦЕНЗІЇ

Леонід Кучма
Президент України (1994-2005)

**ПРІОРИТЕТНІСТЬ ДІАЛОГУ:
ПУБЛІЦИСТИКА ВАСИЛЯ ТКАЧЕНКА**

Рецензія на книгу Василя Ткаченка
«Україна – Росія: на “сконі пропадаючого часу”».
Видання 2-е, доповнене.
Київ. ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2019. 548 с.

Минуло 15 років після виходу моєї книги роздумів «Україна – не Росія», а проблеми, порушені в ній, так і не сходять із порядку денного. Більше того – вони набувають все більшої актуальності. Власне, я й не претендував на їхнє радикальне й остаточне вирішення. І було б дивно, якби таке завдання ставилося.

Я глибоко усвідомлюю, що процес суспільної трансформації має свою динаміку, свою траєкторію і фази проходження. Не вірю в можливість «великого стрибка» – більш схильний довіряти китайській мудрості долати потік ступаючи з каменя на камінь. Особливо коли це стосується делікатної сфери духовності, а надто – ідентичності України. На вирішення цієї проблеми має піти не одне десятиліття. Тим більше зважаючи й на присутність фактору Росії, бо відправною точкою процесу національної самоідентифікації має стати для нас формула: «Україна – не Росія».

Хоча у сфері національної консолідації й відбулися помітні зрушення, політологи й соціологи України констатують, що процес усвідомлення українцями своєї ідентичності все ще далекий від свого завершення. І в цьому є значна частка правди. Наразі події нашого сьогодення раз по раз засвідчують, що багато хто так і не зрозумів до кінця, хто ми такі і чого прагнемо. І не останню роль у цьому відіграла та помилка останніх років, яку визнали представники української влади у взаємовідносинах влади із громадянським суспільством, де належна комунікація була відсутня. Рішення приймалися кулуарно, а тому не викликали довіри у суспільстві.

А тим часом процес громадянського самоусвідомлення – проблема не одного дня. Змінюються обставини, змінюються поко-

ління, а кожне із них знову і знову буде шукати відповідь на запитання: «хто ми?», «звідки ми родом?», «куди ми прямуємо?». І як тут не згадати віщі настанови фундатора української національної свідомості Тараса Шевченка:

*Один у другого питаєм,
Нащо нас мати привела?
Чи для добра? Чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм?
І, не дознавшись, умираєм,
А покидаємо діла...*

Та все ж сьогодні з приємністю можемо констатувати, що не завжди і не кожен із нас «покидає діла». Немало є тих, хто настійно продовжує діалог з громадянським суспільством на тему: «Нащо нас мати привела?». Маю на увазі книгу Василя Ткаченка «Україна – Росія: на сконі “пропащого часу”», що вийшла в Києві у Видавництві Політія на початку 2019 року. Відразу впадає в очі перегукання назви книги В. Ткаченка із моїм твором, проте я не вбачаю в цьому жодного зазіхання на мою інтелектуальну власність. Навпаки – тішусь тим, що проблематика, поставлена мною, знаходить своє продовження в творах інших авторів, у подальших пошуках ними нових сюжетів та креативної аргументації.

У пошуках своєї ідентичності Україна не одинока у цьому збуреному світі. Тема ця, як показує досвід, залишається у мейнстрімі суспільної думки, кого б це не стосувалося – чи то йшлося б про нову роль США в планетарному контексті, чи то про проблеми Брекситу для Великобританії, чи то про пошук Францією свого власного профілю у забезпеченні європейської системи безпеки. Кожна країна самовизначається у нинішньому глобалізованому світі. Бо ж динаміка цього процесу, як справедливо зазначає Василь Ткаченко, залежить від ступеню осмислення пласту історичного досвіду, з одного боку, і бачення горизонту устремління на майбутнє – з іншого. А всі, врешті-решт, шукають власну відповідь на одне і те ж запитання: «Хто ми?».

До кого звернута публіцистика Василя Ткаченка? Насамперед – до власного народу, до його громадянського суспільства. І тим самим ця публіцистика виконує функцію політичної освіти, так занедбаної нині в Україні, але настільки широко практикованої, наприклад, у Німеччині. Так само можна поставити за приклад Бразилію, президент якої Ф. Е. Кардозу у свій час писав: «Метод, до якого ми вдалися, я називаю демократичною педагогікою і до цього дня вірю в його ефективність. Винятково важливо не боятися знову і знову пояснювати народу свою політику... Якщо ви готові

представити своєму народові всю можливу інформацію й переконати його у своїй правоті всіма доступними вам методами, до вас рано чи пізно прийде успіх. Якщо ж ви вважаєте, що люди не здатні зрозуміти вас і ними слід маніпулювати заради ухвалення правильних рішень, то це – початок великих неприємностей» (с. 313). Наскільки ці слова актуальні нині для української влади – важко переоцінити. Судячи з усього, вони не були почуті, або ж просто проігноровані. А жаль!

Публіцистичні статті Василя Ткаченка – справа не одного року. Вони охоплюють собою період 2010-2018 років і демонструють собою послідовну й глибоко аргументовану працю щодо утвердження українського наративу у протистоянні до ідеології «руського мира». Бо в масовій російській ментальності Україні відводиться хіба що роль такого собі демографічного донора «триєдиного російського народу» у складі великоросів, малоросів та білоросів. І жодного тобі суверенітету.

За цих обставин громадянська позиція автора проявляється в його націленості на «злобу дня». Адже йдеться про факт агресії з боку Російської Федерації щодо України, коли в 2014 році Україна тимчасово втратила 7% своєї території (анексія Криму, окупація певних районів Донбасу), коли було вилучено близько 20% економічного потенціалу, загинуло понад 13 тисяч людей та зігнано з насиджених місць понад двох мільйонів біженців. І ці нові реальності потребували осмислення й пошуку шляхів розв'язання назрілих проблем із врахуванням обмежених внутрішніх ресурсів та вкрай складної міжнародної ситуації.

Слід було зважати й на готовність наших союзників сприяти утвердженню миру й безпеки у надзвичайно важливому регіоні Східної Європи. Західні аналітики нині констатують, що в Україні наразі немає жодних шансів на успіх у військовому зіткненні з Росією. А тому найбільші шанси на прорив у нав'язаній Україні «гібридній війні» поки що можуть бути досягнуті хіба що у площині нарощування обороноздатності та зміцнення почуття національної ідентичності. А ще – у покладанні національного наративу України в центр міжнародних дебатів, в утвердженні статусу України у світі як жертви агресії. І розглядувана нами книга повністю відповідає цій стратегії опору – бо провідною ідеєю публіцистики Василя Ткаченка є відстоювання права України на свій цивілізаційний вибір, долаючи масу успадкованих від імперського минулого стереотипів.

Разом з тим, мені імпонує, що автор не прагне списати усі негаразди української історії на зовнішній – російський – фактор. Кожен народ, коли він утверджує себе в іпостасі суб'єкта, а не об'єкта ма-

ніпулювання з боку інших, має перейнятися почуттям високої відповідальності за своє майбутнє, почуттям спільності історичної долі. Показово, що розділ I розпочинається главою під назвою «Покаяння як момент істини». Йдеться не про посипання голови попелом і культивування настроїв розпачу, а про заклик критично переосмислити досвід минулого і винести уроки на майбутнє. Так, як це заповів землякам у своєму посланні «І мертвим, і живим, і ненародженим...» Тарас Шевченко – дійти внутрішнього порозуміння з питань: «що ми? Чий сини? яких батьків? Ким? за що закуті?».

У зазначеному контексті привертає увагу глава 6 «Феномен внутрішньої колонізації». Автор розглядуваної нами книги зазначає: «на мій погляд, з точки зору сучасної України було б некоректно і неконструктивно прийняти на себе роль виключно «жертви» колоніалізму, як це характерно для антиколоніального дискурсу. З одного боку, не можна забувати, що значний контингент українського політичного класу дуже навіть активно виступав у ролі агента імперського будівництва. А з другого боку, психологія «жертви» з точки зору нинішнього українського суспільства дуже вразлива і двозначна: вона могла бути допустимою хіба що на мобілізаційному етапі конструювання «ідентичності опору», але напевряд чи стає конструктивною на нинішньому етапі формування «ідентичності проекту майбутнього» для України» (с. 123-124).

Інша справа, що ніхто не збирається виправдовувати той ідеал «всебічно вірнопідданської особистості», який російське самодержавство настійно впроваджувало в Україні. Василь Ткаченко ілюструє цю тенденцію на прикладі зустрічі із запорожцями Катерини II у повісті «Ніч перед Різдвом» М. Гоголя: «Не встанем, мамо! не встанем! умрем, а не встанем! – кричали запорожцы». І закономірно ставить запитання: «Чому вони [запорожці] сприйняли ці імперські правила гри, вносячи в цей складний церемоніал і протокол свої хитромудрі ремарки і напівнатяки? Чи все зводиться до насильства й знуцання над українським народом?». І відповідає на поставлене запитання: а може «імперська форма правління, при всіх своїх вадах і недоліках, на певному етапі свого розвитку в чомусь головному відповідала світогляду українців і їхньому усвідомленні своїх національних устремлень?» (с. 127).

Тобто, йдеться про те, що кожен період історії має свої особливості, а тому негоже давати оцінку усім минулим подіям з точки зору поточної кон'юнктури а чи моральних норм і правил сьогоденного буття. До історії слід ставитися з належною повагою. Як я писав у своїх роздумах, «взагалі не вважаю правильним ображати на історію за те, що вона пішла так, а не інакше».

Але водночас, як кажуть нині, незнання історії не позбавляє від відповідальності. Тож переймаючись загостренням громадянського протистояння наприкінці 2013 року на Майдані, Василь Ткаченко за-суджував тих із сучасних правників запорожців, які лякалися курсу на євроінтеграцію. Але й не втрачав надії: «Одначе, згідно законів жанру, скоро буде світати... А потім проспівають і треті півні» (с. 139).

І тут слід відзначити другу цільову аудиторію, на яку спрямована публіцистика Василя Ткаченка. Йдеться про діалог з російською аудиторією, який розпочався авторською публікацією «Суверенная бюрократия Украины в зоне двойной периферии» в журналі Левада-Центру в Москві (2010), і тривав впритул до 2018 року – до появи статті «Украинский шлях: от государственности приватизированной – к правовой» в журналі «Политическая концептология» (Ростов-на-Дону).

Відстоювання українського наративу у полемічній публіцистиці Василя Ткаченка зазнало за це десятиліття значних змін. У період до 2014 року, як це годиться у взаємовідносинах між двома суверенними народами, він ставився до російської системи влади підкреслено політкоректно. Однак агресія Росії проти України неминуче внесла свої зміни у трактування властиво основоположних засад політкоректності.

У цій принципово новій ситуації кожен аналітик, а тим більше публіцист, самим викликом часу покликаний був поставити факт агресії в чітку систему координат: хто є агресор, а хто – жертва агресії. Відстоюючи свою незалежність, Україна не могла внутрішньо змиритися із тим загрозливим феноменом, який президент Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі К. Шваб окреслив таким чином: «все більше стиратиметься різниця між такими поняттями, як війна і мир, воююча і невоююча сторона, навіть насилля і ненасилля» (с. 302).

Адже йдеться про честь і гідність не лише особисту, а, насамперед, про національну, про громадянську відповідальність кожного з нас. І, як на мене, Василь Ткаченко знайшов гідну відповідь на виклик часу. В тому ж 2014 році у російському виданні «Политическая концептология» він звернувся до своїх колег по перу: після анексії Криму й початку «гібридної війни» на Донбасі «в повен зріст постала проблема: як же нам тепер вести науковий дискурс? Робити вигляд, що нічого не сталося?.. То наскільки наші публікації стануть соціально затребуваними?». Якщо стати на ту точку зору, що агресії не було, «то наші суперечки будуть нікчемними з самого початку». І навпаки: «момент істини при аналізі полягає саме в цьому: хто є агресор, а хто жертва агресії» (с. 198-199).

Як це видно із подальших матеріалів книги, саме з цих позицій впродовж усіх 5 років триваючої «гібридної війни» Василь Ткаченко продовжував активний і конструктивний дискурс із своїми російськими колегами на сторінках як російських, так і українських видань, або ж в режимі он-лайн з Росією під час наукових конференцій та семінарів. Його точка зору була неухильно принципово визначеною: «анексія Кримського півострова та розв'язання Російською Федерацією війни на Донбасі поставили питання ідентичності України в центр уваги. Маємо жити й творити з урахуванням того, що є «час війни і час миру» (с. 310-311).

За умов війни, змінюється ставлення й до проблеми толерантності, до утвердження «розуміння її як байдужості до суджень і діянь людей, допоки вони не становлять небезпеки для суспільства, існуючого способу життя» (с. 304). Ось тут і пролягає лінія вододілу між воїнами-захисниками, з одного боку, і дезертирами та колабораціоністами – з іншого. Й за даних обставин позиція Василя Ткаченка чітка і однозначна – він серед тих інтелектуальних волонтерів, діяльність яких повністю підпорядкована захисту Вітчизни.

Мені зрозумілі усі замороки, з якими стикається у своєму дискурсі з росіянами Василь Ткаченко. Так само і я у свій час зазначав у книзі «Украина – не Россия», що часто не міг збагнути, як можуть деякі росіяни нової формації – добре освічені, нерідко із знанням іноземних мов, із світоглядом і, здавалося б, тонким розумінням багатьох світових проблем, – як можуть ці люди демонструвати таку неосвіченість, коли йдеться про Україну? Так і тепер, ці ж люди час від часу пропонують нашому авторові зайняти позицію стороннього спостерігача *«без гніву і пристрасті»*, дистанціюючись від факту агресії й діяти *«не уподібнюючись політрукам»*. І тим більш значимою у цій ситуації є контраргументація Ткаченка: «Я приречений бути із своїм народом, як і мій батько під час Другої світової війни. Мій народ не воює десь під Белгородом чи Калугою, а відстоює незалежність і суверенітет на своїй землі» (с. 278-279).

Імпонує мені й те, що у запалі полеміки Василь Ткаченко не скочується до примітивної русофобії, з повагою ставиться до своїх російських колег по перу – Лева Гудкова, Юрія Півоварова, Віктора Макаренка, Ігоря Клямкіна. І це взаєморозуміння приносить свої плоди. Так, ліберальна інтелігенція Росії, зі свого боку, взяла активну участь у підготовці і виданні спеціального номеру журналу «Политическая концептология» до 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка, а також ініціювала інші видання, присвячені українсько-російським відносинам. Таким чином, як показує життя,

попри ситуацію війни, конструктивний діалог між науковцями все-таки можливий. Він триває, і це вносить певний елемент надії на підвищення рівня взаєморозуміння між нашими народами. Хоча й і не в настільки близькій перспективі, як нам цього хотілось би.

На закінчення не можу не відзначити високий інтелектуальний рівень передмови до рецензованої нами праці, підготовленої лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка Володимиром Мельниченком. Особливо в тій частині, коли він нагадує нам про одну із основоположних засад життя і творчості Михайла Грушевського: «Чи свідомі ми своїх обов'язків перед народними масами – сею основою українського життя, підставою нашого розвитку і надій?».

В цілому книга наукової публіцистики «Україна – Росія: на сконі “пропащого часу”», підготовлена Василем Ткаченком, заслуговує на увагу більш ширшої аудиторії. Вона того варта і її доля, як мені здається, не скороминуча – книга відповідає вимогам часу. А це і є чи не найкращим мірилом високоякісного продукту.

15 жовтня 2019 року

Козловець Микола Адамович

доктор філософських наук, професор

НАУКОВА ТВОРЧІСТЬ, ПРИСВЯЧЕНА РОЗБУДОВІ НАЦІЇ

Нотатки про книгу доктора політичних наук, професора, академіка Академії політичних наук України Олега Рудакевича «Націологічні засади модернізації українського суспільства» (Київ: Політія, 2020)

Дослідження наукової парадигми національного самовизначення пов'язане з потребою вироблення та реалізації перспективних моделей національно-державного будівництва. Незважаючи на те, що крім аспектів етнополітичних процесів розвитку сучасної України досліджуються багатьма науковцями (політологами, філософами, правниками, соціологами та ін.), цілісна, завершена концепція формування, розвитку та перспектив національного самосвердження українського народу до цього часу не сформована. Попри значні обсяги наукових праць, комплекс етносоціальних та етнополітичних наук перебуває на стадії формування і уточнення власного понятійного апарату.

Рудакевич Олег Михайлович належить до науковців, об'єктом дослідження яких є макропроблеми українського націєтворення: статус і стан української нації в суверенній Україні, зміст української національної ідеї, розбудова національної держави, національна політична культура, безпека української нації та держави. Науковець опублікував три одноосібні монографії: «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009), «Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід» (2010), «Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження» (2013); був керівником авторського колективу і співавтором монографій «Політична культура сучасного українського суспільства (Політичні цінності та орієнтації головних суб'єктів історичного процесу)» (1997), а також «Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації» (2015). Серед понад 100 статей на націологічну тематику, половина опубліковані у фахових виданнях із філософії, політології, правознавства та педагогіки.

Напередодні свого 70-річчя від дня народження О. М. Рудакевич підготував книгу, яка акумулює результати дослідження процесів українського націєтворення. Проблеми розбудови української нації, які розкриває автор, на жаль, не змінюються впродовж десятиліть новітньої вітчизняної історії. Вони наче створюють «зачаро-

ване» коло, з якого український народ не може вийти, щоб подолати затяжну суспільну кризу та успішно розбудовувати модерну націю.

Хто і чому «зачарував» українців, що вони подібні до білки в колесі, яка щосили біжить, але залишається на місці? Що, на думку автора, заважає українцям вирватися на життєві простори Європи та світу?

Для розуміння мети, змісту і структури книги важливо звернути увагу на головну мотивацію підготовки цього видання. Автор слушно вважає, що однією з основних причин повільного, зигзагоподібного, а то й трагічного характеру розбудови української нації та держави є недостатнє усвідомлення сутності нації і націєтворчого процесу українськими політиками та державними діячами. У цьому є певна вина вітчизняної політології та культивованих нею етнополітології і етнодержавознавства. Незважаючи на те, що в період між світовими війнами українські суспільствознавці В. Старосольський, О. Бочковський та ін. заклали основи науки про націю – «Націологію», – у суверенній українській державі соціогуманітарні інститути Національної академії наук України не змогли чи не захотіли продовжити цю українську дослідницьку традицію. Хоча окремі науковці намагалися це зробити, але їх ініціатива не була підтримана. До категорії «нація» та похідних від неї понять, як і в комуністичну добу, продовжує спостерігатися насторожене ставлення, щоб, не дай Боже, як кажуть, не звинуватили у націоналізмі. Між тим, будівництво модерної української нації пробуксовує, а поняття національної державності, національного інтересу, національної гідності та гордості, національного виховання і національної ідентичності не стали провідними трендами вітчизняного політичного й гуманітарного дискурсу. Дійсно, термін «націологія» не належить до дискурсу тієї наукової спільноти, яка окреслює комплекс досліджень і суспільно-політичних дисциплін у контексті світоглядних, культурних і політико-правових принципів національного буття. Зазначимо, що нині в жодному закладі вищої освіти, які готують фахових політологів, не викладається навчальна дисципліна «Націологія».

Перш ніж підготувати докторську дисертацію на тему «Теоретико-методологічні засади дослідження національної політичної культури», О. Рудакевич видав монографію, присвячену загальній теорії нації, в якій обґрунтував власний концептуальний підхід до сутності цього суспільно-історичного феномена. На основі загальної теорії самоорганізації він об'єднав базові ідеї основних підходів до теоретичного осмислення нації – етологічного, культурологіч-

ного та політологічного – у т. зв. «етнополітичній концепції нації». Це дало можливість досліднику глибоко, в дусі новаторського підходу осмислити політико-культурну сферу національного буття. Але на цьому науковець не зупинився: після успішного захисту дисертаційної роботи він продовжив теоретичний аналіз засадничих націологічних питань України, що врешті-решт розкрило широку палітру проблем і актуальних завдань українського націєтворчого процесу, які розглядаються в рецензованій роботі.

У чому наукова новизна, теоретико-методологічна основа дослідження і підстава успішного аналізу процесу українського національного відродження, здійсненого О. Рудакевичем? На нашу думку, вона полягає в обґрунтуванні дослідником інтегрального розуміння сутності національного феномена та піднятті уявлення про націю з емпіричного на власне теоретичний рівень. В етнополітичній концепції О. Рудакевич розглядає націю не як сукупність її важливих ознак, якими не завжди володіють конкретні національні спільноти, а як процес і результат діалектичного поєднання етнокультурної та політичної самоорганізації великих спільнот в умовах їх тривалого спільного проживання. Ця істина зафіксована у змісті т. зв. «національного принципу», який виражає основну сутнісну ознаку націй та їх головну закономірність, що має об'єктивний, а отже, необхідний характер.

Переваги етнополітичної концепції нації, як свідчить її використання О. Рудакевичем у дослідженні різних аспектів націєтворення, полягають у тому, що, по-перше, в ній чітко визначено спільну сутнісну ознаку будь-якого різновиду нації (етнічної, політичної чи змішаної – етнополітичної; домодерної, модерної чи постмодерної; внутрішньої (нації-еліти) чи загальноспільнотної нації); по-друге, на її основі можна моделювати динаміку розвитку національних спільнот: трансформацію донаціональних суспільств у нації, діалектику різних типів нації у межах держави, формування гібридних націй – етно-політичних чи політико-етнічних; по-третє, предметно аналізувати стан, проблеми і перспективи розвитку української нації. Хоч автор і не розглядає свою концепцію нації як «істину в останній інстанції», вважає її відкритою для критики і творчого вдосконалення, використання її в етнополітичному аналізі сучасних процесів в Україні має важливу методологічну роль.

Нема сумніву, що саме національний нігілізм та націологічна неграмотність владоможців, а то й заангажованість чужими національними ідеологемами, перешкоджають відродженню української етнічної нації та її модернізації. Хибною також є настанова вищих органів держави на прискорене формування політичної нації в Ук-

раїні зі збереженням нинішнього, все ще деформованого в минулі роки, стану української етнічної спільноти. Можна погодитися із твердженням автора, що новітні українські революції 2004 та 2013–2014 рр. значною мірою мали характер національно-визвольної боротьби, спрямованої, з одного боку, на поборювання неоімперської політики путінського режиму, а з іншого, – протидії українському олігархату, який має іноетнічну природу та втілює в життя (у кращому разі) національно нейтральні (космополітичні) цінності та ідеали.

Використання національного принципу щодо аналізу української дійсності дало змогу О. Рудакевичу обґрунтувати важливий висновок: ні українська етнічна нація, ні її політичний двійник, який охоплює усі етнічні групи населення, не є сформованими і стабільними спільнотами. Національна культура етнічних українців не лише не набула цілісного системного характеру, а й все ще є істотно зрусіфікованою та дезорієнтованою. Політична складова українського національного організму також характеризується фрагментарністю, нігілістичним ставленням значної кількості українців до української нації та держави, готовністю виїхати в інші держави на постійне проживання. Українська політична нація як органічна (добровільна) єдність громадян держави, лише почала формуватися. За короткий проміжок часу не може бути сформована її основа – спільна україноцентрична культура, тим більше, що радянські цінності мали комуно-космополітичний, а не національний характер, і були ворожими для ідеї суверенного буття українського народу. Отже, висновок автора про те, що суб'єкти політичного процесу повинні враховувати потреби та інтереси обох національних формацій України – етнічної та політичної націй, щоб не лише не допускати їх протистояння, а навпаки – сприяти зближенню на основі спільних цінностей та устремлінь, – заслуговує на особливу увагу. Погоджуємося з тезою дослідника про те, що успішне формування української громадянської нації має передбачати прискорене відродження і модернізацію української етнічної нації та національних меншин і формування т. зв. соцієтальної культури на основі української мови як державної, державницької й національної свідомості. Адже переростання кожного народу в націю не може відбутись без тієї складової, що відображає історію, національний дух, ментальність, самосвідомість і громадянськість. Логічно і, водночас, переконливо вчений доводить, що народ стає незалежним не стільки завдяки військовій потузі (що в нинішній ситуації російсько-української війни є конче необхідним), скільки силою національного духу. Останнє особливо актуалізується в умо-

вах сучасної «гібридної війни», яку веде Росія проти України. Тому, на думку О. Рудакевича, важливо нарощувати зусилля суспільства й кожної особистості щодо подолання національного нігілізму, для відродження духовної спадщини українського народу, утвердження його національної ідентичності й умов самопізнання, самотворчості, самореалізації.

Поруч із питанням про модель націєтворення в Україні видається суттєвим питання про національний характер держави. Держава як інструмент в руках народу, політичний інститут може цілеспрямовано набувати того чи іншого національного характеру, або мати імперський чи космополітичний зміст. Тому автор резонно ставить питання: чому в українському політичному дискурсі не звертається увага на те, що Україна є чи має бути національною державою? Очевидно, що це заборонена тема. Але всі держави у світі нині є національними – етнонаціональними чи політиконаціональними. Що ж приховує це неофіційне табу? Звичайно, можна таку ситуацію пояснювати традиційним замовчуванням національного характеру української держави комуністичною пропагандою та радянським державознавством. Але сьогодні більшість науковців України отримали наукові ступені в незалежній і суверенній Україні, яка згідно з Декларацією про державний суверенітет 1990 року є «національною державою», що постала на основі природного права української нації на самовизначення, а отже, вони мали би бути вільним від заборон і стереотипів комуністичної доби.

Держава як інструмент розбудови нації засадничо повинна мати національний характер, і цією істиною не можна нехтувати. Якщо рушійною силою формування і зміцнення держави є українська етнічна нація як титульна, то і держава має бути українською за мовою, культурою і традиціями. Коли в суспільстві розпочався процес формування політичної нації з усіх етнічних груп, то держава має виражати також інтереси політичної нації. Отже, сучасна українська держава, як і нація, має, як резонно стверджує О. Рудакевич, подвійну сутність. Практична політика щодо її розбудови має враховувати ці два аспекти, оскільки перекоси в цьому питанні, як засвідчує сучасний політичний процес, породжують явні або латентні суперечності, політичний сепаратизм й стимулюють втручання у політичне життя України недоброзичливих сусідів.

Змістовним і всебічним є аналіз проблеми визначення змісту національної ідеї. О. Рудакевич чи не вперше у вітчизняній літературі запропонував новаторський підхід, який полягає у тому, що національну ідею будь-якої спільноти доцільно структурувати за головним об'єктами відображення у ній національного буття: на-

ціональної спільноти, національної держави та стратегії національного розвитку. З огляду на це національна ідея завжди охоплює ідею нації, ідею національної держави та національну стратегію. Базуючись на цій методології та етнополітичній концепції нації, науковець розглядає конкретний зміст складових національної ідеї. Очевидно, що цей зміст буде відмінним для кожної національної спільноти, як і різним є сенс національної ідеї на кожному з історичних етапів національного розвитку конкретної нації.

Вчений переконливо доводить, що однією із головних причин нереалізованості національної ідеї є низький рівень самосвідомості народу і його провідників, відсутність єдності народу, зрадництво у найвищих ешелонах влади, деукраїнізація, слабо сформоване почуття громадянськості і патріотизму. О. Рудакевич й окреслює конкретні шляхи втілення української національної ідеї, зокрема: посилення державності; українізація всіх сфер суспільного буття; впровадження націокультурної парадигми, правове зростання національної свідомості громадян; утвердження національної політичної культури й гуманних суспільно-державних відносин; виважене й гармонійне поєднання категорій «свого» і «чужого» у процесі формування національної ідентичності.

Ми погоджуємось з автором книги, що ідея сучасної української нації полягає у відродженні та прискореній модернізації української етнічної нації, консолідації національних меншин навколо неї із збереженням і розквітом їхніх етнонаціональних культур. Заслужовують на увагу в книзі й міркування дослідника щодо змісту ідеї української національної держави, а також сучасної української стратегії, що охоплює внутрішній і зовнішній вектори розвитку українського суспільства. Особливо оригінальною та привабливою є ідея про історичну місію українського народу, що висловлена видатним німецьким філософом Й. -Г. Гердером: Україна стане «Новою Грецією», яка, як і Еллада, продемонструє Європі та світові зразки нової високогуманної культури та моралі.

Важливе значення для теорії і практики українського національного будівництва має також адекватне наукове осмислення національної культури, особливо її політичної компоненти. Проблема полягає в тому, що українські науковці розглядають політичну культуру здебільшого без урахування її національної сутності й специфіки; у ній переважно досліджується наявність універсальних, наднаціональних демократичних ідей, цінностей і норм. Науковим надбанням О. Рудакевича є розроблення теоретико-методологічних засад дослідження національної політичної культури загалом та української політичної культури зокрема. У політико-культурній

сфері, як наголошує автор, також діє національний принцип, тобто в ній діалектично поєднані політизовані етнокультурні цінності та власне політичні елементи політичної культури. Свідоме й цілеспрямоване формування та поширення національно-специфічних елементів політичної культури безумовно сприятиме націєтворчому процесу і зміцненню української державності. Недостатність цієї складової політичної культури чітко виявляється в діяльності політичної влади в Україні після президентських та парламентських виборів 2019 р.

Викладені в дослідженні теоретико-методологічні настанови автора щодо формування української політичної культури становлять не лише науковий інтерес, а й мають практичне значення. Зокрема, важливою є думка про поділ цінностей національної культури на цінності-цілі, цінності-засоби та цінності-умови; утвердження української нації як головної суспільної цінності, котру слід розглядати як мету політичної діяльності, а не засіб задоволення власних чи групових інтересів; політичні цінності мають відповідати імперативам моральності, менталітетові нації, історичним традиціям і вимогам часу.

Для формування власне української національної політичної культури важливе значення має висновок О. Рудакевича про те, що її серцевиною є національна ідея. Вона, з одного боку, вирішальним чином впливає на актуальний зміст усіх інших соціетальних елементів політичної культури нації – цінностей, орієнтацій, міфів, стереотипів, символів, традицій тощо, а з другого, – об'єднує їх у цілісну систему. Це ще раз підтверджує особливу актуальність для сучасного українського суспільства чіткого визначення змісту національної ідеї, який свідомо сприйняла б соціально активна верства народу й очільники держави.

Ми звернули увагу лише на основі ідеї та висновки праці О. Рудакевича щодо націєтворчих проблем в Україні. Очевидна фундаментальність і масштабність авторського аналізу й узагальнень, як і світоглядне значення трактування процесів національно-державного будівництва. Без сумніву, вони спонукатимуть науковців та політиків, державних управлінців і громадських активістів до нового осмислення націологічних засад модернізації українського суспільства. Своєрідною дорожньою картою діяльності суб'єктів історичної творчості в Україні є висновки автора, що містяться в останній частині книги, в якій чітко сформульована теоретико-методологічна й політико-практична проблематика націєтворчого процесу.

Рецензована монографія, як й інші наукові праці Олега Рудакевича відповідають в певному розумінні максимі французького фі-

лософа Монтеня: «Той предмет, який я досліджую найбільшою мірою – це я сам. Це моя і метафізика, і моя фізика». Промовисті й назви численних наукових праць із теоретичних та практичних проблем національного самовизначення й національно-державного будівництва, які засвідчують пріоритети вченого. Це

– «Політична культура основних суб'єктів історичного процесу в Україні» (Київ, 1997 р.); «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (Тернопіль, 2009 р.); «Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід» (Тернопіль, 2010 р.), «Політична культура національних спільнот: теорія та методологія дослідження» (Тернопіль, 2013 р.), «Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації» (Тернопіль, 2015 р.). Серед понад 100 статей на націологічну тематику, половина опубліковані у фахових виданнях з філософії, політології, державного управління та правознавства.

У цьому зв'язку доречно сказати декілька слів про самого Олега Рудакевича. Народився Олег Михайлович 30 березня 1950 року в селі Кудинівці Зборівського району Тернопільської області в сім'ї сільських учителів. Вищу освіту отримав у Львівському державному університеті імені Івана Франка (1972 р.). Після його закінчення вчителював та перебував на громадській роботі. В 1987 р. здобув науковий ступень кандидата філософських наук. У 1994–1997 рр. перебував у докторантурі філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Ініціатор та один з організаторів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політична культура посткомуністичної України: проблеми дослідження та національно-демократичної трансформації» (Тернопіль, 1996 р.). У 2012 р. захистив докторську дисертацію на тему «Теоретико-методологічні засади дослідження національної політичної культури» (спеціальність 23. 00. 01 – теорія та історія політичної науки).

Олег Рудакевич член спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій з політології у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Він ініціатор відкриття спеціальності 052 «Політологія» в Тернопільському національному економічному університеті, керівник групи її забезпечення. Олег Михайлович Академік Академії політичних наук України та Академії наук вищої школи України. Нагороджений «Орденом святих Кирила і Мефодія» Української православної церкви Київського Патріархату.

Академічна доброчесність, креативність, духовність як визначальна якість пронизує його життєдіяльність на всіх етапах грома-

дянського, наукового і професійного зростання як вченого-політолога, патріота, громадянина. Інноваційні ідеї Олега Рудакевича акумулювалися й піднялися до рівня концептуальних засад вітчизняного українського націє- і державотворення. Його свідомість не приглушена цивілізаційними глобалізаційними процесами і всенівелюючими ідеологічними спекуляціями. Олег Михайлович енергійно й безкомпромісно стоїть на позиціях українського відродження, впевненого поступу української нації до європейських цінностей на засадах демократичних свобод, прав і свобод людини.

Березень 2020 року

Ткаченко Василь Миколайович
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України

**НАУКА Й ІДЕОЛОГІЯ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ:
ДО ОПТИМІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ**
(сторінками книги «Философия и идеология от Маркса до
постмодерна» / Отв. ред. А. А. Гусейнов, А. В. Рубцов, сост.
А. В. Рубцов. Москва: Прогресс-Традиция, 2018. 464 с.).

Радянський Союз був ідеократичною державою. Комуністична партія проголошувалася в Конституції керівною і спрямовуючою силою суспільства. Відповідно філософія (як і увесь гуманітарний блок науки) були в головному максимально близькі, якщо не тотожні комуністичній ідеології.

Щоправда ситуація складалася двозначною: науковці гуманітарної сфери не лише чесно виконували держзамовлення, але й водночас намагалися так чи інакше вислизнути із-під нав'язливого контролю з боку офіційної ідеології. Врешті-решт анулювання статті 5 Конституції СРСР про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії призвело до деідеологізації кінця 1990 – початку 2000 рр. При усій фрагментарності й частковій зворотності цей процес різко розширив можливості гуманітарних досліджень, зокрема філософських.

Все ж про остаточну перемогу науки над ідеологією на пострадянському просторі після розпаду СРСР було говорити зарано. Так, уже наприкінці першого десятиліття XXI ст. в Російській Федерації став спостерігатися процес безумовного **зростання впливу тіньової «проникаючої» ідеології, а в подальшому активізувалися незграбні спроби відродити подобу радянського ідеологічного офіціозу. Нині філософи РАН висловлюють занепокоєння щодо можливої фундаментальної реабілітації ідеологічного.**

Втім зазначений тренд відбувається поки-що без очевидного ідеологічного диктату правлячих верхів: «якщо в радянській моделі влада реалізовувала свої ідеологічні інтереси, цілі і амбіції тиском на професіональну філософію в цілому, то нині вона віддає перевагу або ж вибіркового ангажементу із середовища професіоналів, залишаючи решту в спокої, або ж робить ставку на своїх власних «філософів», необов'язково професіональних, але таких, що поступово інфільтруються також в професіональне –

дослідницьке і викладацьке – середовище. Ті ж зміни в підході спостерігаються, зокрема, у ставленні влади до досліджень в історії (свої «історики»), а можливо, і до науки в цілому. Не виключено, що це взагалі одна схема, в котрій, наприклад, масові репресії замінюються репресіями вибірковими й точковими, але показовими» (с. 17).

Зазначена ситуація викликає певне занепокоєння в академічних колах. З одного боку, показна «м'якість» очевидного зовнішнього тиску з боку ідеології на наукову сферу створює ілюзію відсутності ідеологічного тиску в гуманітарній сфері взагалі. З другого – частина науковців уже втягується в процес так званого «ідеологічного забезпечення» владних структур, якщо не «ідеологічної боротьби» в гуманітарній сфері.

Свідченням цьому впродовж 2016-2018 рр. стала ціла серія наукових заходів в Інституті філософії РАН, спрямованих на опрацювання актуальних проблем взаємовідносин філософії й ідеології в гуманітарній доктрині країни. Домінуюча думка ряду проведених наукових семінарів та «Круглих столів» зводиться до того, що тема «Філософія й ідеологія» заслуговує, принаймні, щоб в тих чи інших форматах стати предметом регулярного осмислення.

Уже зараз визначилися найбільш гострі лінії суперечностей:

- 1) чи протистоїть філософія ідеології, чи філософія сама є різновидом ідеології?;
- 2) який обсяг і ареал розповсюдження ідеологічного?;
- 3) чи є ідеологія виключно негативним проявом духовного й інтелектуального життя, або ж вона може також виконувати певні позитивні функції?

Наразі науковці РАН вдалися до здійснення цільового наукового проекту. Було вирішено застосувати уже апробовану методику «Ідеологічного конструктора», яка свого часу виправдала себе при узагальненні дискусії щодо російської національної ідеї. Ця робота в 1996-1997 рр. була проведена в рамках Групи консультантів Адміністрації президента, а її результатом стала книга «Росія в пошуках ідеї» (Баранов А., Захваткин М., Добровольский Д., Мирский Э., Рубцов А. Россия в поисках идеи: анализ прессы (Рабочие материалы Группы консультантов при Администрации Президента РФ. Вып. 1). М.: Известия, 1997.)

Напрацьована методика набула такого характеру:

збирається корпус текстів, що репрезентують основний масив уже опублікованих матеріалів;

атомарні висловлювання й судження окремих авторів (проблемні модулі) переформатовуються відповідно до нової структури по окремих більш локальних темах;

у підсумку отримується логічний каркас проблеми, що всотує в себе судження десятків, якщо не сотень, авторів.

В практичному плані рубрикатор («тематичний конструктор») проблеми «Філософія й ідеологія» у найбільш загальних рисах набув такого вигляду:

- 1) що є філософія? ;
- 2) що є ідеологія? ;
- 3) взаємовідносини філософії й ідеології ;
- 4) деідеологізація: межі можливого і неможливого
- 5) прояви ідеологічного (історія, мистецтво і наука, релігія, психопатологія, економіка, соціальне проектування й прогнозування)

В оцінці феномену філософії й ідеології науковцями РАН було запропоновано ряд положень, які, на наш погляд, варті уваги. Так, певного консенсусу було досягнуто з приводу такого судження: «Будь-яка значима філософська концепція завжди має дві іпостасі. З одного боку, це критика існуючого стану справ: в пізнанні, в моральному житті, в політичному й соціальному устрої тощо. З другого боку, це побудова певного ідеалу знання, морального життя, політичного устрою. В світлі побудованого ідеалу формуються норми діяльності, спрямовані на його досягнення» (с. 371).

Заслужовують уваги й заклики ряду науковців РАН щодо подолання **«самовпевненості філософії», її зарозумілості у ставленні до «низового», ще не просвіченого мислення.** Зокрема наголошувалося, що ідеологія є особливим різновидом суспільної діяльності, спеціалізованим заняттям котрого являється вплив на свідомість людини з метою її уніфікації, приведення у відповідність з інтересами соціуму як цілісності: «ідеологія якраз і орієнтована на те, щоб учити людей, нав'язувати їм деякі спільні для всіх ідеї й цінності» (с. 372).

Тобто, **йдеться про те, що ідеологія за своїм єством і своєму призначенню претендує на істинність і** виступає способом стандартизації мислення в межах спільноти і з метою її збереження: хоч би то був народ, держава, соціальний лад тощо (с. 373).

Процес реінкарнації ідеології в Російській Федерації стає все виразнішим. Диспутанти РАН застерігали, що було б перебільшенням представляти ідеологію лише в площині того «соціаль-

ного клею», що забезпечує інтереси соціуму як цілісності. **Ніхто не в змозі заперечити й класову сутність цього суспільного феномену:** ідеологія є системою ідей чи уявлень, функція котрих полягає в виправданні (легітимації) панування, забезпечення інтересів і прав групи, яка вже володіє примусовими засобами щодо визнання свого панівного становища й правом розпоряджатися ресурсами влади.

Наголошувалося, що ідеологія існує **не лише як система ідей, але й в якості системи інститутів:** «сюди входять як мінімум: увесь установочний, програмний дискурс влади, інфраструктура ЗМІ й пропаганди, освітні й виховні інституції, інструментарій культурної політики тощо» (с. 374). Тобто, виробництво, обмін і розширене відтворення ідеології обслуговуються справжнім комплексом каналів і мереж, силових структур і органів контролю, бюджетами і кадрами, економікою і правом.

І тут є свої ризики. Все виразнішу загрозу суспільству надає розвиток технологічної бази обробки свідомості. **Проповідь змінилася інженерією прополіскування мізків** й керованим самонавіюванням: «В арсеналах засобів масового ураження свідомості «м'яка сила» чинить проникаючу дію, що порівнювана з радіацією» (с. 375).

У підсумку, зазначали учасники диспуту, назагал складається враження, що в межах держави завжди будуть розвиватися практики ідеологічного впливу елітарної меншості на більшість населення.

Відтак в середовищі науковців РАН було порушено проблему упорядкування взаємовідносин гуманітарних наук (насамперед філософії), з одного боку, й ідеології – з другого. Йшлося про те, що слід підняти ідеологію **на більш значущий рівень – не просто «соціального клею» а й «соціального орієнтиру»:** коли людей не влаштовує їх життя, якщо вони хочуть чогось кращого, то вони потребують орієнтир для змін, модель іншого суспільного устрою. Ці зміни можуть сприйматися і як реформування, і як революційний злам. А це і є ідеологія. Вона націлена на майбутнє, включає в себе програму політичних змін, тобто якийсь утопічний образ майбутнього. І навпаки: ідеологічний застій стає загрозою суспільного поступу – він знаменує собою повну безперспективність, втрату самого смислу усього соціального й політичного життя.

За даних умов **вододіл між філософією й ідеологією стає все менш помітним.** Так, один і той же текст може тяжіти одно-

часно до різних полюсів, в тому числі до ідеології й філософії. Це питання не контенту як такого, але інтенції: догматизація «очевидності» робить текст ідеологією, а настанова на критику того ж самого висловлення перетворює акт дії в філософію (с. 386).

Чи було знайдено й запропоновано якийсь оптимальний варіант новітньої ідеології для Росії? Поки що науковці РАН утримуються від однозначної відповіді. Більше того, зазначалося, що всі ідеології в Росії (чи то слов'янофільська, ліберально-буржуазна чи комуністична) «розвиваються в логіці одного алгоритму – деградації, виродження позитивної, благородної ідеї в репресивну ідеологію. Переймаючись питанням, як і чому це відбувається, важливо розуміти, що репресії не є атрибутом ідеології. Скоріше то є певна самостійна сутність, котра в певний момент спарюється з ідеологією» (с. 390).

Не увінчалось успіхом і пошук російськими релігійними філософами так званої «російської ідеї»: «Цей пошук виродився в ідею відособленості Росії від решти світу, її виключності стосовно усіх інших країн і народів. У підсумку під ідеологією у нас стали розуміти не те, що об'єднує людей різних національностей і культур, а що їх розділяє, протиставляє один одному» (с. 388). Філософія ж тим часом грішила просвітницьким самолюбуванням і претендувала на верховенство й панування над будь-якою нефілософською свідомістю й мисленням.

До якої ж думки схиляється спроба пошуку консенсусу щодо оптимізації суспільно-політичного діалогу в Російській академії наук? Насамперед, зазначали виступаючі, в оцінках габаритів і якості ідеологічного процесу залишається цілий ряд досить неоднозначних, а то й просто ілюзорних позицій.

Ілюзія перша: «Ми відмінили стару ідеологію»... Положення сумнівне, позаяк ідейна демобілізація – це не опублікування декрету про розпуск ідеократії, а тривала й виснажлива робота: інтелектуальна, моральна, організаційна, політична тощо.

Ілюзія друга: «Ідеологія – неправдива свідомість, яку можна відмінити»... Насправді при ретельному розгляді будь-який антиідеологізм на перевірку сам же й виявляється ідеологією, навіть метаідеологією, часто достатньо розгорнутою й раціоналізованою: «На цьому фоні ідея вилучити ідеологію із суспільного життя й природного повсякденного обігу свідомості видається й зовсім утопічною» (с. 392).

Ілюзія третя: «Ідеологія – є шкідливою свідомістю, яку **необхідно відмінити**»... Тут домінуюча думка філософського дискурсу звучить так: «Без ідеології, подобається нам це чи ні, немислимі численні базові інститути суспільства і держави» (с. 393).

В процесі обговорення диспутанти дійшли думки, що «варто ставити питання не про кінець ідеології, а про те, яка ідеологія нам потрібна і як можна її напрацювати» (с. 393).

Відповідно, **з метою оптимізації суспільно-політичного діалогу в суспільстві** було запропоновано прийняти до пильної уваги ту точку зору, що **жодна викривальна верифікаційна робота не забезпечить знищення ідеологій**.

Саме тому слід з самого початку відмовитися:

по-перше, від настанови на повну концептуальну дискредитацію, відміну чи заміну впливових ідеологій;

а по-друге, від надії на те, що ідеології розпадаються і гинуть разом із зламанною політичною системою, котру вони обслуговували.

Натомість утверджується думка, що без ідеології, подобається це комусь чи ні, немислимі численні базові інститути суспільства і держави. Без ідеології не лише не воює, але і в мирний час розкладається армія. Школа без ідеології немислима: у навчальних текстах і практиках вона неминуче відтворює сурогат ідеології, навіть якщо у самій державі цієї ідеології немає навіть у проекті. Більше того, навіть якщо зняти всі відверто ідеологічні висловлювання, прихована, латентна ідеологія виявить себе в самій фактурі тексту – в корпусі імен і подій, прикладів й ілюстрацій (екземпліфікація), у оповідях й інтерпретаціях (наративи).

І насамкінець, як лише якість знання стає переконанням, системою поглядів, стимулом до об'єднання й дії, всяка «істина» починає жити згідно особливих законів і критеріїв ідеології.

В цьому розумінні, зазначають науковці РАН, ідеологія не знищена.

Відомості про авторів

Балан Микола Іванович – здобувач Національної академії державного управління при Президентові України.

Дрьомов Сергій Володимирович – кандидат юридичних наук, головний консультант відділу розвитку політичної системи Національного інституту стратегічних досліджень, член Національної спілки журналістів України, академік Академії політичних наук України.

Калініченко Богдан Михайлович – кандидат політичних наук, доцент кафедри державної служби, публічного адміністрування та політології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Козловець Микола Адамович – доктор філософських наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Краснодемська Ірина Йосипівна – кандидат історичних наук, завідувачка відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства (м. Київ), член-кореспондент Академії політичних наук України.

Кучма Леонід Данилович – Президент України (1994-2005).

Омельченко Вікторія Юрївна – кандидат філософських наук, асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Академії політичних наук України.

Рудакевич Олег Михайлович – доктор політичних наук, професор, професор Тернопільського національного економічного університету, академік Академії політичних наук України.

Смолянук Володимир Федорович – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних технологій ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», академік Академії політичних наук України.

Соснін Олександр Васильович – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії політичних наук України.

Тертишник Володимир Митрофанович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Університету митної справи та фінансів, академік Академії політичних наук України.

Тимошенко Володимир Андрійович – доктор юридичних наук, професор, професор Національного університету оборони України ім. І. Черняховського, академік Академії політичних наук України.

Ткаченко Василь Миколайович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», академік Академії політичних наук України.

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор, в. о. завідувача кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, академік Академії політичних наук України.

**До відома авторів статей, що приймаються до друку наукового журналу
«Суспільно-політичні процеси»
ISSN 2518-7546**

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування;
- повідомити керівництво автора за місцем роботи чи навчання;
- заборонити автору публікуватися у науковому журналі «Суспільно-політичні процеси»;
- вжити інших заходів правового характеру.

Редакція проводить відбір статей виходячи виключно з їхньої наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування члену редакційної колегії журналу та зовнішнім рецензентам.

Вимоги до авторів:

- подавати до друку статті, що раніше не публікувалися, містять нові оригінальні результати;
- коректно оформляти посилання на джерела, використані в ході підготовки статті;
- правильно зазначати авторство. Авторами статті вважаються особи, внесок яких у підготовку статті є суттєвим. Особи, які брали опосередковану участь у її написанні, не можуть зазначатися як автори. У випадку співавторства особа, яка подала статтю, відповідає за те, що усі автори ознайомилися з її остаточною версією і дали згоду на публікацію;
- розкривати наявність конфлікту інтересів. Кожен автор повинен повідомити про наявний фінансовий чи змістовний конфлікт інтересів, який може впливати на зміст і висновки статті, поданої до публікації;
- негайно повідомляти редакцію про виявлені помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;
- статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Вимоги до рецензентів:

- попереджати редактора про недостатню кваліфікацію для рецензування роботи або нездатність рецензувати роботу у встановлені строки та відмовитися від рецензування;
- дотримуватися принципів конфіденційності: будь-який текст повинен розглядатися як конфіденційний документ. Рецензенту забороняється його обговорювати з іншими особами або показувати будь-якій особі, якщо на це не отримано згоди редактора;
- дотримуватися принципу об'єктивності: критика повинна бути аргументована, мати за мету покращення роботи автора і не містити жодних суб'єктивних міркувань чи персональних зауважень до автора;
- вказувати на літературу, що стосується теми статті, і не була згадана автором.

Редакційна колегія журналу

**Вимоги до змісту та оформлення статей
у науковому журналі «Суспільно-політичні процеси»**

ISSN 2518-7546

Стаття, що подається для публікації у журналі, повинна містити такі структурні елементи (відповідно до Постанови Президії ВАК України від 15. 01. 2003 р. № 7-05/1):

1. Постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.
3. Формулювання цілей статті (постановка завдання).
4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Стаття оформляється наступним чином:

- індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);
- прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи (навчання), посада;
- назва статті (по центру, напівжирним, усі прописні літери);
- анотація (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) українською;
- текст статті, підготовлений у форматі Microsoft Word (*. doc або *. docx); основний шрифт – Times New Roman; розмір шрифту – 14 пунктів; міжрядковий інтервал – 1,5; вирівнювання тексту по ширині; абзацний відступ – 1 см. ; посилання на літературу нумерувати в порядку надходження (1,2,3,...), а список бібліографічних посилань, оформлений згідно з ДСТУ 8302:2015, слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.

Окремо до статті обов'язково додається розширене резюме англійською мовою обсягом не менше 3000 знаків. Також зазначаються прізвище, ініціали автора (-ів), назва статті, ключові слова англійською мовою.

Статті приймаються українською або англійською мовами у друкованому і електронному варіанті (у вигляді файлу на носії або листом на електронну пошту aps-m@ukr.net).

Статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Редакційна колегія журналу

Certificate ICI Journals Master List

Certificates that journal

Суспільно-політичні процеси

ISSN: 2518-7546

has been indexed in
the ICI Journals Master List in 2017

Index Copernicus Sp. z o.o.
ul. Koszarzaka 33A lok. 1B4, 01-234 Warszawa
REGON 145900211, NIP 7010326698
KRS 0000403736

18 December 2018

Date

Signature

Академія політичних наук України

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОЦЕСИ**

Public Political Processes

Наукове видання

Випуск 1(15) 2020

Мова видання – українська

Виходить два рази на рік

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації Міністерства юстиції України
Серія КВ № 24370 – 14210 ПР від 13 березня 2020 року

Головний редактор

Мироненко Петро Володимирович

Макетування

Лебедь Дмитро Олександрович

Підписано до друку 14 травня 2020 року

Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 21. 00

Наклад 500 прим.

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ»

вул. Леонтовича, 5, оф. 302, м. Київ, 01030

Тел. (044)-227-82-02

е-mail: aps-ua@ukr.net